TITUS LIVIUS

A RÓMAI NÉP TÖRTÉNETE A VÁROS ALAPÍTÁSÁTÓL

TITUS LIVIUS

A RÓMAI NÉP TÖRTÉNETE A VÁROS ALAPÍTÁSÁTÓL

FORDÍTOTTA
ÉS A JEGYZETANYAGOT ÖSSZEÁLLÍTOTTA
MURAKÖZY GYULA

HUSZONEGYEDIK KÖNYV
HUSZONKETTEDIK KÖNYV
HUSZONHARMADIK KÖNYV
HUSZONNEGYEDIK KÖNYV
HUSZONÖTÖDIK KÖNYV
TARTALMI ÖSSZEFOGLALÁS
NÉVMUTATÓ

HARMADIK KÖTET

HUSZONEGYEDIK KÖNYV

1. Hadd jelentsem ki munkám e részének bevezetésében, amit a legtöbb történetíró az egész mű elején szokott hangoztatni, hogy a valaha is lezajlott háborúk közül a legemlékezetesebbet óhajtom megírni, azt, amelyet a carthagóiak viseltek Hannibal vezetésével a római nép ellen. Mert erősebb államok és népek még soha nem mérték össze fegyvereiket, s ők maguk se voltak soha ennyire hatalmuk és erejük teljében, nem is ismeretlen, hanem az első pun háborúban már kipróbált hadi módszerekkel küzdöttek meg, s annyira forgandó volt a hadiszerencse, annyira ingadozott a küzdelem, hogy közelebb voltak a pusztuláshoz, akik győztek. És szinte nagyobb gyűlölettel küzdöttek, mint amilyen erővel. A rómaiakat fűtötte a felháborodás, hogy a legyőzöttek maguktól fegyvert mertek ragadni legyőzőik ellen, a punokat pedig az a meggyőződés, hogy vereségük után hatalmaskodó és kapzsi módon elnyomták őket. Arról is tud a hagyomány, hogy Hamilcar, mikor az africai háború befejezése után seregét Hispaniába készült átszállítani, és áldozatot mutatott be, a mintegy kilencéves Hannibalt, aki gyermeki módon hízelegve kérte apját, vigye magával, odavezette az oltárhoz, megérintette vele az áldozatot, és szent esküvel kötelezte, hogy mihelyt teheti, ellensége lesz a római népnek. E büszke lelkű férfi nem tudta elviselni Sardinia és Sicilia elvesztését, mert Siciliát túl korai kétségbeesésükben engedték át az ellenségnek, Sardiniát pedig az africai lázadás idején csellel ragadták el a rómaiak, ráadásul még hadisarc fizetésére is kötelezték őket.

2. E gondoktól gyötörve, a rómaiakkal kötött béke után mindjárt kitört és öt évig tartó africai háborúban, majd a rákövetkező kilenc évben, a pun hatalom kiterjesztéséért küzdve Hispaniában úgy viselkedett, mint aki nyilvánvalóan a mostaninál nagyobb háború tervét forgatja fejében, s ha tovább él, a punok azt a háborút, amelyet később Hannibal fővezérsége idején viseltek, már Hamilcar

vezetésével megkezdik Italia ellen.
Azonban Hamilcar legjobbkor jött halála s Hannibal fiatal kora késleltette e háború kitörését. Az apa és a fiú között - mintegy nyolc évig - Hasdrubalé volt a hatalom, aki a szóbeszéd szerint ifjúi bájával szerezte meg Hamilcar kegyeit, később más, kétségkívül szellemi kiválóságával nyerte meg őt úgy, hogy veje lett, s ezen a címen, a katonák és a nép körében roppant befolyásos Barcas-párt segítségével, az előkelőek nem minden tiltakozása nélkül, övé lett a fővezérség. Ő szívesebben választotta az erőszak helyett a bölcs megfontolás útját, s Carthago hatalmát nem háborúkkal és fegyverekkel, hanem azzal növelte, hogy vendégbaráti viszonyt teremtett a kisebb fejedelmekkel, s mindig újabb törzseket nyert meg a vezetőkkel kötött baráti kapcsolat segítségével. Egyébként a béke semmivel sem nyújtott neki több biztonságot: mindenki szeme láttára ölte meg egy barbár, hogy bosszút álljon kivégzett uraáért. A merénylő, mikor a körülállók elfogták, úgy nézett szét, mintha megmenekült volna, s mikor kínpadra vonták, arcán még akkor is a kínokon diadalmaskodó öröm vonásai uralkodtak.
Ezzel a Hasdruballal, minthogy bámulatos ügyességgel tudta a népeket fellázítani és fennhatósága alá vonni, a római nép megújította a szerződést, amely szerint a két birodalom határa a Hiberus folyó, s biztosítani kell a két nép között lakó saguntumiak szabadságát.

3. Mikor Hasdrubal helyének betöltésére került sor, nem volt kétséges, hogy a nép is szívesen hozzájárul a katonák előzetes választásához, akik az ifjú Hannibalt azonnal a fővezéri sátorba vezették, s teljes egyetértésben, egyhangúlag fővezérnek kiáltották ki.
Hasdrubal még serdülőkorában levélben hívta magához, s ez az eset a senatusban is szóba került. A Barcas-pártiak sürgetésére ugyanis, hogy Hannibal szokja meg a tábori életet, s készüljön apja hatalmának átvételére, Hanno, a másik párt vezére, így nyilatkozott:
- Bár Hasdrubal kívánsága méltányosnak látszik, véleményem szerint mégsem kell teljesítenünk kérését.
Mikor mindnyájan elámultak a kétértelmű véleményen, és feléje fordultak, így folytatta:
- Hasdrubal teljes joggal gondolja, hogy azt az ifjúi bájt, amellyel

annak idején ő szerzett örömet Hannibal apjának, most cserében ő élvezheti a fiúban. Hozzánk azonban teljességgel méltatlan, hogy ifjainkat a haditudomány elsajátítása helyett az elöljárók kedvteléseinek kielégítésére szoktassuk. Vagy netán attól tartunk, hogy Hamilcar fia túl későn találja megismerni a korlátlan fővezéri hatalmat s atyja királyságának ragyogását, s hogy nem lesz módunkban elég korán szolgálni annak a királynak a fiát, aki a mi seregünket mint valami örökséget hagyta a vejére? Úgy gondolom, itthon kell tartanunk ezt az ifjút, hogy a törvényekhez és az elöljárókhoz alkalmazkodva, megtanuljon másokkal egyenlő jogok szerint élni, nehogy egykor e még parányi szikrából óriási tűzvész támadjon.

4. Csak néhányan, s majdnem mind a derekabbak, álltak Hanno javaslata mellé, de mint ez már lenni szokott, a többség leszavazta a jobbakat.
Hannibalt elküldték Hispaniába, s alighogy megérkezett, máris magára vonta az egész hadsereg figyelmét. Az öreg katonák azt hitték, hogy Hamilcar tért vissza megifjodva közéjük: az ő elevenségét fedezték fel az arcán, az ő erélyét a tekintetében, az ő mását arckifejezésében, vonásaiban. De csakhamar elérte, hogy népszerűsége megszerzésében apja nevének lett a legkisebb szerepe. Soha nem volt még alkalmasabb ugyanaz az egyéniség a legellentétesebb feladatokra: a parancsolásra és az engedelmességre. Így nem egykönnyen lehetett eldönteni, vajon a fővezér vagy a sereg kedvelte-e jobban. Hasdrubal se bízta szívesen másra a bátorságot és határozottságot kívánó vállalkozások vezetését, s a katonák se tanúsítottak soha más vezetése alatt annyi magabiztosságot és merészséget. A legnagyobb merészséggel vállalta el a veszélyes feladatokat, s a veszélyben a legnagyobb lélekjelenlétet tanúsította. A fáradtság nem tudta kimeríteni testét vagy legyőzni lelkierejét. Egyformán tűrt hőséget és fagyot, s az evés és ivás mértékét a természetes szükséglet s nem az élvezetvágy szabta meg számára. Ébrenlétének és alvásának ideje sem a nappalhoz és az éjszakához igazodott; azt az időt szánta pihenésre, amely feladatainak elvégzése után megmaradt, de ezt sem igyekezett puha fekhellyel, csenddel kellemessé tenni. Sokan és gyakran látták, amint köpennyel betakarózva az őrállomások és az őrállások közt, a puszta földön aludt. Ruházata semmivel sem volt

feltűnőbb, mint bajtársaié, fegyverei és lovai azonban figyelmet keltettek. A lovasok és gyalogosok között egyaránt legkiválóbb volt; elsőnek indult harcba, s ő hagyta el legutolsónak a csatát. E férfi ily kiváló erényeit igen nagy hibák ellensúlyozták: embertelen kegyetlenség, még a punoknál is szokatlan álnokság, az igazságérzetnek, a jámborságnak, az istenek félelmének, az adott szó hűségének s a vallásos érzésnek teljes hiánya. Ennyi bűn és erény lehetőségét hordva magában, három évig szolgált Hasdrubal főparancsnoksága alatt, és semmit sem mulasztott el abból, amit egy jövendő nagy hadvezérnek tapasztalnia és tennie kell.

5. Egyébként attól a naptól kezdve, hogy vezérnek kiáltották ki, mintha Italiát jelölték volna ki működési területéül, és a Róma elleni háborút bízták volna rá, veszélyesnek tartott minden késlekedést; attól félve, hogy őt is, amíg habozik, valamilyen végzetes baleset éri, akárcsak apját, Hamilcart vagy később Hasdrubalt, elhatározta, hogy megindítja a háborút a saguntumiak ellen. S mivel kétségtelen volt, hogy erre az ostromra a római fegyveres erők is harcba szállnak, seregével először az olcasok területére tört be (ez a nép a Hiberuson túl lakott, Carthagónak inkább csak a területén, mint fennhatósága alatt), mert azt a látszatot akarta kelteni, hogy nem Saguntum ellen indult, hanem a szomszéd népek leigázása és megszállása közben az események alakulása sodorta ebbe a háborúba. Megrohanta és elfoglalta Cartalát, e néptörzs dúsgazdag fővárosát, mire a megrémült kisebb államok kétségbeesve megfizették a hadisarcot, elfogadták fennhatóságát; s diadalmas serege dús zsákmánnyal megrakodva vonult téli szállásra Új-Carthagóba.

Itt bőkezűen szétosztotta a zsákmányt, pontosan kifizette az elmaradt zsoldot, s megerősítve valamennyi polgár és szövetséges beléje vetett bizalmát, kora tavasszal megindította a háborút a vaccaeusok ellen, és erővel elfoglalta két városukat: Hermandicát és Arbocalát. Arbocalát a hősies, nagyszámú lakosság sokáig védte. A Hermandicából elmenekültek, szövetkezve az olcasok előző nyáron levert népéből száműzöttekkel, fellázították a carpetanusokat, s nem messze a Tagus folyótól rátámadva a visszatérőben lévő Hannibalra, megzavarták zsákmánnyal megrakott seregét. Hannibal nem

bocsátkozott ütközetbe; letáborozott a parton, s mihelyt az ellenség jóvoltából egy kis nyugalomhoz és csendhez jutott, egy gázlón azonnal átkelt a folyón. Csak annyira vitte előre sáncait, hogy az ellenségnek hely maradjon az átvonulásra, mert úgy tervezte, hogy átkelés közben támadja meg őket. Lovasságának megparancsolta: mihelyt meglátják, hogy az ellenség a vízbe gázol, támadják meg a mozgásban akadályozott sereget, az elefántokat pedig, szám szerint negyvenet, a parton sorakoztatta fel. A carpetanusok száma a hozzájuk csatlakozott vaccaeusokkal és olcasokkal együtt százezerre rúgott; legyőzhetetlen sereg, ha nyílt síkon kerülne sor csatára. Így az egyébként is szilaj természetű s nagy száma miatt elbizakodott sereg - amely azt hitte, hogy az ellenség félelemből hátrált meg, s biztosra vette, hogy győzelmét csak a köztük lévő folyó késlelteti - hangos kiáltozással, rendetlenül, minden irányítás nélkül, ki-ki a neki legközelebbi úton, belerohant a folyóba. De egyidejűleg a másik parton nagy lovascsapat ugratott a vízbe, s a mederben nagyon is egyenlőtlen küzdelem kezdődött. Mert ahol alig bízhatta magát a gázlóra a bizonytalanul botorkáló gyalogos, akit még a fegyvertelen lovas is vaktában nekivágtatva feldönthetett, ott a testét és fegyvereit szabadon használó lovas, a sodrás közepén is biztosan ülve lován, a közel- és távolálló ellen egyaránt tudott harcolni. A sereg nagy részét elnyelte a folyó, azokat pedig, akiket az örvénylő áradat az ellenséghez sodort, az elefántok tiporták agyon. A leghátul haladók, akik biztosabbnak látták, ha saját partjukra menekülnek vissza, némi rendetlen futkosás után végre egyesültek. De mielőtt a nagy rémületből felocsúdva, új bátorságra kaphattak volna, Hannibal a négyszög alakban elrendezett sereggel leereszkedett a folyóhoz, elűzte őket a partról, s ezután végigpusztítva a földeket, néhány nap alatt a carpetanusokat is megadásra kényszerítette. Így most már az egész Hiberuson túl elterülő vidék - Saguntum kivételével - a carthagóiak birtokába jutott.

6. A saguntumiak ellen még nem indult meg a háború, de Hannibal, hogy ürügyet találjon rá, már elhintette köztük és szomszédaik, főleg a turdetanusok közt a viszálykodás magvait. S minthogy ő, a viszály szítója, az utóbbiakat pártolta, s célja nyilvánvalóan nem jogi vita, hanem erőszakos beavatkozás volt, a saguntumiak követeket küldtek Rómába, hogy támogatást kérjenek a most már

kétségtelenül küszöbönálló háborúban.

Rómában ekkor P. Cornelius Scipio és Ti. Sempronius Longus voltak a consulok. Bevezették a követeket a senatusba, és jelentést tettek az állam helyzetéről. Az atyák úgy döntöttek, hogy követeket küldenek Hispaniába a szövetségesek helyzetének megvizsgálására, s ezek, ha alapos okot találnak rá, figyelmeztessék Hannibalt, hogy ne támadja meg Saguntumot, a római nép szövetségesét. Majd menjenek át Africába, Carthagóba, hogy ott szóvá tegyék a római nép szövetségeseit ért sérelmeket. A követséget megszavazták, de még el sem indult, mikor hamarább, mint bárki is várta volna - híre érkezett, hogy megkezdődött Saguntum ostroma.

Ekkor az ügy ismét a senatus elé került. Egyesek azt javasolták, hogy a consulok kapják meg provinciának Hispaniát és Africát, s szárazon és vízen kezdjék meg a hadviselést, mások pedig, hogy csak Hispaniában, Hannibal ellen kezdjünk háborút. Volt olyan nézet is, hogy ne vágjanak meggondolatlanul ilyen sorsdöntő vállalkozásba, hanem várják meg a Hispaniába küldött követek visszaérkezését. Ez a legbiztosabbnak látszó javaslat győzött. Így minél gyorsabban igyekeztek elküldeni P. Valerius Flaccus és Q. Baebius Tamphilus követeket Saguntum alá Hannibalhoz, majd, ha nem hagyná abba a háborút, Carthagóba, hogy ott, elégtételül a szerződés megszegéséért, magának a vezérnek a kiszolgáltatását követeljék.

7. Míg Rómában készülődnek és tanácskoznak, már teljes erővel folyt Saguntum ostroma. Ez volt a Hiberuson túl a leggazdagabb város, mintegy ezer lépés távolságra feküdt a tengertől. Lakosai a hagyomány szerint Zacynthus szigetéről származtak, s kis számban ardeai rutulusok is keveredtek közéjük. Egyébként a város rövid idő alatt vált ily gazdaggá, s ezt részben tengeri kereskedelmének és szárazföldi jövedelmeinek, részben lakossága gyors növekedésének köszönhette, valamint annak az erkölcsi szilárdságnak, amellyel szövetségi hűségét még léte kockáztatásával is megőrizte.
Hannibal a háborúra kész sereggel betört határaikon, s mindenütt végigdúlva a földeket, három irányból támadta meg a várost. A védőfal egyik kiugró szöglete egy völgyre nézett, amely sokkal simább és egyenletesebb volt, mint a sáncokat máshol körülvevő

terep. Ezzel szemben állíttatta fel az ostromfödeleket, hogy védelmük alatt faltörő kosaival a falhoz tudjanak férkőzni. Csakhogy amennyire alkalmas volt a terep arra, hogy az ostromfedelekkel messziről megközelítsék a falakat, éppúgy nem kedvezett a vállalkozás folytatásának, mikor a feladat befejezésére került volna sor. Ott meredt előttük a magasba egy hatalmas torony, s a falat is, éppen, mert ilyen kényes helyen volt, magasabbra építették, mint máshol, s itt a legveszélyesebb és legfélelmetesebb helyen, a válogatott védősereg is rendkívül erős ellenállást tanúsított. Kezdetben hajítófegyverekkel riasztották vissza az ostromlókat, úgyhogy ezek sáncmunka közben egy talpalatnyi biztos helyet se találtak. Azután már nemcsak a fal és a torony védelmében villogtatták dárdáikat, hanem, felbátorodva, az ellenség őrállásaira és ostromműveire is kirontottak. S ezekben az alkalmi összecsapásokban általában nemigen szenvedtek nagyobb veszteséget, mint a punok. Sőt, egyszer még Hannibalt is, aki elfeledkezve az óvatosságról, túl közel merészkedett a falakhoz, földre terítette a combját ért erős dárdaütés, mire olyan menekülés és zűrzavar támadt körülötte, hogy kis híján otthagyták a sáncokat és ostromfedeleket.

8. Ezután, amíg a vezér sebe begyógyult, az ostrom pár napig ostromzárrá változott. De közben is, bár a harc szünetelt, éppoly lankadatlanul folyt a munka az ostromműveken és az erődítéseken. Így azután még hevesebben lángolt fel a küzdelem, s az ellenség több ponton, még ott is, ahol az ostromeszközök alkalmazása szinte lehetetlennek látszott, előrenyomult a védőtetőkkel, s közelebb férkőzött faltörő kosaival. A punoknak bőségesen volt emberük: eléggé hihető adatok szerint mintegy százötvenezer harcossal rendelkeztek. A városbeliek viszont nem voltak elegen, s újra és újra sokfelé kellett osztani seregüket, hogy minden hely védelmét és szolgálatát elláthassák. Így a faltörő kosok már döngetni kezdték, és több helyen be is zúzták a falakat. S az egyik oldalon, egy nagyobb falrész leomlása után, már nyitva állt a város. Majd óriási robajjal egymás után ledűlt három torony s a közöttük lévő fal. A punok azt hitték, hogy elfoglalhatják a várost, ha behatolnak az omlás helyén, ahová mindkét részről oly hevesen rohantak, mintha a fal addig mind a két felet egyformán védte volna. Ez az össze csapás

semmiben sem hasonlított a várostromnál szokásos szabálytalan viadalokhoz, amelyeket akkor vívnak, ha valamelyik fél alkalmat ad rá. Nem, itt a falak romjai s a város kis távolságban álló házai között, mintha sík mezőn volnának, szabályos csatasorok álltak szemben egymással. Az egyik fél elszántságát a remény, a másikét a kétségbeesés fokozta. A punok azt hitték, hogy már csak egy végső erőfeszítés kell, és övék a város; a saguntumiak pedig testükből alkottak védőfalat bástyáitól megfosztott városuk oltalmára, s egyikük sem hátrált egy tapodtat sem, nehogy feladott helyét az ellenség foglalja el. Minél elkeseredettebben s minél sűrűbb sorokban harcoltak mindkét oldalon, annál többen kaptak sebet, mert egyetlen lövedék se csapott le hiába a fegyverek s emberek tömegébe.

A saguntumiak hajítófegyvere fenyőfából készült dárda volt, gömbölyű nyelű, kivéve a végét, amelyből vashegy meredt ki. Erre a részére, amely, a mi hajítódárdánkhoz hasonlóan négyszögletű volt, szurkos kócot csavartak. A vashegy három láb hosszú volt, úgyhogy egyszerre átdöfte az embert és fegyverzetét. De még ha megakadva a pajzson, nem is hatolt be a testbe, akkor is rendkívüli riadalmat okozott, mert középső részén meggyújtva dobták el, repülés közben még nagyobb lángra kapott, arra kényszerítve a harcost, hogy eldobja pajzsát, s védtelenül szolgáltassa ki magát a következő lövedékeknek.

9. Mikor a csata sokáig nem dőlt el, a saguntumiak felbátorodtak ellenállásuk alig remélt sikerén, a punokat, mivel azok nem bírtak velük, már legyőzötteknek tekintették, majd hirtelen csatakiáltással visszaszorították őket a falig, s végül a botladozó és megzavarodott sereget szétszórva és megfutamítva, egészen táborukig kergették.
Közben híre jött, hogy követek érkeztek Rómából. Hannibal megbízottakat küldött eléjük a tengerpartra, azzal az üzenettel, hogy nem lenne biztonságos az útjuk, ha ennyi fellázadt és fegyverben álló törzsön keresztül jönnének hozzá, s ilyen válságos helyzetben neki sincs ideje követségek meghallgatására. Nagyon jól tudta, hogy a követek, mivel nem engedte őket maga elé, azonnal Carthagóba indulnak. Ezért hát előre leveleket küldött a Barcas-párt vezéreihez: mozgósítsák párthíveiket, nehogy az ellenpárt bármi engedményt is tehessen a római népnek.

10. Így a követségnek ez az útja, azonkívül, hogy a senatus elé bocsátották és meghallgatták, hiábavaló és eredménytelen maradt. Egyedül Hanno szállt szembe beszédében az egész senatusszal a római szövetség védelmében, a nagy csendet azonban tekintélyének s nem a hallgatók együttérzésének köszönhette. Az istenekre, szövetségük bíráira s tanúira kérte a senatust, ne növeljék a Saguntum elleni háborút Róma elleni háborúvá. Ő fölemelte intő szavát, s előre tiltakozott: ne küldjék el a hadsereghez Hamilcar sarját. Ennek a férfiúnak sem halotti szelleme, sem utódai nem nyugszanak, s a rómaiakkal kötött szövetséget mindaddig veszély fenyegeti, míg a Barcas nevéből és véréből valók közül egy is él.
„Elküldtétek a sereghez, mintha csak táplálékot akarnátok adni a tűznek, ezt az ifjút, akiben csak úgy lobog az uralomvágy, s aki célja elérésére csak azt az egy utat ismeri, ha egyik háborút a másik után indítja, és fegyverekkel, csapatokkal veszi körül magát.

Tehát magatok tápláltátok a tűzvészt, amely most benneteket emészt el! Seregeitek Saguntumot ostromolják, amelytől szerződés tiltja őket. S a római legiók majd Carthagót fogják ostromolni, azoknak az isteneknek a vezetésével, akik az előző háborúban is segítségükre voltak a szerződésszegés megtorlásában. Vajon nem ismeritek az ellenséget vagy magatokat, vagy a két nép szerencséjét? Ez a ti nagyszerű fővezéretek nem engedte be táborába a követeket, akik szövetségesként és szövetségeseik érdekében jöttek, s így lábbal tiporta a népek jogát. S íme, miután elkergették őket onnan, ahonnan még az ellenség követeit sem lehetne elutasítani, eljöttek hozzánk a szerződés értelmében elégtételt kérni. S hogy ne egész államun kat érje a gyanú, annak a kiadását követelik, aki a bűnt elkövette, s így felelős a sérelemért. Tartok tőle, hogy minél enyhébben járnak el most, s minél később kezdik el, annál kitartóbbak lesznek a bosszúállásban, ha majd cselekvésre szánják magukat. Gondoljatok az Aegatiszigetek és Eryx példájára, s arra, hogy mit szenvedtetek el szárazon és vízen ama huszonnégy év alatt. S akkor nem ez a gyerek volt a vezér, hanem az apja, maga Hamilcar, a »megtestesült Mars«, ahogy ők nevezni szeretik. Csakhogy akkor a szerződés ellenére Tarentumot azaz Italiát - nem tartottuk tiszteletben, éppúgy, ahogy most Saguntumot nem kíméljük. Ezért győzött le minket isten s ember, s a vitát, hogy

melyik nép szegte meg a szerződést, pártatlan bíróként eldöntötte a háború kimenetele, annak adván a győzelmet, akinek az oldalán az igazság állott. Carthago ellen támad most Hannibal ostromfedeleivel és tornyaival, s Carthago falát döngetik faltörő kosai. Saguntum omladékai - bár hamis jósnak bizonyulnék! - a mi fejünkre hullanak, s a saguntumiakkal kezdett háborút Róma ellen kell majd folytatnunk. »Kiadjuk-e tehát Hannibalt?« - kérdezhetné valaki. Tudom, nem sokat számít - hiszen apjával is ellenséges viszonyban voltam -, ha fiát, Hannibalt is támadom. De mint ahogy annak idején Hamilcar halála is megkönnyebbüléssel töltött el, mert ha tovább él, már rég háborúban állnánk a rómaiakkal, éppúgy gyűlölöm és utálom ezt az ifjút is, a háború fúriáját, és gyújtócsóváját. Nemcsak hogy ki kell őt adnunk, hogy jóvátegyük a szerződésszegést, de ha nem követelné senki, akkor is el kellene küldenünk a föld legtávolabbi vidékén fekvő tengerpartra, oda számkivetve őt, ahonnan még híre-neve sem juthat el hozzánk, s ő sem veszélyeztetheti államunk biztonságát. Az én javaslatom tehát: azonnal indítsunk követséget Rómába, hogy a senatusnak elégtételt szolgáltasson, s egy másikat Hannibalhoz, amely felszólítja, hogy vonja vissza seregét Saguntum alól, azután őt magát, a szerződés értelmében, átadja a rómaiaknak. S javaslom, küldjünk egy harmadik követséget a saguntumiakhoz a jóvátétel megbeszélése végett."

11. Hanno szavainak elhangzása után senki se tartotta szükségesnek, hogy felszólaljon ellene, annyira egységesen állt Hannibal mellett majdnem az egész senatus. Sőt, Hanno szemére vetették, hogy ellenségesebb hangon beszélt, mint maga a római követ, Flaccus Valerius. Ezután azt válaszolták a római követeknek, hogy a háborút a saguntumiak kezdték, és nem Hannibal, s a római nép jogtalanul jár el, ha fontosabb neki a saguntumiak ügye, mint a carthagóiakkal kötött ősrégi szövetség.
Míg a rómaiak követek küldésével vesztegették az időt, Hannibal néhány napi pihenőt adott a harctól és sáncmunkától kimerült katonáinak, őrséget rendelt a védőtetők és az ostromfedelek biztosítására. Közben hol az ellenség elleni gyűlöletre ösztönözte, hol a zsákmány reményével biztatta őket, így növelve harci elszántságukat. S mikor az egybegyűlt katonákat azzal kecsegtette,

hogy a város elfoglalása után ők kapják meg a zsákmányt, mindnyájan annyira fellelkesültek, hogy úgy látszott, ha most azonnal elhangzana a támadásra hívó jel, semmi erő nem tudna nekik ellenállni. A saguntumiak a néhány napig tartó harci szünetben, amikor nem kellett se támadniuk, se támadást visszaverniük, éjjel-nappal megállás nélkül dolgoztak, hogy helyreállítsák a falakat ott, ahol a rombolás miatt védtelenné vált a város.

Azután az előbbinél sokkal hevesebben folytatódott az ostrom, s minthogy minden hely visszhangzott az összevegyülő csatakiáltásoktól, a védők nem tudták biztosan eldönteni, hova küldjenek legelőször s legfőképpen segítséget. Ott volt maga Hannibal is, és amerre a város valamennyi védőművénél magasabb ostromtornyot vontatták, biztatta a punokat. Mikor közelebb értek vele, s a minden emeleten elhelyezett hajító- és dárdavető gépekkel lesöpörték a falakról az odasiető védőket, Hannibal, úgy vélve, hogy itt a kedvező alkalom, mintegy nyolcszáz, csákánnyal felszerelt afrikait küldött előre, hogy alulról döntsék le a falat. Ez nem volt nehéz feladat, mert a termésköveket nem mész tartotta szilárdan össze, hanem ősi módon agyaggal voltak összetapasztva. Ily módon a falból nagyobb rész omlott le, mint amekkorát megbontottak, s az így támadt résen fegyveres csapatok özönlöttek a városba. Sőt egy magaslatot is elfoglaltak, ide vontatták az összes hajító- és dárdavető gépet, s fallal vették körül magukat, hogy bent a városban legyen egy megerősített pontjuk, amely a fellegvárat fenyegeti. A saguntumiak viszont szűkebb falat vontak a város még el nem foglalt belső része körül, s mindkét részről teljes erővel folytatták egyrészt az építést, másrészt az ostromot. De minthogy a saguntumiak a védővonalat egyre hátrább vonták, a város területe napról napra kisebb lett. Közben a hosszú ostrom miatt mind nyomasztóbbá vált az általános ínség, s egyre kevésbé várhattak külső segítséget, mert oly távol voltak a rómaiak, akikben egyedül reménykedhettek, s körös-körül mindent az ellenség tartott megszállva. Csüggedt lelküket mégis némi reménnyel töltötte el, hogy Hannibal hirtelen eltávozott, és az oretanusok meg a carpetanusok ellen vonult. Ez a két nép ugyanis, elkeseredve a könyörtelen katonaszedés miatt, fogva tartotta a sorozókat, s már az a veszély fenyegetett, hogy elpártolnak. De Hannibal villámgyorsan lecsapott rájuk, s így lemondtak a fegyveres felkelés folytatásáról.

12. Közben az ostrom hevessége Hannibal kijelölt helyettesének, Maharbalnak, Himilco fiának a vezetése alatt sem csökkent, aki olyan buzgón végezte feladatát, hogy sem katonái, sem az ellenség nem vették észre a vezér távollétét. Maharbal többször csapott össze sikeresen az ellenséggel, három faltörő kossal egy nagy falrészt ledöntött úgy, hogy a visszatért Hannibalnak csupa új omladékkal borított helyet mutathatott. Így a sereget közvetlenül a fellegvár ellen küldték, s az itt megkezdődött öldöklő, mindkét részről sok áldozatot kívánó viadal után egy részét el is foglalták.
Ezután a béke halvány reményét csillantotta fel két ember próbálkozása, a saguntumi Alcóé és a hispaniai Alorcusé. Alco - abban bizakodva, hogy könyörgő szóval talán elérhet valamit - a saguntumiak tudta nélkül éjszaka átlopódzott Hannibalhoz. De mikor könnyeivel sem ért el semmit, s meghallotta a feldühödött győzteshez méltó könyörtelen békefeltételeket, békeközvetítőből szökevénnyé válva ott maradt az ellenségnél, és kijelentette, hogy biztos halál várna rá, ha ilyen feltételekkel ajánlaná polgártársainak a békekötést. Hannibal ugyanis azt követelte, hogy szolgáltassanak elégtételt a turdetanusoknak, s átadva minden aranyukat és ezüstjüket, egy szál ruhában hagyják el a várost, s ott telepedjenek le, ahol ő parancsolja.
Mikor Alco kijelentette, hogy a saguntumiak ilyen békefeltételeket nem lesznek hajlandók elfogadni, Alorcus - azt erősítgetve, hogy ahol már mindent legyőztek, a büszkeséget is le lehet győzni - vállalkozott a békeközvetítésre. Ő akkor Hannibal katonája volt, de közjogi helyzete következtében élvezte a saguntumiak barátságát és vendégjogát is. Fegyvereit a nyilvánosság előtt átadta az őröknek, erre bebocsátották a városba, és kívánságára a saguntumi praetor elé vezették. Minthogy minden rendű és rangú ember azonnal köréjük sereglett, a senatus, szétoszlatva a tömeg többi részét, meghallgatta Alorcust, aki a következő beszédet tartotta:

13. „Nem kellett volna megtennem ezt az utat, ha polgártársatok, Alco, ahogy elment Hannibalhoz békét esdeni, éppen úgy vissza is tért volna Hannibal feltételeivel. S most sem úgy jövök hozzátok, mint Hannibal megbízottja, sem úgy, mint szökevény. Minthogy

azonban Alco vagy a ti hibátokból, vagy a magáéból ott maradt az ellenségnél - mert ő a hibás, ha csak színlelte a félelmet, de ti vagytok hibásak, ha nálatok az igaz hír hozóját veszély fenyegeti -, a köztünk fennálló régi vendégbarátság jogán én jöttem el, hogy tisztában legyetek azzal: van még bizonyos lehetőségetek a megmaradásra és a békére. Hogy pedig annak az elmondására, amit veletek közlök, nem késztetett semmi más, csupán a ti érdeketek, azt már az a tény is bizonyítja, hogy amíg volt erőtök az ellenállásra, s amíg reménykedtetek a rómaiak segítsé gében, soha egyetlen szóval sem említettem előttetek a békekötést. De minthogy most már a rómaiaktól se remélhettek az égvilágon semmit, s fegyvereitek és bástyáitok se nyújtanak elegendő oltalmat, békeajánlattal jövök, amely inkább szükségszerű, mint méltányos. Erre úgy lehet némi reményetek, ha azt, amit a győztes Hannibal ajánl, ti mint legyőzöttek hallgatjátok végig, nem tekintve veszteségnek azt, amitől megfosztanak - hiszen minden a győztest illeti -, hanem ajándékként fogadtok mindent, ami számotokra megmarad. Elveszi tőletek nagyrészt rommá lett városotokat, amelyet már majdnem teljesen elfoglalt, de meghagyja a földeteket, s helyet fog kijelölni, ahol új várost építhettek. Minden aranyat és ezüstöt - akár állami, akár magánvagyon - át kell neki adnotok. Személyi sértetlenséget biztosít az asszonyoknak, gyermekeiteknek s ti magatoknak, ha fegyvertelenül, két ruhát vivén magatokkal, hajlandók lesztek kivonulni Saguntumból. Mindezt a győztes ellenség írja elő, s bár feltételei kegyetlenek és súlyosak, sorsotok arra int, hogy fogadjátok el őket. De én mindamellett nem adom fel a reményt, hogy ha majd minden hatalmában lesz, egyik-másik feltételen enyhíteni fog, s úgy vélem, hogy még ez is jobb, mint leméészároltatni magatokat, s tűrni, hogy szemetek láttára fogják el és hurcolják el a hadijog alapján az asszonyokat és gyermekeiteket."

14. Miközben a szavai meghallgatására összegyűlt tömeg a senatusszal összevegyülve népgyűléssé növekedett, a vezető emberek, mielőtt választ adtak volna, hirtelen eltávoztak, s összehordva a Forumra minden állami vagy magántulajdonban lévő ezüstöt és aranyat, beledobálták a sebtében erre a célra rakott máglyába, s legtöbben maguk is a lángokba ugrottak. S míg erre rémület és kétségbeesés ejtette hatalmába a várost, egyszerre a

fellegvár felől is új lárma hallatszott. Összeomlott a régen döngetett torony, s a romokon át benyomult egy pun csapat. Mikor a fővezérnek jelentették, hogy a városban nincsenek szokott helyükön az ellenséges őrszemek és őrségek, Hannibal úgy vélte, hogy ilyen alkalmat nem szabad elszalasztania, és teljes haderejét rohamra indítva, hamarosan elfoglalta a várost, s megparancsolta, hogy minden férfit le kell gyilkolni. A végső fejlemények megmutatták, hogy majdnem szükség volt erre az egyébként rettenetes parancsra. Mert ugyan kiknek kegyelmezhetett volna azok közül, akik feleségükkel és gyermekeikkel bezárkózva magukra gyújtották a házat, vagy fegyvert ragadva utolsó leheletükig folytatták a küzdelmet?

15. Az elfoglalt városban roppant zsákmányt ejtettek. Noha a tulajdonosok vagyonuk java részét szántszándékkal tönkretették, a mészárlók dühükben alig nézték, ki hány éves, és a foglyok is a katonáknak jutottak zsákmányul, mégis bizonyos, hogy az eladott tárgyak árából jókora összeg jött össze, és sok értékes holmit és ruhaneműt szállítottak Carthagóba.

Néhány történetíró szerint Saguntumot az ostrom kezdetétől számított nyolcadik hónapban foglalták el; Hannibal ezután vonult téli szállására, Új-Carthagóba, majd öt hónappal ezután, hogy innen elindult, érkezett meg Italiába. Ha ez így igaz, nem lehettek P. Cornelius és Ti. Sempronius azok a consulok, akikhez a saguntumiak az ostrom kezdetén követeket küldtek, s akik hivatali idejük alatt megütköztek Hanniballal - egyikük a Ticinus folyónál, majd, valamivel később, mindketten a Trebia folyónál. Tehát vagy sokkal rövidebb idő alatt zajlott le mindez, vagy pedig annak az évnek az elején, amelyben P. Cornelius és Ti. Sempronius voltak a consulok, Saguntumot nem ostromolni kezdték, hanem már el is foglalták. Mert a Trebia mellett vívott csata időpontját nem vihetjük át Cn. Servilius és C. Flaminius consuli évére, hiszen C. Flaminius Ariminiumban vette át a consuli tisztet, s Ti. Sempronius consul elnökletével választották meg, aki csak a trebiai csata után érkezett a consulválasztásra Rómába, s mikor a választógyűlés megtartása után visszatért seregéhez, az már téli szállásán volt. 16. A Carthagóból Rómába visszaérkezett követek jelentést tettek a teljesen ellenséges hangulatról; majdnem ugyanabban az időben

érkezett meg Saguntum elestének a híre is. S az atyákat egyszerre fogta el a részvét a szövetségesek méltatlan pusztulása, a szégyen a segítség elmaradása miatt, a heves gyűlölet a carthagóiak ellen, s az aggodalom az állam létéért - olyan erővel, mintha az ellenség máris a kapu előtt állna. S mivel egyszerre annyiféle indulat zaklatta fel őket, inkább kapkodtak, mint tanácskoztak. Mert soha nem álltak még szemben könyörtelenebb és harciasabb ellenféllel, s a római állam sem volt még soha ennyire tehetetlen és ily kevéssé felkészülve a háborúra. Hiszen a sardusok, a corsicaiak, az istriabeliek és az illyrek inkább csak ingerelték, de nem tették igazán próbára a római fegyvereket, s a gallusok ellen is inkább csetepaté folyt, mint igazi háború. De most a punok, régi ellenségeink, miután huszonhárom éven át mindig győztesek maradtak a hispaniai népek ellen vívott legkeményebb harcokban, hozzászokva egy rendkívül vállalkozó kedvű vezérhez, s friss erőt merítve ily gazdag város elpusztításából, átlépték a Hiberust, s magukkal hozzák a harcra feltüzelt sok hispaniai törzset, s fel fogják lázítani a mindig harcra sóvárgó gallus törzseket is. Az egész földkerekség ellen kell ezt a háborút viselniük, méghozzá Italiában, Róma falai előtt.

17. A consulok provinciáit már előzőleg kijelölték, most csak sorsot kellett húzniuk. Corneliusnak Hispania, Semproniusnak Africa és Sicilia jutott. Erre az évre megszavaztak nekik hat legiót, annyi szövetséges csapatot, amennyit szükségesnek tartanak, s akkora hajóhadat, amekkorát fel tudnak szerelni. A rómaiaktól huszonnégyezer gyalogost és ezernyolcszáz lovast, a szövetségesektől negyvenezer gyalogost és négyezer-négyszáz lovast állítottak ki, s kétszázhúsz ötevezősoros és húsz gyorsjáratú hajót bocsátottak vízre. Ekkor kérdést intéztek a néphez, elhatározza és elrendeli-e, hogy Carthago népének megüzenjék a háborút? A háború sikeréért városszerte könyörgéseket tartottak, s kérték az isteneket, hogy a háború, amelyet a római nép elhatározott, jól és szerencsésen végződjék.
A consulok közt úgy osztották meg a csapatokat, hogy Sempronius két, egyenként négyezer gyalogost és háromszáz lovast számláló legiót, a szövetségesektől tizenhatezer gyalogost és ezernyolcszáz lovast, ezenkívül százhatvan hosszú és tizenkét gyorsjáratú hajót

kapott. Semproniust ezzel a szárazföldi és tengeri haderővel Siciliába küldték, hogy - ha a másik consul egymaga képes lesz távol tartani a punokat Italiától - innen keljen majd át Africába. Corneliusnak kevesebb csapatot adtak, mivel nemrég küldték jelentős sereggel Galliába L. Manlius praetort is. Főképp a hajókból jutott neki kevesebb: hatvan ötevezősoros hajót kapott, mert meg voltak győződve, hogy az ellenség nem a tengeren támad, s nem is fog próbálkozni tengeri hadviseléssel, s jutott neki még két legio a hozzá tartozó lovassággal, s a szövetségesektől tizennégyezer gyalogos és ezerhatszáz lovas. Az ugyanazon irányban fekvő Galliának a punok elleni háborúra két római legio, tízezer főnyi szövetséges gyalogság, ezer szövetséges és hatszáz római lovas jutott.

18. Ilyen előkészületek után, hogy a háború előtt mindenben jogszerűen járjanak el, követségbe küldtek Africába néhány idősebb embert, Q. Fabiust, M. Liviust, L. Aemiliust, C. Liciniust, Q. Baebiust: kérjenek felvilágosítást a carthagóiaktól, hogy Hannibal állami határozat alapján vette-e ostrom alá Saguntumot, és ha ezt, mint várható, beismerik, s mint állami határozatból történt intézkedést, igazolni akarnák, adják át a carthagói népnek a hadüzenetet. Mikor a rómaiakat megérkezésünk után a carthagói senatus elé vezették, ott Q. Fabius, megbízatása értelmében, ezt az egyetlen kérdést tette fel. Erre az egyik carthagói így válaszolt:

- Már előző követségetek is elhamarkodott volt, rómaiak, mikor Hannibal kiadatását követeltétek, azon a címen, hogy saját elhatározásából ostromolta meg Saguntumot. Egyébként küldöttségetek most enyhébben beszél, de a lényeget tekintve még sértőbb az előzőnél. Mert akkor Hannibalt gyanúsítottátok, egyszersmind kiadatását is követeltétek. Most viszont belőlünk akarjátok kicsikarni a beismerést, hogy hibáztunk, másrészt, mintha már be is vallottuk volna, elégtételt követeltek. Szerintem azonban nem azt kell vizsgálni, vajon Saguntumot állami vagy egyéni elhatározásból vették-e ostrom alá, hanem azt, hogy jogosan vagy jogtalanul. Mert annak a kivizsgálása és megítélése, hogy a mi polgárunk mit tett a mi parancsunkra és mit a saját elhatározásából, miránk tartozik. Veletek csak egy dologról lehet vitánk: megsértettük-e ezzel a békeszerződést? Minthogy ti azt akarjátok

eldönteni, hogy mit cselekedhet egy hadvezér állami parancsra s mit a saját elhatározásából, nos, van veletek egy szerződésünk, amelyet C. Lutatius consul kötött, s ebben gondoskodás történik mindkét fél szövetségeseiről is, de Saguntum sértetlenségét egy árva szó sem biztosítja, mivel akkor még nem voltak szövetségeseitek. Viszont - mondhatnátok - az a szerződés, amelyet Hasdruballal kötöttünk, külön intézkedik a saguntumiakról is. Ez ellen nem is óhajtok egyebet felhozni, csak amit tőletek tanultam. A szerződést ugyanis, amelyet első ízben C. Lutatius consul kötött velünk, nem akarjátok magatokra nézve kötelezőnek elismerni, mondván, hogy nem az atyák megbízásából és nem a nép parancsára kötötte. Ezért egy újabb, másik szerződést kötöttünk, most már államotok hozzájárulásával. Ha pedig benneteket nem köteleznek saját szerződéseitek, csak akkor, ha állami parancsra és felhatalmazással kötötték őket, akkor bennünket sem kötelezhet a Hasdrubal-féle szerződés, hiszen tudtunk nélkül kötötte. Azért hát hagyjatok fel végre Saguntum és a Hiberus emlegetésével, s lelketek hozza végre napvilágra, amivel oly régóta vajúdik!

Akkor a római követ, öblöt alkotva ráncba fogott togájából, így szólt:
- Itt hozzuk nektek a békét és a háborút. Melyiket óhajtjátok, válasszatok!
Szavaira nem csekélyebb daccal harsant fel a válasz:
- Adja, amelyiket akarja!
S mikor ő, togáját lebocsátva, kijelentette, hogy a háborút adja, azt felelték, hogy vállalják, s ugyanolyan lelkesedéssel, amilyennel elvállalták, végig is fogják harcolni.

19. Ez a nyílt válaszkérés és hadüzenet sokkal méltóbbnak látszott a római nép méltóságához, mint Saguntum elfoglalása előtt, különösen pedig utána vitákat folytatni a szerződések érvényességéről. Mert ha lett volna is helye a vitának, hogyan lehetett összehasonlítani a Hasdrubal-féle szerződést a Lutatius-féle szerződéssel, amelyben ott van a világosan megfogalmazott záradék, hogy csak akkor érvényes, ha a nép is elfogadta. A Hasdrubal-féle szerződésben nem volt semmi ilyen kikötés, és ennek az érvényét oly sok esztendő hallgatólagos beleegyezése már az ő életében annyira szentesítette, hogy még akkor sem változtattak

rajta semmit, mikor ő, aki kötötte, meghalt. De még ha a carthagóiak az első szerződés alapjára helyezkedtek is, ez is eléggé gondoskodott a saguntumiakról, azzal, hogy biztosította mindkét fél szövetségeseinek a sérthetetlenségét. Mert ehhez nem fűzték hozzá, hogy „csak a jelenlegi szövetségesek", sem hogy „később nem lehet új szövetséget kötni". Ha pedig megengedték újabb szövetségek kötését, ki találná igazságosnak, hogy egy néppel se léphessünk valamely érdeméért szövetségre, s hogy ne kelhessünk védelmére azoknak, akiket barátságunkba fogadtunk? Legfeljebb arról lehet szó, hogy a carthagóiak szövetségeseit ne bujtogassuk elpártolásra, vagy azokat, akik saját elhatározásukból eddig elszakadtak tőlük, ne fogadjuk védelmünkbe.

A római követek, a Rómában kapott utasítás szerint, Carthagóból átkeltek Hispaniába, hogy sorba járva a törzseket, megnyerjék őket a római szövetségnek, vagy rábírják a punoktól való elpártolásra. Először a bargusiusokhoz érkeztek, akik szívélyesen fogadták őket, mert kezdték már terhesnek találni a pun uralmat, ezért a Hiberuson túl lakó több más népben felébresz tették a vágyat, hogy próbáljanak változtatni helyzetükön. Innen a volcianusokhoz mentek, s ezektől olyan, Hispania-szerte híressé vált választ kaptak, amely a többi népnek elvette a kedvét a római szövetségtől. Mert népgyűlésükön a legöregebb ember ilyen válaszra fakadt: Mily szégyentelenek vagytok, rómaiak! Azt követelitek tőlünk, hogy becsüljük többre a ti barátságotokat, mint Carthagóét, miközben azokat a saguntumiakat, akik megfogadták szavatokat, könyörtelenebbül hagytátok cserben, mint ahogy ellenségük, a pun, lemészárolta őket! Azt tanácsolom, olyan vidéken keressetek szövetségeseket, ahol még nem hallottak Saguntum pusztulásáról! Hispania népeit Saguntum romjai gyászos és kiáltó példaként intik, hogy senki se bízzék a római hűségben és szövetségben.

A követek, akiket tüstént fel is szólítottak a volcianus terület elhagyására, ezután a többi hispaniai népgyűlésen sem kaptak barátságosabb választ. Így, miután eredmény nélkül járták végig Hispaniát, átmentek Galliába.

20. Itt új és félelmetes meglepetésben volt részük: a törzsek, nemzeti szokás szerint, fegyveresen jelentek meg a gyűlésen. Mikor

a követek, magasztaló szavakat ejtve a római nép dicsőségéről, hősiességéről, birodalma nagyságáról, arra kérték őket, ne engedjék földjeiken és városaikon átvonulni az Italiára támadó pun sereget, a hagyomány szerint akkora zaj és nevetés támadt, hogy a vezetők és az öregebbek alig tudták a fiatalabbakat lecsillapítani. Annyira ostobának és arcátlannak vélték a követelést, hogy a gallusok csak azért, hogy a pun ne zúduljon rá Italiára, vállalják magukra a háborút, s a mások megmeneküléséért saját földjüket dobják oda a pusztításnak. Végül, a zaj elültével, azt válaszolták a követeknek, hogy sem a rómaiak nem kötelezték le, sem a punok nem sértették meg őket annyira, hogy akár a rómaiak mellett, akár a carthagóiak ellen fegyvert fogjanak. Sőt ellenkezőleg, éppen azt hallják, hogy a római nép elűzi Italia földjéről és határaiból az ő törzsükhöz tartozókat, akiknek sarcot kell fizetniük, s egyéb méltatlanságokat elszenvedniük.
Nagyjából ilyen beszédek hangzottak el, s ilyen válaszokat kaptak a római követek a gallusok többi népgyűlésén is. Nem is hallottak vendégszerető és jóindulatú szót addig, míg Massiliába nem érkeztek. Itt, hála szövetségeseik buzgó és gondos utánjárásának, értesültek mindenről: hogy Hannibal már előre megnyerte magának a gallusok jóindulatát, de - amilyen ádáz és fékezhetetlen természetű ez a nemzet - ő sem tudja eléggé kezessé tenni őket, csak úgy, ha a nekik oly szerfölött kedves arannyal újra és újra megnyeri főembereik hajlandóságát.
A követek, miután így sorra járták Hispania és Gallia népeit, nem sokkal azután érkeztek meg Rómába, hogy a consulok elutaztak a provinciáikba. Mire hazaérkeztek, az egész államot a háborús várakozás feszült izgalma töltötte el, mert elég hitelesnek bizonyult a hír, hogy a punok már átkeltek a Hiberuson.

21. Saguntum elfoglalása után Hannibal a téli szállásra, Új-Carthagóba vonult. Itt értesült a Rómában és Carthagóban történtekről s a hozott határozatokról, s arról, hogy őt nemcsak a háború fővezérének, de okozójának is tekintik, ezért szétosztatta és eladatta a megmaradt zsákmányt, s nem tartva tanácsosnak a további késlekedést, összehívatta hispaniai születésű katonáit, s így beszélt hozzájuk:

- Azt hiszem, szövetséges társaim, ti magatok is úgy látjátok, hogy

miután Hispania valamennyi népét lecsendesítettük, vagy be kell fejeznünk a hadviselést, és el kell bocsátani hadseregünket, vagy más országokba kell átvinnünk a háborút. Mert ezek a népek csupán úgy élvezhetik a jövőben nemcsak a béke, de a győzelem gyümölcseit is, ha más népek ellen indulunk zsákmányt és győzelmet szerezni. Minthogy azonban a háború messzire eltávolít otthonunktól, s bizonytalan, ki-ki mikor látja viszont házát, s mindazt, ami neki kedves, mindenkinek, aki közületek meg akarja látogatni övéit, szabadságot adok. Elrendelem, kora tavasszal ismét legyetek itt, hogy az istenek segítségével megkezdjük azt a háborút, amely roppant dicsőséget és zsákmányt ígér.

A legtöbben örömmel fogadták az önként felajánlott lehetőséget, hogy viszontláthatják otthonukat, mert már nagyon vágytak övéik után, s valószínű volt, hogy a jövőben még hosszabb ideig sóvároghatnak utánuk. Ez az egész télre kiterjedő, a már elszenvedett s ezután rájuk váró fáradalmak közé eső pihenő annyira megújította testüket-lelküket, hogy készek voltak újból minden megpróbáltatást elviselni. A parancs értelmében tavasszal újra összegyülekeztek. Hannibal, miután megszemlélte a valamennyi törzsből összegyűlt segédcsapatokat, Gadesba utazott, és teljesítette Herculesnek tett felajánlását, sőt újabb fogadalmakat is tett arra az esetre, ha vállalkozása sikerül.
Ezután a támadó és a védekező háború kettős gondja kötötte le figyelmét. Ezért - nehogy, míg ő szárazföldön Hispanián és Gallián keresztül Italia felé vonul, Africa védtelenül ki legyen szolgáltatva egy Sicilia felől érkező római támadásnak - elhatározta, hogy ott is tekintélyes védősereget hagy hátra. Ezért africaiakból szervezte meg legnagyobbrészt parittyásokból és könnyűfegyverzetűekből álló tartalékseregét, hogy így az africaiak Hispaniában, a hispanok Africában teljesítve szolgálatot, egymásért kölcsönösen lekötött kezesekként mindkét nép fiai otthonuktól távol jobb katonává váljanak. Africába tizenháromezer-nyolcszázötven könnyű pajzzsal fölfegyverzett gyalogost, nyolcszázhetven parittyás balearit s ezerkétszáz, különböző népekből összeválogatott lovast küldött. E csapatokat részben Carthago védelmére rendelte, részben szétosztotta őket egész Africa területén. Ugyanakkor elrendelte, hogy azt a négyezer válogatott ifjút, akiket kiküldött toborzói az egyes városokban összeszedtek, védelmül s egyúttal túszként vigyék Carthagóba.

22. Hispaniáról sem akart azonban elfeledkezni, annál kevésbé, mert értesült arról a körútról, amelyet a római követek tettek, hogy megnyerjék a fejedelmek jóindulatát. Ezért Hispaniát öccsére, a tettre kész Hasdrubalra bízta, s nagyrészt africai csapatokkal: tizenegyezer-nyolcszázötven africai, háromszáz ligur és ötszáz baleari gyalogossal erősítette meg. A gyalogos segédcsapatok mellé lovasságot is adott: a pun-africai keveréktörzshöz tartozó négyszázötven libyphoeniciait, ezernyolcszáz numidát és az Oceanus mellett lakó maurust, s a hispaniai ilergesekből álló, háromszáz főnyi kicsiny lovascsapatot; s hogy a szárazföldi védőharc semmiféle segédeszköze se hiányozzék, adott még huszonegy elefántot is. Ezenkívül a tengerpart védelmére egy hajóhadat - mert valószínű volt, hogy a rómaiak megint megpróbálkoznak a számukra egyszer már győzelmet hozó tengeri hadviseléssel -, amely ötven ötevezősoros, két négy- és öt háromevezősoros hajóból állt, de csupán harminckét ötevezősoros és öt háromevezősoros hajó volt fölszerelve és legénységgel ellátva.

Gadesből a sereg visszatért téli szállására, Új-Carthagóba. Innen felkerekedve Onusa városa mellett haladt el, s a tengerparton elindult a Hiberus felé. A hagyomány szerint itt álmában egy istennek látszó ifjú jelent meg a vezér előtt, mondván: Iuppiter küldte, hogy Hannibalt Italiába vezesse. Ezért járjon csak a nyomában, és sohase fordítsa másfelé tekintetét. Hannibal először megrettent, nem nézett se oldalt, se hátra, úgy követte őt, de azután az emberi kíváncsiság ösztönzésére - mi lehet az, amiért nem szabad hátratekintenie - nem tudott parancsolni szemeinek. Ekkor egy hihetetlenül nagy kígyót pillantott meg, amely a fákat, cserjéket nagy recsegéssel-ropogással letördelve jött utána, hátrább, mögötte pedig az égen nagy mennydörgés közepette közeledő viharfelhőt látott. Ekkor arra a kérdésére, hogy mit jelent ez a szörnyeteg, és mi a csodajel értelme, azt a választ kapta, hogy Italia pusztulását jelenti; ő csak haladjon tovább előre, ne kérdezzen többet, s nyugodjon bele, hogy a jövőt homály fedi. 23. E látomástól fellelkesülve csapataival három ponton átkelt a Hiberuson, s embereket küldött előre, hogy azon a vidéken, amerre serege majd átvonul, ajándékokkal nyerjék meg a gallusok jóindulatát, s kutassák fel az Alpokon átvezető utakat. Kilencvenezer gyalogossal

és tizenkétezer lovassal kelt át a Hiberuson. Hamarosan meghódoltatta az ilergeseket, majd a bargusiusokat, az ausetanusokat és a Pyrenaeus-hegység lábánál fekvő Lacetaniát, s ezt az egész vidéket Hanno uralma alá rendelte, hogy biztosítsa magának a Hispaniát és Galliát összekötő hegyszorosokat. Hannónak tízezer gyalogost és ezer lovast adott a rábízott környék védelmére.

Mikor a sereg megkezdte az átvonulást a Pyrenaeusok lejtőin, s a barbár csapatok között határozottabb formában terjedt el a hír, hogy Róma ellen indulnak, ennek hatására háromezer carpetanus gyalogos útközben visszafordult. Kiderült, hogy nem is a háborútól rémültek meg, hanem a hosszú úttól, s attól a lehetetlennek tűnő vállalkozástól, hogy átkeljenek az Alpokon. Hannibal egyaránt kockázatosnak vélte, ha akár visszahívja, akár erővel visszakényszeríti őket, ezért, nehogy a többiek vad lelkületét is felingerelje, még több mint hétezer embert hazaküldött, akikről úgy látta, hogy szintén terhesnek érzik a hadiszolgálatot, s úgy tüntette fel a dolgot, mintha ő bocsátotta volna el a carpetanusokat is.

24. Ezután, nehogy a késlekedés és a semmittevés felingerelje katonáit, a többi csapattal átkelt a Pyrenaeusokon, s Iliberri város mellett ütött tábort. A gallusok hallották ugyan, hogy a háború Italia ellen készül, mégis arra a hírre, hogy a Pyrenaeusok túlsó oldalán a hispanokat leigázták, s erős megszálló sereget hagytak náluk, néhány törzs, félve a szolgaságtól, fegyvert fogott, s Ruscino mellett gyülekezett. Hannibal, mikor erről értesült, inkább az időveszteségtől, mint a háborútól félve, a fejedelmekhez küldött követek útján megüzente, hogy szeretne velük személyesen tárgyalni, ezért vagy ők jöjjenek idébb, Iliberri mellé, vagy ő vonul előre Ruscinóig, hogy közelebb lévén egymáshoz, könnyebben találkozhassanak. Szívesen fogadja őket saját táborában, vagy akár ő maga siet haladéktalanul eléjük. Ő úgy érkezett Galliába, mint vendég, nem pedig mint ellenség, s ha a gallusok is úgy akarják, nem is óhajtja kardját előbb kivonni, csak ha már Italiába érkezett. Ezt az üzenetet vitték el a követek. A gallus vezérek erre tüstént Iliberri felé vonultak táborukkal, vonakodás nélkül felkeresték Hannibalt, s ajándékaitól megnyerve megengedték, hogy seregével Ruscino közelében zavartalanul átvonuljon.

25. Közben Italiába nem jutott el más hír, csak amit a massiliai követek jelentettek Rómában, hogy Hannibal átkelt a Hiberuson. Erre, mintha már az Alpokon is átkelt volna, a boiusok fellázították az insubereket, és elpártoltak tőlünk, nem is a római nép ellen táplált régi gyűlöletből, hanem mert nagyon nehezményezték, hogy nemrég a Padus melléki gallus területen két coloniát alapítottunk: Placentiát és Cremonát. Ezért hirtelen fegyvert ragadtak, s éppen erre a vidékre betörve, akkora rémületet és felfordulást keltettek, hogy - nem bízván Placentia falainak védelmében - nemcsak a földművesek tömege menekült Mutinába, de még a földek kijelölésére odaérkezett háromtagú bizottság is, név szerint: C. Lutatius, C. Servilius és M. Annius. (Lutatius neve nem vitás, de némelyik évkönyv Annius és Servilius helyett M. Aciliust és C. Herenniust említi, mások pedig P. Cornelius Asinát és C. Papirius Masót. Az is bizonytalan, hogy a boiusok a hozzájuk számonkérés végett küldött követeket bántalmazták-e, vagy pedig a földek felmérésével megbízott háromtagú bizottságot támadták meg.)

A gallusok körülzárták Mutinát, de minthogy a várostromhoz nem értettek, s túlságosan is restek voltak ostromművek készítéséhez, tétlenül tanyáztak a sértetlen falak körül, és színleg megkezdték a béketárgyalásokat. A megbeszélésre odahívott vezetőket - nemcsak a népek joga ellenére, de megszegve külön ez alkalomra adott ígéretüket is - elfogták, és kijelentették, hogy csak a gallus kezesek visszaadása ellenében bocsátják őket szabadon. A követekkel történtek s a Mutinát és védőseregét fenyegető veszedelem hírére L. Manlius praetor lángoló haragjában seregével rendetlen menetben elindult Mutina felé. Akkoriban még az út mentén elterülő, nagyrészt műveletlen területeken erdők húzódtak; a praetor menetelés közben elhanyagolta a felderítést, ezért itt csapdába esett, s csak súlyos veszteségek árán tudott nagy nehezen a nyílt mezőre kivergődni. Itt megerősített tábort állított fel, s minthogy a gallusok aligha reménykedhettek abban, hogy ezt megtámadhatják, katonái önbizalma visszatért, noha bizonyos, hogy legalább hatszázan estek el közülük. Azután újra nekivágtak az útnak, s míg menetük nyílt terepen haladt, nem is mutatkozott az ellenség. De alig értek be ismét az erdők közé, az ellenség, általános zűrzavart és rémületet keltve, rajtaütött az utóvéden, megölt hétszáz katonát, s

elzsákmányolt hat hadijelvényt. De a gallusok se rémítgették a rómaiakat, s ezek se rettegtek tovább, mikor kijutottak a rengeteg útvesztőiből. Ezután a rómaiak a nyílt terepen könnyen biztosított menetben a Padus mellett fekvő Tannetum helység felé igyekeztek. Itt ideiglenes erődítést emeltek, utánpótlásuk a folyón érkezett, közben a brixiabeli gallusok is segítették őket, s így védekeztek a napról napra növekvő ellenség ellen.

26. Mikor Rómába jelentés jött a váratlan felkelésről, s az atyák megértették, hogy a pun háború egy másik, gallus háborúval bővült, úgy döntöttek, hogy C. Atilius praetor induljon Manlius segítségére egy új római legióval s ötezer szövetségessel, akiket a consul újonnan sorozott be. Atilius meg is érkezett Tannetumba, anélkül hogy egyszer is összecsapott volna a félelmében előle visszahúzódó ellenséggel.
P. Cornelius is, miután újabb legiót sorozott a praetorral elküldött legio pótlására, hatvan hosszú hajóval elindult a Városból, s elhajózva az etruszk és a ligur part, majd a salluviusok hegyvidéke mentén, Massiliába érkezett. Minthogy a folyó itt több ágra szakadva ömlik a tengerbe, a Rhodanus legközelebbi torkolatágánál ütötte fel táborát, hisz alig tartotta valószínűnek, hogy Hannibal már átkelt a Pyrenaeusokon. Mikor azonban hírül vette, hogy Hannibal a Rhodanuson készül átkelni, nem tudta eldönteni, hol szálljon szembe vele; s mivel még emberei sem heverték ki eléggé a tengeri utazás viszontagságait, addig is massiliai vezetőkkel és gallus segédcsapatokkal háromszáz válogatott lovast küldött előre, hogy kémleljenek ki mindent, s biztos helyről tartsák szemmel az ellenséget.
Közben Hannibal, megfélemlítéssel vagy ajándékkal békére bírta a többi népet, és már a volcák hatalmas népének területére érkezett. Ez a nép ugyan a Rhodanus mindkét partját lakta, de mivel lemondtak a reményről, hogy az innenső parton fekvő földjeiket megmentsék a punoktól, annak érdekében, hogy a folyót védővonalként használhassák, majdnem minden holmijukkal átkeltek a Rhodanuson, s fegyveres őrséggel szállták meg a túlsó partot. A többi folyam menti lakosságot s azokat a volcákat, akik lakóhelyükön maradtak, részben Hannibal ajándékai bírták rá, hogy szerezzenek mindenhonnan hajókat, s ácsoljanak újabbakat is,

részben maguk is igyekeztek átszállítani seregét, hogy minél hamarabb megszabadítsák vidéküket ettől a hatalmas és pusztító embertömegtől. Így hát egész nagyszámú, hevenyészve összetákolt, csak átkelésre alkalmas dereglyét és csónakot szedtek össze, s először a gallusok kezdtek egy-egy fatörzset kivágva, újakat is készíteni, majd látva, mennyi a faanyag, s mily könnyű a munka, a katonák kedve is megjött, s hamarjában formátlan teknőket készítettek, amelyeken holmijukkal együtt átkelhetnek, csak arra ügyelve, hogy ezek ússzanak a vízen, s terhet lehessen beléjük rakni.

27. Már minden előkészületet megtettek az átkelésre, csak a túlsó partot gyalogos- és lovascsapataival végig megszállva tartó ellenségtől kellett még tartaniuk. Hannibal, hogy eltávolítsa őket, megparancsolta Hannónak, Bomilcar fiának, hogy csapatai egy részével, legna
gyobbrészt hispanokkal, az első éjszakai őrségváltáskor vonuljon a part mellett egynapi járásra felfelé, s az első adandó alkalommal a legnagyobb titokban keljen át a folyón, s ha így körbevezette osztagát, és elérkezik a cselekvés perce, támadja hátba az ellenséget. Hannót a melléje adott gallus katonák felvilágosították, hogy onnan mintegy huszonötezer lépéssel feljebb a folyó két ágra szakad, kis szigetet alkot, s ahol kettéválik, a szélesebb, de sekély meder megkönnyíti az átkelést. Itt hamarjában kivágott fákból tutajokat ácsoltak össze, hogy a lovakat, katonákat s a többi poggyászt átszállíthassák. A hispanok a tömlőkre helyezték ruháikat, s a rájuk rakott bőrpajzsokon fekve minden nehézség nélkül átkeltek a folyón. Mikor összeerősített tutajain a sereg többi része is átért a túlsó partra, a folyónál ütöttek tábort, s egy napig pihenve heverték ki az éjszakai út és a munka fáradtságát, vezérük pedig az alkalmat várta terve megvalósítására. Másnap útra keltek, és egy magaslatról füsttel jelezték, hogy átjutottak, és már nincsenek messze. Hannibal észrevette ezt, és hogy egy percet se veszítsen, jelt adott az átkelésre. A gyalogság ott várt a felszerelt, indulásra kész csónakoknál, a lovasság túlnyomó része, a lovak miatt, hajóra szállt. A hajóraj föntebb evezett át, hogy mérsékelje a szembefutó folyó sodrának erejét, s így nyugodt utat biztosított a lentebb átkelő csónakoknak. A lovakat legnagyobbrészt kantárszáron úsztatták a hajótat mögött, kivéve azokat, amelyeket

felnyergelve és -kantározva a hajókon szállítottak, hogy lovasaiknak a partraszállás pillanatában tüstént rendelkezésre álljanak.

28. A gallusok összevissza üvöltözve, jellegzetes harci dalukat kurjongatva rohantak eléjük, fejük felett pajzsukat rázták, jobbjukkal fegyverüket csóválták, noha félelmetesnek látszott a vizet harsogva szelő, feléjük közeledő nagy hajóhad s a hajósok és a katonák összevegyülő kiáltozásai, akik részben a folyó sodrát igyekeztek leküzdeni, részben a túlsó partról biztatták átkelő bajtársaikat. S mikor a szemben felhangzó zaj is jól megrémítette őket, hátuk mögött hirtelen még ijesztőbb ordítás hangzott fel: Hanno elfoglalta táborukat. Csakhamar maga is megjelent, s így két oldalról kezdték támadni seregüket, előttük özönlött a partra a hajókról a rengeteg fegyveres, hátulról pedig a váratlanul támadó sereg szorongatta őket. A gallusok mindkét irányban teljes erővel harcoltak, s mikor visszaszorították őket, kitörtek, amerre a legtágabb út nyílt, s félelmükben szétszóródva falvaikba menekültek. Hannibal ezután nyugodtan átszállította serege többi részét, tábort ütött, és most már ügyet sem vetett a gallusok zavargásaira.
Valószínű, hogy az elefántok átszállítására több terv is felmerült, legalábbis a hagyomány többféle megoldásról tudósít. Egyesek azt írják, hogy az összes elefántot a partra terelték, a legvadabbat vezetője ingerelni kezdte, majd a folyóba ugrott előle, s az utána rohanó állat magával ragadta az egész csordát. S bárhogy féltek is a mélységtől, mikor már nem értek földet, a folyó árja átsodorta őket a túlsó partra. De sokkal hihetőbb, hogy az átszállítás tutajokon történt, egyrészt ezt a módszert a vállalkozás előtt biztosabbnak láthatták, másrészt emellett szól a feladat sikeres megoldása is.

Egy kétszáz láb hosszú és ötven láb széles tutajt bocsátottak a partról a folyóra, s hogy az ár el ne sodorja, több vastag kötéllel a part felső széléhez erősítették, azután - mintha csak híd volna - ráhordott földdel szórták be, hogy az állatok oly bátran járjanak rajta, mint a szilárd talajon. Ehhez azután egy hasonló szélességű, száz láb hosszú, a folyón való átkelésre alkalmas tutajt erősítettek. S mikor az elefántok, amelyek a megerősített tutajon, mint valami úton, mentek a nőstények után, átértek a hozzákapcsolt kisebbikre, tüstént eloldották a csak lazán odaerősített köteleket, s néhány

könnyű csónak átvontatta a tutajt a túlsó partra. S az első állatok átszállítása után így hajtották utánuk és vitték át a többit is. A szilárd hídhoz hasonló részen teljesen félelem nélkül haladtak, csak akkor kezdtek nyugtalankodni, amikor a másiktól eloldozott tutaj a folyó közepére ragadta őket. Itt a szélen állók a víztől való félelmükben egymást lökdösve meglehetős nyugtalanságot keltettek, míg végül, mikor mindenfelé csak vizet láttak maguk körül, maga a félelem csendesítette le őket. Néhány megvadult állat bele is zuhant a folyóba, de már a súlyuknál fogva is meg tudtak állni, s ledobva magukról vezetőiket, lépésről lépésre kitapogatták a sekélyebb helyeket, s kijutottak a szárazra.

29. Mialatt az elefántok átszállítása folyt, Hannibal ötszáz numida lovast küldött a római tábor felé, hogy derítsék fel, hol tartózkodnak, hányan vannak, s mire készülődnek. A lovascsapat szembetalálkozott a Rhodanus torkolatától kiküldött, már említett háromszáz római lovassal. Hevesebb csatát vívtak, mint a küzdők számától várni lehetett volna, mert, nem számítva a sok sebesülést, majdnem egyforma volt a két részről elesettek száma is, s a már rendkívül kimerült rómaiakat csak a numidák rémült megfutamodása segítette győzelemhez. A győztes csapatból mintegy száznegyvenen estek el, nem is mind rómaiak, hanem részben gallusok is, a vesztesek közül pedig több mint kétszázan. Ez volt a háború kezdete, s részben előjele is, amely megjósolta a rómaiaknak a végső sikert, de egyúttal azt is, hogy ennek tömérdek véráldozat s elkeseredett küzdelem lesz az ára.
Mikor az összecsapás után a két vezérhez visszatértek katonáik, Scipio sem tudott más döntésre jutni, mint hogy terveit az ellenség szándékaitól és kezdeményezéseitől teszi függővé, s Hannibal is töprengett: folytassa-e megkezdett útját Italia felé, vagy pedig ütközzék meg az útjába kerülő első római sereggel. De lemondott az azonnali ütközet tervéről, mikor megérkeztek a boiusok követei és a magalus törzs fejedelme, és megígérték, hogy útjában vezetői, a veszedelmekben társai lesznek, s azt tanácsolták, hogy ne itt, hanem teljesen érintetlen erőkkel Italiában kezdje meg a háborút. Serege tartott ugyan az ellenségtől is - hiszen még nem halványult el bennük az előző háború emléke -, de még jobban az Alpoktól, a végtelennek tetsző úttól, amelyet a hír azok előtt, akik még nem

jártak arra, még iszonyúbbnak tüntetett fel.

30. Hannibal, miután úgy döntött, hogy folytatja útját, s Italia felé vonul, gyűlésbe hívta katonáit, s részben korholással, részben biztatással igyekezett növelni bátorságukat.

Csodálkozik, jelentette ki, hogy félelmet nem ismerő szívüket egyszerre milyen rémület szállta meg. Annyi éven át győzelmesen katonáskodtak, s Hispaniából is csak akkor távoztak, miután a két szemben fekvő tenger által közrefogott minden nép és föld a carthagóiak hatalmába került. Majd fölháborodva a római nép azon követelésén, hogy mindenkit, aki Saguntum ostromában részt vett, mint gonosztevőt szolgáltassanak ki neki, átkeltek a Hiberuson, hogy eltöröljék a római nevet, és felszabadítsák a földkerekséget. Mikor nyugatról elindultak napkelet felé, senki sem érezte hosszúnak az utat! S most, mikor az út jóval nagyobb felét maguk mögött hagyták, a rendkívül vad népek gyűrűjében felhágtak a Pyrenaeusokra, és hiába állta útjukat annyi ezer gallus - még a víz erejét is leküzdve átkeltek a hatalmas folyón, a Rhodanuson, és az Alpokra tekinthetnek, amelyeknek túlsó oldalán Italia terül el, csüggedten éppen most torpannának meg az ellenség kapui előtt? Mi egyebet láthatnak az Alpokban, mint magas hegyeket? De képzeljék bár e hegyeket magasabbnak a Pyrenaeusok gerincénél, nincs hegy a földön, amely az égig érne, s amelyen az ember át ne tudna hatolni. Az Alpokat is lakják és művelik, itt is születnek és táplálkoznak élőlények, s hágóin hadseregek is képesek átkelni. Még az itt látható követek sem szárnyakon felszállva jutottak át az Alpokon, hisz eleik sem ősi lakosok Italiában, úgy vándoroltak be oda, és nagy csapatban gyermekeikkel, asszonyaikkal vándorútra kelve, gyakran keltek át biztonságosan ugyanezeken a hegyeken. A fegyveres katonának, aki csak hadi felszerelését viszi magával, mi lehet megjárhatatlan vagy áthághatatlan? Mennyi veszélyt, mennyi fáradalmat vállaltak nyolc hónapon át, hogy Saguntumot elfoglalhassák! S most, hogy Róma, a világ feje ellen vonulnak, találhatnak-e olyan nehézséget, olyan akadályt, ami vállalkozásukat feltarthatná? A gallusok egykor elfoglalták ezeket a helyeket, amelyek megközelítését a pun reménytelennek tartja! Ezért vagy ismerjék el, hogy elszántságban és hősiességben ama nép mögött állnak, amelyet ezekben a napokban annyiszor legyőztek, vagy

pedig töltse el őket a remény, hogy útjuk a Tiberis és Róma falai között elterülő síkságon ér csak véget.

31. E buzdító szavakkal fellelkesítve őket, elrendelte, hogy pihenjék ki magukat, és készüljenek fel az útra. Másnap a Rhodanus partja mentén Gallia belseje felé indult. Nem mintha ez lett volna a legegyenesebb út az Alpokhoz, de úgy vélte, hogy minél távolabb kerül a tengertől, annál kevésbé találkozhat a római sereggel, amellyel nem szándékozott megütközni Italiába érkezése előtt. Miután negyedszer ütött tábort, egy Insula nevű helyre ért. (Itt egyesülnek az Alpok különböző részeiből lezúduló folyók, az Isara és a Rhodanus, jelentékeny területet fognak közre, s ezt a közéjük eső síkságot nevezik Insulának.) A közelben laktak az allobroxok, az a nép, amely gazdagságban és hírnévben már akkor sem maradt el egyetlen galliai nép mögött sem. Ekkor éppen megosztotta őket, hogy két testvér küzdött egymással a hatalomért. Az idősebb Braneust ugyanis, aki már előzőleg uralkodott, öccse s a fiatalok csoportja elűzte, bár nem volt hozzá elég joguk, de annál több hatalmuk. Hannibalnak a legjobbkor jött, hogy őt kérték fel a viszály eldöntésére, s ő mint a királyság ügyében felkért döntőbíró, a senatus és a vezető emberek kívánságát teljesítve, az idősebb testvért ültette vissza a trónra. Ezért a szolgálatért bőségesen adtak neki élelmet s minden egyéb felszerelést, főképpen ruhákat, amelyekkel, az Alpok közismerten hideg időjárása miatt, előre el kellett látnia seregét.
Hannibal, miután lecsillapította az allobroxok viszálykodását, folytatta útját az Alpok felé, de nem egyenes irányban, hanem balra kanyarodva a tricastinusok területén át. Majd a vocontiusok földjének legszélén a tricoriusokhoz vonult, s szinte minden akadály nélkül jutott el a Druentia folyóhoz. Ez is az Alpokból ered, s Gallia folyói közül ezen volt a legnehezebb átkelni, mert noha roppant víztömeget hömpölyget, nem tűri hátán a hajókat, ugyanis nem állandó partok között, hanem egyszerre több mederben, hol ebben, hol abban folyik, s mindig újabb gázlókat és örvényeket hoz létre, ezért még átlábolni is nehéz rajta. Ezenfelül málladozó sziklákat is görget, s aki belegázol, sehol se találhat szilárd és biztos talajra. Ezért, minthogy a záporesők még jobban megduzzasztották, nagy aggodalmat keltett az átkelőkben, akiket a köztük uralkodó

zűrzavaron kívül még a tétova kiáltozások is megzavartak.

32. P. Cornelius consul mintegy három nappal az után, hogy Hannibal a Rhodanus partjáról elindult, négyszög alakban haladó seregével elért az ellenséges táborhoz, azzal a szándékkal, hogy haladéktalanul csatát kezd. De látva, hogy a sáncok üresek, s a jóval előtte járó ellenséget nem egykönnyen érhetné utol, visszatért a tengerpartra hajóihoz, hogy majd akkor támadja meg Hannibalt, biztosabb és kényelmesebb helyzetből, amikor az már leereszkedett az Alpokból. S hogy a sorshúzással neki jutott provincia, Hispania se maradjon római segédcsapatok nélkül, fivérét, Cn. Scipiót a csapatok zömével Hasdrubal ellen küldte, nemcsak azért, hogy megvédje a régi szövetségeseket és újabbakat szerezzen, hanem, hogy Hasdrubalt is kiszorítsa Hispaniából. Maga meglehetősen csekély számú csapattal visszatért Genuába, hogy a Padus vidékén tartózkodó sereggel védje meg Italiát.

Hannibal Druentiától nagyjából sík területen haladva ért el az Alpokhoz, anélkül, hogy az ott lakó gallusok megzavarták volna. S noha a hír, amely az ismeretlen dolgokat a valóságnál nagyobbnak szokta feltüntetni, már előkészítette őket a látványra, mégis, mikor közvetlen közelről tűntek szemükbe a magas csúcsok, az éggel majdnem összeolvadó hótömegek, a sziklákhoz tapadó viskók, a hidegtől meggémberedett nyájak és igásállatok, a nyíratlan, ápolatlan külsejű emberek, s látták, hogy minden élő és élettelen megdermedt a hidegtől, s minden egyebet, amit sokkal borzalmasabb látni, mint leírni, újult erővel fogta el őket a rémület. S az első lejtőkre felnyomuló előcsapatok előtt megjelentek a kiemelkedő dombokat megszálló, fenyegetően viselkedő hegyilakók; ha ezek a félreeső völgyekben húzódnak meg, váratlanul csatát kezdve szörnyű zűrzavart és pusztulást okoztak volna. Hannibal megállította a menetet, s mikor a hely kikémlelésére kiküldött gallusok jelentették, hogy nem lehetséges átjutni, az ott található legtágasabb völgyben, csupa omladékos hegyszakadék között ütött tábort. Majd a gallusoktól, akik szóba elegyedtek a tőlük nyelvben és szokásokban alig különböző hegyilakókkal, megtudta, hogy a szorost csak nappal őrzik, éjszakára azonban szétszélednek a kunyhóikba. Erre kora hajnalban a dombok alá vonult, mintha a nyílt terepről nappal, erőszakkal akarna áttörni a szoroson. Katonái,

hogy szándékukat eltitkolják, napközben egész más munkát végeztek, és táboruk sáncait erősítgették. Hannibal, mikor látta, hogy a hegyilakók elhagyják a magaslatokat, s az őrségek is ritkulnak, ott maradt katonái számához képest megtévesztésül több tüzet gyújtatott, s a málhát a lovassággal s a gyalogság nagy részével hátrahagyva, a könnyű fegyverzetűekkel - megannyi válogatott, jó katonával - gyorsan benyomult a szorosba, s elfoglalta azokat a dombokat, amelyeket nappal még az ellenség tartott megszállva.

33. Hajnalban azután fölkerekedett a tábor, és a sereg többi része is előrenyomult. A hegyilakók az erődjeikből adott jelre a megszokott őrhelyekre indultak, mikor hirtelen észrevették, hogy az ellenség egy része elfoglalta a fejük felett emelkedő őrhelyeket, más része pedig az úton nyomul előre. Az egyszerre elébük táruló két látvány hatására egy pillanatig földbe gyökerezett a lábuk, de mikor látták, mekkora a kavarodás a szorosban, s mennyire összezavarodott a menet a saját tolongása s főként a megvadult lovak miatt, úgy vélték, elég lesz, ha a zűrzavart kissé növelik, s ezzel végső veszélybe dönthetik őket, így aztán a jól ismert utakon és mellékutakon a sziklacsúcsokról minden irányból rájuk zúdultak.
A punok helyzetét egyszerre súlyosbította az ellenség és a kedvezőtlen terep. S hevesebben tusakodtak egymással, mint az ellenséggel, mert ki-ki azon igyekezett, hogy minél előbb kijusson a veszélyes helyzetből. A sereg vonulását főként a lovak veszélyeztették, mert a zűrzavarosan felharsanó, az erdőkből és völgyekből megerősödve visszazengő kiáltozásoktól megrémülve megbokrosodtak, s ha ütés érte őket vagy megsebesültek, úgy megvadultak, hogy roppant veszteségeket okoztak emberekben és mindenféle málhában. Sok embert köztük katonákat is - maga a tömeg taszított le a meredek szakadékok közt vivő útról a feneketlen mélységbe. Főként azonban a málhás állatok gurultak le görgeteg módjára, terhükkel együtt.
Bármilyen rettenetes volt is a látvány, Hannibal először nem mozdult, visszatartotta embereit, hogy ne növelje a zűrzavart és a rémületet. Majd látva, hogy a menetet kettévágják, s az a veszély fenyegeti, hogy - hiába vezeti át seregét épségben - minden felszerelését elveszti: lerohant a magaslatról. Támadásával

szétszórta ugyan az ellenséget, de övéi között is növelte a zűrzavart. A kavarodás azonban, mihelyt a hegyilakók elmenekülése után felszabadult az út, egy pillanat alatt le is csillapodott, s nemcsak hogy zavartalan nyugalomban, de szinte egyetlen hang nélkül vezette át egész seregét. Ezután - a körös-körül fekvő falvakkal együtt elfoglalta a vidék középpontjában álló erődöt, s a zsákmányolt eleséggel és jószággal három napig élelmezte seregét. S e három nap alatt, minthogy az első vereségüktől megrettent hegyilakók s a terep nehézségei nemigen akadályozták előnyomulását, jókora utat tett meg.

34. Ezután egy másik néphez ért, amelyben ahhoz képest, hogy hegyilakók voltak, igen nagy számban akadtak földművesek. Itt majdnem csapdába ejtették, nem nyílt csatában, hanem saját eszközeivel, ravaszsággal és cselvetéssel. Szószólókként az erődök idősebb parancsnokai
járultak elébe és kijelentették, hogy a mások baján, mint hasznos példán okulva, inkább a punok bátorságát, mint erejét igyekeznek kitapasztalni. Ezért készséggel fogják teljesíteni parancsait; fogadjon el tőlük élelmet, kalauzokat, és - ígéretük zálogaképpen - túszokat. Hannibal úgy vélte, hogy nem bízhat bennük vakon, de el sem küldheti őket, nehogy a visszautasítás miatt ellenségeivé váljanak, ezért szívélyesen válaszolt. Elfogadta a felajánlott túszokat, felhasználta az útra önként odahordott eleséget, de a vezetőket, mintha nem baráti országban volna, harcra kész sereggel követte. A menet élén az elefántok és a lovasok haladtak, ő maga a gyalogság főerejével követte őket, s közben aggályos gonddal vett szemügyre mindent körös-körül. Mikor az útnak szűkebb, az egyik oldalról fenyegető sziklahát alatt húzódó szakaszához értek, a barbárok, leshelyeikről mindenfelől kirontva, szemből, hátulról, távolról és közelről rájuk támadtak, és roppant sziklákat gördítettek a menetre. Az utóvédet szorongatta a legnagyobb tömeg, s mikor a gyalogság csatasora ellenük fordult, nyilvánvaló lett, hogy ha a punok nem biztosítják magukat hátvéddel, a szorosban végzetes veszteséget szenvedtek volna. Még így is súlyos helyzetbe, majdnem a végveszély szélére jutottak. Mert miközben Hannibal habozott, hogy bevonuljon-e a szorosba, hiszen míg ő maga a lovasságot fedezte, a gyalogságot hátulról nem védte semmi, az ösvényeken oldalról lerohanó hegyilakók, a menetet kettévágva, elfoglalták az utat úgy,

hogy Hannibal egy éjszakát lovasságától és a málhától elszakítva töltött.

35. Másnap, mikor lanyhultak a barbárok támadásai, egyesült a sereg, s ha nem is veszteség nélkül - miközben inkább az állatok, mint az emberek pusztultak -, átkelt a szoroson. Ettől kezdve a hegyilakók inkább rablók, mintsem hadviselők módjára csaptak rá hol az elő-, hol az utócsapatra, ha a terepviszonyok vagy az egyes előresiető vagy elmaradó csapatok erre lehetőséget adtak. A szűk és meredek utakon csak üggyel-bajjal áthajtható elefántok nagyon hátráltatták a vonulást, de közben, amerre csak elhaladtak, el is riasztották a seregtől az ellenséget, amely félt a szokatlan állatok megközelítésétől.
A kilencedik napon, többnyire úttalan utakon, felértek az Alpok gerincére, sok bolyongás után, aminek vagy a vezetők megbízhatatlansága volt az oka, vagy pedig az, hogy nem bízván bennük, míg keresgélték az utat, vaktában indultak neki a völgyeknek. Két napig a gerincen táboroztak, hogy a fáradtságtól és a harctól kimerült katonák kipihenjék magukat. S a menet nyomait követve, a sziklákról lecsúszott jó néhány teherhordó állat is eljutott a táborba. Az annyi törődéstől fásult és elfáradt katonákat az is nagyon megrémítette, hogy a Fiastyúk csillagzat letűnte után megkezdődött a havazás. Mikor hajnalban a sereg kedvetlenül megindult a hóborította tájon a hadijelvények nyomában, minden arcon levertség, sőt kétségbeesés látszott. Hannibal, a hadijelvények elé lépve, egy minden irányba távoli kilátást nyújtó hegyfokon megállította katonáit, s megmutatta nekik Italiát, az Alpok lábánál elterülő Padus menti síkságot, és kijelentette, hogy ebben a pillanatban lépik át nemcsak Italia, de Róma falait is. Ezután már síkságok és lejtők következnek. Egy vagy legfeljebb két ütközet, s Italia legfőbb fellegvára kezükbe és hatalmukba került. Majd továbbvonult a sereg, amelyet most már - néhány kisebb, alkalmi rajtaütést nem számítva - nem zaklatott az ellenség. Egyébként lefelé sokkal nehezebb volt az út, mint felfelé. Mert amennyivel rövidebbek az Alpok Italia felé eső lejtői, annyival meredekebbek is. Az út majdnem végig nyaktörő, szűk és síkos volt, ezért nem tudták elkerülni, hogy el ne csússzanak, aki pedig megingott, az sem bírt egy helyben megállni, hanem az emberek egymásra, a jószágok pedig őrájuk zuhantak.

36. Ezután egy még szűkebb s oly magas sziklafalakkal határolt szoroshoz érkeztek, hogy itt a könnyű fegyverzetű katonák is csak tapogatózva tudtak leereszkedni, cserjékbe s az imittamott kibukkanó gyökerekbe kapaszkodva. A már eleve amúgy is meredek helyen egy újabb
földomlás következtében mintegy ezer láb mélységű szakadék támadt. Mikor ideérkeztek, a lovasság, mintha útjuk végére jutottak volna, megállott. Hannibal csodálkozva kérdezte, mi tartja fel a menetet, s mikor jelentették, hogy a sziklákon nem lehet áthaladni, ő maga ment előre megszemlélni a helyet. Kétségtelennek látszott, hogy bármilyen nagy kerülőt jelent, mégis úttalan, emberi lábtól eddig még nem érintett helyeken kell körbevezetnie seregét. Az út valójában járhatatlan volt, mert amíg a régi, érintetlen havat vékony rétegben beborította az új, addig a lágy, nem túl magas hóban biztosan tudtak lépdelni a katonák. De mikor annyi ember és állat lépései alatt megolvadt, az alatta lévő csupasz jégen, a síkos, lucskos hólében kellett járniuk. Nyomorúságosan küszködtek a jégtől iszamos úton, nem tudták megvetni a lábukat, mert a lejtőn még hamarabb megcsúsztak, s ha kezük és térdük segítségével fel akartak tápászkodni, újból lerogytak, mert ez a támasztékuk is kisiklott alóluk. S nem volt a közelben egyetlen fatörzs, egyetlen gyökér sem, amelybe kézzel-lábbal kapaszkodva továbbvergődhettek volna, s így csak ide-oda hemperegtek a síkos jégen, az olvadó havon. Az állatok pedig, mikor lépteik alatt sokszor az alsó hóréteg is beszakadt, elvágódtak, kapálózó patájukkal még mélyebbre fúrták magukat, így aztán, mintha csapdába estek volna, bennragadtak a kemény, vastagra fagyott jégkéregben.

37. Végül, mikor ember és állat kimerült az eredménytelen küzdelemben, tábort ütöttek a hegygerincen. S ennek a helyét is keserves munkával takarították tisztára, mert töméntelen havat kellett elhányniuk, és elhordaniuk. Hannibal ezután a sziklaomláshoz vezényelte katonáit, hogy járhatóvá tegyék, mert egyedül itt volt lehetséges az átjutás. És mivel a sziklákat szét kellett darabolni, a környéken kidöntött és lecsonkolt hatalmas szálfákból roppant máglyát raktak, majd a tűzgerjesztésre alkalmas erős szelet megvárva alágyújtottak, s az izzó sziklatömböket rájuk

locsolt ecettel porlasztották szét. A tűztől áthevült sziklákon vas szerszámokkal törtek átjárót, a meredek hegyoldalt enyhén lejtős, kanyargó utakkal tették járhatóvá, s így nemcsak a málhásállatokat, de az elefántokat is le tudták hajtani. Mintegy négy napig időztek a sziklafalnál, s közben az állatok majdnem éhen pusztultak, mert ha akadt is legelő a majdnem teljesen kopár csúcsokon, azt is hó borította. Lentebb már völgyek, itt-ott napsütötte dombok, erdők s mellettük patakok vannak, olyan földek, amelyeket már érdemesebb az embernek megművelnie. Itt az állatokat kicsapták legelni, s az útépítéstől kimerült emberek pihenőt kaptak. Ezután három nap alatt leértek a síkságra, ahol a vidék s a lakók természete is szelídebb volt már.

38. Körülbelül így érkeztek Italiába, öt hónappal azután, hogy Új-Carthagóból elindultak, s mint egyes szerzők írják, tizenöt nap alatt keltek át az Alpokon. Abban, hogy Hannibal mekkora sereggel érkezett Italiába, a történetírók adatai korántsem egyeznek. Azok, akik e számot a legmagasabbra teszik, százezer gyalogosról és húszezer lovasról írnak; a legalacsonyabb becslés szerint húszezer gyalogos katonája és hatezer lovasa volt. Én még leginkább L. Cincius Alimentusnak adnék hitelt, aki - mint írja - Hannibal foglya volt, de az ő számadatai is bizonytalanok, minthogy a gallusokat és ligurokat is a sereghez számítja. Velük együtt gyalogsága nyolcvanezer, lovassága tízezer főt tett ki, bár sokkal valószínűbb, hogy ezek mint sok történetíró állítja - csak Italiában özönlöttek seregébe. Másrészt ő maga Hannibaltól hallotta, hogy a Rhodanuson történt átkelése óta harminchatezer embert, rendkívül sok lovat és egyéb málhásállatot vesztett. Italiába leereszkedve Hannibal a félig-meddig gallus törzsnek számító taurinusok földjére érkezett. Minthogy ebben minden forrás egyetért, annál inkább csodálkozom, miért vitatják, hogy hol kelt át az Alpokon. Általában úgy tartják, hogy a Poeninus Alpokon kelt át, s ennek az eseménynek a nevét őrzi ez az alpesi hegyvonulat. Coelius szerint azonban útja a Cremonis-hágón át vezetett, márpedig a két szoros bármelyikén át nem a taurinusok, hanem a hegyilakó salassusok területén áthaladva a libuusok gallus törzséhez ért volna. Az sem valószínű, hogy ezek a Gallia felé vezető utak ekkor szabadok voltak, mert különösen a Poeninus felé vezetőket félgermán törzsek elzárták

volna előle. S ha valaki netán azt hozná fel bizonyítékul, hogy a hegy neve a punok átkelésének emlékét őrzi, erről bizony ama hegység lakói, a sedunusok és a veragrusok semmit sem tudnak, mert szerintük a Poeninus nevű hegyet arról az istenről nevezték el, akit a hegyilakók a legmagasabb ormokon imádnak.

39. A hadi vállalkozás megkezdéséhez nagyon kapóra jött, hogy a legközelebb lakó taurinusok népe háborút indított az insuberek ellen. Hannibal azonban egyik fél mellé sem állhatott seregével, amely csak most, hogy magához tért, érezte igazán az átélt szenvedések súlyát. Mert a megerőltetésre következő pihenés, a nélkülözést felváltó bőség s a szenny és a gondozatlanság után a tisztaság különböző módon hatott az elmocskolódott és szinte elvadult testű emberek szervezetére. Ez késztette P. Cornelius consult arra, hogy - miután hajóin Pisaeba érkezett, s Manlius Atiliustól átvette az újonnan toborzott, s a legutóbbi kudarcok miatt lesújtott sereget - azonnal a Padushoz siessen, hogy megütközzék az ellenséggel, mielőtt az még összeszedné magát. Csakhogy mire a consul Placentiához érkezett, Hannibal, táborhelyéről felkerekedve, elfoglalta a taurinusok egyetlen városát s egyben fővárosát, mert nem voltak hajlandók jószántukból szövetségre lépni vele. S csatlakozásra bírta volna - nemcsak megfélemlítéssel, hanem saját elhatározásukból - a Padus mellett lakó gallusokat is, ha éppen akkor, mikor az elpártolásra kedvező pillanatot lestek, a váratlanul hozzájuk érkező consul ebben őket meg nem akadályozza. Hannibal tovább is vonult a taurinusoktól, azt remélve, hogy a két fél közt még ingadozó gallusokat személyes megjelenésével a maga oldalára tudja állítani. A két sereg már látótávolságra volt egymástól, s közeledett egymáshoz a két vezér, akik ha nem is ismerték közelebbről egymást, mindketten bizonyos csodálatot éreztek a másik iránt. Hiszen Hannibal már Saguntum feldúlása előtt is nagy hírnevet szerzett a rómaiak között, s Hannibal is kiváló embernek tartotta Scipiót, már csak azért is, mert vele szemben reá bízták a fővezérséget. Egymásról táplált jó véleményüket még kölcsönösen növelték is: Scipio azzal, hogy ő, akit az ellenség Galliában hagyott ott, most az Italiába megérkezett Hanniballal szállt szembe, Hannibal pedig az oly vakmerően vállalt és sikeresen végrehajtott alpesi átkeléssel.

Mégis, Scipiónak sikerült először átkelnie a Paduson, táborával a Ticinus folyóig nyomult előre, s mielőtt csatára sorakoztak volna, a következő lelkesítő szavakat intézte katonáihoz:

40. - Ha most azzal a sereggel indulnék csatába, katonák, amely Galliában velem volt, fölösleges volna beszédet intéznem hozzátok. Mert vajon miért is kellene buzdítanom azokat a lovasokat, akik a Rhodanus folyónál oly fényes győzelmet arattak az ellenséges lovasság felett, vagy azokat a legiókat, amelyekkel a megfutamodó ellenséget szorongattam, úgy tekintve visszavonulását és a csata elől való húzódozását, mint a mi győzelmünk beismerését. De most, hogy azt a sereget a hispaniai provinciába rendelték, ahol a római senatus és a nép megbízásából az én jósjeleimmel fivérem, Cn. Scipio vezeti a hadműveleteket, én magam pedig, hogy Hannibal és a punok ellen egy consul legyen a fővezéretek, saját elhatározásomból vállaltam ennek a küzdelemnek a vezetését, szükségesnek vélem, hogy mint új vezéretek, néhány szót intézzek új katonáimhoz. Hogy ezt a háborút és az ellenséget helyes színben lássátok, katonák, tudjátok meg: azok ellen kell küzdenetek, akiket az előző háborúban szárazon és vízen legyőztetek, akiket az elmúlt húsz évben adófizetésre kényszerítettetek, s akiktől győzelmetek fejében elvettétek Sardiniát és Siciliát. Következésképpen ebben a háborúban a két sereget kétféle érzület fogja eltölteni: benneteket a győzteseké, őket a legyőzötteké. Hiszen őket most nem bátorságuk tüzeli, hanem szorult helyzetük kényszeríti hadakozásra. Mert nehogy azt higgyétek, hogy ezek, akik még sértetlen seregükkel is kitértek az ütközet elől, most, midőn az Alpokon átkelve gyalogos és lovas seregük kétharmadát elvesztették hiszen majdnem többen pusztultak el közülük, mint amennyien megmaradtak -, vérmesebb reményeket táplálnak. Igen, mondhatná valaki, de ha kevesebben vannak is, testük-lelkük csak úgy duzzad az erőtől, s alig van hatalom, amely lendületüket és bátorságukat feltartóztathatná. Nem, csak emberi vázak, árnyak ők csupán, akiket tönkretett az éhség, a hideg, a szenny és a mocsok, akik összetörtek és megrokkantak a szirtek és a sziklafalak között. Ráadásul még ízületeik is elfagytak, inaik megdermedtek a hóban, tagjaik elgémberedtek a hidegtől; fegyvereik tönkrementek és összetörtek, lovaik lesántultak és elgyengültek. Ilyen lovasság, ilyen gyalogság

ellen fogtok harcolni! Nem igazi ellenséggel, hanem annak végső maradékával lesz dolgotok. És semmitől se félek úgy, mint attól, hogy bár ti harcoltatok, majd azt fogják mondani: Hannibalt már *előbb legyőzt*ék az Alpesek! De talán így is volt rendjén, hogy a szövetséget megszegő vezér és népe ellen minden emberi segítség nélkül maguk az istenek kezdjék meg, és vigyék döntésre a háborút, s mi, akiket az istenek után szintén megsértettek, fejezzük be a megkezdett s döntésre megérett háborút.

41. Nem tartok attól, hogy valaki azt gondolja: csupán a ti buzdítástokra beszélek ilyen fennhéjázó hangon, míg magamban belül másként érzek. Hiszen módomban lett volna, hogy seregemmel a saját provinciámba, Hispaniába menjek, ahová már el is indultam, s ahol mellettem állt volna, tanácsot adva s a veszélyekben osztozva, testvérem; Hannibal helyett Hasdrubal lett volna az ellenfelem, és így kétségtelenül könnyebb háború várt volna rám. Mégis, mikor Gallia partjai mellett elhajózva hírt kaptam az ellenségről, azonnal partra szálltam, s lovasságomat előreküldve, táborommal a Rhodanusig nyomultam. A lovascsatában, mert a sors végzéséből csak e fegyvernemben mérhettük össze erőnket, szétvertem az ellenséget. S mert gyalogos seregét, amelyet menekülésszerű, gyors menetelésre kényszerítettünk, szárazföldön nem tudtam utolérni, ismét hajóra szálltam, s bár szárazon és tengeren nagy kerülőutat kellett megtennem, a lehető leggyorsabban, szinte még az Alpok lábánál siettem útját állni e félelmetes ellenségnek. Úgy tűnik-e fel hát, hogy én az ütközet elől kitérve, szándékom ellenére szálltam szembe vele, s nem inkább úgy, hogy elébe kerülök, a sarkában járva zaklatom, és döntő csatára kényszerítem? Nagyon szeretném tudni, vajon a föld húsz év alatt hirtelen újfajta carthagóiakat szült-e, vagy pedig ezek ugyanazok, akik az Aegatiszigeteknél harcoltak, s akiket ti fejenként tizennyolc denarius váltságdíjért bocsátottatok szabadon az Eryxnél, s hogy ez az a Hannibal-e, aki, mint maga is dicsekszik vele, menetelésével Hercules versenytársa akar lenni, vagy pedig az, aminek őt apja hátrahagyta: a római népnek adó és hadisarc fizetésére kötelezett alattvalója? Mert ha nem hajszolná a Saguntumnál elkövetett gaztett emléke, bizonyára eszébe jutna, ha

nem is legyőzött hazája, de legalább otthona, családja, apja, Hamilcar saját kezűleg írt szerződése, aki consulunk parancsára elvezette megszálló seregét Eryx alól, tombolva és könnyek között vette tudomásul a legyőzött Carthagóra kényszerített kemény békefeltételeket, s kötelezte magát, hogy kivonul Siciliából, és hadisarcot fizet a római népnek. Szeretném tehát, katonák, hogy ne csak az egyéb ellenséggel szemben szokásos lelkesedés töltsön el benneteket harc közben, de bizonyos felháborodás és harag is, mintha ellenetek váratlanul fegyvert fogó saját rabszolgáitokat látnátok. Módunkban lett volna az Eryx várában bennszorultakat kiszolgáltatni a legiszonyúbb halálnemnek, az éhhalálnak; és győztes hajóhadunkat Africába átküldve Carthagót néhány nap alatt minden harc nélkül eltörölhettük volna a föld színéről. S mi, rimánkodásukra, megkegyelmeztünk nekik, kiengedtük őket az ostromzárból, békét kötöttünk a legyőzöttekkel, s úgy véltük, segítségükre kell lennünk, mikor az africai háborúban szorongatott helyzetbe jutottak. S hálából e jótéteményekért, egy őrjöngő ifjút követve ide jönnek, hogy hazánkat megostromol ják. Vajha ebben a csatában csupán a dicsőségért, s ne a megmaradásért kellene harcolnotok! De nem Sicilia és Sardinia birtokáért kell most küzdenetek, mint egykor, hanem Italiáért! Nincs mögöttetek egy másik sereg, hogy, ha mi nem tudtuk legyőzni, szembeszálljon az ellenséggel. S nincsenek újabb Alpok, hogy mi új haderőt szervezhessünk, míg ők azokon a hegyeken is átjutnak. Itt kell helytállnunk, katonák, éppen úgy, mintha Róma falai előtt harcolnánk. Ki-ki érezze át, hogy fegyvereivel nemcsak a maga testét, hanem hitvesét és kicsiny gyermekeit is védi. S ne csak a maga családjáért töltse el aggodalom; hassa át lelkét újra meg újra az a tudat, hogy most az egész senatus és a római nép reánk tekint, a mi hősi karunkban bízik, s helytállásunktól és vitézségünktől a római birodalom jövendő sorsa függ.

Ezt a beszédet intézte a consul a rómaiakhoz.

42. Hannibal úgy vélte, hogy a katonákat előbb tettekkel kell lelkesíteni, csak azután szavakkal; ezért körbeállította seregét, mint valami látványosságnál, s középre vezettetve a megkötözött, fogoly hegyilakókat, gallus fegyvereket dobatott a lábuk elé, és tolmács útján megkérdezte tőlük, ki akar közülük fegyveres viadalra kiállni,

mert arról leveszik a bilincset, s ha győz, jutalmul fegyvereket és paripát kap. Fegyvert kérve, egytől egyig mind jelentkezett párviadalra, s mikor erre sorsot húztak, mindegyikük azt kívánta, bárcsak őt jelölné ki a végzet a küzdelemre. S akinek a nevét kihúzták, boldogan, szerencsekívánatok közepette, örömében szökellve, s népe szokása szerint fegyvertáncot járva, azonnal fegyvert ragadott. S mikor megkezdődött a párviadal, nemcsak a vívó fogolytársai, de a nézők között is az volt az általános vélemény, hogy a küzdelemben elesetteknek éppoly dicső sors jutott osztályrészül, mint a győzteseknek.

43. Miután végignéztek néhány párviadalt, ebben a lelkes hangulatban Hannibal szétküldte, majd ismét gyűlésre hívta őket, s a hagyomány szerint így beszélt hozzájuk:
- Ha majd saját sorsotokat is azzal az érzéssel mérlegelitek, katonáim, mint amilyennel az imént egy idegen példaként szolgáló végzetét szemléltétek, mienk lesz a győzelem. Hisz nemcsak puszta látványosság volt, amit láttatok, hanem részben a ti helyzetetek tükörképe is. Mert nem is tudom, vajon foglyaitokat, vagy inkább benneteket kötözött-e meg a sors súlyosabb bilincsekkel és bajokkal? Jobbról, balról két tenger zár közre minket, s egyetlen hajónk sincs menekülésre; előttünk a Rhodanusnál jóval nagyobb és szilajabb Padus folyik, hátunk mögött fenyegetően emelkednek az Alpok, amelyeken töretlen, viruló erőben is alig tudtatok átkelni. Itt, mikor először összecsaptok az ellenséggel, katonák, vagy győznötök kell, vagy meghalnotok! De ugyanaz a végzet, amely benneteket harcra kényszerít, olyan ragyogó jutalmakat ígér, ha győztök, amelyeknél fényesebbeket az emberek még a halhatatlan istenektől sem szoktak kívánni. Mert ha vitézségünkkel csupán az atyáinktól elragadott Siciliát és Sardiniát szereznénk is vissza, jutalmunk már akkor is elég fényes lenne. De most még az is, amit a rómaiak annyi győzelmük révén megszereztek és összeharácsoltak, mind a tiétek lesz, e kincsek gazdáival együtt. Rajta tehát, az istenek segítségével ragadjatok fegyvert, hogy tiétek legyen a nagyszerű jutalom. Hisz elég sokáig semmi hasznát sem láttátok annyi küszködésnek és veszélynek, miközben jószágaitokkal Lusitania és Celtiberia kietlen hegyvidékein átvergődtetek. Éppen ideje már, hogy miután annyi hegyen, folyón, annyi felfegyverzett népen át ily hosszú utat tettetek meg, szolgálatotokért bőséges és

gazdag zsoldot kapjatok, s elnyerjétek a küzdelmeitekhez mért pazar jutalmat. A sors itt jelölte ki fáradozásotok végcélját, itt adja meg jól végzett szolgálatotok méltó díját.

De azt se higgyétek, hogy a győzelem olyan nehéz lesz, amilyen félelmes e háború híre: sokszor megesett már, hogy a lenézett ellenség véres csatában helytállt, s hogy nagy hírű népekre és királyokra egész kis fáradsággal vereséget mértek. Mert egyetlen dolgot, a római név üres ragyogását nem számítva, mi az, amiben őket hozzátok lehetne mérni? Hiszen, hogy ne is említsem oly fényes vitézséggel és hadiszerencsével teljesített húszévi katonai szolgálatotokat, győztesen hatoltatok Hercules oszlopaitól az Oceanustól, a föld szélső határától Hispania és Gallia megannyi harcias törzsén keresztül idáig. S egy újonc hadsereggel fogtok szembeszállni, amelyet ezen a nyáron vertek meg, győztek le, kerítettek be a gallusok, amelyet még most sem ismer vezére, s amely úgyszintén mit sem tud vezéréről. Vagy én hasonlítsam magamat össze ezzel a fél esztendeje működő vezérrel, aki megszökött seregétől - én, aki apámnak, a híres hadvezérnek úgyszólván a sátrában születtem, de mindenesetre ott nevelkedtem, aki leigáztam Hispaniát és Galliát, s győzedelmeskedtem nemcsak az Alpokon lakó népeken, de ami sokkal nagyobb dolog, még az Alpokon is? Mert biztos vagyok benne, hogy ha valaki a pun és a római sereget hadijelvények nélkül vezetné elébe, azt se tudná, hogy ő voltaképpen melyik seregnek is a consula! Azt sem tartom csekélységnek, katonák, hogy egy sincs közületek, akinek szeme láttára ne hajtottam volna végre többször is valamely haditettet, s akinek vitézségét én magam tanúként ne láttam volna, s hősi tetteit a hely és az idő megjelölésével fel ne tudnám sorolni. Veletek, akiket ezerszer megdicsértem és megajándékoztam, veletek indulok csatába - inkább mint mindnyájotok hajdani tanítványa, nem pedig vezére - azok ellen, akik egymás számára is idegenek és ismeretlenek.

44. Bárhova tekintek, mindenütt lelkes és erőteljes férfiakat látok: a régi katonákból álló gyalogságot, a legnemesebb nemzetségek tagjaiból kikerült lovasságot zabolás vagy zabolátlan lovakon,

benneteket, leghívebb és legbátrabb szövetségeseink, s titeket, carthagóiak, akiket harcotokban egyformán tüzel a hazaszeretet és a legjogosabb bosszúvágy. E háborúban mi támadunk, akik ellenséges hadijelvényeinkkel leereszkedtünk Italiába, s annyival vakmerőbbek és bátrabbak leszünk a küzdelemben az ellenségnél, amennyivel nagyobb remény és harci kedv szokott lenni a támadóban, mint a védekezőben. Elszántságunkat ezenkívül még szítja és növeli az elkeseredés, a jogtalanság, és a sérelmek érzése is. Kiadatásunkat követelték, hogy meglakoltassanak, először engem, a vezért, azután mindnyájatokat, akik részt vettetek Saguntum ostromában. S ha kezükbe kaparintanak, a legszörnyűbb kínzásokkal gyötörtek volna meg. Ez a végsőkig kegyetlen és gőgös nép mindenen uralkodni, mindenütt parancsolni akar. Úgy véli, egyedül ő döntheti el, ki ellen viselhetünk háborút, s kivel élhetünk békében. Megszabja határainkat, hegyek és folyók közé rekeszt, amelyeken tilos átlépnünk, s azután a maga szabta határokat maga sem tartja tiszteletben. - „Nehogy átlépd a Hiberust, nehogy bántsd a saguntumiakat!" - mondják. - Hát Saguntum a Hiberusnál van? - „Egy tapodtat sem mozdulhatsz!" - Nem elég, hogy elvetted legrégibb provinciáimat, Siciliát és Sardiniát? Most még Hispaniát is elvennéd? S ha innen kivonulok, át fogsz jönni Africába is? Át fogsz jönni? Azt állítom, hogy már át is jöttél! Hiszen az erre az évre megválasztott két consul közül az egyiket Africába, a másikat Hispaniába küldték. Sehol semmi nem marad a mienk, csak az, amit fegyverrel védelmezünk meg. Ők lehetnek félénkek és gyávák, mert van menedékük; őket, ha megfutamodtak, a biztos és békés utak segítségével saját országuk oltalmazza meg. Nektek azonban hőssé kell válnotok, s mivel semmi reményünk, hogy a győzelmen vagy a halálon kívül más kiutat találhatunk, vagy győznötök kell, vagy - ha a szerencse nem pártol benneteket - inkább harc, mint futás közben fogadnotok a halált. Ha ezt jól szívetekbe vésitek, ha szilárdan él bennetek az elhatározás, akkor, még egyszer kijelentem: tiétek lesz a diadal! Embernek még a halhatatlan istenek nem adtak a győzelemhez élesebb fegyvert a halál megvetésénél.

45. Miután e lelkesítő beszédek mindkét oldalon felszították a katonák harci kedvét, a rómaiak hidat vertek a Ticinuson, és biztosítására még erődítményt is emeltek a hídfőnél. A pun vezér, míg az ellenséget ez a munka foglalta le, ötszáz főnyi numida lovascsapattal kiküldte Maharbalt, hogy pusztítsa végig a

rómaiakkal szövetséges népek szántóföldjeit. Megparancsolta, hogy a gallusokat, amennyire csak lehetséges, kíméljék, s igyekezzenek vezéreiket átpártolásra csábítani. A híd elkészülte után a római sereg az insuberek területére vonult át, s Victumulaetól ötezer lépésre állapodott meg. Az itt táborozó Hannibal, látva, hogy elérkezett a csata pillanata, gyorsan visszahívta Maharbalt és lovasait. S mivel úgy vélte, hogy sose elég a beszéd és a figyelmeztetés, ha a katonák buzdításáról van szó, gyűlésbe hívta őket, meghatározott jutalmakat ígért nekik, hogy ezek reményében még lelkesebben harcoljanak. Kijelentette, hogy ki-ki földet fog kapni, ahol óhajtja, Italiában, Africában vagy Hispaniában, amely után sem neki, sem utódainak nem kell adót fizetniük, aki pedig inkább pénzt óhajt, azt ezüsttel fogja kárpótolni. Ha valaki a szövetségesek közül carthagói polgár akar lenni, annak a kívánságát is teljesíti, aki pedig inkább haza óhajt térni, az is lehetőséget kap rá, és senki nem lesz köztük, aki bármelyik honfitársával el akarná cserélni sorsát. A gazdáikat kísérő rabszolgáknak szabadságot ígért, uraiknak pedig, hogy mindegyikért két rabszolgát kapnak kárpótlásul. S hogy szavai hitelében senki se kételkedjék, jobbjával egy bárányt, baljával egy kovakövet fogva, Iuppiterhez s a többi istenhez fohászkodott, hogy ha nem tartja meg ígéretét, úgy végezzenek vele, ahogy ő megöli a bárányt, s fohászát befejezve a kővel szétzúzta az állat fejét. S most, mintha magukat az isteneket nyerték volna meg, hogy kezeskedjenek reményeik teljesítéséért, mindnyájan úgy vélték, vágyaik megvalósulását csupán az késlelteti, hogy még mindig nem kezdték meg a harcot, ezért egy szívvel, egy lélekkel követelték az ütközetet.

46. A rómaiaknál korántsem uralkodott ekkora lelkesedés, és más okokon kívül még új csodajelek is fokozták rémületüket. Ugyanis egy farkas rohant be a táborba, s széttépve mindenkit, aki útjába került, sértetlenül továbbállt. Majd egy méhraj telepedett a fővezéri sátor mellett álló fára. Scipio, mikor az engesztelő szertartások után lovasságával és a könnyű fegyverzetű parittyásokkal megközelítette az ellenséges tábort, hogy közelről győződjék meg a csapatok nagyságáról és számáról, összetalálkozott Hanniballal, aki lovasaival szintén a környék kikémlelésére indult. Először nem vették észre egymást, de azután a sok ember és ló vonulása nyomán

felkavarodó porfelhőből látták, hogy ellenség közeledik. Mindkét hadmenet megállt, s felfejlődött az ütközetre. Scipio a parittyásokat és gallusokat állította előre, a rómaiakat s a szövetséges csapatok zömét pedig tartalékba helyezte. Hannibal a zablás lovasokat állította középre, a szárnyakat pedig a numidákkal erősítette meg. Alig harsant fel a csatakiáltás, a parittyások a tartalékhoz, a második csatasorba hátráltak. Ezután a lovasok folytatták a harcot, egy ideig bizonytalan eredménnyel, majd, mikor a lovakat megvadították a beavatkozó gyalogosok, sokan leestek, vagy pedig - látva bajtársaik szorongatott helyzetét földre szöktek lovukról, s így a küzdelem általános gyalogos ütközetté alakult át. Végül a szárnyakon elhelyezett numidák körbevonultak, és seregünk háta mögött tűntek fel. A rómaiakat rémülettel töltötte el ez a látvány, s ijedelmüket fokozta a consul megsebesülése s a rá leselkedő veszedelem, amelyet még alig felserdült fiának a beavatkozása hárított el. (Ezt az ifjút fogja majd övezni a háború befejezésének a dicsősége, s ő nyeri majd el a Hannibal és a punok felett aratott fényes győzelemért az Africanus nevet.) A rendetlen futásban főként a parittyások menekültek, akiket a numidák elsőként támadtak meg. A többi lovas zárt sorokban fogta közre a consult, nemcsak fegyverükkel, de testükkel is oltalmazták, s végig rendezetten és nyugodtan hátrálva vitték vissza táborukba. Coelius szerint egy ligur rabszolgát illet a dicsőség azért, hogy a consul megmenekült. Én inkább szeretném azt hinni, hogy fia mentette meg, hiszen ezt állítja a történetírók többsége, s így tudja a hagyomány is.

47. Ez volt az első ütközet Hanniballal; világosan megmutatkozott, hogy a punok kiválóbb lovassággal rendelkeznek, s ezért az olyan tágas síkságok, mint amelyek a Padus és az Alpok között terülnek el, nem előnyös csataterek a rómaiak számára. Így hát a consul a következő éjjel parancsot adott katonáinak: készüljenek fel, s táborával a Ticinus mellől fölkerekedve gyors menetben a Padushoz vonult, hogy mielőtt még az ellenség üldözőbe venné, a folyón felvert, még ép hajóhídon felfordulás nélkül vezethesse át seregét. Előbb érték el Placentiát, mintsem Hannibal biztos hírt kapott volna arról, hogy elvonultak a Ticinustól, mégis elfogott hatszázat a Padus túlsó oldalán rekedt lovasokból, akik késlekedtek a hajóhíd lebontásával. Ám a hídon nem tudott átjutni, mert mikor a két végén eloldották, az egészet elsodorta a folyó. Coelius azt írja, hogy Mago a lovassággal és a hispán gyalogosokkal tüstént átúsztatott a

vízen, maga Hannibal pedig a Padus feljebb fekvő gázlóin kelt át seregével, miután elefántjait egy sorban állíttatta fel, hogy feltartsa velük a folyó sodrát. Akik a folyót ismerik, ezt aligha hihetik el, hiszen egyrészt alig hihető, hogy a lovasok lovaik és fegyvereik veszélyeztetése nélkül megküzdhettek volna a víz oly roppant erejű sodrával - még ha elfogadjuk is, hogy a hispánok mind felfújt tömlőkön keltek át -, másrészt jó egynéhány napig kellett volna a Padus mentén olyan gázlót keresniük, amelyen a súlyos málhával megrakott sereg átkelhet. Én magam inkább azoknak a forrásoknak adok hitelt, amelyek szerint a punok két nap múlva is alig találtak a folyón hajó kikötésére alkalmas helyet, s itt küldték előre Magóval a lovasságot és a könnyű fegyverzetű csapatokat. S mialatt Hannibal, aki a folyó mellett a gallus követségek meghallgatásával töltötte az időt, átvezette nehéz fegyverzetű gyalogságát, Mago és lovasai átkelésük után egy nap alatt Placentiánál elérték az ellenséget. Hannibal néhány nap múlva Placentiától hatezer lépésnyire ütötte fel táborát, s másnap az ellenség szeme láttára felállította csatarendjét, jelezve, hogy készen áll az ütközetre.

48. A következő éjjel a gallus segédcsapatok vérengzésbe kezdtek a római táborban, de inkább zűrzavart okoztak, mint nagy veszteséget. A kapuőrség mintegy kétezer gyalogost és kétszáz lovast lekaszabolt, mire átálltak Hannibalhoz, aki barátságos szavakkal fogadta őket, s lelkesedésüket rendkívüli ajándékok ígéretével fokozva, kit-kit elküldött szülőföldjére, hogy lázítsa fel honfitársait.
Scipio úgy vélte, hogy a gallusok véres tette előjele egész népük elpártolásának, s hogy a gonosztett hatására mindnyájan, mintegy őrjöngő dühvel eltelve, fegyvert ragadnak ellene, ezért bármennyire akadályozta is sebe, a következő éjjel, a negyedik őrségváltáskor csendben felkerekedve, seregét a Trebia folyó mellé, egy magasabban fekvő, dombos, a lovasság számára járhatatlan helyre vezette. De itt korántsem tudott oly észrevétlenül elvonulni, mint a Ticinusnál, Hannibal a nyomába küldte a numidákat, majd egész lovasságát, s ezek szét is verték volna a római utóvédet, ha a zsákmányra áhítozó numidák nem kanyarodnak el az üresen hagyott római tábor felé. S míg itt, bár késlekedésük nem járt érdemleges eredménnyel, az időt vesztegetve a tábor minden zegét-zugát átkutatták, az ellenség kicsúszott a kezükből. S mikor a

rómaiakat megpillantották, azok már túljutottak a Trebián, a táborhelyet mérték ki, s ők csupán a folyó innenső partján elmaradt néhány katonát vághatták le közülük. Scipio már nem bírta tovább elviselni sebének az utazástól még kínzóbbá vált fájdalmát, s úgy vélte, meg kell várnia tiszttársát - akit hír szerint, már visszahívtak Siciliából -, kiválasztotta hát az állandó tábornak legalkalmasabbnak látszó helyet, s itt elsáncolta magát.

Nem messze innen ütött tábort Hannibal is, aki büszke volt lovasságának győzelmére, de éppen annyira aggasztotta az élelmiszerhiány, amely, minthogy ellenséges területen vonulva sehol se gondoskodhattak szervezett utánpótlásról, napról napra nyomasztóbbá vált. Elküldött egy csapatot Clastidiumba, ahol a rómaiak igen sok gabonát halmoztak föl. Itt már ostromra készülődtek, mikor reményük nyílt rá, hogy a várost árulás játssza kezükre. Az őrség parancs noka, a brundisiumi Dasius, akit nem is nagy összeggel, négyszáz arannyal vásároltak meg, Clastidiumot átadta Hannibalnak. Ez lett a punok éléstára, amíg Trebiánál táboroztak. Hannibal, hogy mindjárt kezdetben híre terjedjen kíméletességének, a kiszolgáltatott várőrség fogságba esett tagjaival egyáltalán nem bánt kegyetlenül.

49. Míg Trebiánál a szárazföldön szünetelt a küzdelem, addig Sicilia s az Italiával szomszédos szigetek körül Sempronius consul vezetésével - sőt már az ő odaérkezése előtt is - szárazon és vízen folytak a harcok. A carthagóiak húsz ötevezősoros hajót küldtek ezer fegyveressel az italiai partok végigdúlására. Kilenc elérte Liparae, nyolc Vulcanus szigetét, hármat pedig a tengerszorosba sodort az áramlat. Mikor ezeket Messanából észrevették, Hiero syracusaei király, aki a római consulra várakozva éppen Messanában tartózkodott, tizenkét hajót küldött ki innen, s ezek a semmi ellenállást nem tanúsító carthagói hajókat elfogva a messanai öbölbe kísérték. A foglyoktól megtudták, hogy az Italiába küldött húsz hajóból álló rajon kívül, amelyhez ők is tartoztak, még harmincöt ötevezősoros hajó van útban Sicila felé, azzal a megbízatással, hogy a régi szövetségeseket lázadásra biztassák. Mindenekelőtt Lilybaeumot akarják elfoglalni, de valószínű, hogy az ő hajóikat szétszóró vihar ezt a hajóhadat is az Aegati-szigetek

irányába sodorta.
A király a hallottakat megírta M. Aemilius praetornak, akinek Sicilia volt a provinciája, és felszólította, hogy Lilybaeum helyőrségét alaposan erősítse meg. A praetor azonnal legatusokat és tribunusokat küldött a szomszéd városokba, hogy embereit fokozott éberségre intsék, s főként hogy Lilybaeumot készítsék fel az ostromra. Elrendelte, hogy a szövetségesekből álló legénység tíz napra elegendő főtt ételt vigyen magával a hajókra, hogy ha majd megkapják a jelet, pillanatnyi késedelem nélkül tengerre szállhassanak. S a part hosszában végig őröket küldtek ki, hogy őrhelyükről figyeljék az ellenséges hajóhad közeledését.
Így, noha a carthagóiak szándékosan lassították hajóik futását, hogy napkelte előtt érkezzenek a városhoz, mégis, minthogy egész éjjel telihold volt, s felvont vitorlákkal hajóztak, észrevették őket. Az őrhelyekről tüstént jelezték érkezésüket, a városban elhangzott a „fegyverbe" kiáltás, és hajóra szálltak. A katonák részint a falakon és kapuknál, őrhelyeiken, részint a hajókon helyezkedtek el. A carthagóiak, látva, hogy nem felkészületlen védősereggel lesz dolguk, napkeltéig nem közeledtek a kikötőhöz, és az időt arra használták fel, hogy vitorláikat bevonják, s hajóhadukat felkészítsék az ütközetre. Napkelte után hajóikkal visszavonultak a nyílt tengerre, hogy elég teret biztosítsanak az ütközetre, s hogy az ellenséges hajóhad szabadon kifuthasson a kikötőből. A rómaiak sem húzódoztak az összecsapástól, mert lelkesedéssel töltötte el őket az éppen ezen a vidéken véghezvitt haditetteik emléke, valamint seregük nagysága, száma és elszántsága is.

50. Kiérkezve a tengerre, a rómaiak meg akarták kezdeni a csatát, hogy közvetlen közelről mérhessék össze erőiket, de a punok kitértek előlük, mert jobban szerették volna, inkább bízva ügyességükben, mint erejükben, ha az összecsapás nem az emberek, hanem a hajók küzdelmévé válik. Mert amilyen nagy számban voltak hajóikon a szövetségesekből toborzott matrózok, éppolyan szűkében voltak katonáknak. S ha egy hajójuk beleavatkozott a harcba, a rajta küzdők száma meg sem közelítette az ellenfélét. Mikor ez nyilvánvaló lett, a rómaiak lelkesedését fokozta nagy számuk tudata, a punokat pedig elcsüggesztette, hogy kevesebben vannak. Rövidesen bekerítettek hét pun hajót, mire a többi

elmenekült. Az elfogott hajókon ezerhétszáz katona és matróz volt, köztük három előkelő carthagói is. A római hajóhad sértetlenül ért vissza a kikötőbe, egy hajó kapott léket, de azt is sikerült bevontatni. E csata után, mielőtt még a messanaiak hírt kaptak volna róla, érkezett meg Messanába T. Sempronius consul. Mikor a tengerszorosba beért, Hiero király feldíszített hajóival elébe evezett, s királyi gályájáról átmenve a praetor hajójára, kifejezte örömét, hogy a consul seregével és hajóhadával épségben megérkezett, s óhaját, hogy sikerrel és szerencsésen keljen át Siciliába. Ezután ismertette a sziget helyzetét s a carthagóiak szándékait, megígérte, hogy amilyen lelkesen támogatta az előző háborúban, mint ifjú, a római népet, úgy fog mellettük állni öregkorában is. Felajánlotta, hogy ellenszolgáltatás nélkül ellátja ruhákkal és élelmiszerrel a consul legióit és a szövetséges hajósait. Közölte, hogy Lilybaeumot a tengerparti városokkal együtt komoly veszedelem fenyegeti, s van ott néhány ember, aki szívesen is látná a változást. Ezért a consul úgy vélte, hogy hajóhadával haladéktalanul Lilybaeumba kell eveznie. Elkísérte őt a király hajóraja is. Útközben kapták meg a hírt, hogy Lilybaeumnál ütközet volt, s hogy az ellenséges hajóhadat részben szétverték, részben elfogták.

51. A consul Lilybaeumnál elbocsátotta Hiero királyt és hajóhadát, s egy praetort hagyott hátra a siciliai partvidék védelmére; Melita szigetére hajózott, amelyet a carthagóiak tartottak megszállva. Megérkezése után mintegy kétezer katonájával együtt átadták neki Gisgo fiát, Hamilcart, a helyőrség parancsnokát, valamint a várost és a szigetet is. Néhány nap múlva visszatért Lilybaeumba, ahol a foglyokat - néhány előkelő származású vezető kivételével - a consul és a praetor nyilvános árverésen adta el. A consul, úgy látva, hogy Siciliát erről az oldalról eléggé biztosították, Vulcanus szigeteihez indult, ahol a hír szerint egy ellenséges hajóraj tartózkodott; de a szigetek táján az ellenségből egy emberre se bukkant. Azok ugyanis éppen ekkor hajóztak el, hogy feldúlják Italia partvidékét, s végigpusztítva Vibo környékét, már magát a várost fenyegették.
A consul útban Sicilia felé kapta meg a hírt, hogy az ellenség Vibo környékén partra szállt, s a senatus levelét, amelyben közölték vele Hannibal Italiába érkezését, s felszólították, hogy a lehető leggyorsabban siessen consultársa segítségére. Miután egyszerre

ennyi gond szakadt rá, azonnal behajózta seregét, a felső tengeren elindította Ariminum felé, Vibo környékének s az italiai partvidéknek a védelmét, huszonöt hosszú hajót adva neki, Sextus Pomponius legatusra bízta, s M. Aemilius praetor hajóinak számát ötvenre egészítette ki. Maga pedig, miután Siciliában helyreállította a nyugalmat, tíz hajóval az italiai part mentén Ariminumba vitorlázott, majd seregével a Trebia folyóhoz vonulva csatlakozott consultársához.

52. Már maga a tény, hogy mindkét consul s a teljes római haderő felvonult Hannibal ellen, eléggé jellemezte a helyzetet: vagy képesek lesznek ezek az erők megvédeni a római birodalmat, vagy nincs többé semmi remény. Mégis az egyik consul, akit az egyetlen megvívott lovascsata és kapott sebe kishitűvé tett, el akarta halasztani a döntést, a másik viszont még töretlen, s éppen ezért annál elszántabb harci kedvvel eltelve, hallani sem akart semmiféle halogatásról. Akkoriban a Padus és Trebia közötti területen gallusok laktak, akik a két hatalmas nép küzdelmében kétszínűen viselkedtek, azzal a nyilvánvaló céllal, hogy biztosítsák maguknak a győztes jóindulatát. A rómaiak nem sokat törődtek ezzel a magatartással, megelégedtek azzal, ha a gallusok nem lázadnak fel ellenük, de annál inkább neheztelt érte Hannibal, aki mindig azt hangoztatta, hogy a gallusok kérésére jött, hogy felszabadítsa őket. Efölötti haragjában, egyszersmind, hogy katonáinak zsákmányt biztosítson, kiküldött kétezer gyalogost és ezer lovast - nagyrészt numidákat, de köztük több gallust is -, azzal a paranccsal, hogy a Padus partjáig pusztítsák végig az egész vidéket. Az eddig ingadozó gallusok most segítség híján - rákényszerültek, hogy a jogtalanság elkövetőivel szemben azokhoz forduljanak, akiktől a jövőben a megtorlást remélhetik, ezért követeket küldtek a consulokhoz, azzal a kéréssel, védjék meg e földet, amelynek lakói a rómaiakhoz való szilárd ragaszkodásukért szenvednek. Cornelius sem az okot, sem az időt nem tartotta megfelelőnek a beavatkozásra, s ezt az egész népet is gyanús szemmel nézte, nemcsak, mert annyi nemtelen hitszegést követtek el, hanem - ha régebbi tetteiket feledtetné is az idő - a boiusok minapi elpártolása miatt is. Sempronius viszont úgy vélekedett, hogy szövetségeseinket úgy fűzhetjük magunkhoz legbiztosabban a hűség kötelékeivel, ha már a legelső segítségre

szorulónak is nyomban védelmére sietünk. S míg tiszttársa habozott, ő mintegy ezer parittyás gyalogossal lovasságát átküldte a Trebián a gallus földek megvédelmezésére. Váratlanul megrohanták a rendezetlenül szanaszét kószáló, s hozzá még többnyire zsákmánnyal is megterhelt punokat, és nagy rémületet keltve, sokat levágtak közülük, a többit pedig egészen táborukig, az ellenséges előőrsökig kergették. S a rómaiak, mikor a táborból kizúduló tömeg visszaszorította őket, övéiktől erősítést szerezve újrakezdték a harcot. Ezután hol előnyomulva, hol meghátrálva változó szerencsével küzdöttek, s végül, mikor egyenlő esélyekkel véget ért a harc, minthogy az ellenség vesztesége nagyobb volt, a győzelem dicsősége mégis a rómaiaké maradt.

53. Egyébként senki se látta a győzelmet nagyszerűbbnek és teljesebbnek, mint a consul. Büszke öröm töltötte el, hogy éppen azokkal a csapatokkal győzött, amelyekkel a másik consul vereséget szenvedett. Helyreállt és megerősödött a katonák önbizalma; senki sem óhajtotta elhalasztani az ütközetet, csupán tiszttársa, aki - inkább lélekben, mint testben megrendülve - borzadt a csatától és a fegyverektől, ha sebesülésére gondolt. De ő, Sempronius is itt bágyadozzék egy beteg mellett? Mi értelme lenne tovább várakozni és halogatni az időt? Miféle harmadik consulra, miféle másik hadseregre várhat? A carthagóiak itt táboroznak Italiában, majdnem Róma lakóinak szeme előtt. Nem is Sardiniára és Siciliára áhítoznak, ezeket vereségük után elvettük tőlük; nem Hispaniának a Hiberuson innen fekvő része kell nekik, hanem a rómaiakat akarják elűzni ősi hazájukból, arról a földről, ahol születtek.
- Mily keserves sóhajjal látnák apáink - mondta -, akik megszokták, hogy Carthago falai alatt vívjanak csatát, hogy mi, az ő sarjaik, a két consul és a consuli seregek Italia közepén táborunkban lapulunk, mialatt a carthagóiak hatalmukba kerítik az Alpok és az Appenninus között elterülő egész vidéket!
Így beszélt, amikor ott ült beteg tiszttársa mellett, így a fővezéri sátorban, mintha csak népgyűlésen szónokolna. Sarkallta a választógyűlés közeledő időpontja, az aggodalom, hogy a háború folytatását az új consulokra bízzák, nemkülönben az a lehetőség, hogy míg tiszttársa beteg, ő egymaga arathatja le a dicsőséget. Ezért - hiába tiltakozott Cornelius - megparancsolta katonáinak, hogy

készüljenek fel a hamarosan megkezdődő ütközetre.

Hannibal jól látta, az ellenségnek mit parancsol saját érdeke, ezért alig remélte, hogy a két consul valamilyen vakmerő vagy meggondolatlan lépést tesz. De mikor előbb hírből, majd tapasztalatból megtudta, hogy milyen féktelen és indulatos természetű az egyik consul, és remélhette, hogy a zsákmányoló pun katonákkal való összecsapás még növelte vakmerőségét, bízni kezdett abban, hogy valamilyen megfelelő alkalmat fog találni a cselekvésre. Nem nyugodva, feszülten figyelt, hogy el ne szalassza a kedvező pillanatot, amíg az ellenség katonái még gyakorlatlanok, a kiválóbb hadvezért sebesülése bénítja a cselekvésben, s amíg eleven a harci kedv a gallusokban, akikről tudta, hogy nagy részük annál kedvetlenebbül fogja őt követni, minél távolabb viszik őket otthonuktól. Ezért s más, hasonló okokból remélte, hogy hamarosan itt az ütközet, s égett a vágytól, hogy ha késne, ő kezdeményezze. S mikor a gallus felderítők - akik legbiztosabban tudták megszerezni a kívánt értesüléseket, mert mindkét seregben szolgáltak gallusok - jelentették, hogy a rómaiak készen állnak az összecsapásra, cselvetésre alkalmas terep után kezdett kutatni.

54. Közöttük, kétoldalt magas partfalak közé zárva, egy patak folyt, környékét pedig mocsári növények s az elhanyagolt földek szokott köntöse, bozót és tövisbokrok borították. Miután ezt a még lovasok számára is jó rejteket kínáló helyet körüllovagolva, jól szemügyre vette, így szólt öccséhez, Magóhoz:
- Íme, ezt a helyet kell megszállnod; válassz ki az egész gyalogos- és lovasseregből száz-száz embert, s az első őrségváltás idején jelentkezz nálam velük. Most pedig ideje, hogy egyenek és felfrissüljenek.
E szavakkal befejezte a haditanácsot, Mago pedig csakhamar jelentkezett válogatott embereivel.
- Látom, seregünk színe-java van itt - mondta nekik Hannibal. - De hogy ne csak bátorságotok, hanem számotok is növelje erőtöket, mindegyikőtök válasszon a lovas és gyalogos egységekből kilenc-kilenc magához hasonló harcost. Mago majd megmondja, hol kell elhelyezkednetek. Olyan ellenséggel van dolgotok, amely teljesen vak az efféle hadicselekkel szemben.
S miután így előreküldött Magóval ezer lovast és ezer gyalogost, hajnalban parancsot adott a numida lovasságnak, hogy keljen át a

Trebia folyón, s az ellenséges táborkapuk előtt nyargalászva s az őrállomásokra lövöldözve ingerelje ütközetre az ellenséget, majd harc közben hátrálva csalja át a folyó túlsó partjára. Ezt a feladatot kapták a numidák; a többi gyalogos- és lovascsapat vezéreit pedig utasította: adjanak parancsot minden katonának az étkezésre, azután fegyvert ragadva, s felnyergelt lovakkal várják a jeladást.
Sempronius a numidák zavaró támadásaira először egész lovasságát - seregének ez a része tette őt elbizakodottá -, majd hatezer gyalogost, végül, mint ahogy már előre elhatározta, egész seregét elindította, és alig várta, hogy megkezdődjék az ütközet. E napra esett éppen a téli napforduló, havazott az Alpok és Appenninusok között elterülő vidéken, ahol a folyók és a mocsarak közelsége miatt is erős volt a hideg. Ráadásul a hirtelen riadóztatott emberekből és lovakból, minthogy előzőleg nem ettek, és semmi védelmük nem volt a hideg ellen, elszállt minden meleg, s minél jobban közeledtek a széljárta folyóparthoz, annál jobban beléjük mart a kegyetlen hideg. Mikor pedig a numidákat követve belegázoltak a vízbe, amely az éjszakai záportól megdagadva, a mellükig ért, s főként mikor kigázoltak belőle, mindnyájan úgy meggémberedtek, hogy alig tudták tartani a fegyvert, a fáradtság és napnyugtakor már a kínzó éhség is teljesen elcsigázta őket.

55. Közben Hannibal katonái a sátrak előtt tüzet raktak, minden csapat olajat kapott, hogy testét bekenje, s zavartalanul fogyasztották el ételüket. Így arra a hírre, hogy az ellenség átkelt a folyón, testben-lélekben felfrissülve ragadtak fegyvert, és álltak csatarendbe. Hannibal a hadijelek előtt állította föl a baleariakat, a könnyű fegyverzetűeket - mintegy nyolcezer embert -, mögéjük a nehéz fegyverzetű gyalogságot, hadának magvát és főerejét. A szárnyakon körben tízezer lovast helyezett el s a két szárnyhoz egyenlő arányban elosztva, az elefántokat. Mikor a numidák váratlanul szembefordultak az őket rendetlenül üldöző lovassággal, a consul visszarendelte lovasait, s a gyalogsággal fedezte visszavonulásukat. A seregben tizennyolcezer római volt és húszezer latin szövetséges, rajtuk kívül a cenomanusok - az egyetlen hűséges gallus törzs - segédcsapatai. Ezekkel a csapatokkal indultunk harcba.

A baleariak kezdték meg a támadást, s mikor a számbeli fölényben

levő legiók ellenálltak, könnyű fegyverzetű csapataik gyorsan a mi szárnyaink felé kanyarodtak, és ezáltal meglepetésszerűen nehéz helyzetbe hozták a római lovasságot. Mert négyezer lovas már eleve alig állhatott ellen tízezernek, a kimerültek a nagyrészt pihentek támadásának, s felhőként lepte el őket a baleariak dárdazápora. Ráadásul a szárnyak széléről előtörtek az elefántok is, a lovakat nemcsak szokatlan alakjukkal, de szagukkal is megvadították, és így általánossá tették a zűrzavart. A gyalogosok egyenlő lelkesedéssel, de nem egyforma erővel csaptak össze. Hiszen a punok testüket nemrég jól ellátva, megújult erővel indultak küzdelembe, viszont az éhes, elcsigázott, fázó rómaiakat majd megvette a hideg. Mindamellett hősiesen helytálltak volna, ha csak a gyalogosok ellen küzdenek. De lovasságunk megfutása után nemcsak a baleariak árasztották el őket oldalról hajított dárdáikkal, hanem az elefántok is a gyalogos csatasor közepéig hatoltak, ugyanakkor Mago és a numidák hátba támadták, nagy zűrzavart és rémületet keltve, a leshelyük elé érkező, mit sem sejtő hadsorokat. De még ennyi felől szorongatva is jó ideig helytálltak csapataink, még az elefántokkal szemben is, pedig erre lehetett a legkevésbé számítani. Ezeket az e célra kirendelt könnyűfegyverzetűek űzték el dárdáikkal, s mikor megfutottak, nyomukba eredve a farkuk alatt szurkálták őket, ahol a bőrük a legvékonyabb és legsebezhetőbb.

56. A rémült hátrálás közben szinte már saját csapataikra rontó elefántokat Hannibal parancsára középről a balszárnyra, a gallus segédcsapatok ellen hajtották; közöttük azonnal általános pánik tört ki, s a rómaiakon még inkább erőt vett a rettegés, mivel látták, hogy segédcsapataikat szétverték. Minthogy harc közben már bekerítették őket, s másfelé nem nyílt út, mintegy tízezer ember, nagy vérfürdőt rendezve, az africaiaknak gallus segédcsapatokkal megerősített csatasorán vágta át magát. S minthogy táborukba, amelytől a folyó választotta el őket, nem tudtak visszatérni, s a záporesőben nem tudtak eléggé tájékozódni, merre vigyenek segítséget övéiknek, egyenes irányban elindultak Placentia felé.
Ezután minden irányban többször is kísérleteztek kitöréssel, de akik eljutottak a folyóig, azokat vagy az örvények nyelték el, vagy míg haboztak belegázolni, rajtuk ütött az ellenség. Azok, akik menekülés közben szétszóródtak a földeken, részben a visszavonuló sereg

nyomában Placentiába igyekeztek, részben az ellenségtől félve begázoltak a folyóba, s átlábolván rajta, visszajutottak táborukba. A havas eső, a kibírhatatlanul erős hideg sok embert, jószágot s majdnem minden elefántot elpusztított. Az ellenséget üldöző punokat a Trebia állította meg, és a hidegtől annyira elgémberedve tértek vissza táborukba, hogy még a győzelem örömét is alig tudták átérezni. És mikor másnap éjjel a római tábor őrsége s a seregnek a nagy pusztulásból megmaradt része tutajokon átkelt a Trebián, a punok vagy nem vettek észre semmit a zuhogó esőben, vagy mivel a fáradtságtól és sebeiktől már mozdulni se tudtak, úgy tettek, mintha nem vennék észre őket. Scipio consul anélkül, hogy a punok megzavarták volna, teljes csendben Placentiába, majd innen a Paduson átkeltve, Cremonába vezette seregét, hogy a két sereg téli elszállásolásának terhét ne egyetlen colonia viselje.

57. Rómában a vereség híre akkora rémületet keltett, hogy már azt hitték, az ellenség hadijelvényeivel útban van Róma felé, s nincs többé semmi remény, nincs segítség, hogy seregét a kapuktól és falaktól távol tartsák. Az egyik consult legyőzték a Ticinusnál, s miután a másikat visszahívták Siciliából, mindkét consul és mindkét consuli sereg vereséget szenvedett. Milyen új vezéreket, milyen új legiókat tudnának még előteremteni? Így rémüldöztek, mikor megérkezett Sempronius consul, aki nagy veszedelmek között jutott át a szanaszét zsákmányért portyázó ellenséges lovasok között - inkább a vakmerőség, mint a józan ész szavára hallgatva, s abban a reményben, hogy nem veszik észre, vagy ha észreveszik is, meg tud küzdeni velük. S miután eleget tett pillanatnyilag legsürgősebb feladatának, s megtartotta a consulválasztó gyűlést, visszatért téli szállására. Consuloknak Cn. Serviliust és C. Flaminiust választották meg.

Egyébként a rómaiakat a téli szálláson sem hagyták nyugton a mindenfelé portyázó numida lovasok, s az ő számukra megközelíthetetlen vidékre is eljutó celtiberek és lusitanusok. Így minden utánpótlástól el voltak vágva, kivéve, amit hajókkal szállítottak fel a Paduson. Placentia közelében egy komoly védőművekkel és tekintélyes őrséggel rendelkező kikötőhely feküdt. Hannibal remélve, hogy elfoglalja ezt az erősséget, lovasságával és könnyű fegyverzetű csapataival felkerekedett. Vállalkozása sikerét

főként attól remélte, hogy észrevétlenül hajtja végre, az őrök azonban, noha éjszaka támadott, észrevették, s hirtelen akkora lármát csaptak, hogy Placentiáig elhallatszott. A consul már hajnalban ott termett lovasságával, s megparancsolta a legióknak, hogy menet közben négyszöget formálva kövessék. Közben megkezdődött a lovascsata, s mikor Hannibal megsebesült, és kénytelen volt elhagyni a csatateret, az ellenséget rémület fogta el, s így sikerült az erődöt megvédeni.

Hannibal ezután néhány napi pihenőt tartott, majd alighogy felépült sebesüléséből, Victumulae elfoglalására indult. A gallus háború idején ez volt a rómaiak élelmiszerraktára, s miután megerősítették, sokan letelepedtek itt, összekeveredtek a környéken lakó különféle törzsekkel, most pedig a rajtaütésektől való félelem különösen sok embert űzött ide a földekről. Ez a tömeg, fellelkesülve azon a híren, hogy Placentia védőserege milyen jól helytállt, fegyvert ragadva Hannibal elé vonult. Az úton lezajlott összecsapás inkább menetoszlopok, mint csatasorok harca volt, mivel az egyik oldalon a szervezetlen tömeg, a másikon a katonáiban bízó vezér s a vezérükben bízó katonák harcoltak, s a kisebb számú ellenség megfutamította a mintegy harmincötezer főnyi sereget. Másnap megadták magukat, s az ellenséges helyőrséget bebocsátották a városba. Mikor aztán a parancsnak engedelmeskedve átadták fegyvereiket, tüstént elhangzott a jeladás a győzteseknek, hogy megkezdhetik a zsákmányolást, éppen úgy, mintha ostrommal vették volna be a várost. Egyetlen szörnyűség sem maradt el, amiről csak a történetírók ilyen alkalmak leírásánál meg szoktak emlékezni, olyannyira, hogy nincs az erőszaknak, a kegyetlenségnek, az embertelen gőgnek olyan megnyilvánulása, amit e szerencsétleneknek ne kellett volna elszenvedniük. Ezek voltak a télen Hannibal hadi vállalkozásai.

58. Ezután pihenőt engedett katonáinak, nem sokáig, csak amíg kibírhatatlan volt a hideg. A tavasz első bizonytalan jelére téli szállásáról felkerekedve Etruriába vonult, hogy - mint előbb a gallusokat és a ligurokat - az ott lakó népeket is kényszerrel vagy saját elhatározásukból maga mellé állítsa. Az Appenninuson való átkelés közben rettenetes zivatar támadt, amely szinte az Alpokban

átélt szörnyűségeket is felülmúlta. Mikor a szélviharban zuhogó zápor a szemükbe vágott, először megálltak, mert vagy fegyverüket kellett volna eldobniuk, vagy ha megpróbálnak a széllel szemben haladni, az orkán megragadja és földhöz csapja őket; majd mikor már fulladoztak, és nem kaptak levegőt, a szélnek háttal fordulva egy időre lekuporodtak. Ezután iszonyú erővel megdördült az ég, s félelmes mennydörgés közben cikázni kezdtek a villámok. Fülük zúgott, szemük káprázott, megdermesztette őket a rémület. S mikor a zápor végre kiadta erejét, annál dühödtebb erővel tombolt a szélvész; így szükségesnek látszott, hogy ott állóhelyükben, ahol meglepte őket az orkán, tábort verjenek. Ezzel pedig szinte újra kezdődött a küzdelem, mert lehetetlen volt akármit is kibontani és felállítani. S amit felvertek, az se maradt a helyén, a szél mindent szétszórt, és magával ragadott. Majd mikor a széltől magasba sodort pára összefagyott a jeges csúcsok felett, olyan hó- és jégzápor szakadt le, hogy az emberek mindent eldobva, földre vetették magukat, s takaróik inkább betemették, nem pedig betakarták őket. Majd olyan maró erejűvé növekedett a hideg, hogy aki, kibontakozva az emberek és állatok földön heverő, szánalmas tömegéből, talpra akart állni, sokáig nem volt rá képes, mert a hidegtől megmerevedtek inai, s tagjait alig tudta megmozdítani. Aztán, mikor végre forgolódni, majd mozogni kezdtek, s visszatérvén beléjük az élet, imitt-amott tüzeket gyújtottak, tehetetlenségében ki-ki a másikat hívta segítségül. Két napig időztek ezen a helyen, mintha ostromzár alatt volnának. Sok ember, sok málhásállat, s a trebiai csata után megmaradt elefántokból is hét veszett oda.

59. Hannibal, leereszkedve az Appenninusról, táborával visszafelé, Placentia irányában indult el, s mintegy tízezer lépésnyi előnyomulás után megállapodott. Másnap tizenkétezer gyalogossal és ötezer lovassal indult az ellenségre. A Rómából már visszaérkezett Sempronius consul sem húzódozott az ütközettől. Aznap háromezer lépés távolság választotta el a két tábort; másnap hatalmas lelkesedéssel és változó hadiszerencsével ütköztek meg. Az első összecsapás után a rómaiak olyan fölénybe kerültek, hogy nemcsak a csatasorban győzték le, hanem egészen táboráig üldözték a megvert ellenséget, majd a tábort is megostromolták. Hannibal csak kevés védőt hagyott a sáncnál és a kapuknál, a sereg többi részét sűrű sorokban a tábor közepén sorakoztatta fel,

megparancsolva, hogy éber figyelemmel várják a jeladást a kitörésre. Már a nap kilencedik órája felé járt az idő, mikor a római vezér, látva, hogy hiába katonái minden igyekezete, nincs már reménye a tábor elfoglalására, elrendelte, hogy térjenek vissza. Mikor ezt Hannibal megtudta, és látta, hogy lanyhul a csata, s az ellenség hátrál a tábortól, lovasságát a jobb- és a balszárnyon azonnal támadásra küldte ellenük, maga pedig a gyalogság főerejével középen rontott ki a táborból. Aligha lett volna kegyetlenebb s a két fél nagy veszteségei miatt híresebb csata ennél, ha a nap megengedi, hogy sokáig tartson a küzdelem. De a roppant elkeseredéssel megkezdett harcot kettévágta az éjszaka. Így hevesebb volt a küzdelem, mint az öldöklés, s ahogy nagyjából egyenlő esélyekkel harcoltak, úgy is váltak szét, egyforma veszteségeket szenvedve. Egyik oldalon sem esett el több hatszáz gyalogosnál és feleennyi lovasnál. De a rómaiak vesztesége e számhoz képest érzékenyebb volt, mert levágtak közülük több lovagot, öt katonai tribunust s a szövetségesek három vezérét is.
Az ütközet után Hannibal a ligurok földjére, Sempronius pedig Lucába vonult. A Liguriába érkező Hannibalnak kiszolgáltattak két tőrbe csalt római quaestort, C. Fulviust és L. Lucretiust, meg két katonai tribunust és öt lovagot, nagyobbrészt senatorok gyermekeit; így akarták még jobban meggyőzni őt békés érzelmeikről és szövetségi hűségükről.

60. Míg Italiában ezek történtek, Cn. Cornelius Scipio, akit hajóhadával és seregével Hispaniába küldtek, a Rhodanus torkolatától elindulva körülhajózta a Pyrenaeusokat, s hajóival Emporiaenál kötött ki. Itt seregével partra szállt, s részben felújítva a régi szerződéseket, részben újabbakat kötve, az egész partvidéken, a lacetanusoktól kezdve egész a Hiberus folyóig, biztosította a római fennhatóságot. Méltányosságával szerzett jó hírével nemcsak a tenger melletti népeket nyerte meg, hanem a szárazföld belsejében s a hegyek között lakó, sokkal harciasabb törzseket is. S nemcsak békét kötött velük, hanem fegyveres szövetséget is, és jó egynéhány ütőképes segédcsapatot is sorozott köztük.

A Hiberuson inneni terület Hanno fennhatósága alatt állt, őrá bízta Hannibal e vidék védelmét. Hanno úgy vélte, hogy addig kell ellenintézkedéseket tennie, mielőtt még mindenki elpártol; a

rómaiak szeme előtt tábort ütött, és seregét hadirendbe állította. A római vezér se látta értelmét, hogy kitérjen a csata elől, mivel jól tudta, hogy meg kell majd küzdenie Hannóval és Hanniballal, s inkább óhajtott velük külön-külön, mint egyszerre mindkettővel megmérkőzni. Az ütközet nem kényszerítette nagyobb küzdelemre. Hatezer ellenséges katonát öltek meg, s a tábori őrséget beleszámítva kétezret ejtettek fogságba. Mert a tábort is elfoglalták, néhány vezetővel együtt kezükbe került a vezér, s bevették a tábor közelében fekvő Cissis városát is. Egyébként a városban csekély értékű zsákmányt ejtettek: barbár házieszközöket és hitvány rabszolgákat. A tábor viszont gazdaggá tette a katonákat, mert itt nemcsak a legyőzöttek vagyona volt felhalmozva, hanem a Hanniballal Italiában harcoló seregé is, amely majdnem minden értékes holmiját a Pyrenaeusok innenső oldalán hagyta, hogy ne legyen kénytelen a nehéz málhát cipelni.

61. Hasdrubal, mielőtt még a vereség biztos híre megérkezett volna, nyolcezer gyalogossal és ezer lovassal átkelt a Hiberuson, készen arra, hogy mihelyt megérkeznek, szembeszáll a rómaiakkal. De mikor tudomást szerzett a Cissis mellett elszenvedett vereségről s a tábor elfoglalásáról, a tenger felé vette útját. Nem messze Tarracótól tengerészkatonákra és matrózokra bukkant, akik szanaszét portyáztak a földeken (hiszen a szerencsés helyzet rendszerint könnyelműséget szül). Katonáival több oldalról rájuk támadt, nagy öldöklést rendezett, s még nagyobb riadalmat okozott közöttük, majd visszakergette őket hajóikra. De nem mert e helyen tovább időzni, mert félt, hogy Scipio lecsap rá, ezért a Hiberus túlsó partjára vonult vissza. Scipio az új ellenség hírére azonnal fölkerekedett seregével, s miután néhány hajó parancsnokát megbüntette, Tarracóban közepes nagyságú helyőrséget hagyva, hajóhadával visszatért Emporiaeba. Távozása után tüstént ott termett Hasdrubal, s elpártolásra bírta az ilergeseket akik pedig Scipiónak kezeseket is adtak -, s az ő csapataikkal együtt dúlta végig a rómaiak hű szövetségeseinek földjeit. S miután arra kényszerítette Scipiót, hogy téli szállásáról kimozduljon, ismét kiürítette a Hiberuson innen elterülő egész vidéket. Scipio támadásra kész seregével megrohanta az ilergeseket, akiket lázadásuk szítója cserbenhagyott, s mindnyájukat beszorította Atanagrába, e nép fővárosába. Ostrom alá is fogta, s néhány nap alatt újra meghódolásra kényszerítette az ilergeseket, akiktől most több túszt

követelt, mint előbb, s pénzbüntetéssel is sújtotta őket.

Ezután a Hiberus mellett lakó s a punokkal szintén szövetségben álló ausetanusok ellen indult, körülzárta várukat, s éjszaka, éppen, amikor be akartak nyomulni a kapukon, a város közelében lesből megtámadta a segítségükre siető szomszédos lacetanusokat. Mintegy tizenkétezren estek el közülük, a többiek csaknem mindannyian elhagyva fegyverüket, a földeken szétszóródva menekültek hazafelé. Az ostromlottakat ezután nem védte más, mint az ostromlóknak sok nehézséget okozó téli időjárás. A harminc napig tartó ostrom alatt a hótakaró ritkán volt vékonyabb négy lábnál, s oly vastagon fedte a római védőtetőket és ostromfedeleket, hogy egymaga védelmül szolgált a rájuk záporozó ellenséges gyújtócsóvák ellen. Végül, mikor parancsnokuk, Amusicus, Hasdrubalhoz menekült, megadták magukat, és húsz font ezüst hadisarc fizetését vállalták. A rómaiak ezután visszatértek téli szállásukra, Tarracóba.

62. Rómában és környékén ezen a télen sok csodajel tűnt fel, vagy - mint lenni szokott, ha a lelkeken egyszer babonás félelem lesz úrrá - sokról érkezett elhamarkodottan igaznak vélt híradás. Például, hogy egy féléves, nemes származású csecsemő a zöldségpiacon hangos „győzelem" kiáltást hallatott: a baromvásártéren egy ökör magától felment a harmadik emeletre, majd a lakók zajától megvadulva, leugrott; az égen ragyogó, hajószerű jelenségek tűntek föl; a Reménynek a zöldségpiacon álló szentélyébe beleütött a villám; Lanuviumban egy lándzsa magától megmozdult; egy holló berepült Iuno szentélyébe, s éppen az istennő párnájára telepedett; Amiternum környékén többfelé sok fehér ruhás emberi alak tűnt fel messziről, de senkihez nem közeledtek; Picenumban kőeső esett; Caerében megkisebbedtek a jóstáblák; s hogy Galliában egy farkas kirántotta a hüvelyéből egy őrségen álló katona kardját, és elszaladt vele.

A többi csodajel miatt megbízták a decemvireket, hogy nézzék meg a Sibylla-könyveket, a Picenumban hullott kőeső alkalmával pedig kilenc napig tartó áldozati ünnepet rendeltek el, s ezután az egyéb csodajelek kiengesztelésénél majdnem az egész polgárság szolgálatát igénybe vették. Mindenekelőtt a Városban tartották meg a megtisztulási körmenetet, s egyúttal az isteneknek, akiket a szent

könyvek említettek, nagyobb áldozati állatot vágtak, Iunónak negyven font aranyat vittek ajándékul Lanuviumba, s a matrónák ércszobrot szenteltek Iunónak az Aventinuson. Elrendelték, hogy Caerében, ahol a jóstáblák megkisebbedtek, az isteneknek szent vendégséget, az Algidus-hegyen pedig Fortunának engesztelő ünnepet kell rendezni. Rómában is Iuventasnak isteni vendégséget, s külön Hercules oltáránál, majd az egész nép részvételével valamennyi oltárnál könyörgést tartottak. A nép geniusának öt nagyobb állatot áldoztak, s megbízták C. Atilius Serranus praetort, tegyen ünnepélyes fogadalmat arra az esetre, ha az állam helyzete a következő tíz évben nem változik. S így a Sibylla-könyvek alapján megrendezett engesztelő és fogadalmi szertartásokkal nagyrészt megszabadították a lelkeket a babonás szorongástól.

63. Flaminius, az egyik megválasztott consul, aki sorshúzás útján, a Placentiában telelő legiókat kapta meg, írásbeli parancsot küldött a consulnak, hogy seregével március idusára legyen ott az ariminumi táborban. Itt, a provinciájában akarta átvenni a consuli tisztséget, mert jól emlékezett a régebbi küzdelmekre, amelyeket mint néptribunus, majd később mint consul vívott az atyákkal, először a consulságáért, amelytől meg akarták fosztani, majd diadalmenete ügyében. Az atyák ugyanis meggyűlölték azért az új törvényért, amelyet Q. Claudius néptribunus vitt keresztül a senatus akarata ellenére, csupán egyetlen atya, C. Flaminius támogatásával. Ez a törvény kimondta, hogy egyetlen senatornak vagy senator fiának sem lehet háromszáz amphoránál nagyobb űrtartalmú hajója. Mert úgy vélték, hogy ekkora hajó elegendő a gabonának a földekről való beszállítására, s hogy az atyákhoz méltatlan bármiféle üzérkedés. Ez a javaslat, amelyet hatalmas küzdelem árán vittek keresztül, gyűlöletessé tette a törvényt indítványozó Flaminiust az atyák, és kedveltté a nép körében, s másodszor is megszerezte számára a consulságot. Ezért ő, attól tartva, hogy koholt jósjelekkel, a Latin Ünnepek halogatásával s a consulságát akadályozó más intézkedésekkel vissza fogják tartani a Városban, elutazás ürügyén magánemberként provinciájába távozott.
Mikor a dolog kiderült, még jobban fellángolt az őt eddig is gyűlölő atyák haragja, akik azt emlegették, hogy Flaminius most már nemcsak a senatus, de a halhatatlan istenek ellen is hadat visel.

Előzőleg, mint jósjelek ellenére megválasztott consul, nem engedelmeskedett az őt még a csatatérről is visszahívó isteni és emberi parancsnak; most pedig szentségtörő bűne tudatában elmenekült az ünnepélyes capitoliumi fogadalomtétel elől, hogy ne legyen kénytelen hivatalba lépése napján megjelenni a Legjobb és Leghatalmasabb Iuppiter szentélyében, s ne kelljen látnia és megkérdeznie az őt gyűlölő s az egyedül általa gyűlölt senatust, bejelentenie a Latin Ünnepek időpontját, s a hegyen áldozatot bemutatnia Iuppiter Latiarisnak. Mert nem akart jósjeleket kérni, s ünnepélyes fogadalomtételre a Capitoliumra járulni, hogy azután hadvezéri köpenyben, lictorok kíséretében vonuljon provinciájába. Nem! Mint valami markotányos, hatalmi jelvények, lictorok nélkül utazott el, titokban, éppúgy, mintha száműzöttként távoznék idegen földre. Nyilván jobban illik a római birodalom méltóságához, hogy Róma helyett Ariminumban veszi át tisztségét, s nem házi istenei előtt, hanem egy kocsmában ölti fel a bíborszegélyű togát!

Egyhangúan úgy döntöttek, hogy vissza kell őt hívni, és kényszeríteni, hogy mielőtt provinciájába utaznék seregéhez, személyesen tegyen eleget az istenek és az emberek iránti minden kötelességének. Úgy döntöttek, hogy követséget küldenek hozzá, követségben Q. Terentius és M. Antistius utazott el hozzá, de ők sem hatottak rá jobban, mint azok a levelek, amelyeket első consulsága idejében kapott a senatustól. Néhány nap múlva hivatalba lépett. Az áldozatnál a már leütött borjú kitépte magát az áldozópap kezéből, vérrel hintette be a körülállók nagy tömegét, miközben a távolabb állók között még nagyobb zűrzavar és futkosás támadt, mert nem tudták, mi okozta a rémületet. Az eseményt legtöbben rendkívüli csapás előjelének magyarázták. Ezután átvett két legiót Semproniustól, az előző év consulától, kettőt pedig C. Atilius praetortól, majd seregével az Appenninus ösvényein megindult Etruria felé.

Oceanus Atlanticus
CANTABEREK
VASCONOK
ILERGETÁK
Emporiae
CELTIBEREK
VACCAEUSOK
Hiberus
Cissis
Tarraco
LUSITANOK
CARPETANUSOK
Tagus
EDETANUSOK
Saguntum
Baleari szigetek
ORETANUSOK
TURDETANUSOK
Castulo
Új-Karthago
(Karthago Nova)
Iliturgi
CYNETEK
Baetis
Gades
Mare Internum
MAURETANIA

HISPANIA

HUSZONKETTEDIK KÖNYV

1. Közeledett a tavasz, ezért Hannibal - miután már előbb hasztalanul kísérelte meg a tűrhetetlen hidegben az átkelést az Appennineken - fölkerekedett téli szállásáról, ahol a további időzés roppant veszéllyel és kockázattal járt volna. A gallusok ugyanis, akiket a fosztogatás és a zsákmány reménye lelkesített, látva, hogy ahelyett, hogy ők dúlhatnának és rabolhatnának idegen területen, saját országuk változott hadszíntérré, sőt még a két sereg téli ellátása is őket terheli, a rómaiak ellen táplált gyűlöletüket ismét Hannibal ellen fordították. Főembereik több ízben megpróbálták őt tőrbe ejteni, s Hannibal csak azért menekült meg, mert az összeesküvők közül, akik éppolyan könnyelműek voltak terveik szövögetésében, mint kifecsegésében, egyikük elárulta, mire készülnek, s mert ő is igyekezett megtévesztéssel kikerülni a csapdákat úgy, hogy mindig más ruhát és vendéghajat öltött. Mindenesetre ez az aggodalom is közrejátszott abban, hogy téli szállásáról ilyen korán indult útnak.
Ez idő tájban - március idusán - lépett hivatalba Rómában Cn. Servilius consul. Mikor ez alkalommal beszámolt az állam helyzetéről, ismét fellángolt a C. Flaminius ellen érzett gyűlölet: két consult választottak, s íme, csak egy van! Honnan veszi a jogot a hadvezetéshez, a jósjelkéréshez? Hiszen ezt az állami tisztviselő hazulról viszi magával, itt kapja meg háza és hazája isteneitől, miután megtartotta a Latin Ünnepeket, bemutatta áldozatát a hegyen, s előírás szerint fogadalmat tett a Capitoliumon. Magánember nem folyamodhat jóslatkéréshez, s ha enélkül távozik, idegenben sem kérhet érvényesnek számító új jósjeleket. Növelték a félelmet a több helyen tapasztalt csodajelekről egyidőben érkező hírek is. Siciliában lángolni kezdett néhány katona dárdája, Sardiniában pedig egy lovag pálcája, amelyet a várfalon körben elhelyezett őrszemek ellenőrzése közben a kezében tartott; a tengerparton hol itt, hol ott lángok lobbantak fel; két pajzson véres veríték gyöngyözött; néhány katonát villámütés ért; úgy látszott, hogy a napkorong megkisebbedik; Praenestében az égből tüzes kőeső hullott; Arpiban úgy látták, hogy pajzsok tűnnek fel az égen, s a nap viadalra kel a holddal; Capenában nappal két hold jelent meg az égen; Caerében vérrel keveredve bugyogott fel a víz, s maga

Hercules forrása is véres foltokkal tarkázva folydogált; Antiumban véres kalászok gyűltek az aratók kosarába; Faleriiben teljes mélységében megnyílt az ég, s a nyílásból vakító fény sugárzott; a sorstáblák maguktól kisebbek lettek, s az egyik, amelyikre ez volt írva; „Mars megrázza dárdáját", lezuhant; ugyanekkor Marsnak a Via Appián álló képmását és a farkasok szobrát veríték öntötte el; Capuában úgy látták, mintha lángban állna az ég, s a záporesővel lehullana a hold is. Ezután már hitelt adtak a jelentéktelenebb csodajelekről szóló tudósításoknak is: hogy néhány ember kecskéjének gyapja nőtt, s hogy egy kakas tyúkká, egy tyúk meg kakassá változott.

A consul a kapott híreket azonnal közölte a senatusszal, a hírhozókat is bemutatta a Curiában, és megkérdezte az atyákat, milyen engesztelő szertartást javasolnak. Úgy döntöttek, hogy e csodajeleket részben nagyobb testű, részben még szopós állatok feláldozásával kell kiengesztelni, s minden szentélyben tartsanak háromnapos könyörgést, továbbá, hogy a decemvirek tekintsék meg a jóskönyveket, s mindent az isteneknek a szent versekből kiolvasható kívánsága szerint kell intézni. A decemvirek figyelmeztetésére elhatározták, hogy legelőször Iuppiternek ajánlanak fel egy ötven font súlyú, aranyból készült villámot, s Iuno királynőnek az Aventinuson, a Megmentő Iunónak Lanuviumban nagyobb jószágokkal áldoznak. S a matronák is adjanak össze pénzt - ki-ki lehetősége szerint -, amelyből ajándékot visznek az Aventinusra Iuno királynőnek. Rendezzenek szent lakomát az isteneknek, s a szabadosnők is gyűjtsenek össze annyit, amennyi vagyonukból telik, s ebből Feroniának vigyenek ajándékot. Mikor mindez megtörtént, a decemvirek nagy állatokat áldoztak fel Ardea forumán. Végül pedig már december végén áldozatot mutattak be Saturnus római szentélyében, majd szent lakomát rendeztek az isteneknek - amelyen a senatorok szolgáltak fel -, azután pedig az egész népnek. A Városban éjjel-nappal kiáltozták: „Saturnalia", s elrendelték, hogy e napot a nép tekintse ünnepnek, s a jövőben is mindig ülje meg.

2. Míg a consul Rómában az istenek kiengesztelésével és a sorozással volt elfoglalva, Hannibal - aki arra a hírre, hogy

Flaminius már Arretium alá érkezett, felkerekedett téli szállásáról nem a kínálkozó hosszabb és természetesen kényelmesebb utat, hanem a másikat, a rövidebbet választotta, a mocsáron keresztül, amelyet ezekben a napokban elöntöttek a szokottnál jobban megáradt Arnus hullámai. A hispanokat, africaiakat s valamennyi veterán csapatát a málhával együtt a menet élére rendelte, hogy ha valahol megállásra kényszerülnének, ne legyenek híjával a szükséges felszerelésnek, őket követték, mint derékhad, a gallusok, végül pedig a lovasság haladt. Mago s a könnyű fegyverzetű numidák zárták be a menetet, főképpen azzal a feladattal, hogy tartsák össze a gallusokat, ha ez a fáradtságot nehezen bíró nép a viszontagságoktól és a hosszú úttól kimerülve szétszéledne vagy megállna.
A mindenütt a vezetők nyomában haladó első sorok - noha a folyó feneketlen árján, mély örvényein keltek át, s majdnem elmerültek és beleragadtak az iszapba - követték a hadi jelvényeket. A gallusok, ha földre zuhantak, nem tudtak felállni, sem az örvényekből kivergődni; hiányzott belőlük az elszántság testi erejük, s a remény bátorságuk megőrzésére. Egyesek kimerülten vonszolták fáradt tagjaikat, mások, ha már egyszer kétségbeesésükben reményüket elvesztve lerogytak, ott hevertek szanaszét, haldokolva, az elhullott állatok között. Főképpen az immár négy napja és három éjszakája tartó álmatlanság merítette ki őket. S minthogy a mindent elborító vízben sehol sem találtak száraz helyet, ahol elfáradva leheveredhettek volna, a vízben felhalmozott málhára feküdtek, vagy pedig, rövid pihenésre vágyva, az elhullott jószágoknak az egész út mentén szerteszét heverő, a vízből részben kimagasló tetemein találtak alkalmi nyugvóhelyet. Maga Hannibal, aki a szeszélyesen váltakozó, hol hideg, hol meleg tavaszi időjárástól szembetegséget kapott, az egyetlen megmaradt elefánton utazott, hogy minél magasabban legyen a víz felett. De az állandó virrasztás, az éjszakai kigőzölgés, a mocsári levegő miatt kínzó fejfájás lepte meg, s minthogy gyógykezelésre sem idő, sem alkalom nem volt, egyik szemére megvakult.

3. Igen sok embere és igásállata ért csúfos véget. Végre, mikor kivergődtek a mocsárból, az első száraz helyen tábort ütött. Előreküldött kémeitől megbízható híradást kapott, hogy a római sereg Arretium falai alatt tartózkodik. Ezután rendkívüli gonddal

igyekezett kipuhatolni a consul terveit és hangulatát, a táj fekvését és útjait, hogy hol lehet könnyen utánpótlást szerezni, s minden egyebet, amit hasznos volt megtudnia.

Italia egyik legtermékenyebb vidékén voltak, a Faesulae és Arretium között elterülő, gabonában, nyájakban s minden egyéb terményben bővelkedő etruszk síkságon. A consul, akit előző consulsága óta elbizakodottság tölt el, nemhogy a törvények és az atyák, de az istenek méltóságát sem tiszteli eléggé. Természetének ezt a vele született vakmerőségét csak fokozták a belső és külső harcokban elért sikerei. Így eléggé valószínű volt, hogy nem kérdez meg sem istent, sem embert, s mindenben féktelenül és elhamarkodva fog cselekedni. Hannibal, azzal a szándékkal, hogy kihívással és ingerléssel még jobban belehajszolja hibáiba, az ellenséget balra maga mögött hagyva, az etruszk síkság közepén zsákmányolva vonult Faesulae felé, s a consul elé távolból a mészárlás és tűzvész okozta pusztulás lehető legszörnyűbb képét tárta. Flaminius még a tétlen ellenséggel szemben sem maradt volna nyugton, most pedig, hogy szinte szeme láttára dúlták, pusztították a szövetségesek földjeit, személyes szégyenének tartotta, hogy a pun Italia közepén portyázhat, sőt a legkisebb ellenállás nélkül egyenesen Róma megostromlására indulhat. S mikor a haditanácsban a többiek mind inkább hasznos, mint látványos megoldásokat tanácsoltak - várja meg tiszttársát, hogy egyesített seregeikkel, egyetértésben, közös terv szerint viseljék a háborút, s közben a lovassággal és a könnyű fegyverzetű szövetséges csapatokkal akadályozzák az ellenséget féktelenül vakmerő zsákmányolásában -, ő felháborodva kirohant a tanácskozásról, s azonnal kitűzette az indulásra és csatára szólító jelet.

- Akkor inkább üldögéljünk Arretium falai alatt - kiáltotta -, hiszen itt van a hazánk, itt vannak házi isteneink! Hannibal pedig, kicsúszva kezünkből, csak pusztítsa végig Italiát, s miután mindent felégetett és feldúlt, jusson el Róma faláig, s mi ne is mozduljunk el innen hamarabb, csak ha az atyák - mint egykor Veiiből Camillust - C. Flaminiust Arretiumból Rómába hívják!
E gúnyosan elharsogott szavak után megparancsolta, hogy gyorsan emeljék fel a hadijelvényeket, s lovára szökött, de az hirtelen összerogyott, s a consult feje felett levetette magáról. A körülállók még mind a vállalkozásuk kezdetére utaló baljós előjel rémületes

hatása alatt álltak, mikor jelentették, hogy az egyik hadijelvényt hordozója minden erejével sem képes kihúzni a földből. Erre a consul így fordult a hírhozóhoz:
- Vajon nem hozod-e a senatus levelét is, amelyben megtiltja, hogy háborút viseljek? Menj oda, mondd meg nekik, hogy ássák ki, ha a kezük annyira megdermedt a félelemtől, hogy nem képesek kihúzni!
Ezután elindult a menet, s a vezetőket, azonfelül, hogy nem értettek egyet a haditervvel sem, a kettős csodajel is rémülettel töltötte el. Az egyszerű hadinép viszont örült, hogy ilyen elszánt vezére van, mert inkább azt látta, hogy remény tölti el, de azt kevésbé, vajon reménykedése megalapozott-e.

4. Hannibal a Cortona városa és a Trasumennus-tó között fekvő egész vidéket feldúlta, és rázúdította a háború minden borzalmát, hogy minél jobban felszítsa az ellenség dühét a szövetségesein esett jogtalanságok megbosszulására. S végül olyan helyre érkezett, amelyet mintha cselvetésre teremtettek volna: oda, ahol a Trasumennus-tó a legmélyebben nyúlik be a cortonai hegyek lábához. Csak egy keskeny út vezet át közöttük, mintha szántszándékkal hagytak volna egy kis területet éppen erre a célra. A terep ezután némileg kiszélesedik, mezővé tágul, később dombok emelkednek. Hannibal itt, a síkságon állítja fel táborát, s itt marad maga is, de csak az africai és hispaniai csapatokkal; a baleariakat és a többi könnyű fegyverzetű egységet elküldi, hogy hátulról kerüljék meg a hegyet. A lovasokat pedig közvetlenül a szoros bejáratához állítja, ahol a dombok mögött jól elrejtőzhettek, hogy ha majd a rómaiak behatolnak a szorosba, hátul a lovasság zárja el útjukat, s így seregük teljesen be legyen zárva a hegyek és a tó közé.

Flaminius, aki előző nap, alkonyatkor érkezett a tóhoz, másnap, alighogy felderengett a hajnal, felderítés nélkül benyomult a szorosba, s mikor serege a szélesebb mezőre érve kezdett felfejlődni, csak a szemben álló ellenséget látta meg, de nem vette észre a háta mögött és a feje felett lesben álló csapatokat. Hannibal, mikor látta, hogy terve bevált, s a hegyek és a tó közé bezárt ellenséget a maga csapatai körülvették, jelt ad nekik, hogy mindnyájan egyszerre támadjanak. Ezek, mindenki a számára legrövidebb úton, lerohannak, s támadásuk annál gyorsabban és váratlanabbul érte a rómaiakat, mert a tóból felszálló köd sűrűbben ülte meg a síkságot,

mint a hegyeket, s így az ellenséges csapatok jól láthatták egymást a különböző magaslatokon, s így még könnyebb volt ugyanabban a percben lezúdulniuk. A rómaiak előbb vették észre a körös-körül felharsanó harci zajból, mielőtt egyáltalán láttak volna valamit, hogy körülzárták őket, s már meg is kezdték ellenük elöl és oldalt a harcot, mielőtt még idejük lett volna, hogy megfelelő csatarendbe fejlődjenek, fegyverüket felragadják, kardjukat kirántsák.

5. Általánossá vált a fejetlenség, de maga a consul a válságos helyzetben is eléggé megőrizte hidegvérét; a felbomlott csatarendet - mivel ki-ki arrafelé fordult, ahonnan az összevissza kiáltozást hallotta -, amennyire a hely és idő megengedte, helyreállította, mindenütt, ahová maga vagy hangja eljutott, helytállásra és harcra biztatta katonáit: Most nem fogadalmakra, az istenekhez intézett könyörgésekre van szükség, hanem erővel és vitézséggel a menekülés útját kell megtalálniuk. Fegyverrel törjenek utat a hadsorokon keresztül; s minél kevésbé fél valaki, rendszerint annál kisebb veszedelem környékezi.

Egyébként a zajban és a tolongásban se tanácsát, se parancsát nem lehetett hallani; szó sem lehetett róla, hogy a katonák visszataláljanak hadijelvényükhöz, csatasorukba s a helyükre. Alig volt annyi lélekjelenlétük, hogy fegyvert ragadva a csatára felkészüljenek, s jó egynéhányan, akiket fegyverük inkább akadályozott, mint oltalmazott, elestek. S a sűrű ködben sokkal nagyobb hasznát vették fülüknek, mint szemüknek. Tétován tekingettek körbe, arcukat, szemüket arrafelé fordították, ahonnan a sebesültek nyögése, a testekre és a fegyverekre zúduló csapások zaja, a támadók és a megrémültek egybevegyülő kiáltozása hallatszott.

Sok menekülő, a harcolók tömegébe keveredve, nem tudott továbbjutni, másokat, míg igyekeztek vissza a csatába, magával sodort a menekülők áradata. Majd, miután támadásuk egyik irányban sem járt eredménnyel, s két oldalról a hegyek és a tó, elöl és hátul pedig az ellenséges csatasorok zárták közre őket, nyilvánvalóvá lett, hogy a menekülés egyetlen reménye jobbjukban és fegyverükben rejlik. Így ki-ki saját maga vezérévé és buzdítójává lett a harcban; új csata kezdődött, amelyben nem rendeződtek első, második és harmadik csatasor szerint, sem úgy, hogy az előcsapatok

a hadijelvények előtt, a többi csatasor pedig ezek mögött állva, s a katonák saját legiójukban, cohorsukban, manipulusukban küzdöttek volna. Találomra tömörültek össze, s mindenkit a saját elszántsága vezényelt az első vagy a hátsó csatasorba. Oly elkeseredett erővel küzdöttek, annyira lekötötte minden figyelmüket a harc, hogy a küzdők közül senki sem vette észre a földrengést, amely Italia sok városát majdnem teljesen romba döntötte, rohanó folyók irányát megváltoztatta, a tengert a folyók medrébe hajtotta, s hatalmas omlással hegyeket döntött le.

6. Mintegy három órán át tartott a mindenütt egyre ádázabbá váló csata; de a legkegyetlenebb, legelkeseredettebb küzdelem mégis a consul körül dúlt. Nemcsak mert seregének színe-java követte, de mert maga is fáradhatatlanul sietett mindenhová segíteni, ahol csak szorongatott, nehéz helyzetben látta övéit; s minthogy fegyvereiről fel lehetett ismerni, minden erővel támadta az ellenség és védelmezték polgártársai. Végre egy Ducario nevű insuber lovas, aki arcról is ismerte a consult, így kiáltott honfitársaihoz:
- Ez az ember mészárolta le legióinkat, pusztította el földjeinket és városunkat! Íme, én engesztelő áldozatul ajánlom fel őt gazul legyilkolt polgártársaink szellemeinek!
Egyben megsarkantyúzva paripáját, áttört az ellenség tömör védelmi falán, s előbb az őt feltartani szándékozó fegyverhordozót kaszabolta le, majd a consult döfte át lándzsájával; de mikor fegyverét is el akarta zsákmányolni, ebben a holttestet pajzsukkal betakaró triariusok megakadályozták.

A sereg zöme ekkor kezdett menekülni, s a rémülten futók előtt már sem a tó, sem a hegyek nem jelentettek akadályt. És szinte vakon rohanva vágtak neki mindenfelé a szorosoknak, szakadékoknak, s a fegyverek és az emberek összevissza kavargásban tolongtak előre. Igen sokan, ahol nem nyílt más út a menekülésre, a tó sekély szélén keresztül oly mélyen gázoltak be a vízbe, hogy csak a fejük és a válluk állt ki. Egyeseket a tanácstalan rémület arra késztetett, hogy úszással még megkíséreljék a menekülést. De ez roppant nagy és reménytelen vállalkozás volt; vagy teljesen kifulladtak, és belevesztek az örvényekbe, vagy a reménytelen küzdelemben kimerülve, nagy nehezen ismét visszavergődtek a part széléhez, ahol a vízbe gázoló ellenséges lovasok mindenütt halomra öldösték

őket.

Az elócsapatból mintegy hatezren törtek ki a szorosból, vakmerően átvágták magukat az ellenségen, mit sem tudtak arról, ami mögöttük lezajlik, s mikor egy dombon megállottak, csak a kiáltozás és a fegyverek zaja ért el hozzájuk, s a ködben nem tudták megállapítani és megfigyelni, hogyan alakul a hadiszerencse. Később, mikor már eldőlt a harc, s langyos sugaraival szétoszlatva a ködöt kisütött a nap, és ragyogó fény öntötte el a hegyeket és a síkságot, láthatták, hogy a csatát elvesztették, a római sereg borzalmas vereséget szenvedett. Ezért, hogy távolból ne fedezzék fel őket, s ne küldjenek üldözésükre lovasságot, hadijelvényeiket felragadva a lehető leggyorsabban igyekeztek minél messzebbre jutni. Másnap, mikor egyéb bajok mellett a kínzó éhség is gyötörni kezdte őket, megadták magukat az éjszaka egész lovasságával üldözésükre indult Maharbalnak, aki szavát adta: ha átadják fegyvereiket, egy szál ruhában szabadon elvonulhatnak. Ezt az ígéretet Hannibal igazi pun hűséggel tartotta meg: mindnyájukat egytől egyig bilincsbe verette.

7. Így zajlott le a nevezetes trasumennusi csata, amely annyira emlékezetes a római nép kevés számú veresége között. Tizenötezer római esett el a harcban, s egész Etruriában szétszóródva tízezren igyekeztek különböző utakon menekülni a Város felé. Az ellenség a csatában kétezerötszáz embert vesztett, s később még sok sebesült is meghalt. Más történetírók ennek a többszörösére teszik a két fél veszteségét; én magam azonban - nem is szólva arról, hogy nem óhajtok megbízhatatlan forrásból meríteni, amire rendszerint nagyon hajlanak a történetírók a legmegbízhatóbb szerzőnek Fabiust tartom, aki e háború idején élt.
Hannibal váltságdíj nélkül szabadon engedett minden foglyot, aki a latin szövetséghez tartozott; a rómaiakat megbilincseltette, s kiadta a parancsot, hogy az ellenséges hullahalmokból keressék ki és temessék el saját katonáit. Flaminius holttestét is nagy gonddal kerestette, hogy el tudják temetni, de nem sikerült megtalálnia.
Rómában a vereség első hírére nagy rémület és zűrzavar támadt. A nép a Forumra özönlött. Az asszonyok az utcákon bolyongva minden szembejövőt az imént bejelentett vereségről s a hadsereg sorsáról faggattak. Majd mikor a szinte már hatalmas népgyűléssé

növekedett tömeg a Comitiumra, azután pedig a Curia elé vonulva a főtisztviselőket szólította, végre nem sokkal napnyugta előtt M. Pomponius praetor közölte velük:
- Nagy csatában vereséget szenvedtünk.
S noha tőle semmi biztosabbat nem hallottak, egymást halmozták el különböző híresztelésekkel, s azzal tértek haza, hogy a consul a sereg nagy részével elpusztult, néhányan maradtak életben, s ezek vagy Etruriában bujkálnak szétszóródva, vagy az ellenség foglyai. S ahányféle végzet sújthat egy megvert sereget, annyiféle gond marcangolta azoknak a szívét, akiknek hozzátartozói Flaminius seregében szolgáltak, mert semmit sem tudtak szeretteik sorsáról. S egyikük sem volt egészen biztos abban, hogy miben reménykedjen, vagy mitől rettegjen.

Másnap és még sok napon át szinte nagyobb tömeg gyűlt össze a kapuknál nőkből, mint férfiakból, s mindegyik valamelyik hozzátartozóját vagy a róluk szóló híreket várta; körülfogtak, kérdésekkel ostromoltak minden érkezőt, aki - különösen, ha ismerős volt - nem szabadulhatott, míg csak sorban mindenről ki nem kérdezték. S nagyon különböző arckife jezéssel váltak el a hírhozótól, annak jeleként, hogy biztató vagy leverő híreket hallottak-e, s hazafelé menet aszerint vette őket körül a szerencsét kívánók vagy a részvétüket nyilvánítók sokasága. Különösen az asszonyokat kerítette hatalmába az öröm vagy a gyász érzése. Mondják, hogy egyik asszony a kapuban váratlanul feltűnő, megmenekült fiának karjában lehelte ki lelkét; egy másik, akit tévesen értesítettek fia haláláról, és szomorúan üldögélt otthon, abban a pillanatban, hogy megpillantotta hazatérő fiát, a túlságosan nagy öröm miatt halt meg. A senatust a praetorok néhány napon át reggeltől estig a Curiában tartották, hogy megtanácskozzák, melyik vezér és milyen csapatok tudnának szembeszállni a győztes punokkal.

8. S mielőtt még végleges döntést hoztak volna, váratlanul újabb vereségről kaptak hírt: azt a négyezer lovast, akit Servilius consul küldött C. Centenius vezetésével tiszttársához, Hannibal bekerítette Umbriában, ahová a trasumennusi csata hírére továbbvonultak. A hír egészen különböző hatással volt az emberekre. Egyesek, akiknek

lelkét még a másik, súlyosabb csapás gyötörte, a lovasok elvesztését az előző szerencsétlenséghez képest csekélységnek tartották; mások a dolgot nem önmagában ítélték meg, s úgy vélekedtek, hogy amiként az elgyengült test bármily csekély betegséget jobban megérez, mint az erős test a sokkal súlyosabbat, ugyanígy minden csapás hatását, amely egy elgyengült, beteg államot ér, nem a dolog nagyságán kell lemérni, hanem az állam meggyengült erején, amely a legkisebb megrázkódtatást sem bírja el.

Ezért az állam már régóta nem kívánt és nem alkalmazott orvosláshoz folyamodott: dictatort neveztek ki. S minthogy a consulhoz, akinek egyedül volt joga a kinevezéshez, nem egykönnyen lehetett a pun fegyverektől megszállt Italiában futárt vagy levelet küldeni, a praetor pedig nem nevezhetett ki dictatort, úgy zajlott le a választás, ahogy eddig még soha: a nép választotta meg a dictatort Q. Fabius Maximus, és a lovassági főparancsnokot M. Minucius Rufus személyében. A senatus őket bízta meg azzal, hogy erősítsék meg a Város bástyáit és tornyait, állítsanak oda őrséget, ahol szükségesnek látszik, s rombolják le a folyókon átvezető hidakat. Rómáért és otthonuk isteneiért kell harcolniuk, minthogy Italiát nem tudták megvédeni.

9. Hannibal Umbrián keresztül egyenesen Spoletumhoz vonult. Itt végigdúlva a földeket megkezdte a város ostromát, de a védők, seregének nagy veszteségeket okozva, visszaverték. Belátta: ha vállalkozása egyetlen colonia ellen is ilyen balsikerrel végződött, milyen nagy nehézségek várnának rá Rómánál, ezért más irányban, Picenum földje felé vonult, amely nemcsak mindenféle terményben bővelkedett, hanem gazdag zsákmányt is ígért nélkülöző, mindenfelé mohón fosztogató seregének. Itt néhány napig állandó táborban időzött, ahol kimerült katonái kipihenhették a téli menetelések, a mocsáron át megtett út s az - igaz, hogy sikeres, de korántsem könnyű és veszélytelen - ütközet fáradalmait. Miután elegendő pihenőt adott embereinek, akik a pihenésnél és nyugalomnál sokkal jobban kedvelték a rablást és a pusztítást, felkerekedett, végigdúlta a praetutiusok és Hadria földjét, majd a marsusok, marrusinusok és a paelignusok területét, Arpi környékét és Luceriának Apuliával szomszédos vidékeit.

Cn. Servilius consul, mikor a gallusokkal vívott néhány könnyebb ütközet s egy jelentéktelen város elfoglalása után értesült tiszttársa

és a sereg pusztulásáról, most már hazája falaiért kezdett aggódni, s hogy ne legyen távol ilyen végzetes helyzetben, megindult Róma felé.

Q. Fabius Maximus, a másodízben megválasztott dictator, hivatalba lépése napján összehívta a senatust, s az istenekkel kezdve szavait, bebizonyította az atyáknak, hogy C. Flaminius consult inkább a szertartások és a jósjelkérések elhanyagolása, mint elhamarkodottsága és tapasztalatlansága miatt lehet elmarasztalni, s hogy magukat az isteneket kell megkérdezni, mi módon lehet kiengesztelni haragjukat. Ezért olyan határozatra vette rá őket, amihez nem egykönnyen, s csak elrettentő csodajelek esetén szoktak folyamodni: a decemvirek tekintsék meg a Sibylla-könyveket. Ezek, a szent könyvek átnézése után, a következőket közölték az atyákkal: a háború elején Marsnak tett fogadalmat, amelyet nem teljesítettek illő módon, sokkal fényesebb szertartások kíséretében meg kell újítani, Iuppiternek nagyszabású játékokat, az eryxi Venusnak és az Értelemnek szentélyt kell felajánlani; általános könyörgést s az isteneknek szent lakomát kell rendezni, s ver sacrumot fogadni arra az esetre, ha a háború szerencsésen fejeződik be, s az állam helyzete ugyanaz marad, mint a háború előtt. Minthogy Fabiust le fogja kötni a háború gondja, a senatus M. Aemilius praetornak parancsolta meg: gondoskodjék róla, hogy a főpapi testület jóváhagyásával mindezt időben végrehajtsák.

10. E senatusi határozat után a praetornak a testülethez intézett kérdésére C. Cornelius Lentulus főpap azt a választ adta, hogy a ver sacrum ügyében mindenekelőtt a nép véleményét kell kikérni, mert a nép határozata nélkül nem történhet meg a felajánlás. A néphez a következő hagyományos kérdést intézték:
- Óhajtjátok-e, parancsoljátok-e a következőket ekképpen: Ha a Quirisek római állama, ahogy óhajtom, a következő öt évben fennmarad, s épségben túléli a háborút, amelyet a római nép a carthagóiak ellen, s amelyet az Alpokon innen lakó gallusok ellen folytat, akkor a római nép áldozatul felajánlja az isteneknek, hogy mindazt a disznót, juhot, kecskét és marhát, amit ez a tavasz hoz, s ami még nincs felajánlva, attól a naptól, amelyet a senatus és a nép kijelöl, Iuppiternek szenteli? Aki áldozni akar, áldozzon, amikor és

amilyen szertartással akar, s bármiképpen áldozik is, áldozata legyen érvényes. Ha pedig a jószág, amit feláldoznának, elpusztul, az ne számítson áldozatnak, és ne számítson bűnnek. Ha pedig valaki akaratlanul tönkreteszi vagy megöli, ne terhelje vétek; ha pedig valaki ellopja, az ne a nép bűne legyen, s azé sem, akit megkárosítottak. Ha valaki tudtán kívül baljós napon áldoz, áldozata számítson helyesnek. S akár éjjel történik, akár nappal, akár szolga mutatja be, akár szabad, az áldozat számítson helyesnek. S ha előbb történnék az áldozat, mint a senatus és a nép elrendelte, legyen a nép tiszta és szabad ettől a vétektől.

Ugyanezért háromszázharmincháromezer és egyharmad as költséggel megrendezendő nagy ünnepi játékokra tettek fogadalmat, és még arra, hogy Iuppiternek háromszáz ökröt, sok más istennek fehér ökröket s egyéb jószágokat vágnak áldozatul. Mikor a fogadalmak előírás szerint elhangzottak, áldozati ünnepet hirdettek. Ezen nemcsak a Város lakói vettek részt az asszonyokkal és gyermekekkel, hanem azok a földművesek is, akiknek egyéni sorsuk miatt nem volt közömbös az állam helyzete. Ezután három napon át vendégséget rendeztek az isteneknek, amelyen a decemvirek látták el a szent szolgálatot. Nyilvánosan hat vánkost helyeztek el, egyet Iuppiternek és Iunónak, a másikat Neptunusnak és Minervának, a harmadikat Marsnak és Venusnak, a negyediket Apollónak és Dianának, az ötödiket Vulcanusnak és Vestának, a hatodikat Mercuriusnak és Ceresnek. Ezután szentélyek építésére tettek fogadalmat. Q. Fabius Maximus dictator az eryxi Venusnak ajánlott fel templomot, minthogy a sorskönyvek szerint ezt neki, a legfőbb állami tisztség viselőjének kellett megtennie, T. Otacilius praetor pedig az Értelemnek ígért szentélyt.

11. Csak miután a szent kötelességeknek eleget tettek, kérte ki a dictator a háború és az állam ügyében az atyák véleményét, milyen s mekkora legiókkal vonuljon a győztes ellenség elé. Úgy határoztak, hogy vegye át Cn. Servilius consul hadseregét, ezenkívül sorozzon be a polgárokból és szövetségesekből annyi lovast és gyalogost, amennyit jónak lát, s minden egyéb dologban cselekedjék és döntsön úgy, ahogy az állam érdekében a legjobbnak véli. Fabius közölte, hogy Servilius seregét még két legióval akarja megerősíteni; s minthogy ezeket a lovassági főparancsnok sorozta,

kijelölte, melyik napon gyülekezzenek Tiburban. Elrendelte, hogy a meg nem erősített városok és helységek lakói vonuljanak biztosabb helyekre; azokról a vidékekről, melyeken Hannibal át fog vonulni, mindenki költözzék el, de előbb gyújtsák fel a házakat, és semmisítsék meg a termést, hogy az ellenség semmi élelmet ne találhasson. Ő maga a Via Flaminián elindult a consuli sereghez. S mikor Ocriculum táján, a Tiberis mellett, megpillantotta a hadmenetet s a lovasok kíséretében elébe siető consult, egy hírnökkel megüzente neki, hogy lictorok nélkül járuljon a dictator elé. A consul engedelmeskedett a parancsnak, s találkozásuk a polgárok és a szövetségesek előtt igen megnövelte a dictator tekintélyét, hiszen a hosszú idő folyamán szinte elfelejtették, hogy ilyen állami tisztség is van.

Közben levél érkezett Rómából, azzal a hírrel, hogy a pun hajóhad Cosa kikötője mellett elfogta hispaniai seregünknek élelmet szállító, Ostiából kifutott hajóinkat. Fabius tüstént megparancsolta a consulnak, hogy induljon Ostiába, s minden hajót, amelyet csak Róma mellett vagy Ostiában talál, lásson el fegyverekkel és legénységgel; vegye üldözőbe az ellenséges hajórajt, s gondoskodjék Italia partjainak védelméről.
Rómában igen sok embert soroztak be, s még a katonaköteles korú, gyermekes szabadosokat is föleskették. Ebből a városi seregből a harmincöt évnél fiatalabbakat a hajókra osztották be, a többit pedig hátrahagyták a Város védelmére.

12. A dictator átvette Fulvius Flaccus legatustól a consul seregét, s a besorozott katonák gyülekezésére kitűzött napon Sabinumon keresztül Tiburba érkezett. Innen Praeneste felé haladva keresztutakon kiért a Via Latinára, majd gondosan felderített utakon az ellenség felé nyomult, azzal a szilárd elhatározással, hogy bárhol is jár, csak végszükségben bízza magát a szerencsére.
Hannibal mindjárt aznap, hogy a consul Arpi mellett, az ellenség seregétől látótávolságra, tábort ütött, csapatait haladéktalanul felsorakoztatta, s felkínálta az ütközetet. Mikor pedig látta, hogy a rómaiaknál minden csendes, és táborukban a legkisebb mozgolódás sem észlelhető, azzal a gúnyos megjegyzéssel, hogy a rómaiakban végre-valahára lelohadt a harci kedv, s a háborút befejezve nyíltan neki engedik át a hősiesség és a dicsőség pálmáját, visszatért

táborába. Titkon azonban nyugtalanította a gondolat, hogy ezentúl nem valami Flaminiusvagy Sempronius-féle hadvezérrel lesz dolga, s hogy a rómaiak, vereségeikből okulva végre olyan hadvezért kerestek, aki Hannibal méltó ellenfelének ígérkezik. S hamarosan nem a dictator ereje, inkább bölcs megfontoltsága töltötte el aggodalommal. S mert még nem ismerte Fabius állhatatosságát - állandóan változtatva táborhelyét, s szeme láttára pusztítva végig a szövetségesek földjeit -, igyekezett őt nyugtalanítani és ingerelni. Egyszer gyors meneteléssel tűnt el szeme elől, máskor meg váratlanul lesben állt valamely útkanyarulatnál elbújva, abban a reményben, hogy rajtaüthet a magaslatról a síkságra leereszkedő római seregen.

Fabius azonban a magaslatokon nyomult csekély távolságban az ellenség után, úgy, hogy ne tévessze szem elől, de ütközetbe se keveredjék vele. Katonáit, ha az ellátás nem kívánta másként, bent tartotta a táborban. S takarmányért vagy fáért se kicsiny, szétszórt csoportokban mentek. Katonáinknak lovasokból és könnyű fegyverzetűekből álló, jól felszerelt és minden váratlan rajtaütésre kellőképpen felkészült őrség nyújtott teljesen biztos védelmet, és veszélyeztette a szétszéledt, zsákmányoló ellenséget. A vezér nem tette kockára egyetlen nagy csatában serege sorsát, viszont a biztos helyzetekben, a jó visszavonulás lehetőségében vállalt jelentéktelenebb összecsapások apróbb sikerei megnövelték az első vereségek miatt elcsüggedt katonái bizalmát saját vitézségükben és hadiszerencséjükben.

Ennyire ésszerű magatartását azonban még Hannibalnál is rosszabb szemmel nézte a lovassági főparancsnok, aki csak azért nem döntötte azonnal végveszélybe az államot, mert kisebb hatalommal rendelkezett, mint a vezér. Minthogy elhatározásaiban türelmetlen és elhamarkodott volt, szavaiban pedig nem ismert mértéket, először néhány ember, majd - később - a dictator erényeit hasonló hibákra magyarázva az egész sereg előtt nyíltan kezdte emlegetni, hogy a dictator részéről a halogatás kötelességmulasztás, az óvatosság pedig gyávaság, s vezérét ezzel a visszataszító, de sikeres volta miatt nagyon elharapódzott módszerrel ócsárolva, saját magát igyekezett jó színben feltüntetni.

13. Hannibal a hirpinusok földjéről Samniumba vonult át, s végigdúlva Beneventum környékét, elfoglalta Telesia városát, mivel szántszándékkal fel akarta ingerelni a római vezért, hátha fel tudja bőszíteni a szövetségesek ellen elkövetett jogtalanságokkal és önkényeskedéssel, lecsalogathatja a síkságra, és megütközhet vele. A nagyszámú italiai szövetséges polgár között, akiket Hannibal a Trasumennusnál elfogott, majd szabadon engedett, volt három campaniai lovag, akiket, nem kímélve az ajándékot és ígéretet, már akkor rávett, hogy nyerjék meg számára honfitársaik jóindulatát. Ezek tudtára adták, hogy ha seregével Campaniába vonul, elfoglalhatja Capuát. Hannibal túl kockázatosnak ítélte e vállalkozást ahhoz, hogy az ő biztatásukra belevágjon, s ingadozott, higgyen-e nekik, vagy sem; végül mégis rávették, hogy Samniumból vonuljon át Campaniába. A lovagokat pedig felszólította, hogy tettekkel igazolják annyiszor elhangzott ígéreteiket, elküldte őket azzal a paranccsal, hogy minél több lehetőleg előkelő - ember kíséretében térjenek vissza hozzá. Ő maga meghagyta úti kalauzának, hogy vezesse Casinum területére, mert az ottani vidéket ismerők úgy tájékoztatták, hogy ha ezt a hegységet elfoglalja, elzárhatja az utat, amelyen a rómaiak szövetségeseik segítségére siethetnének. Csakhogy a latin szavakat egészen másképpen ejtő pun beszédmódja miatt a vezető Casinum helyett Casilinumot értett, s így eltérve eredeti útjukról, Callifae, Allifae és Cales területén át leereszkedtek a stellai síkságra. Hannibal, látva, hogy ezt a vidéket hegyek és folyók zárják körül, megkérdezte az odahívott úti kalauztól, hol is vannak. S mikor a vezető azt felelte, hogy még aznap Casilinumban fognak letáborozni, kiderült a tévedés, s az, hogy Casinum onnan messzire, egész más vidéken található. Erre Hannibal a vezetőt megvesszőztette, s - elrettentő például a többi úti kalauznak - keresztre feszíttette, majd megerősítette táborát, s lovasaival a falernusi területre küldte zsákmányolni Maharbalt, aki egész a sinuessai forrásokig végigdúlta a vidéket. A numidák sok földet pusztítottak végig, s még ennél is nagyobb területen késztették menekülésre és rettegésre a lakosságot. Mindent felperzselt ugyan a háború tűzvésze, de szövetségeseinket még ez a rémület sem tudta megingatni hűségükben, hisz oly igazságosan és mértéktartóan uralkodtunk rajtuk, hogy a kiválóbb néppel szemben nem tagadták meg az engedelmességet, ami a hűség egyetlen köteléke.

14. Mikor azonban Hannibal a Volturnus mellé helyezte át táborát, s Italia legszebb vidéke a lángok martaléka lett, mindenütt az égő házak füstje látszott, Fabius pedig közben seregével a Massicus hegygerincén vonulgatott, katonái között ismét majdnem felkelésre került sor. Néhány nap pihenőt tartottak ugyanis, mert a sereg a szokottnál gyorsabban menetelt, abban a meggyőződésben, hogy Campaniát sietnek megvédeni a pusztulástól. De mikor elérték a Massicus hegység végső nyúlványát, s megpillantották a falernusi vidék s a sinuessai colonusok házait gyújtogató ellenséget, csatáról azonban még csak említés sem történt, Minucius így fakadt ki:

- Hát csak azért jöttünk ide, hogy úgy nézzük végig szövetségeseink legyilkolását, házaik felégetését, mint valami látványosságot? S nem fog el a szégyen, ha senki másért nem is, legalább itt lakó polgártársaink miatt, akiket atyáink küldtek Sinuessába telepesnek, hogy az ellenséges samnisoktól megvédjék ezt a vidéket, amelyet most nem is a szomszédos samnis borít lángba, hanem a messze földről ideérkezett pun, aki, kihasználva habozásunkat és tétlenségünket, a világ túlsó végéről egészen idáig hatolhatott? Ó jaj, hát ennyire elfajzottunk őseinktől? Ők annak idején még azt is birodalmuk szégyenének tartották, ha pun hajók közeledhettek ahhoz a parthoz, amelyet most a szemünk láttára özönlenek el az ellenséges numidák és maurusok. S mi, akik nemrégiben, felháborodván Saguntum ostromán, nemcsak az embereket, de szerződéseinket és az isteneket is tanúul hívtuk, nyugodtan nézzük, mint valami látványosságot, hogy Hannibal felhág egy római colonia falaira. Szemünkbe és arcunkba csap a felperzselt tanyák és földek füstje, fülünkben visszhangoznak a gyászoló szövetségesek jajkiáltásai, akik gyakrabban kiáltottak segítségért hozzánk, mint az istenekhez, mi pedig napsütéses magaslatokon, úttalan ösvényeken, felhőkbe és rengetegekbe rejtőzve vezetgetjük seregünket, mint valami nyájat. Ha M. Furius így, hegyen-bércen bolyongva óhajtotta volna visszavenni a gallusoktól a Várost, ahogy ez az új Camillus, a mi, szorongatott helyzetünkben megválasztott, páratlan dictatorunk akarja Italiát visszafoglalni Hannibaltól, Róma még ma is a gallusok kezében volna. S nagyon félek: ha mi így késlekedünk, őseink csak azért mentették meg annyiszor Városunkat, hogy most Hannibal és a punok hatalmába kerüljön. Csakhogy Camillus mint férfi és igazi római, mikor Veiiben megkapta a hírt, hogy a római nép parancsára

az atyák jóváhagyásával dictatorrá választották - noha a Ianiculus elég magas volt ahhoz, hogy ott üldögélve figyelje az ellenséget -, leereszkedett a síkságra, s még aznap megverte a Város közepén, ahol most a gallus sírok vannak, másnap pedig Gabii előtt a gallus legiókat. Sőt, jó egynéhány évvel később, mikor a caudiumi szorosban a samnisok szégyeniga alatt küldtek át minket, vajon úgy helyezte-e L. Papirius Cursor a rómaiak nyakáról levett igát a gőgös samnisokra, hogy végigjárta Samnium magaslatait, nem pedig úgy, hogy Luceriát ostrommal bevette, s állandóan zaklatta a győztes ellenséget? S most, nemrégiben is mi mással szerezte meg Lutatitus a győzelmet, ha nem azzal, hogy gyorsan cselekedett? Hiszen egy napra rá, hogy felfedezte az ellenséget, megtámadta élelemmel megrakott hajóraját, amelynek mozgását saját felszerelése és rakománya is nehezítette.

Esztelenség abban hinni, hogy várakozással vagy fogadalmakkal befejezhetjük a háborút. Fogjunk fegyvert, vonuljunk le a síkságra, s ott harcoljunk: ember ember ellen! Rómát a merészség és a vállalkozó kedv tette naggyá, nem pedig az efféle tehetetlen fontolgatás, aminek a gyáva az óvatosság nevet adja.
Minucius úgy mondta el mindezt, mintha szónokolna, tömegesen vették körül a római lovagok és tribunusok, lázadó szavai a katonák fülébe is eljutottak. S egész nyíltan mondogatták; ha a katonák szavazatán múlna, Fabius helyett Minuciust választanák meg vezérüknek.

15. Fabius, aki éppolyan gonddal figyelte saját seregét, mint az ellenséget, először velük szemben bizonyította be, hogy hajthatatlan. S noha jól tudta, hogy a halogatást nemcsak a táborban, de Rómában is rossz szemmel nézik, kitartott feltett szándéka mellett, s ugyanígy viselkedett a nyár hátralévő részében is, úgyhogy Hannibal feladta az annyiszor óhajtott ütközet reményét, s téli szállás után kezdett kutatni. Mert a gyümölcsösökkel és szőlőskertekkel s inkább kellemes, mint hasznos terményeket nyújtó növényekkel betelepített vidék pillanatnyilag biztosította ugyan ellátását, de hosszabb időre nem. Felderítői útján Fabius értesült minderről, s mivel jól tudta, hogy Hannibal azon a szoroson át készül távozni, amelyen a falernusi területre benyomult,

közepes nagyságú csapatokkal megszállta a Callicula nevű hegyet, s a Volturnus két partján fekvő várost, Casilinumot, amely Campaniát és a falernusi vidéket elválasztja. Ő maga ugyanazokon a magaslatokon vezette vissza seregét, s négyszáz szövetséges lovassal felderítő útra küldte L. Hostilius Mancinust.

Mancinus, aki egyike volt a lovassági főparancsnok gyakori lázító beszédeit meghallgató ifjaknak, először mintha felderítést végezne, csak addig nyomult előre, amíg biztos helyről figyelhette az ellenséget. Majd amikor észrevette a falvakban szanaszét kóborló numidákat, felhasználva előnyös helyzetét, néhányat lekaszabolt közülük. Ekkor egyszerre elfogta lelkét a harcvágy, elfeledte a dictator utasítását, aki megparancsolta, hogy addig nyomuljon előre, amíg biztonságban teheti, s ha az ellenséget megpillantotta, azonnal forduljon vissza. A numidák fölváltva hol elébe csaptak, hol megfutottak előle, s így lovait és embereit kifárasztva egész a táborukig csalogatták. Ezután Carthalo, a carthagói lovasság főparancsnoka, teljes vágtában rájuk támadt, és még dárdahajításnyira sem ért, máris megfutamította őket, s mintegy ötezer lépés távolságban kitartóan követte a menekülőket. Mancinus belátta, hogy az ellenség makacsul üldözi, és semmi remény a menekülésre, ezért övéit lelkesítve visszafordult, s minden tekintetben egyenlőtlen erőivel újra felvette a küzdelmet, amelyben őt és lovasai nagy részét körülfogva levágták, a többiek rendetlen futással menekültek először Calesba, majd, szinte járhatatlan ösvényeken, a dictatorhoz.
Fabius éppen e napon egyesült Minucius seregével, akit azért küldtek oda, hogy őrséggel szállja meg a Tarracina felett húzódó s szűk kijáratával a tengerre nyíló szakadékot, nehogy Hannibal - a Via Appián haladva Sinuessából - betörhessen a római területre. A dictator és a lovassági főparancsnok azon az úton haladt, amelyen Hannibalnak el kellett vonulnia. Kétezer lépés távolságra voltak az ellenségtől.

16. Másnap a punok menete teljesen betöltötte a két tábor között húzódó utat. S noha a rómaiak kétségtelenül kedvezőbb helyzetben a sánc alatt álltak, Hannibal mégis előrenyomult könnyű fegyvereseivel és lovasságával, hogy nyugtalanítsa őket. A punok különböző pontokon kezdtek csatát, hol támadtak, hol

visszavonultak, a római csatarend mozdulatlanul egy helyben állt a lanyhán folyó, s inkább a dictator, mint Hannibal kívánsága szerint alakuló ütközetben. A rómaiak vesztesége kétszáz, az ellenségé nyolcszáz ember volt.

Mivel megszállták a Casilinumba vezető utat, úgy látszott, hogy Hannibalt körülvették. S míg a rómaiak ellátásáról Capua, Samnium s a mögöttes területeken lakó sok gazdag szövetséges gondoskodott, a punoknak a sziklás Formiae vagy a homokos, mocsaras Liternum vidékén s a félelmetes rengetegekben kellett volna téli táborukat felütniük. Hannibal jól látta, hogy saját módszereivel fordultak ellene. Minthogy Casilinumnál nem juthatott át, a hegyeken s Callicula hegygerincén keresztül kellett megpróbálkoznia a kitöréssel. Ezért, hogy a rómaiak le ne csapjanak a völgyek közé beszorult seregére, szemfényvesztő és rémületes hatású módszert eszelt ki az ellenség félrevezetésére, s úgy döntött, hogy az éj beálltával észrevétlenül megindul a hegyek felé. Ravasz tervét a következőképpen valósította meg: a földekről mindenhol szurokfenyőágakat, száraz vessző- és gallykötegeket gyűjtöttek össze, s mindezt azoknak a részben szilaj, részben szelíd ökröknek a szarvára kötözték, amelyeket prédálás közben nagy számban hajtottak el a földekről a többi zsákmánnyal együtt. Mintegy kétszáz ökröt szedtek össze, s Hasdrubal azt a parancsot kapta, hogy az éj beálltával, meggyújtva szarvukon a csóvákat, terelje őket a hegyek felé s főként, ha lehetséges, az ellenség által megszállt szakadék fölé.

17. Besötétedés után csendben megindult a tábor; az ökröket valamivel a hadijelvények előtt hajtották. Amikor a hegy lábához, a szoros bejáratához értek, hirtelen elhangzott a jeladás, hogy a csordát, szarvaikon az égő fáklyákkal, mindenütt hajtsák az előttük álló hegyek felé. Már a fejükön lobogó lángtól való félelem, s az eleven húsig, a szarvuk tövéig ható forróság is őrjöngő rohanásra késztette az állatokat. Mikor szétrohantak, úgy látszott, mintha meggyúlt volna hegy és erdő, s körös-körül mindenütt lángolna a bozót, s úgy tűnt, míg a fejüket hasztalanul rázva, csak jobban szították a lángot, mintha körben emberek szaladgálnának összevissza. A hegyszorost elzáró őrségek, mikor a fejük fölött a hegyeken megpillantották a tüzeket, abban a hiszemben, hogy

körülzárták őket, elhagyták őrhelyüket. A szoroson át a legbiztosabbnak látszó utat keresték, ahol ritkábban villantak fel a lángok, de itt is a csordától elszakadt néhány ökörbe ütköztek. Először, míg távolabbról látták őket, a rémítő, tűzokádó szörnyetegeknek hitt jelenségektől földbe gyökerezett a lábuk. Később, mikor kiderült, hogy emberi cselvetésről van szó, a bekerítéstől tartva még jobban megrémültek, s menekülés közben a könnyű fegyverzetű ellenséges csapatoknak rohantak. Egyébként, minthogy az éj már beköszöntött, a két, egymástól kölcsönösen tartó sereg közül egyik sem óhajtott napkelte előtt csatát kezdeni. Közben Hannibal egész seregével átvonult a szoroson, s miután végzett az ott talált néhány ellenséges katonával, Allifae területén ütött tábort.

18. Fabius észrevette a zűrzavart, de mert cselt gyanított, s főképpen mert nem óhajtott éjszakai ütközetet, katonáit a tábori sáncok mögött visszatartotta. Hajnalban, a hegygerinc alatt kezdődött meg a harc, amelyben a csekély számbeli fölénnyel rendelkező rómaiak könnyen legyőzték volna a főseregtől elvágott pun könnyűfegyverzetűeket, ha nem avatkozik be egy hispaniai cohors, amelyet Hannibal éppen ezért küldött vissza. Ez a hegyeken sokkal otthonosabban mozgó csapat könnyebben és ügyesebben csatázott a sziklák és szirtek között, s mozgékonysága és könnyebben kezelhető fegyverei segítségével, harcmodorával könnyen kijátszotta síksághoz és álló harchoz szokott, nehéz fegyverzetű ellenfelét. A csata ezért korántsem egyenlő eredménnyel ért véget: a hispanok majdnem mind sértetlenül, a rómaiak jó egynéhány emberüket elveszítve vonultak vissza táborukba. Fabius is felkerekedett táborával, s átkelve a szoroson, Allifae felett, egy megerődített magaslati helyen állapodott meg. Hannibal, azt a látszatot keltve, mintha Samnium és Róma felé igyekeznék, pusztítva visszatért a paelignusok földjére. Fabius az ellenséges hadmenet és Róma között vonult seregével, mindig a magaslatokon, hogy az ellenséget ne veszítse szem elől, de meg se ütközzék vele. Hannibal a paelignus földön elkanyarodva visszatért Apuliába, Gereonium városához, amelyet - minthogy falai részben ledőltek - elhagytak megrémült lakói, míg a dictator Larinum mellett ütötte fel megerősített táborát.

Mikor innen áldozati ügyekben Rómába hívták, megpróbálta nemcsak paranccsal, de jó tanáccsal, sőt szinte kérő szóval rábírni a lovassági főparancsnokot, hogy inkább a bölcs megfontolásban bízzék, ne a véletlenben, s inkább saját vezérének, ne pedig egy Semproniusnak vagy Flaminiusnak a példáját kövesse, s ne higgye, hogy nem csináltak semmit, mikor szinte egész nyáron át meghiúsították az ellenség szándékait. Az orvosok is gyakran többet elérnek azzal, hogy mozgás és tevékenység helyett nyugalmat írnak elő. Nem csekély eredmény, hogy megakadályozták a már annyiszor diadalmaskodó ellenség újabb győzelmeit, és a sorozatos vereségek után lélegzethez juthattak. Miután mindezt - hiába - a lovassági főparancsnok lelkére kötötte, Rómába utazott.

19. A nyár elején lezajlott események közben Hispaniában is megkezdődött szárazon és vízen a háború. Hasdrubal a fivérétől átvett, felszerelt és harcra kész hajóhadat tíz új hajóval erősítette meg, negyven hajóból álló hajóhadat adott Himilcónak, s úgy indult el ÚjCarthagóból, hogy hajóik a part közelében tartózkodtak, a sereg pedig a parton vonult, készen arra, hogy ha serege valamelyik része ellenségre bukkan, megütközzék vele.

Cn. Scipiónak, mikor megtudta, hogy az ellenség kimozdult téli szállásáról, először ugyanez volt a terve, de később, arra a széltében elterjedt hírre, hogy az ellenséghez új segédcsapatok csatlakoztak, óvatosságból nem akart szárazföldi ütközetet kezdeni, s válogatott katonasággal megrakott harmincöt hajóval indult az ellenség ellen. Két nappal azután, hogy Tarracót elhagyta, tízezer lépésre a Hiberus folyó torkolatától eljutott egy kikötőhelyhez. Innen két massiliai őrhajót küldött ki felderítésre, s ezek jelentették, hogy a punok hajóhada a folyó torkolatában tartózkodik, táboruk pedig ott áll a parton. Azzal a szándékkal, hogy egyszerre rátörve a mit sem sejtő ellenségre, általános rémületet kelt, felszedte a horgonyokat, s megindult az ellenség felé. Hispaniában sok magaslaton állnak tornyok, amelyek az őrállomás vagy erőd szerepét töltik be a tengeri rablók elleni harcban. A punok egyik ilyen toronyból felfedezték a közeledő hajókat, s mikor ezt jelentették Hasdrubalnak, előbb támadt kavarodás a szárazföldön, a táborban s csak később a parton a hajóknál, minthogy a római hajóhad még nem bukkant elő a hegyfok mögül, és sem az evezőcsapásokat, sem

a hajóktól eredő más zajt nem lehetett hallani. Ekkor Hasdrubal gyorsan és sorra lovasokat küldött a parton szétszóródott vagy a sátrukban heverő tengerészekhez - akik a mai napon semmire sem számítottak kevésbé, mint arra, hogy az ellenség megjelenik és ütközetet kezd -, és megparancsolta, hogy azonnal szálljanak hajóra, és ragadjanak fegyvert: a római hajóraj már nincs messze a kikötőtől. Ezzel a paranccsal szerteszét nyargaltak a kiküldött lovasok. Csakhamar maga Hasdrubal is megjelent egész seregével; mindenütt általános volt a zaj, a felfordulás: az evezősök és a katonák egyszerre rohantak a hajókra, s inkább látszottak a szárazföldről menekülő, mint csatába induló seregnek. S alig szálltak fel mindnyájan a hajókra, egyesek megoldva a hajóköteleket, nekigyürkőztek a horgonyoknak, mások, hogy ne vesztegessék az időt, elvágták a horgonyköteleket, s minthogy kapkodva, lázas igyekezettel mindent el akartak végezni, a harcra készülő katonák a matrózokat akadályozták munkájukban, az összevissza futkosó tengerészek miatt pedig a katonák nem tudták megragadni s előkészíteni fegyvereiket.

Eközben a római hajók nemcsak közelebb értek, de csatarendbe is fejlődtek, a punok pedig, akiket nem is az ellenség és az ütközet, inkább saját fejetlenségük zavart meg, jobbára csak megkísérelték, mint megkezdték a csatát, és hajóikkal visszakanyarodva menekülni kezdtek. S minthogy a folyó torkolatába, az árral szemben, ennyi, széles vonalban egyszerre érkező hajó nem tudott befutni, hajóikat, ahol tudták, nekifuttatták a partnak, s részben a sekély vízben, részben a parti fövenyen kigázolva - ki fegyverrel, ki anélkül - övéiknek a parton harcra készen várakozó seregéhez menekültek. De az első összecsapásban még így is két pun hajót ejtettünk zsákmányul, és négyet süllyesztettünk el.

20. Noha a partot az ellenség tartotta megszállva, s látni lehetett a part hosszában végig felállított csatarendjét, a rómaiak habozás nélkül üldözőbe vették a megrémült ellenséges hajóhadat, s mindegyiket, amelynek orra a parthoz ütődve nem zúzódott össze, s amely nem feneklett meg a sekély vízben, kötéllel kivontatták a nyílt tengerre, s így a negyven hajóból huszonötöt zsákmányoltak el. S nem is ez volt a győzelem legnagyszerűbb eredménye, hanem az, hogy egyetlen jelentéktelen összecsapás után az egész itteni

tengerpart hatalmukba került.
Ezután Onusához hajóztak, partra szállva ostrommal bevették a várost, s elfoglalása után kirabolták. Majd Új-Carthagó ellen vonultak, s végigdúlva a körülötte fekvő földeket, végül a városfal és a kapuk mellett álló házakat is felgyújtották. Innen a zsákmánnyal megrakott hajóraj Longuntica felé vette útját, ahol Hasdrubal igen sok kötelet halmozott fel hajói számára. Ebből elvettek annyit, amennyi nekik kellett, a többit elégették. Nem csupán az összefüggő szárazföld mellett vitorláztak végig, de áthajóztak Ebusa szigetére is. Itt két napon át teljes erejükkel eredménytelenül ostromolták a sziget fővárosát, s belátva, hogy a siker minden reménye nélkül, hasztalanul vesztegetik az időt, a földeket kezdték pusztítani. Mikor jó egynéhány falut kirabolva és felgyújtva, a szárazföldinél jelentékenyebb zsákmánnyal visszatértek hajóikra, a Baleari-szigetekről követek érkeztek Scipióhoz, hogy békét kérjenek.

Ekkor a hajóhad visszatért a provincia innenső részébe, ahová nemcsak a Hiberuson innen lakó valamennyi nép, de igen sokan a Hispania túlsó felében lakók közül is elküldték kö veteiket. S azoknak a népeknek a száma, amelyek - kezeseket adva - ténylegesen elismerték a rómaiak fennhatóságát és uralmát, több volt, mint százhúsz. Ezért Scipio, minthogy már jobban bízhatott szárazföldi haderejében, egész a Castulo menti erdőkig nyomult előre. Hasdrubal viszont az Oceanushoz közelebb fekvő Lusitaniába vonult vissza.

21. Úgy látszott, hogy a nyár hátralévő része nyugalomban telik el, s a punok nem is újították volna fel az ellenségeskedést. De a hispanok természete amúgy is nyugtalan és lázongásra hajlamos, ráadásul az ilergesek két volt királya, Mandonius és Indebilis nyomban azután, hogy a rómaiak a hegyvidékről visszatértek a tengerpartra, fellázította honfitársait, s pusztítani kezdték a római szövetségesek immár békés vidékeit. Scipio egy tribunus vezetésével a könnyű fegyverzetű segédcsapatokat küldte ellenük, ezek a szedett-vedett sereget jelentéktelen küzdelemben szétverték, néhányukat elfogták vagy megölték, míg a többi, elhányva fegyverét, megfutamodott. Ez a háborús mozgolódás azonban arra

késztette az Oceanus mellé visszavonult Hasdrubalt, hogy szövetségesei védelmére ismét a Hiberushoz vonuljon. A punok az ilergavonok földjén, a rómaiak Nova Classis mellett ütöttek tábort, mikor egy váratlan hírre a háború színtere megváltozott. A celtiberek, akik országuk vezetőit küldve követségbe a rómaiakhoz, kezeseket adtak nekik, Scipio követének felszólítására fegyvert ragadtak, teljes haderejükkel megtámadták a carthagói provinciát, s három várost rohammal elfoglaltak. Ezután még Hasdruballal is két sikeres ütközetet vívtak, tizenötezer emberét levágták, és sok hadijelvényt zsákmányolva, négyezret ejtettek fogságba.

22. Így állt a helyzet Hispaniában, mikor P. Scipio megérkezett a provinciájába. A senatus, consulsága után, meghosszabbította fővezéri megbízatását, s harminc hadihajóval nyolcezer embert s nagy készleteket küldött vele. A rómaiakat és szövetségeseiket roppant öröm töltötte el, mikor a kísérő teherhajók nagy száma miatt már messziről észrevehető hajóraj a nyílt tengerről befutott Tarraco kikötőjébe. Scipio itt kihajózta katonáit, útnak indult, egyesült fivére seregével, s ezentúl egyetértésben, közös terv alapján viselték a háborút.

Minthogy a carthagóiakat teljesen lekötötte a celtiberekkel való csatározás, a rómaiak haladéktalanul átkeltek a Hiberuson, s anélkül, hogy egyetlen ellenséges katonát láttak volna, sietve Saguntumig nyomultak előre, mert híre járt, hogy Hannibal kisszámú őrséggel itt, a városban őrizteti az egész Hispaniából összeszedett túszokat. Hispania valamennyi népe hajlott a rómaiakkal való barátságra, s ez az egyetlen zálog tartotta vissza őket, nehogy elpártolásuk bűnéért gyermekeik vérével lakoljanak. Ettől a kényszerűségtől egyetlen ember szabadította meg Hispaniát, inkább ravasz meggondolásból, mint hűsége bizonyítékaképpen. Ez pedig egy előkelő saguntumi volt, név szerint Abelux, eddig a punok hű alattvalója. Most azonban - amilyen ingatag erkölcsűek általában a barbárok - a hadiszerencsével hűsége is megváltozott. Úgy vélvén, hogy az ellenség szemében az a szökevény, aki nem szolgáltat ki valamilyen nagy jelentőségű dolgot, csupán értéktelen és közönséges egyén, azon töprengett, mi lehet az a legnagyobb szolgálat, amelyet új gazdáinak tehet. Végiggondolva minden lehetőséget, amit kezébe adott a szerencse, elsősorban a túszok

kiszabadítása foglalkoztatta, mert úgy gondolta, ez az a lépés, amellyel a legbiztosabban megszerezheti a rómaiaknak, Hispania urainak barátságát. De mivel jól tudta, hogy a foglyok őrei Bostar nevű elöljárójuk parancsa nélkül semmire sem hajlandók, ravaszul magát Bostart környékezte meg. Bostar a városon kívül, közvetlenül a tengerparton vert tábort, hogy a rómaiak elől elzárja az odavezető utat. Itt, mintha az semmit se tudna, titokban félrevonja és felvilágosítja a helyzetről: a mai napig a félelem kordában tartotta a hispanokat, mert a rómaiak messze voltak, most azonban a Hiberuson innen fekvő római tábor mentsvára és menedékhelye mindazoknak, akik változást akarnak. Így hát azokat, akiket nem köt a félelem, valamilyen jótéteménnyel vagy szolgálattal kellene megnyerni. - Bostar csodálkozó kérdésére, hogy mi lehetne ez a szokatlan és váratlan nagy ajándék, így válaszolt:

- Küldd vissza a városukba a túszokat, s ezért hálásak lesznek személyesen a szülők, akiknek népük körében legnagyobb a tekintélye, s hálás lesz általában a nép is. Mindenki szeretné, ha bíznának benne, s aki bebizonyítja, hogy bízik a másikban, ezzel többnyire biztosítja magának amannak a bizalmát is. Magamra vállalom: a túszokat visszajuttatom hazájukba, hogy ezzel a cselekedettel is elősegítsem tervem sikerét, s ezt az önmagában is hálás szolgálatot, amennyire csak tőlem telik, még hálásabbá tegyem.
Miután meggyőzte a parancsnokot, akiből hiányzott a punokra általában annyira jellemző ravaszság, éjjel titokban átment az ellenséges előőrsökhöz. Itt néhány hispaniai segédcsapatra bukkant; a katonák Scipio elé vezették, itt előadta, hogy miért jött, ezután kölcsönösen biztosítva egymást bizalmukról, megállapodtak a túszok átadásának helyében és idejében, majd visszatért Saguntumba. A következő napot Bostarral töltötte, hogy megbeszélje vele a terv végrehajtásához szükséges intézkedéseket. Eltávozva tőle - mivel úgy döntött, éjjel indul el, hogy kijátssza az ellenséges őröket - a megbeszélt időben felkeltette a fiúk őreit, elindult, s mintegy gyanútlanul vezetve őket a csapdába, amelyet ravaszul maga készített elő, átvitte őket a római táborba. A túszok átadása azután pontosan úgy történt, ahogy Bostarral megbeszélték, s az egész ügyet úgy intézték, mintha Carthago megbízásából cselekednének. Mégis, e jótéteményért sokkal nagyobb hála övezte a rómaiakat, mint övezte volna a punokat, ha ők teszik meg

ugyanezt. Mert aki tapasztalhatta szerencsés helyzetükben megnyilvánuló gőgjüket, azt hihette volna róluk, hogy csak a balsors és a félelem tette őket ily szelíddé. Az eddig ismeretlen római vezér viszont kezdettől, mindjárt megérkezése után, szelíd és nagylelkű magatartást tanúsított, s úgy látták, hogy Abelux, mint okos ember, nem alaptalanul választott új szövetségeseket. Ezért nagy egyetértésben mindenki átpártolásra gondolt, s haladéktalanul fegyvert is ragadnak, ha nem köszönt be a tél, s nem kényszeríti a rómaiakat és carthagóiakat, hogy téli szállásra vonuljanak.

23. Így telt el Hispaniában a második nyár a punok ellen vívott háborúban; Italiában pedig Fabius okos halogató taktikájával elérte, hogy a rómaiak vereségük után rövid időre lélegzethez juthattak. Ez a tény nem csekély gondot okozott Hannibalnak, mert látta, hogy a rómaiak végre olyan embert állítottak seregük élére, aki a háborút nem a szerencsére bízza, hanem józan megfontolás alapján vezeti. Fabiust viszont a Városban és a hadseregben egyaránt lenézték ezért, különösen azóta, hogy távollétében a lovassági főparancsnok elhamarkodottan inkább örvendetesnek, mint szerencsésnek mondható eredménnyel csatát vívott. Két dolog is növelte a dictator népszerűtlenségét: az egyik, hogy Hannibal, mikor a szökevények megmutatták neki, melyik a dictator birtoka, ügyesen és ravaszul úgy rendelkezett, hogy körös-körül mindent romboljanak le a föld színéig, de ezt az egy területet kíméljék meg a tűztől, fegyvertől s minden ellenséges erőszaktól, hadd higgye mindenki, hogy ez valamilyen titkos megállapodás jutalma. A másik pedig magának a dictatornak az a tette, amit először még kétértelműen ítéltek meg, mert nem várta meg vele a senatus döntését, ami azonban később kétségtelenül a legnagyobb dicsőségére szolgált. A két fél vezérei ugyanis - éppen úgy, mint az első pun háborúban - hadifoglyaikat kicserélve megállapodtak abban, hogy aki több katonát kap vissza, mint amennyit átad, fizessen mindegyikért két és fél font ezüstöt. Minthogy a rómaiak kétszáznegyvenhét emberrel többet kaptak vissza, mint a punok, s az értük járó ezüstöt a senatus, mivel a dictator ez ügyben nem kérte ki az atyák véleményét, hosszas vita után csak vonakodva szavazta meg, Fabius Rómába küldte fiát, eladatta az ellenségtől megkímélt földjét, s az állam kötelezettségét saját pénzéből egyenlítette ki. Hannibal állandó tábora Gereonium

falai alatt volt, ahol a város elfoglalása és felgyújtása után néhány épületet meghagyott raktárnak. Innen szokta kiküldeni élelemszerzésre seregének kétharmadát, míg a harmadik rész menetkészen várt a helyén, részben a táborra vigyázva, részben minden irányban ügyelve, nehogy valahonnan rátámadjanak a gabonát szállító csapatokra.

24. A római tábor ekkor Larinas területén állomásozott Minucius lovassági főparancsnok vezérlete alatt, mert - mint említettük - a dictator Rómába utazott. A magas hegyen, biztos helyen álló tábort különben már áttelepítették a síkságra, s a vezér egyéniségéhez illő merészebb terveket forgatott a fejében, azt, hogy vagy lecsap a szétszórt takarmányszállító csoportokra, vagy pedig megtámadja a csekély létszámú őrség védelme alatt hátrahagyott tábort.
Hannibal figyelmét se kerülte el, hogy a vezér személyének megváltozásával más lett a hadviselés módja is, és hogy az ellenséget inkább az indulat, mint a megfontoltság fogja cselekedeteiben vezérelni. Ő maga mégis - senki se hitte volna, hogy ezt teszi, mikor ily közel van az ellenség - serege egyharmadát kiküldte takarmányszerzésre, és csak a többit tartotta bent a táborban. Majd ő is közelebb vitte táborát az ellenséghez, mintegy kétezer lépésnyire Gereoniumtól, a rómaiak számára is jól látható egyik domb tetejére, ezzel is jelezve, hogy figyeli a takarmányszállítók útját, s kész őket minden támadás ellen megvédeni. Innen szemébe tűnt egy másik, a rómaiakhoz még közelebb eső, fenyegetőleg táboruk fölé magasodó domb. Ezt az éjszaka titokban odaküldött numidákkal elfoglaltatta, mert ha nappal, a másik fél szeme láttára próbálja megszállni, a rövidebb úton elébevágó ellenség minden bizonnyal megelőzi. Másnap a rómaiak elűzték a dombot birtokában tartó, nevetségesen csekély számúnak látszó csapatot, s maguk telepítették oda táborukat. A két római tábor sáncai közt oly kicsiny volt a távolság, hogy majdnem teljesen kitöltötte a római csatasor. Ugyanakkor a Hannibal táborától távolabb eső, hátsó táborkapun át kivonuló lovasság a könnyűfegyverzetűekkel együtt rátámadt a takarmányszállítókra, s mindenütt kaszabolva és megfutamítva, szétszórta az ellenséget. Hannibal viszont nem mert csatát kezdeni, mert ily kevés emberrel még táborát is alig tudta volna megvédelmezni, ha ostrom alá

veszik. Így, minthogy serege egy része az ellátási gondok miatt távol volt, Fabius hadviselési módszerét, az egy helyben veszteglést és a halogatást alkalmazta, s csapatait Gereonium falai alá, előbbi táborába vonta vissza.

Egyes történetírók szerint azonban csatasorban felfejlődve, szabályos ütközetet vívott, amelyben az első összecsapás után a punokat táborukig szorították vissza, majd mikor innen hirtelen kitörtek, a rómaiakon vett erőt a rémület, s végül Numerius Decimus samnis vezér beavatkozása állította helyre a küzdelem egyensúlyát. Mikor ugyanis ez a nemcsak születési helyén, Bovianumban, hanem egész Samniumban a legelőkelőbb származásúnak és leggazdagabbnak számító férfi - aki a dictator parancsára ötezer gyalogossal és nyolcszáz lovassal a tábor felé tartott - Hannibal háta mögött megjelent, mindkét fél azt hitte, hogy Q. Fabius érkezett meg új csapatokkal Rómából. Hannibal, attól tartva, hogy valami csapdáról van szó, seregével visszavonult; a rómaiak követték, és a samnisok segítségével még aznap két erődítményét is elfoglalták. Az ellenség soraiból hatezren estek el, a rómaiak közül mintegy ötezren. Mindamellett, noha szinte egyenlő volt a veszteség, a lovassági főparancsnok nagyszerű győzelem csalárd hírét jelentette még csalárdabb levélben Rómába.

25. Az itt történtekről igen sok szó esett a senatusban és a népgyűlésen egyaránt. S mikor az általános örvendezés közepette egyedül a dictator nem adott hitelt sem a hírnek, sem a levélnek, mondván, hogy ha mindez igaznak bizonyulna, őt nagyobb aggodalommal töltené el a siker, mint a sikertelenség, M. Metilius néptribunus kijelentette: nem tűrhetik tovább, hogy a
dictator nemcsak hogy addig akadályozta a sikeres hadviselést, amíg a táborban tartózkodott, de a távollétében kivívott győzelmet sem hajlandó elismerni, s hadviselési módszereivel szemmel láthatóan azt szeretné elérni, hogy minél tovább ülhessen tisztségében, s Rómában és a hadseregben egymaga tartsa kezében a főhatalmat. Valóban, az egyik consul elesett a csatában, a másikat, azzal az ürüggyel, hogy vegye üldözőbe a pun hajóhadat, jó messzire elküldték Italiából; a két praetor Siciliában és Sardiniában van elfoglalva, jóllehet e két provincia közül egyiknek sincs jelenleg praetorra szüksége; a lovassági főparancsnokot, M. Minuciust, a dictator majdnemhogy fogságban tartja, úgyhogy az nem is láthatja

az ellenséget, s alig szólhat bele a hadviselésbe. Ezért az ellenség nemcsak Samniumot dúlta végig, amelyet, mintha valami Hiberuson túl fekvő terület volna, átengedtünk a punoknak, hanem a campaniai, calesi és falernusi vidéket is, miközben a dictator Casiliumban üldögélt, és arra használta a római nép legióit, hogy saját birtokát oltalmazza. A harcvágytól égő sereget s a lovassági főparancsnokot szinte zár alatt tartotta a tábor sáncai között, s mintha ellenséges foglyok volnának, fegyvereiket is elvette. Végre, mikor a dictator eltávozott, mintha ostromzár alól szabadulnának, a sánc mögül kitörve szétverték és megfutamították az ellenséget. A római nép mindezért, ha élne még benne a hajdani büszkeség, habozás nélkül azt javasolná, hogy Q. Fabiust fosszák meg méltóságától. Most azonban csak mérsékeltebb indítványt tesz: egyenlő legyen a dictator és a lovassági főparancsnok jogköre. De még akkor sem szabad a dictatort hamarabb visszaengedni a sereghez, csak akkor, ha C. Flaminius helyébe új consult választ.

A dictator óvakodott a népgyűlésen felszólalni, mert a legkisebb sikerre sem számíthatott. Még a senatusban sem hallgatták valami szívesen, mert elismerő szavakkal szólt az ellenségről, és azt állította, hogy a két év vereségsorozatát a vezérek kapkodásának és tudatlanságának köszönhetjük. Kijelentette, hogy felelősségre vonja a lovassági főparancsnokot, mert engedély nélkül kezdett csatát. Ha a főparancsnokság s a végső döntés joga teljesen az ő kezében marad, nagyon hamar megérteti majd az emberekkel, hogy ha jó a hadvezér, akkor nincs nagy jelentősége a szerencsének; tetteit a józan ész és megfontolás irányítja, s nagyobb dicsőség, ha valaki gyalázat nélkül őrzi meg seregét a döntő pillanatra, mint ha sokezernyi ellenséget kaszabol le. Miután még néhány hasonló beszédet tartott - eredménytelenül -, s M. Atilius Regulust consullá választatta, egy nappal a javaslat előterjesztése előtt éjszaka a hadsereghez utazott, hogy ne kelljen főparancsnoki hatalmáért személyesen vitáznia.

Reggel megkezdődött a népgyűlés, s bár minden rómait néma ellenszenv töltött el a dictator, és lelkesedés a lovassági főparancsnok iránt, az emberekben nem volt elég bátorság ahhoz, hogy az általános óhajnak javaslat formájában is hangot adjanak, s jóllehet kedvező volt a hangulat, nem akadt tekintélyesebb ember, aki az indítványt megtegye. A javaslatnak egyetlen támogatója akadt: az előző évi praetor, a már nem is alacsony, hanem egyenesen hitvány származású M. Terentius Varro. Apja állítólag

mészáros volt, aki maga házalt árujával, s éppen ezt a fiát tartotta maga mellett, hogy mestersége gyakorlásában segítségére legyen.

26. Ez a fiú, mikor apja ráhagyta e foglalkozással szerzett vagyonát, szabadabb életre vágyott, kedvet kapott a közéleti szereplésre, hitvány emberek és ügyek nagyhangú szószólójává vált, derék polgárok vagyonát és jó hírét vette célba, s így sikerült ismertté válnia a nép előtt, majd állami tisztségekhez jutnia. Már viselte a quaestori, a két - plebeius és curulis - aedilisi tisztséget, végül a praeturát. Vágyai most már a consuli méltóságra irányultak, s a dictatorral szemben megnyilvánuló elégedetlenséget igen ügyesen felhasználta, s egymaga nyerte el a néphatározatból eredő népszerűséget.

Ezt a döntést Rómában és a hadseregben - kivéve magát a dictatort - mindenki, barát és ellenség egyaránt az ő megbélyegzésének tekintette. Ő maga éppoly szilárd lélekkel viselte el az ellene felbolydult nép igazságtalan döntését, mint az ellenségei által a tömeg előtt rászórt vádakat. S mikor, még útközben, megkapta a senatusnak a hatalom megosztásáról szóló döntését tartalmazó levelet, rendíthetetlenül bízva abban, hogy a hatalommal együtt nem lehet a hadvezéri képességeket is megosztani, úgy tért vissza a hadsereghez, mint akinek meggyőződését polgártársai sem és ellenségei sem tudták megingatni.

27. Minucius azonban, akit eddig is szinte elviselhetetlen gőggel töltött el hadiszerencséje és a nép rajongása, most már határtalanul önhitten és arcátlanul azzal kérkedett, hogy jelentősebb győzelmet aratott Fabiuson, mint Hannibal felett. S éppen az a Fabius, akit szorongatott helyzetükben úgy választottak meg, mint aki kiváló hadvezérként egyedül lesz képes szembeszállni Hanniballal, most a nép parancsára megosztja vele hatalmát - az elöljáró az alárendelttel, a dictator a lovassági főparancsnokkal - ilyesmiről még az annalesekben sem történik említés - abban az államban, ahol a lovassági főparancsnokok egyébként a dictatori vesszőnyalábtól és bárdtól szoktak remegni és borzadni. Ilyen ragyogó fényben mutatkozott meg az ő sikere és hősiessége! Így

tehát ő a szerencséjére bízza magát, ha a dictator makacsul kitartana az istenek és az emberek által elítélt halogatás és tétlenség mellett. Ezért az első napon, mikor találkozott Q. Fabiusszal, kijelentette: mindenekelőtt azt tisztázzák, hogyan fogják gyakorolni a megosztott fővezéri hatalmat. Ő legjobbnak tartaná, ha naponként felváltva, vagy - ha nagyobb időköz mellett döntenek - meghatározott időszakonként kapná meg egyikük a főhatalmat és az intézkedési jogot, tehát ha alkalma nyílnék valamely hadi vállalkozásra, ne csak arra legyen joga, hogy haditervet készíthessen, de arra is, hogy teljes erejével fel is léphessen az ellenség ellen. Ez a javaslat egyáltalán nem nyerte meg Q. Fabius tetszését; hiszen mindazt, amit meggondolatlan tiszttársára bíznak, a vakszerencsének szolgáltatják ki. Ő nem vesztette el főparancsnoki hatalmát, csupán megosztja valaki mással. Ezért a maga hatáskörén belül jószántából sose mond le a józan hadviselés jogáról, s nem a főparancsnokságot osztja meg a másikkal naponként, vagy más időszakonként, hanem a hadsereget, hogy ha már az egészet nem irányíthatja, saját elgondolása szerint vezesse azt a részt, amelyet megtarthatott. Így keresztülvitte, hogy - mint a consulok szokták - a legiókat osztották meg egymás közt: Minuciusnak az első és a negyedik, Fabiusnak a második és a harmadik legio jutott. Ugyanígy osztották két egyenlő részre a szövetséges lovasságot és a latin segédcsapatokat is. S a lovassági főparancsnok úgy döntött, hogy táborát is elkülöníti.

28. Hannibal ennek kétszeresen is örült - mert semmi sem maradt előtte titokban, ami az ellenséges táborban történt; sok mindent megtudott részben a szökevényektől, részben saját felderítőitől -, hiszen most már a féktelenségében senkitől sem korlátozott Minuciust úgy ejtheti csapdába, ahogy akarja, a hadvezetésben oly ügyes Fabius pedig elvesztette hadserege felét.

Egy domb emelkedett Minucius és a punok tábora között: amelyik fél megszállja, kétségtelenül előnyös helyzetbe kerül ellenfelével szemben. Hannibalnak nem annyira az volt a szándéka, hogy elfoglalja - noha maga a domb is megérte volna az áldozatot -, hanem inkább az, hogy alkalma legyen a csatára Minuciusszal, akiről biztosan tudta, hogy szembe fog vele szállni vállalkozása megakadályozására. A közöttük fekvő terület első látásra

teljességgel alkalmatlannak tűnt a cselvetésre: nem akadt rajta egyetlen erdős, de még cserjével borított rész sem. Ám valójában annál több lehetőséget nyújtott valamilyen jól leplezett cselre, minél kevésbé lehetett egy kopár völgyben ilyesmitől tartani. Hajlataiban ugyanis olyan sziklaüregek nyíltak, amelyek kétszáz fegyverest is befogadtak. Ezekben bújt el - mindegyikben annyi, amennyi kényelmesen elfért - összesen ötezer gyalogos és lovas. Hogy azonban a teljesen nyílt völgyben valamelyik vigyázatlanul előlépő katona mozgása, vagy a fegyverek csillogása el ne árulja a cselt, Hannibal az ellenség figyelmét elterelendő néhány harcost indított az előbb említett domb elfoglalására.

A rómaiak tüstént észrevették, milyen jelentéktelenül kevesen vannak, s mindenki versengett azért, hogy ő űzhesse el az ellenséget, s foglalhassa el a dombot. A legelvakultabbak és legvakmerőbbek közé állva maga a vezér szólította őket fegyverbe, miközben üres szidalmakat zúdított az ellenségre. Először a könnyűfegyverzetűeket, majd zárt sorokban a lovasságot indította ellenük, végül látva, hogy az ellenség is erősítéseket kap, harcra kész legióival avatkozott be. Hannibal, ahogy mind hevesebbé vált az ütközet, újabb és újabb lovas- és gyalogoscsapatokat küldött szorongatott emberei segítségére; már egészen szabályos hadirendet alakított ki, s most már mindkét részről teljes erővel vetették magukat a küzdelembe. Mikor az elöl haladó, az elfoglalt dombot alulról rohamozó könnyűfegyverzetűeket visszaverték, ezek futás közben megfertőzték rémületükkel az utánuk haladó lovasságot is, és visszamenekültek a legiók hadijelvényeihez. Az általános felfordulásban csupán a gyalogos csatasor állt rendületlenül, s látni lehetett, annyira fellelkesítette őket a néhány nappal ezelőtt kivívott siker, hogy ha rendes, szabályszerű ütközetre kerül sor, mindenképpen föléje kerekednek az ellenségnek. De a rejtekhelyükről hirtelen előrontó ellenséges csapatok, két oldalról és hátulról rájuk támadva, annyira megzavarták és megrémítették mindnyájukat, hogy minden harci kedvük elszállt, sőt még a menekülés reményéről is lemondtak.

29. Mikor Fabius meghallotta a szorongatott helyzetbe jutott katonák első segélykiáltásait, majd látta távolról, hogy csatasoruk felbomlott, kijelentette:

- Így hát a végzet, hamarább, mint vártam, lesújtott a meggondolatlanságra. Az, aki Fabiusszal egyenlő hatalmat kapott, most láthatja, hogy Hannibal vitézségben és szerencsében egyaránt föléje kerekedett. De majd máskor lesz idő a perlekedésre és a felelősségre vonásra; most előre a hadijelvényekkel a sáncok mögül! Az ellenség kezéből csikarjuk ki a győzelmet, polgártársainkból pedig a beismerést, hogy hibáztak.
S míg a rómaiak részben elestek, részben a menekülés útját keresték, hirtelen, mintha az égből szállt volna le, megjelent Fabius segítségükre siető serege. Fabius, mielőtt még dárdáját elhajította vagy közelharcba bocsátkozott volna, máris megállította bajtársait a fejvesztett menekülésben, az ellenséget pedig abban, hogy vad dühvel üldözze őket. Akik a felbomlott csatasorból szanaszét futottak, most mindenhonnan elősietve újra szabályos alakzatba álltak, s azok, akik egyszerre futamodtak meg tömegesen az ellenség elől, most kört alakítva, arccal az ellenség felé, lassan vonultak vissza, vagy összetömörülve álltak ellen. S mikor a legyőzött és az érintetlen sereg szinte egyetlen csatasorrá forrva indult rohamra az ellenség ellen, a punok visszavonulót fúvattak, s ezzel Hannibal nyíltan beismerte, hogy ő legyőzte Minuciust, Fabius pedig őt.
Majd, hogy a váltakozó hadiszerencse jegyében eltelt nap után visszatértek táborukba, Minucius összehívta katonáit, s így szólt hozzájuk:

- Gyakran hallottam, katonák, hogy azt a férfit illeti az első hely, aki el tudja dönteni, mit kell adott helyzetben cselekednie, s utána az a második, aki megfogadja a jó tanácsot; aki viszont nem képes se jó megoldást javasolni, sem a másét elfogadni, az a legostobább. Minthogy nekünk nem adatott meg az értelem és a belátás legmagasabb foka, megelégszünk a második, a középső hellyel, s addig, míg megtanulunk parancsolni, feltett szándékunk, hogy engedelmeskedünk a bölcsebbnek. Egyesítjük tehát táborunkat Fabiuséval, s ha majd hadijelvényeinket odavittük vezéri sátrához, én atyámnak fogom szólítani, amit velünk gyakorolt jótéteményéért és nagyszerű jelleméért meg is érdemel, ti pedig a katonákat, akiknek fegyvere és jobbja az imént megvédelmezett, üdvözöljétek mint pártfogóitokat, mert ez a nap, ha mással nem is, legalább a hála fenséges érzésével ajándékozott meg minket.

30. Jeladás után elhangzott a felszólítás, hogy szedjék össze a felszerelést. Fölkerekedtek, s Fabius és a körülötte állók nagy csodálkozására a dictator táborába vonultak. Hadijelvényeiket elhelyezték a fővezéri sátor körül, a lovassági főparancsnok, előlépve a többiek közül, atyjának szólította Fabiust, és amíg katonái egész serege is mint pártfogóit üdvözölte a köréjük özönlőket, így szólt hozzá:
- Szüleimnek, akikkel az imént, e néven nevezve, amennyire a nyelv képes rá, egy sorba helyeztelek, csak életemet köszönhetem, ó dictator, neked azonban nemcsak saját megmaradásomat, hanem valamennyi itt állóét is. Ezért én vagyok az első, aki nem fogadom el, és érvénytelennek nyilvánítom a számomra inkább terhet, mint kitüntetést jelentő néphatározatot. S visszatérek - bárcsak szerencsét hozna ez nekem és neked, a te seregeidnek, a megmentettnek és a megmentőnek - a te parancsnokságod alá, a te jósjeleidhez, s visszaadom a hadijelvényeket és a legiókat. Kérlek, légy elnéző, hagyj meg engem lovassági főparancsnoknak, s ezeket mind tartsd meg saját tisztségükben.
Ekkor kezet fogtak egymással, s a gyűlés szétoszlása után ismerős és ismeretlen szívélyes vendégszeretettel hívta meg magához a katonákat, így vált ez a nemrég még fölöttébb szomorúnak s majdnem átkozott emlékűnek ígérkező nap az öröm napjává.
Mikor a történtek híre megérkezett Rómába, amit nemcsak a két vezér levele erősített meg, hanem a mindkét seregben szolgáló közkatonáké is, mindenki a tőle telhető dicséretekkel égig magasztalta Maximust. Dicsőségét éppígy elismerte Hannibal, elismerték az ellenséges punok is, akik most ébredtek csak végre tudatára annak, hogy a rómaiak ellen és Italiában viselnek háborút. Mert az elmúlt két évben oly megvetéssel kezdték nézni a római vezéreket és katonákat, mint akik alig tudják elhinni, hogy ugyanazzal a néppel hadakoznak, amelynek olyan rettenetes hírét örökölték atyáiktól. S azt mondják, a csatából visszatérve Hannibal is megjegyezte, hogy most végre lezúdította rájuk viharos záporát az a felhő, amely eddig rendszerint a hegyek tetején tanyázott.

31. Miközben Italiában így alakultak az események, Cn. Servilius Geminus consul százhúsz hajóból álló hajórajával körülhajózta Sardinia és Corsica partjait, s miután mindkét helyen túszokat

szedett, átkelt Africába. Itt, még partraszállás előtt, feldúlta Meninx szigetét, s tíz ezüsttalentumot kapott Cercina lakóitól, hogy ne perzselje föl, ne rabolja ki földjeiket, és csak ezután hajózott az africai parthoz, és tette szárazra csapatait. A földek elpusztítására induló katonák és a szövetséges hajósok ott úgy szétszóródtak, mintha lakatlan szigeten indulnának zsákmányszerzésre.

Gondatlanságukban csapdába is kerültek, mert miközben szanaszét kószáltak az ismeretlen vidéken, rájuk törtek a terepet jól ismerő bennszülöttek, sokat levágtak közülük, és csúfosan visszakergették őket a hajókra. Mintegy ezer római esett el, köztük Ti. Sempronius Blaesus quaestor is. A hajóhadat, amely megrettenve hagyta ott az ellenségtől nyüzsgő partot, s Sicilia felé vette útját, Lilybaeumban átadták T. Otacilius praetornak, hogy legatusa, P. Cincius vezetésével küldje vissza Rómába. Maga Servilius pedig gyalogmenetben vonult végig Sicilián, s a tengerszoroson kelt át Italiába. Tiszttársával, M. Atiliusszal együtt megkapta ugyanis Q. Fabius sürgető levelét, hogy vegyék át tőle a hadsereg vezetését, mert az ő féléves parancsnoki megbízatásának az ideje már majdnem lejárt.

A legtöbb évkönyv úgy tudósít, hogy Fabius mint dictator viselt háborút Hannibal ellen, Coelius meg éppen azt írja, hogy ő volt az első dictator, akit a nép választott meg. Csakhogy Coelius és a többi történetíró nem veszi figyelembe, hogy csupán a távoli Galliában tartózkodó Cn. Servilius consulnak volt joga dictator kinevezésére, az immár harmadik vereségtől megrémült polgárság viszont nem tudott oly sokáig várni, így ahhoz a megoldáshoz folyamodtak, hogy a nép válasszon dictatorhelyettest. S így könnyen elképzelhető, hogy nagyszerű tetteinek, fényes dicsőségének s leszármazottai ama iparkodásának következtében, hogy ősük szobrára minél fényesebb tisztségeket írhassanak, Fabiust nem mint dictatorhelyettest, hanem mint dictatort tartották számon.

32. A consulok, miután átvették a sereget - Atilius Fabiusét, Geminus Servilius Minuciusét -, mivel késő őszre járt az idő, még idejében megerősített téli szállásra vonultak, s Fabius módszereivel, teljes egyetértésben folytatták a háborút. Valahányszor Hannibal élelemért küldte embereit, mindig megfelelő helyen és időben

csaptak le rájuk, s a csapatot részekre szakítva foglyul ejtették a szétszaladt katonákat. Viszont nem vállalták egy általános ütközet kockázatát - hiába próbálta őket az ellenség erre minden erővel rákényszeríteni. Ezért Hannibal az élelemhiány miatt oly nehéz helyzetbe került, hogy ha elvonulása nem látszott volna menekülésnek, tán visszatér Galliába, mert nem is remélhette, hogy seregét ezen a vidéken el tudja látni, abban az esetben, ha a következő consulok is ilyen eszközökkel folytatják a hadviselést.
Miközben Gereoniumnál a tél beköszöntése miatt szüneteltek a hadműveletek, Neapolisból követek érkeztek Rómába. Negyven, igen súlyos, arany áldozati csészét hoztak magukkal a Curiába, s mikor szót kaptak, a következőket mondták: Ők is jól tudják, hogy a római nép kincstárát kimerítette a háború, s mivel nemcsak Italia fejéért és fellegváráért, Róma városáért és annak hatalmáért hadakoznak, hanem éppúgy a szövetségesek városaiért és földjeiért, ők méltányosnak tartják, ha mindazt az aranyat, amit őseik részben a templomok díszítésére, részben a nehéz időkre tartalékul hagytak rájuk, segítségként felajánlják a római népnek. S ha még valami támogatást várnának tőlük, azt éppúgy készek felajánlani. S jólesnék nekik, ha Róma atyái és népe a neapolisiak minden vagyonát magukénak tekintenék, s méltónak tartanák őket arra, hogy elfogadják ajándékukat, amelyet a hűséges adományozó érzése és jóindulata sokkal becsesebbé tesz a tulajdonképpeni értéknél. A senatus háláját nyilvánította a követeknek e nagylelkűségért és együttérzésért, de csak a legkönnyebbik csészét fogadta el.

33. E napokban lepleztek le Rómában s küldtek el levágott kézzel egy carthagói kémet, aki két évig észrevétlen tudott maradni, huszonöt rabszolgát pedig keresztre feszítettek, mert összeesküvést szőttek a Mars-mezőn; feljelentőjüket felszabadítással és húszezer réz asszal jutalmazták. Követséget küldtek Philippus macedon királyhoz, hogy szolgáltassa ki a pharusi Demetriust, aki elvesztett háborúja után hozzá menekült, egy másikat pedig a ligurokhoz, számon kérni tőlük, miért támogatták a punokat élelemmel és segédcsapatokkal, egyszersmind azért is, hogy közelről figyeljék meg, mi történik a boiusok és az insuberek földjén. Követeket küldtek Pineushoz, Illyria királyához is, hogy behajtsák az adót, amelynek fizetési határideje már lejárt, vagy ha a király haladékot

kér, kezeseket követeljenek. Ennyire kiterjedt a rómaiak figyelme a földkerekség minden, még legtávolabbi pontjára is, noha ily roppant háború terhe nehezedett rájuk. Az is vallásos aggállyal töltötte el őket, hogy mind ez ideig nem kezdték el a szentély építését, amelyet két évvel ezelőtt egy katonai lázadás alkalmával L. Manlius praetor ajánlott fel Galliában Concordiának. Ezért M. Aemilius városi praetor kéttagú bizottságot jelölt ki a feladatra, C. Pupiust és Caeso Quinctius Flamininust, akik meg is kezdték a fellegvárban építendő szentély munkálatait.

Ugyanez a praetor a senatus megbízásából levelet írt a consuloknak, hogy ha jónak látják, egyikük térjen vissza Rómába a consulválasztó gyűlés megtartására, s ő majd az általuk kijelölt napra összehívja a gyűlést. A consulok erre azt írták vissza, hogy az állam érdekeinek veszélyeztetése nélkül nem hagyhatják ott az ellenséget, ezért ahelyett, hogy az egyik consult hazahívják a háborúból, jobb volna a gyűlés megtartását egy interrexre bízni. Az atyák viszont helyesebbnek látták, ha az egyik consul dictatort nevez ki a gyűlés levezetésére. L. Veturius Philót nevezték ki, s ő M. Pomponius Mathót tette meg a lovasság főparancsnokának. Minthogy azonban a választásuknál elkövetett hiba miatt tizennégy napon belül le kellett mondaniuk, áttértek az interregnumra.

34. A consulok fővezéri hatalmát egy évvel meghosszabbították. Az atyák Appius fiát, C. Claudius Centót, majd P. Cornelius Asinát nevezték ki interrexnek. Ez utóbbi volt az interrex, mikor megtartották az atyák és a nép összecsapása jegyében lezajló népgyűlést. C. Terentius Varrót, aki a nemesség rágalmazásával és népszerűséghajhászó mesterkedésekkel nyerte el a tömeg kegyét, s Q. Fabius befolyását és dictatori hatalmát megingatva, a másik ellen szított gyűlöletet használta fel saját dicsősége növelésére, a nép, mint belőle származót, a consuli tisztségbe óhajtotta emelni. Ezt az atyák minden erővel meg akarták akadályozni, nehogy gyakorlattá váljék, hogy a nép az ellenük intézett támadásokkal akar velük egyenlő helyzetbe jutni. Q. Baebius Herennius, C. Terentius rokona, vádat emelt nemcsak a senatus, de a jóspapok ellen is, hogy a dictatort megakadályozták a gyűlés megtartásában, s az ellenük felszított gyűlöletet saját jelöltje népszerűsítésére igyekezett kihasználni. Azt mondta, hogy a háborút már sok esztendeje óhajtó

nemesek hívták Italiába Hannibalt, s ők húzták el ravaszul a háborút, noha már régen be lehetett volna fejezni. S mikor M. Minuciusnak Fabius távollétében vívott sikeres csatája bebizonyította, hogy négy legio egyesített erejével vállalni lehet a harcot, két legiót odadobtak az ellenségnek, hogy lekaszabolja, azután kimentették őket a pusztulásból, csak azért, hogy éppen azt az embert ékíthessék az „atya" és a „pártfogó" elnevezéssel, aki előbb a rómaiak győzelmét akadályozta meg, s csak azután a vereségét. A consulok pedig, noha később módjuk lett volna befejezni a háborút, Fabius módszereivel tovább húzták. Itt az egész nemesség közös megegyezéséről van szó, s nem is vethetnek véget addig a háborúnak, míg egy igazi plebeiust, egy új embert nem választanak meg consulnak. Mert a nemesség soraiba emelkedett plebeiusok már be vannak avatva titkaikba, s attól kezdve, hogy az atyák közt megszűnt megvetett helyzetük, megvetik a népet. Ki ne látná világosan, miért igyekezett a nemesség elérni és kiharcolni, hogy térjenek rá az interregnumra? Azért, hogy a választógyűlésen az atyák akarata érvényesüljön! A két consul is ezt óhajtotta elérni azzal, hogy oly sokáig időztek a seregnél, s azután, amikor akaratuk ellenére, dictatort választottak a gyűlés megtartására, e cél érdekében kierőszakolták, hogy az augurok nyilvánítsák érvénytelennek a dictator megválasztását. S így elérték, hogy rátértünk az interregnumra. Pedig az egyik consuli tisztség minden bizonnyal a római köznépet illeti, ezzel a nép szabadon is fog rendelkezni, és annak adja, aki elsősorban a gyors győzelemre, nem önnön vezéri hatalma meghosszabbítására törekszik.

35. Az efféle szónoklatokkal felizgatott nép, noha három patrícius is pályázott - P. Cornelius Merenda, L. Manlius Volso és M. Aemilius Lepidus - s velük a népből származó két nemes, C. Atilius Serranus és Q. Aelius Paetus - az egyik főpap, a másik jóspap volt - C. Terentius személyében csak az egyik consult választotta meg, hogy a gyűlésen tiszttársa megválasztásánál teljesen az ő befolyása érvényesüljön. Ekkor a nemesség, tapasztalva, mily csekély erőt képviseltek a közösen pályázók, hosszas és határozott vonakodása ellenére arra kényszerítette a néppel szemben ellenséges érzelmű L. Aemilius Paulust - aki M. Liviusszal volt consul, s mikor tiszttársát perbe fogták, alig úszta meg ép bőrrel, hogy őt is el ne ítéljék -,

lépjen fel mint pályázó. S a következő választási napon, miután Varro valamennyi ellenfele visszalépett, őt választották meg a consul mellé, nem annyira tiszttársnak, mint inkább ellenfélnek. Ezután tartották meg a praetorválasztást, ahol M. Pomponius Mathót és P. Furius Philust választották meg; sorshúzással Philóra bízták a római polgárok, Pomponiusra a római polgárok és idegenek között felmerülő jogi ügyek intézését. Rajtuk kívül még két praetort választottak, Siciliába M. Claudius Marcellust, Galliába pedig L. Postumius Albinust. Ezeket mind távollétükben választották meg, s Terentiust, a consult kivéve egy sem volt köztük, aki előzőleg ne viselte volna már a most ráruházott tisztséget, mert nem is egy kiváló embert mellőztek, abban a meggyőződésben, hogy a jelenlegi helyzetben senkire se bízhatnak olyan tisztséget, amelyhez nincs meg a tapasztalata.

36. Jelentékenyen megnövelték a hadsereg létszámát is. Arról azonban, hogy mennyivel egészítették ki a gyalogosokat és lovasokat, s hogy mekkora volt a csapatok létszáma s milyen a fegyverneme, annyira eltérően nyilatkoznak a történetírók, hogy alig van olyan adatuk, amelyet kétségtelenül biztosnak fogadhatnék el. Egyesek szerint a sereg kiegészítésére tízezer új katonát soroztak, mások szerint négy új legiót, hogy nyolc legio álljon rendelkezésükre a háborúban, s a legiókban a lovasok és gyalogosok számát is megnövelték; mindegyiket még ezer gyalogossal és száz lovassal erősítették meg, így a legiókban a gyalogosok száma ötezerre, a lovasoké háromszázra növekedett. A szövetségeseknek kétszer ennyi lovast és ugyanennyi gyalogost kellett kiállítaniuk. (Némelyik történetíró nyolcvanhétezer-kétszázra teszi a cannaei csata idején a római táborban tartózkodó fegyveresek számát.) Abban azonban minden szerző egyetért, hogy sokkal nagyobb erőfeszítéssel és lelkesedéssel folytatták a felkészülést, mint az előző években, mert a dictator felkeltette bennük a reményt, hogy az ellenséget le lehet győzni.
Egyébként, mielőtt az új legiók kivonultak a Városból, utasították a decemvireket, hogy tekintsenek be a szent könyvekbe, mert az embereket a sok új csodajel általános rettegéssel töltötte el. Az a hír érkezett ugyanis, hogy Rómában az Aventinuson és Ariciában ugyanabban az időben kőeső esett; Sabinumban az istenszobrok

véres verítékben áztak; Caere forrásából vérrel bugyogott fel a meleg víz, s a rémületet még csak fokozta, hogy ez a csodajel többször is megismétlődött; a Mars-mezőn átvezető fedett úton pedig több embert halálra sújtott a villám. A csodajeleket a szent könyvek útmutatása alapján engesztelték ki. - Paestumból arany áldozati tálakat hozó követek érkeztek Rómába; a senatus, akárcsak a neapolisiaknak, nekik is köszönetet mondott, de az aranyat nem fogadta el.

37. E napokban futott be Ostiába Hiero nagy élelmiszerszállítmánnyal megrakott hajóraja. Követei, mikor a senatus elé bocsátották őket, kijelentették, hogy Hierót annyira elszomorította C. Flaminius consul és serege pusztulásának híre, hogy ennél semmi sem rendíthette volna meg jobban, még saját magára vagy országára zúduló csapás sem. Ezért, noha nagyon jól tudja, hogy a római nép a nehéz napokban még csodálatosabb bizonyságát szokta adni nagyságának, mint a szerencsés időkben, ő mégis elküldte mindazt, ami segítséget a jó és hű szövetséges háborúban adni szokott, s igen nyomatékosan kéri az összeírt atyákat, hogy ne vonakodjanak elfogadni. Hisz mindenekelőtt - szinte a győzelem előjeleként - egy mintegy kétszázhúsz font súlyú arany Victoria-szobrot hoztak magukkal. Ezt fogadják el, tartsák meg, s tekintsék állandó tulajdonuknak. Hoztak még háromszázezer mérő búzát, kétszázezer mérő árpát, hogy a rómaiak ne szenvedjenek hiányt, s amennyire még szükségük lenne, ők odaszállítják, ahova az atyák óhajtják. A király jól tudja, hogy nem szolgálhat más gyalogos és lovas katona, csak római és latin, viszont a római táborban a könnyűfegyverzetűek között látott külföldi szövetségeseket is. Ezért küldött ezer íjászt és parittyást is, s ezt a csapatot jól fel lehetne használni a balearok, a maurusok s egyéb, hajítófegyverrel harcoló népek ellen. Az adományok mellett még a következő jó tanáccsal is szolgált: a Sicilia kormányzásával megbízott praetor keljen át hajóhaddal Africába, hadd érezze meg az ellenség a maga földjén is a háborút, s ne küldhessen oly könnyen csapatokat Hannibal támogatására.

A senatus a következő választ adta a királynak: Hiero kiváló férfi és nagyszerű szövetséges, aki, amióta csak a római nép barátja lett,

töretlen hűséget tanúsított, s Róma ügyét minden időben és helyen bőkezűen támogatta. Ezt a római nép oly szívesen fogadja, ahogy illik. Más népek is ajánlottak fel már aranyat, ezt a római nép - bár méltányolta a segítő szándékot - nem fogadta el. De a Victoria-szobrot mint jósjelet elfogadja, s a Capitoliumon jelöli ki a Legjobb és Leghatalmasabb Iuppiter szentélyében az istennő helyét, aki itt, Róma fellegvárában felszentelve fogja változatlan jóindulattal és kegyesen oltalmazni a római népet. A parittyásokat, íjászokat és a gabonát a consuloknak adták át. A T. Otacilius propraetor parancsnoksága alatt Siciliában állomásozó ötven hajóhoz még huszonötöt küldtek, s felhatalmazták, hogy ha az állam érdekében szükségesnek látja, keljen át Africába.

38. A consulok a sorozás befejeztével még néhány napig vártak, míg a szövetséges és latin katonák megérkeztek. Ezután - amire eddig még nem volt példa - a katonai tribunusok feleskették a katonákat. Mert eddig csak a szolgálati eskü volt szokásban: ha a consul úgy parancsolja, összesereglenek, s a consul parancsa nélkül nem hagyják el helyüket; s amikor összejöttek, hogy decuriákba és centuriákba osszák őket, a lovas decuriák és a gyalogos centuriák tagjai csoportonként tettek önkéntes esküt, hogy nem távoznak el félelemből vagy menekülési szándékkal, s nem hagyják el csapatukat, csak ha fegyvert kell fogniuk vagy rendbe hozniok, vagy azért, hogy az ellenségre rontsanak vagy valamelyik polgártársukat megmentsék. A katonáknak ezt az egymás közti, önkéntes megállapodását változtatták most át a tribunusok előtt leteendő szabályos, ünnepélyes esküvé.
Varro consul, mielőtt a sereg elindult a Városból, több ízben tartott szenvedélyes hangú beszédet, azt a vádat hangoztatva, hogy a háborút az atyák hozták rá Italiára, s az itt is fog pusztítani az állam szívében, ha még több Fabius-féle hadvezért választanak, ő azonban aznap, amelyen megpillantja az ellenség seregét, véget fog vetni a háborúnak.
Tisztttársa, Paulus, csak egy beszédet mondott az indulás előtti napon; s ebben sem a nép szája íze szerint, inkább őszintén beszélt, Varróra se tett támadó megjegyzést, csak egyet: csodálja, hogy egy hadvezér, mielőtt megismerte volna a maga és az ellenség seregét, a táborok fekvését s a terepviszonyokat, már most, mint Rómában tartózkodó polgár, tudja, mit kell tennie, ha majd fegyvert öltött, s

előre ki tudja jelölni a napot is, amelyen támadásra indulva, össze fog csapni az ellenséggel. Ő maga, minthogy az ember szokott alkalmazkodni a körülményekhez, s nem a körülmények az emberhez, nem akar időnek előtte elhamarkodott terveket ismertetni, csupán azt kívánja, hogy minden vállalkozásuk, amelyet kellő megfontoltsággal és óvatossággal kezdenek, sikerüljön is. Az elhamarkodott cselekedet, azonkívül, hogy esztelenség, eddig még mindig szerencsétlenséget okozott.
Már e szavak is azt bizonyították, hogy többre fogja becsülni a biztos, mint az elhamarkodott terveket; s abban, hogy minél szilárdabban kitartson elhatározása mellett, az is megerősítette, hogy a hagyomány szerint, mielőtt elindult, Q. Fabius így szólt hozzá:

39. - Ha tiszttársad is olyan volna, L. Aemilius, mint te (s ezt jobban szeretném), vagy ha te is úgy gondolkodnál, mint ő, felesleges lenne hozzád intéznem e szavakat. Mert ha mindketten derék consulok volnátok, az én tanácsaim nélkül is lelkiismeretetekre hallgatva mindenben az
állam üdvére cselekednétek, ha pedig hitványak, elengednétek szavaimat fületek mellett, s nem szívlelnétek meg tanácsaimat. Most, látva tiszttársadat, s látva, milyen ember vagy te, csak hozzád fordulok, mert tudom, hiába viselkedsz te derék ember és polgár módjára, ha az állam az egyik lábára sántít, a rossz haditerveknek éppen olyan jogosultságuk és érvényük van, mint a jóknak. Tévedsz, L. Paulus, ha azt véled, hogy C. Terentiusszal majd kisebb küzdelmet kell vívnod, mint Hanniballal. Nem tudom, nem lesz-e ő elkeseredettebb ellenfeled, mint amilyen ellenséged a másik, hisz Hanniballal csak az ütközetben kell szembeszállnod, ővele viszont minden helyen és időben, s míg Hannibal legiói ellen harcba küldheted gyalogos- és lovaskatonáidat, Varro, mint vezéred, saját katonáidat fogja ellened ostromra vezetni. Már a rád is baljós előjelek miatt sem szívesen emlékeztetnélek C. Flaminiusra. Kétségtelen azonban, hogy ő csak már mint consul, provinciájában a seregnél kezdett őrült módján viselkedni, viszont ez már akkor is eszeveszett volt, mielőtt megpályázta a consulságot, miközben pályázott rá, s most is az, mint consul, mikor még nem is látta a tábort és az ellenséget. S mit gondolsz, az, aki a békés polgárok közt - csatákkal és hadrendekkel hetvenkedve - már most ekkora vihart

kavar, mire ragadtatja magát a fegyveres ifjúságtól körülvéve, ott, ahol a szót azonnal tett szokta követni? Ha pedig végrehajtja itt bejelentett szándékát, és azonnal csatát kezd, vagy én nem ismerem a hadi tudományt, a hadviselésnek ezt a módszerét s ezt az ellenséget, vagy pedig egy másik hely válik vereségünkkel még sokkal hírhedtebbé, mint a trasumennusi tó! Nem volna helyénvaló, ha egyetlen ember füle hallatára is dicsekedném, én, aki sokkal szívesebben léptem át a mértéket a dicsőség megvetésében, mint hajszolásában, de valóban ez a helyzet: Hannibal ellen egyetlen módon lehet háborút viselni, úgy, ahogy én viseltem. Ezt nemcsak az eredmény igazolja - az ostobák tanítómestere -, hanem az az ésszerű módszer is, amely bevált, és be is fog válni, amíg csak a körülmények meg nem változnak. Mi Italiában, saját hazánkban, saját földünkön vívjuk a háborút, mindenhol polgártársaink és szövetségeseink vesznek körül, akik most s a jövőben is fegyverrel, emberrel, lóval, élelemmel segítenek bennünket. S hűségüknek ezt a bizonyítékát akkor tapasztaltuk, mikor helyzetünk már nehezebbé vált. Az idő minden egyes nappal növeli hadijártasságunkat, előrelátásunkat, kitartásunkat. Hannibal viszont idegenben, ellenséges földön, csupa veszélytől és ellenségtől környékezve, távol van otthonától, hazájától. Nem talál nyugalmat sem a szárazon, sem a tengeren, nem akad város, nem akad városfal, amely befogadná, sehol se lát semmit, ami az övé, napról napra rablásból él. Seregének, amellyel a Hiberuson átkelt, már csak harmadrésze van meg, több emberét pusztította el az éhség, mint a fegyver, s már ennek a kevés embernek sincs elegendő élelme. Kételkedsz-e hát abban, hogy mi csendes várakozással fölébe kerekedhetünk annak, aki élelem, utánpótlás, pénz híján napról napra erőtlenebb lesz? Mily régen tanyázik már Gereonium, e nyomorúságos apuliai erődítmény falai előtt, mintha Carthago falait védené. De hogy ne a saját példámmal dicsekedjem előtted, figyeld meg: a legutóbbi consulok, Cervilius és Atilius, hogyan jártak túl az eszén. L. Paulus, a megmeneküléshez ez az egyetlen út vezet, s ezen több nehézséget és akadályt gördítenek eléd polgártársaid, mint az ellenség. Mert ugyanazt fogják óhajtani a magad és az ellenség katonái. S Varrót, a római consult, ugyanaz a szándék vezérli, mint Hannibalt, a pun vezért. Egymagadnak kell két vezérrel szembeszállnod, s ellen is fogsz állni, ha elég szilárdan tűröd a tömeg rád zúduló megszólását és rágalmait, s nem zavar meg tiszttársad hamis dicsősége s a te alaptalan megbélyegzésed. Mint a közmondás mondja: az igazságot

igen gyakran üldözik, de nem tudják megsemmisíteni. Aki megveti a hamis dicsőséget, megnyeri az igazit. Ne törődj vele, ha óvatosságodat félénkségnek, megfontoltságodat lomhaságnak, haditudományban való jártasságodat gyávaságnak mondják. Jobban szeretném, ha az értelmes ellenség félne tőled, mintsem, hogy az ostoba polgárok dicsérjenek. Ha mindenbe belevágsz, Hannibal megvet, ha semmiben sem cselekedsz elhamarkodottan, tisztelni fog. Én nem óhajtom, hogy teljesen tétlen maradj, de figyelmeztetlek: ha cselekszel, a józan észre és ne a vakszerencsére bízd magad. Mindig légy ura önmagadnak és minden cselekedetednek, légy mindig éberen figyelő, fegyveres készenlétben; ne mulaszd el a számodra kedvező alkalmat, ne juttasd jó lehetőséghez az ellenséget. Aki nem sieti el a dolgot, az mindent világosan lát, és biztosan elér; az elhamarkodottság viszont meggondolatlan és elvakult.

40. Minderre a consul nem valami bizakodó hangnemben válaszolt, s bár elismerte az elhangzott tanácsok igazságát, azt már kevésbé, hogy ezeket végre is lehet hajtani.
- Ha egy dictator sem tudta elviselni lovassági főparancsnoka magatartását - jelentette ki -, akkor egy consul miféle erőre és tekintélyre támaszkodhat heveskedő és meggondolatlan tiszttársával szemben?
Előző consulsága idején maga is alig tudott, a népítélet tüzétől megperzselve, megmenekülni. Szeretné, ha minden jól sikerülne, de ha valami szerencsétlenség történnék, inkább zúduljanak rá az ellenség dárdái, mint a felbőszült nép elítélő szavazatai.
Mint mondják, Paulus közvetlenül e beszélgetés után az előkelő senatorok kíséretében elhagyta a Várost; a plebeius consulhoz hívei csatlakoztak kíséretül a népből, s inkább csak tömegükkel keltettek feltűnést, mert hiányzottak közülük a méltóságok. Miután megérkeztek, s egyesítették a régi és az új sereget, két tábort állítottak fel; ezek közül a kisebbik, az újabb esett közelebb Hannibalhoz, a régiben helyezkedett el a csapatok többsége, a sereg fő ereje. Az előző évi consulok közül M. Atiliust, aki korára hivatkozva elbocsátását kérte, visszaküldték Rómába, Geminus Serviliust pedig egy római legio és kétezer szövetséges gyalogos és lovas élén a kisebbik táborba irányították.
Hannibal, noha látta, hogy az ellenséges csapatok létszáma

másfélszeresére nőtt, mégis különösképpen örült a consulok megérkezésének. Mert nemcsak, hogy teljesen felélte napról napra rablással összeszedett élelmét, de azt sem tudta, ezután honnan szerezhetne, hiszen mióta a szántóföldek nem voltak biztonságban, a lakosok minden gabonát a megerősített városokba szállítottak, s így - mint később kitudódott - alig tíz napra elegendő gabonája volt, s az élelemhiány miatt átpártolásra kényszerülő hispanok még meg is valósították volna szándékukat, ha a consul kivárja a kellő időt.

41. A consul meggondolatlanságát és lázas türelmetlenségét egyébként még a véletlen is fokozta. A zsákmányolók üldözése közben ugyanis minden előkészület vagy vezéri utasítás nélkül, inkább a katonák előnyomulása következtében, a punok számára elég kedvezőtlenül végződő ütközet alakult ki. Mintegy ezerhétszázan estek el közülük, míg a rómaiak vesztesége nem volt több száz embernél. Egyébként, mikor a győztesek szétszóródva az ellenség nyomába eredtek, Paulus consul, aki épp e napon viselte a másodnaponként gyakorolt vezéri tisztet, cseltől félve visszatartotta őket; közben Varro hangosan méltatlankodott, hogy elszalasztották a már kezükben lévő ellenséget, s ha nem szalasztják el ezt az alkalmat, most befejezhették volna a háborút.

Hannibal nem vette különösképpen szívére ezt a vereséget, sőt inkább örült, hogy a türelmetlenebbik consul s főként az újabb katonák, elhamarkodottságukban, bekapták a csalétket. Hisz az ellenséges sereg helyzetét minden tekintetben éppen olyan jól ismerte, mint a magáét; tudta, hogy viszálykodó vezérek állnak az élén, s hogy a seregben a katonák csaknem kétharmada újonc. S úgy vélve, hogy megtalálta a cselvetésre alkalmas időt és helyet, rákövetkező éjjel a fegyvereken kívül minden egyebet (hadipénztárt, személyi holmit) táborában hagyva, katonáival kivonult, s gyalogosait balra, lovasait jobbra a legközelebbi dombok mögött hadirendben felállította. A teherhordókat pedig a köztük fekvő völgyön vonultatta át, hogy míg az ellenséget leköti a punok látszólagos megfutamodása miatt elhagyott és kezére jutott tábor kifosztása, ő lecsaphasson rá. A táborban számos tüzet hagyott hátra, hogy azt a látszatot keltse, mintha egérutat akarna nyerni a menekülésre, s éppúgy, ahogy az előző évben becsapta Fabiust, a tábori élet hamis látszatát keltve, most a consulokat akarta rábírni,

hogy ne mozduljanak helyükről.

42. Napkeltekor a rómaiakat csodálkozással töltötte el az őrségek eltűnése, majd, mikor közelebb nyomultak, a szokatlan némaság. Midőn eléggé meggyőződtek róla, hogy üres a tábor, mindnyájan a consul fővezéri sátra elé tódultak, jelentve, hogy az ellenség megszökött, méghozzá oly sietve, hogy táborában még a sátrak is ott maradtak, s hogy menekülését még jobban leplezze, sok égő tábortüzet is hagyott. Ezután kiáltozva követelték a consuloktól, adjanak jelet az indulásra, s vezessék őket, hogy üldözőbe vegyék az ellenséget, s azonnal kirabolják a tábort. Az egyik consul úgy is viselkedett, mintha egy volna a katonák tömegéből. Paulus viszont újra és újra figyelmeztette őket, hogy elővigyázatosnak és óvatosnak kell lenniük. Végül, mikor már sem az indulatokat, sem az indulatok felszítóját nem tudta másképpen megfékezni, egy lucaniai lovascsapattal felderítésre kiküldte Marius Statilius praefectust. Az, előrelovagolva a kapukhoz, megparancsolta társainak, várják meg az erődítmények előtt, majd két lovassal behatolt a sáncon, mindent gondosan megvizsgált, s visszatérve jelentette, hogy kétségtelenül cselről van szó: a tüzek a tábornak csak a rómaiak felé eső oldalán égnek, a sátrak nyitva állnak, minden érték ott hever, hogy elvigyék, az utakon szétszórt ezüstpénz, mintha a fosztogatók kedvéért hagyták volna ott.
E hírek, amelyekkel le akarta csillapítani a katonák kapzsiságát, csak jobban tűzbe hozták őket; kiabálni kezdték, hogy ha nem kapnak parancsot, vezéreik nélkül indulnak el. De nem is volt szó arról, hogy vezér nélkül maradnak, mert Varro haladéktalanul jelt adott az indulásra. S mikor Paulusnak, aki egyébként is tiltakozott, jelentették, hogy a szent csirkék nem viselkednek biztatóan, tiszttársával, aki már kivonult a kapun, hírnök útján közölte a kedvezőtlen jósjeleket. Varro nagyon kelletlenül vette tudomásul a hírt, de - visszaemlékezve a Flaminiust legutóbb ért szerencsétlenségre, s Claudius consulnak az első pun háborúban a tengeren elszenvedett emlékezetes vereségére - lelkében mégis felébredt a vallásos aggodalom.
S mondhatnánk, hogy ezen a napon maguk az istenek, ha nem hárították is el, de késleltették a római seregre leselkedő pusztulást. Mert úgy hozta a véletlen, hogy mikor a katonák nem akartak

engedelmeskedni a visszavonulást elrendelő consuloknak, akkor érkezett hozzájuk két rabszolga - az egyik egy formiaei, a másik egy sidicinus lovagé -, akiket Servilius és Atilius consulsága idején takarmányszerzés közben fogtak el a numidák, s e napon szöktek vissza uraikhoz. A consulok elé vezették őket, s itt elmondták, hogy Hannibal egész serege lesben állva ott rejtőzik a legközelebbi dombok mögött. Így éppen a legjobbkor érkeztek ahhoz, hogy a két consul érvényt tudjon szerezni parancsának: egyikük népszerűséghajhászó, vétkesen engedékeny viselkedésével most először ingatta meg tekintélyét katonái előtt.

43. Hannibal, látva, hogy a rómaiakon inkább csak meggondolatlan felbuzdulás vett erőt anélkül, hogy elvakulva a végsőkig ragadtatták volna magukat, miután cselvetése kiderült, dolgavégezetlenül visszatért táborába. De itt már az élelemhiány miatt sem maradhatott több napig, s naponként újabb tervek merültek fel nemcsak az annyi összevegyült népből álló seregben, de még vezérükben is. Mert a katonák először zúgolódtak, majd nyíltan szót emelve, követelték esedékes zsoldjukat, panaszaikat azzal kezdve, hogy nem kapnak gabonát, s azzal végezve, hogy éheznek. S elterjedt a hír, hogy a zsoldosok, főképpen a hispanok, azzal a tervvel foglalkoznak, hogy átállnak a rómaiakhoz. Állítólag maga Hannibal is időnként azon töprengett, hogy egész gyalogságát cserbenhagyva, a lovassággal Galliába menekül. Minthogy efféle tervek, ilyen hangulat jellemezték tábora helyzetét, úgy döntött, hogy a melegebb éghajlatú Apuliába vonul, egyrészt mert ott hamarabb van aratás, másrészt, mert minél távolabb kerül az ellenségtől, annál jobban megnehezíti ingadozó emberei átszökését. Éjszaka indult el, éppúgy, mint nemrég, tüzeket gyújtva, sőt a látszat kedvéért néhány sátrat is hátrahagyott, hogy a rómaiakban, mint múltkor, felkeltse a cseltől való félelmet, és helyben maradásra bírja őket.

De a már említett Lucanus Statilius kikémlelte az egész vidéket a tábor környékén és a dombok mögött, s jelentette, hogy a távolban lehet látni az ellenség hadmenetét. Erre összeült a haditanács, hogy az üldözésről tárgyaljon. Itt a két consul, mint eddig is mindig, kitartott saját véleménye mellett, s miközben majdnem mindenki

Varro mellé állt, Paulus mellé pedig Serviliuson, az előző év consulán kívül senki, a többség határozata alapján - a végzet kényszerítésére - elindultak, hogy Cannae nevét a rómaiak vereségével emlékezetessé tegyék. E helység mellett ütötte fel táborát Hannibal a hőségtől kiégett mezőkön, háttal a porfelhőket sodró, Volturnus nevű szélnek. Ez az elhelyezkedés nagyon kényelmessé tette tábora helyzetét, s kedvezőnek ígérkezett serege számára is, ha az csatasorba áll, hisz ők, miközben harcolnak, hátukba kapják majd a szelet, míg az ellenséget megvakítja az arcába vágódó por.

44. A consulok az utak megfelelő felderítése után Hannibal nyomába szegődtek, s mikor elértek Cannaehoz, s megpillantották az ellenséget, két megerősített tábort emeltek, nagyjából olyan távolságra egymástól, mint Gereoniumnál, s akárcsak előzőleg, megosztoztak a csapatokon is. Az Aufidus mindkét római tábor mellett elfolyt, s a vízhordók, ki-ki a neki megfelelő helyen, le tudtak járni a folyóhoz, bár ki voltak téve az ellenség zaklatásának. Mégis, az Aufidus partján felvert kisebbik római táborba könnyebben lehetett vizet hordani, mert a túlsó partra egyáltalán nem állított őrséget Hannibal, aki abban reménykedett, hogy a consulok olyan terepen ütköznek meg vele, amely kiváltképpen alkalmas a lovascsatára amely harcnemben legyőzhetetlen volt -, ezért hadirendbe állítva seregét, a numida lovasok rajtaütéseivel ingerelte az ellenséget. Erre a római tábort ismét felkavarta a katonák lázadozása és a consulok egyenetlenkedése, miközben Paulus Varro szemére hányta, hogy olyan meggondolatlan, mint Sempronius vagy Flaminius, Varro pedig Paulusnak Fabiust, a félénk és cselvetésektől irtózó vezérek oly csábító példaképét emlegette, tanúul híva istent s embert: nem ő a hibás, hogy Hannibal a használat jogán már szinte birtokának tekinti Italiát, hisz őt tiszttársa megbénítja a cselekvésben, s a felbőszült és háborúra sóvárgó katonák kezéből kicsavarják a fegyvert. Erre Paulus azt válaszolta, hogy őt semmi felelősség nem fogja terhelni, ha elhamarkodott és meggondolatlan csatában feláldozzák a legiókat, noha a sorsukat mindenképpen vállalni fogja; s szeretné látni, hogy akiknek a nyelve most ennyire elszánt és vakmerő, a csatában is ilyen erővel küzdenek-e majd.

45. Míg így töltötték az időt, sokkal inkább vitával, mint tanácskozással, Hannibal a nap nagy részén át csatasorban várakozó seregéből a többi csapatot visszavezényelte a táborba, a numidákat pedig átküldte a folyón, hogy támadják meg azokat a rómaiakat, akik a kisebbik táborba hordják a vizet. Ezek, alighogy megjelentek a parton, kiáltozva és zűrzavart keltve, megfutamították a rendezetlen tömeget, aztán a sáncok előtt álló őrségig, majdnem a táborkapukig nyomultak előre. A rómaiak annyira megalázónak érezték, hogy táborukat már egy szedett-vedett pun segédcsapat is rémületbe ejtheti, hogy csupán azért nem keltek át azonnal a folyón, és sorakoztak fel csatára, mert azon a napon Paulus kezében volt a főparancsnokság.

Ezért Varro, mikor másnap átvette a főparancsnokságot, kitűzte a jelet a csatára, csapatait hadirendben átvezette a folyón, meg sem kérdezte tiszttársát, aki követte őt, mert azt megtehette ugyan, hogy ne helyeselje, de azt nem, hogy ne támogassa a tervet. Átkelve a folyón, magukkal vitték a kisebb táborban tartózkodó csapatokat is, és úgy sorakoztatták fel csata rendjüket, hogy a folyóhoz közelebb álló jobbszárnyra állították a római lovasságot, melléje a gyalogosokat, a balszárny szélére a szövetségesek lovasait, beljebb gyalogosaikat, középre pedig az egyesített római legiókat, s a parittyások s a többi könnyűfegyverzetű csapat volt az elősorokban. A consulok a szárnyakon helyezkedtek el, Terentius a bal-, Aemilius a jobbszárnyon; a csatasor közepének vezénylését Geminus Serviliusra bízták.

46. Hannibal, előreküldve a balearokat és a többi könnyűfegyverzetű csapatát, kora hajnalban átkelt a folyón, s amilyen sorrendben átvezette, úgy állította őket csatarendbe is. A gallus és hispan lovasságot közvetlenül a folyópart mellett, a római lovassággal szemben helyezte el, a jobbszárnyra a numida lovasokat rendelte, középre a gyalogságot állította, úgyhogy az africaiak a két szárnyon sorakozzanak fel, s a gallusok és hispanok pedig középük zárva középen helyezkedjenek el.
Az africaiakat római katonáknak vélhette volna az ember, mert a részben Trebiánál, főként pedig a Trasumennusnál zsákmányolt

fegyverekkel voltak felszerelve. A gallusok és hispanok majdnem egyforma alakú pajzsot hordtak, de különböző alakú és nagyságú kardot; a gallusoké hosszú és tompa volt, a hispanoké, akik az ellenség ellen inkább szurkálva, mint vagdalkozva szoktak harcolni, rövidsége miatt könnyen forgatható, hegyes. E népek részben külső megjelenésükkel, részben hatalmas testükkel különösen félelmetes hatást keltettek. A gallusok köldöküktől fölfelé csupaszok voltak; a hispanok lenszövésű, bíborral szegélyezett, csodálatos hószínben ragyogó tunicát hordtak. A csatasorban álló gyalogság teljes létszáma negyvenezer, a lovasoké tízezer volt. A balszárnyat Hasdrubal, a jobbszárnyat Maharbal vezette; Hannibal - öccsével, Magóval - a hadsor közepét irányította.
A nap, akár szántszándékkal álltak fel, akár véletlenül helyezkedtek el így, mindkét félnek kedvezően, oldalról sütött. A rómaiak arccal délnek, a punok északnak fordulva álltak. A szél, amelyet az itt lakók Volturnusnak neveznek, szemben fújt a rómaiakkal, s teleszórva az arcukat porral, elvette előlük a kilátást.

47. Miután elhangzott a csatakiáltás, a segédcsapatok rohamával és a könnyűfegyverzetűek összecsapásával megkezdődött az ütközet. Majd a gallus és hispan lovasságból álló balszárny ütközött meg a római jobbszárnnyal, de egyáltalán nem a lovascsatákban szokásos módon. Az arcvonalaknak ugyanis szemtől szemben, egymásnak rohanva kellett küzdeniük, nem volt módjuk az elkanyarodásra, mert egyik oldalról a folyó, a másikról a gyalogosok hadsora fogta őket közre. Így mindkét fél egyenes irányban tört előre, s mikor lovaik megtorpantak, s egy tömegben zsúfolódtak össze, a lovasok összekapaszkodva igyekeztek egymást lerántani a lóról. A csata már nagyrészt gyalogos ütközetté alakult át, de inkább elkeseredve harcoltak, nem kitartóan, s a visszaszorított római lovasok menekülni kezdtek.

A lovascsata végeztével megkezdődött a gyalogság küzdelme. Kezdetben, amíg soraik összetömörültek, a gallusok és a hispanok egyenlő erővel és lelkesedéssel szálltak szembe a rómaiakkal, végül azonban ezek bekanyarodó, tömör arcvonalukkal, szívós, meg-megújuló rohamok után visszanyomták az ellenséges csatasor többi részéből előrenyúló, túlságosan keskeny, s éppen ezért kevéssé ellenállóképes éket. Ezután üldözni kezdték a visszaszorított,

rendetlenül visszavonuló csapatokat, majd a rémülten, hanyatt-homlok menekülő tömegen át egyetlen rohammal behatoltak a csatasor közepéig s így jutottak el végül ellenállás nélkül a tartalékhoz, a jobb- és balszárnyon elhelyezett africai csapatokhoz, amelyek hátravonva álltak, úgy, hogy a csatasor gallusokból és hispanokból álló középső része eléggé előreugrott. Mikor a rómaiak visszanyomták ezt az éket, az arcvonal először kiegyenesedett, majd hátrálás közben középen be is öblösödött, az africaiak pedig már kihúzódtak kétfelé a szárnyakra, amelyek bekerítették a középre gyanútlanul berohanó rómaiakat, majd, még jobban megnyúlva, hátulról is átkarolták őket. Ekkor a rómaiak, miután hiába harcoltak végig egy ütközetet, otthagyva a gallusokat és hispanokat, akiket már hátulról kezdtek kaszabolni, az africaiak ellen újabb csatát kezdtek, amely nemcsak azért volt egyenlőtlen, mert az ellenség által körülfogva vívták, hanem azért is, mert fáradtan kellett küzdeniük az erejük teljében levő friss csapatok ellen.

48. Közben megkezdődött a harc a római balszárnyon is, ahol a szövetséges lovasok a numidákkal álltak szemben; eleinte vontatottan, mert egy pun hadicsel vezette be. A numidák közül mintegy ötszázan, akik nemcsak szokott fegyverüket, a dárdát viselték, hanem vértjük alá még kardot is rejtettek, azt színlelve, hogy átszöknek, a csatasorból kiválva, s pajzsukat hátukra taszítva átnyargaltak az ellenséghez, s itt lovukról leugorva, pajzsukat és hajítófegyverüket a katonák lába elé dobták. A gyalogság beengedte sorai közé a csapatot, s elvezetve őket a leghátsó sorba, rájuk parancsoltak, hogy maradjanak ott. Azok nem is mozdultak, miközben körülöttük tombolt a csata, de mikor a rómaiak tekintete s teljes figyelme az ütközetre irányult, ők a levágott holttestek halmai között szanaszét heverő pajzsaikat felkapkodva, hátulról megrohanták a római csatasort, s a katonák hátába szúrva és térdhajlatukba belevagdalva nagy veszteséget, s még ennél is jóval nagyobb rémületet és zűrzavart okoztak. Miközben a csata egyik pontján a rómaiak körében általánossá vált a rémület és a menekülés, máshol viszont reménytelen helyzetükben is makacsul ellenálltak, az itteni szárnyat vezénylő Hasdrubal visszahívta az ellenséggel középen lagymatagul harcoló numidákat, a szanaszét menekülő rómaiak üldözésére küldte őket, s a hispan és gallus

lovasokat rendelte az africaiak támogatására, akiket már jobban kimerített a mészárlás, mint maga a harc.

49. A csatatér másik pontján Paulus, noha már a harc kezdetén súlyosan megsebesült egy parittyakőtől, sorra indította a rohamokat Hannibal összetömörült hadsorai ellen. Több helyen is megszilárdította a hadihelyzetet; a római lovasok fedezték, akik, minthogy a consulnak már arra sem volt ereje, hogy lovát kormányozza, végül leszálltak a lóról. Hannibal, mikor valaki hírül vitte neki, hogy a római lovasok a consul parancsára gyalogosan harcolnak tovább, állítólag kijelentette:
- Azt hiszem, jobb lenne, ha mindjárt megkötözve adná át őket nekem!
A lovasok gyalogos harca olyasféle küzdelem volt, amelyben kétségtelen az ellenség győzelme, de a legyőzöttek inkább hajlandók ott helyben meghalni, semhogy megfussanak, a győztesek pedig nekidühödve öldösik azokat, akiket nem tudtak meghátrálásra bírni, mivel késleltetik győzelmüket. Végül mégis megfutamították azt a küzdelemtől és a sebektől kimerült néhány rómait, aki még életben maradt. Ezek mindnyájan szétszóródtak, s aki még képes volt rá, igyekezett megkeresni lovát, hogy megmenekülhessen.
Cn. Lentulus katonai tribunus, mikor megpillantotta, ellovagolva mellette, a tetőtől talpig vér borította consult, aki egy kövön ült, így szólt hozzá:
- L. Aemilius, te az egyetlen, aki megérdemelnéd az istenek védelmét, mert nem vagy felelős a mai vereségért, fogd ezt a lovat, amíg van még valami erőd, s én mint kísérőd, felemelhetlek és megvédhetlek. Ne engedd, hogy a consul halála még gyászosabbá tegye a csatát, hisz enélkül is elég könnyben és gyászban van részük!

- Üdv neked hősiességedért, Cn. Cornelius - válaszolta erre a consul -, de vigyázz, ne vesztegesd hiábavaló szánakozással ezt a rövid időt; most még kijuthatsz az ellenség kezéből. Indulj, s mint hivatalos utasítást, közöld az atyákkal, hogy biztosítsák Róma városának védelmét, s mielőtt még a győztes ellenség odaérne, erősítsék meg a védősereget. S add át Q. Fabiusnak személyes üzenetemet: L. Aemilius nemcsak életében, hanem halálában is jól emlékezik tanácsaira. Hagyj itt, hadd leheljem ki lelkemet elesett

katonáim között, hogy ne legyek kénytelen ismét a törvény előtt felelni consulságomért, vagy pedig ne kelljen törvény elé állítanom tiszttársamat, hogy más bevádolása árán bizonyítsam ártatlanságomat.

Beszélgetés közben először menekülő polgártársaik tömege zúdult rájuk, majd az ellenség, amely a consult - nem tudván, kicsoda - elárasztotta dárdáival. Lentulust a kavarodásban elragadta lova. Ezután már általánossá vált a fejvesztett menekülés. Hétezer ember ért el a kisebbik táborba, tízezer a nagyobbikba, mintegy kétezren egyenesen Cannaeba menekültek. Ezt a helységet, minthogy nem voltak védőművei, Carthalo azonnal körülfogta lovasaival. A másik consul, aki - véletlenül vagy akarattal - egyik menekülő csapathoz sem csatlakozott, mintegy ötven lovassal elért Venusiába.
A becslések szerint negyvenötezer-ötszáz gyalogos, kétezer-hétszáz lovas, körülbelül ugyanennyi polgár és szövetséges veszett oda. Elesett mindkét consul quaestora, L. Atilius és L. Furius Bibaculus, huszonkilenc katonai tribunus, akikből nem egy már consul, praetor vagy aedilis is volt, köztük Cn. Servilius Geminus és M. Minucius - aki az előző évben a lovassági főparancsnoki, néhány éve pedig a consuli tisztet viselte -, továbbá nyolcvan senator, vagy akik oly tisztséget viseltek, amelynek alapján senatusi tagságra számíthattak, s akik önkéntesen szolgáltak a legiókban. Az adatok szerint a csatában háromezer gyalogos és ezerötszáz lovas esett fogságba.

50. Így zajlott le az Allia melletti vereséghez hasonlóan baljós emlékű cannaei csata, amely hála az ellenség tétovázásának - ha következményeit tekintve nem is volt olyan végzetes, de azért súlyosabb és iszonyúbb csapást is jelentett, mert seregünk odaveszett. Igaz, hogy mikor Alliánál megfutamodtunk, kiszolgáltattuk a Várost, de megmentettük a sereget. Cannaenál viszont a menekülő consult alig ötven ember követte, s a másikkal együtt, aki elesett, szinte az egész sereg elpusztult.
Minthogy mindkét táborban csak félig-meddig felfegyverzett tömeg tartózkodott vezérek nélkül, a nagyobbikból üzenetet küldtek a másikba: míg az ellenség kialussza a csata és a győzelmi lakoma fáradtságát, jöjjenek át hozzájuk, s azután majd együtt vonulnak Canusiumba. Ezt a javaslatot egyesek teljes egészében elvetették: miért nem jönnek ők maguk, akik hívják őket, hiszen itt éppúgy

egyesíthetnék erőiket. Nyilván azért, mert a két tábor között hemzseg az ellenség, és sokkal szívesebben teszik ki ekkora veszélynek a mások, mint a maguk életét. Másoknak nem annyira a javaslat ellen volt kifogásuk, inkább a bátorság hiányzott belőlük. Ekkor P. Sempronius Tuditanus katonai tribunus kijelentette:

- Tehát inkább azt akarjátok, hogy elfogjon a legkegyetlenebb és legpénzsóvárabb ellenség, fejenként megszabja áratokat, s a vevők ilyen kérdésekkel puhatolják, mennyit értek: mi vagy, római polgár vagy latin szövetséges? - Azt akarod, hogy a te gyalázatod és szerencsétlenséged másnak a dicsőségét növelje? Nemmel kell válaszolnotok, ha valóban honfitársai vagytok annak a L. Aemilius consulnak, aki inkább választotta a dicső halált, mint a becstelen életet, s annak a sok nagyszerű hősnek, akiknek holtteste nagy halmokban körülötte hever. De mielőtt még ránk virradna, s nagyobb ellenséges csapatok állnák el utunkat, törjünk át ezeken, akik most kapuink előtt szétszórt és rendetlen csoportokban zajonganak. Vassal és bátorsággal át lehet törni a mégannyira összetömörült ellenséges sorokat is. Éket alkotva úgy hatolhatunk át egyetlen rohammal ezen a szétszórt és laza tömegen, mintha semmi sem állna utunkban. Induljatok tehát utánam, ha meg akarjátok menteni magatokat és az államot!

E szavak után kirántotta kardját, ék alakú csatarend élén az ellenség sorai közé rontott, minthogy a numidák jobbról dárdáztak rájuk, ahol fedetlenek voltak, jobb karjukra vették át pajzsukat, s mintegy hatszázan átjutottak a nagyobbik táborba, s az itt azonnal hozzájuk csatlakozó másik nagyobb csapattal veszteség nélkül elértek Canusiumba. A legyőzöttek mindezt inkább lélekjelenlétük vagy a jó szerencse sugallta gyors elszánásból, nem pedig valami bennük kialakult tervszerű meggondolásból vagy valakinek a parancsára hajtották végre.

51. Hannibalt a többiek, körülállva, szerencsekívánatokkal halmozták el a győzelemért, s azt tanácsolták, hogy e nagy háború befejezése után a nap többi részében és a rákövetkező éjszaka adjon pihenőt magának és kimerült katonáinak. Csupán Maharbal, a lovasság parancsnoka vélekedett úgy, hogy egyetlen percet sem szabad elvesztegetniük.

- Hogy megtudd - mondta -, mit nyertél ebben a csatában, öt nap múlva győztesen a Capitoliumon kell ebédelned! Kövess engem, én majd előremegyek a lovassággal, hadd higgye az ellenség, mielőtt még odaérkeztél volna, hogy Rómában vagy!
Hannibal azonban túl derűlátónak és nagyszerűnek vélte a tervet ahhoz, hogy azonnal elfogadja. Ezért azt felelte Maharbalnak, hogy szándéka dicséretet érdemel, de ilyen elhatározás mérlegeléséhez időre van szükség.
- Valóban úgy van - szólt erre Maharbal -, hogy az istenek nem adnak meg mindent egy embernek. Győzni, azt tudsz, Hannibal, de a győzelmet kihasználni nem tudod!
S általános vélemény, hogy ez az egy nap késlekedés mentette meg Rómát és a birodalmat.
Másnap kora hajnalban hozzákezdtek a fegyverzsákmány összegyűjtéséhez, s megszemlélték a mészárlás nyomait; oly látvány volt ez, amely még az ellenségre is iszonyú hatást tett. Annyi ezer római holtteste hevert ott szanaszét, gyalogosok és lovasok, úgy ahogy harc vagy menekülés közben a véletlen egymás mellé sodorta őket. Azt a néhányat, akik a hajnali hidegben sajogni kezdő sebeik kínjára feléledtek, és vérrel borítva kimásztak a holttestek halmai alól, az ellenség leöldöste. Mások, akiket úgy találtak ott, átvágott lábbal vagy térddel, hogy még éltek, csupasz nyakukat, torkukat nyújtották oda, és azt kívánták, hogy ontsák ki megmaradt vérüket. Találtak olyanokat is, akiknek a feje a kikapart földbe volt temetve, ezekről nyilvánvaló volt, hogy gödröt vájtak, s fejüket beásva és földdel befedve fojtották meg saját magukat. Különösen magára vonta mindenki figyelmét egy halott római alól élve kihúzott numida, akinek meg volt csonkítva a füle, orra; a római ugyanis, minthogy kezével már nem volt képes megfogni a fegyvert, őrjöngő dühében fogával kezdte marcangolni ellenfelét, s eközben lehelte ki lelkét.

52. Hannibal, miután a nap nagy részét a fegyverek összegyűjtésével töltötte, a kisebbik tábor ellen vezette seregét, s itt legelőször is egy oldalsáncot húzott, hogy elzárja őket a folyótól. Egyébként sokkal hamarabb adták meg magukat, mint várta, hiszen a megerőltetés, az őrállás, a sebesülések amúgy is kimerítették mindnyájukat. Miután megállapodtak, hogy átadják fegyvereiket és

lovaikat, s hogy a rómaiak váltságdíja háromszáz, a szövetségeseké kétszáz, a rabszolgáké száz denár lesz fejenként, s ha ezt megfizették, a rajtuk lévő ruhában elvonulhatnak, az ellenség táborában fogságba vetették őket, elkülönítve egymástól a rómaiakat és a szövetségeseket. Míg itt ezzel telt az idő, a nagyobbik táborból kitört az a mintegy négyezer gyalogos és kétszáz lovas, akikben még volt elég elszántság és erő, s részben zárt menetben, részben - hasonló biztonságot nyújtó módon - szétszórva, a földeken át elmenekültek Canusiumba, a tábort pedig az ott maradt sebesültek és gyávák, éppolyan feltételekkel, mint a másikat, átadták az ellenségnek. A punok mérhetetlen zsákmányt ejtettek. S a lovakon, embereken, az ott található ezüstön kívül - ami elsősorban a lovak szügy-díszét jelentette, mert akkoriban, különösen pedig táborban, étkezéshez alig használtak vert ezüstöt - a többi zsákmányt szabad rablásra engedték át. Ekkor Hannibal egy halomba hordatta elesett katonái tetemeit, hogy elhamvasszák őket. Legjobb harcosai voltak ezek, s számuk, mint mondják, nyolcezerre rúgott. Némelyik történetíró szerint felkutatták és eltemették a római consul holttestét is.

A Canusiumba menekülteket a lakók csupán falaik mögé, otthonaikba fogadták be, egy apuliai asszony, név szerint Busa azonban élelemmel, ruhával, sőt még útipénzzel is ellátta őket, s ezért a jótéteményért neki később, a háború befejezése után a senatus köszönetét nyilvánította.

53. A menekültek között különben négy katonai tribunus volt: az első legióból Q. Fabius, az előző évi dictator fia, a második legióból L. Publicius Bibulus és P. Cornelius Scipio, a harmadik legióból Ap. Claudius Pulcher, aki nemrég volt aedilis. A főhatalmat egyhangú elhatározással a még igen fiatal P. Scipióra és Ap. Claudiusra ruházták. Míg ezek néhányadmagukkal az állam helyzetéről tanácskoztak, P. Furius Philus, egy consulviselt férfi fia, kijelentette, hogy teljesen hasztalan reményt táplálnak, az állam reménytelen és menthetetlen helyzetben van: egy nemes ifjakból álló csoport, amelynek vezetője L. Caecilius Metellus, már arra gondolt, hogy hajókon tengerre szállnak, s búcsút mondva Italiának, valamelyik királyhoz menekülnek. A jelenlevők a megdöbbenéstől és az ámulattól dermedten hallgatták ennek az önmagában is lesújtó, s az

annyi szerencsétlenséget még újabbal tetéző csapásnak a hírét, s úgy vélték, hogy az ügyben tanácskozást kell tartani. De az ifjú Scipio, a háború végzettől kijelölt vezére, kijelentette, hogy ez a dolog nem a haditanácsra tartozik. Ilyen nehéz ügyben nem tanácskozásra, hanem bátor cselekvésre van szükség. Azok, akik az állam üdvét akarják, fegyvert ragadva azonnal kövessék őt. Valójában ott van az ellenséges tábor, ahol ilyen gondolatokat forgatnak a fejükben. Mindössze néhány ember kíséretében egyenesen Metellus szállására sietett, s itt együtt találta az ifjakat, akikről a jelentés szólt. Kirántott kardját a tanácskozók feje fölé tartva ezt kiáltotta:
- Igaz lelkemre esküszöm, hogy a római nép államának ügyét cserben nem hagyom, s nem tűröm, hogy bármelyik római polgár cserbenhagyja! S ha eskümet szántszándékkal megszegném, a Legjobb és Leghatalmasabb Iuppiter küldje rám, házamra, családomra, vagyonomra a legiszonyatosabb pusztulást. Felszólítalak téged, L. Caecilius s mindnyájatokat, akik itt vagytok: mondjátok utánam az esküt, s aki nem akar esküdni, tudja meg, hogy az ő vesztére vontam ki kardomat!
Éppúgy megrettenve, akárha a győztes Hannibal jelent volna meg előttük, mindnyájan megesküdtek, s önként megadták magukat Scipiónak, hogy őrizetbe vegye őket.

54. Mialatt Canusiumban ez történt, mintegy négyezer-ötszáz gyalogos és lovas érkezett Venusiába a consulhoz; szétszóródva, a földeken át menekültek oda. A város lakói mindnyájukat szétosztották a családokhoz, hogy ott fogadják szívesen, és lássák el őket. Minden lovasnak egy togát, egy tunicát, huszonöt denárt, minden gyalogosnak - hiányzó fegyvereit is pótolva - tíz denárt adtak, s a senatus és az egyes polgárok szívélyesen teljesítették minden vendégbaráti kötelességüket, valósággal versenyezve, hogy Venusia népét egyetlen canusiumi asszony ne múlhassa felül a kötelességteljesítésben. De a nagy tömeg egyre nagyobb terhet rótt Busára, a számuk ugyanis már tízezer körül járt. Appius és Scipio, miután meghallották, hogy az egyik consulnak nem esett bántódása, követ útján azonnal tudatták vele, mennyi gyalogos- és lovascsapatuk van, egyszersmind megkérdezték, hogyan rendelkezik: vezessék-e seregüket Venusiába, vagy pedig

maradjanak Canusiumban. Varro azonban maga vonult csapataival Canusiumba, úgyhogy itt - legalábbis látszatra - már együtt volt egy consuli sereg, s úgy látszott, hogy ha nyílt fegyveres harcban nem is, de legalább a városfalak mögött meg tudja védeni magát.

A Rómába érkező hírek viszont meg sem említették, hogy ennyi polgár és szövetséges megmaradt, csupán azt közölték, hogy a sereget vezéreikkel együtt mind egy szálig levágták, s minden csapatunk megsemmisült. Róma falain belül, noha nem ostromolták a Várost, még soha nem támadt ekkora rémület és zűrzavar. Ezért, minthogy a feladat felülmúlná erőimet, meg sem próbálkozom annak az elbeszélésével, aminek mégoly részletes leírása is elmaradna a valóság mögött. Minthogy az előző évben már Trasumennusnál is elpusztult egy consul s egy hadsereg, ez a hír nem a régire következő újabb csapást jelentette be, hanem kettős szerencsétlenséget: a két consul és a két consuli sereg pusztulását. Nincs már egyetlen római tábor sem, nincs vezér, nincs katona; Apulia, Samnium s majdnem egész Italia Hannibal hatalmába került. Bizonyos, hogy minden más nép összeomlott volna ilyen rettentő csapás súlya alatt. Hasonlítsuk-e ezt a vereséget ahhoz, amelyet a carthagóiak az Aegati-szigetek mellett vívott tengeri ütközetben szenvedtek el, s amely úgy megtörte őket, hogy kivonultak Siciliából és Sardiniából, s hajlandók voltak adó és jóvátétel fizetésére kötelezni magukat? Vagy a később Africában vívott balszerencsés csatájukhoz, amelyben maga Hannibal szenvedett vereséget? Semmi tekintetben nem helytálló az összehasonlítás, legfeljebb abban, hogy ők kisebb lelkierővel viselték el a vereségeket.

55. P. Furius Philus és M. Pomponius praetorok összehívták a senatust a Curia Hostiliába, hogy a Város védelméről tanácskozzanak. Mert nem volt kétségük afelől, hogy seregeink megsemmisítése után az ellenség nekivág utolsó harci feladatának, és Róma megostromlására indul. Minthogy azonban amilyen hatalmas volt a csapás, éppannyira ismeretlen is, még megfelelő határozatot sem tudtak hozni. S fülükbe harsogott a jajveszékelő asszonyok kiáltozása, s minthogy teljes volt a bizonytalanság, majdnem mindenháznál egyformán gyászolták az élőket és holtakat. Ekkor Q. Fabius Maximus azt indítványozta, küldjenek

könnyű lovasokat a Via Appiára és a Via Flaminiára, s ezek kérdezzék ki az útjukba kerülőket hiszen menekülés közben nyilván sokan szétszóródtak, ki erre, ki arra -, azután jelentsék, amit a consulok és a seregek sorsáról megtudtak, hogy - ha a halhatatlan istenek, megkönyörülve birodalmunkon, valamit meghagytak a római névből - hol vannak ezek a csapatok, hova indult Hannibal a csata után, mi a szándéka, mit tesz most, s mire készül ezután. Az ifjak mindezt serényen tudakolják meg, és közöljék. Azután maguknak az atyáknak a feladata lesz - hiszen alig van itt főtisztviselő -, hogy véget vessenek a Városban a fejetlenségnek és zűrzavarnak, az asszonyokat eltávolítsák az utcákról, s kit-kit arra kényszerítsenek, hogy házában tartózkodjék; vessenek véget a családok jajgatásának, teremtsenek csendet a Városban. Rendeljék el, hogy azt, aki bármilyen hírt is hoz, a praetorokhoz kell vezetni, s mindenki otthon várja meg a követet, aki családtagja sorsáról hoz hírt, ezenkívül állítsanak a kapukba őrséget, megakadályozandó, hogy bárki is elhagyhassa a Várost, s győzzék meg az embereket, hogy csak akkor remélhetik megmaradásukat, ha megvédik a Város falait. Majd ha kellőképpen lecsillapodott a zűrzavar, ismét hívják össze az atyákat a Curiába, s akkor tanácskozzanak a Város védelméről.

56. Mindnyájan az egyik oldalra vonulva egyhangúan megszavazták a javaslatot, majd a tisztviselőkkel szétoszlatták a Forumról a tömeget, s az atyák is elszéledtek különböző irányban, hogy a felzaklatott kedélyeket lecsillapítsák. Ekkor érkezett meg végre C. Terentius
consul levele, amelyben közölte, hogy L. Aemilius consult és a sereget lekaszabolták, ő maga Canusiumban van, s mintha hajótörést szenvedett volna, összeszedegeti, amit a mérhetetlen csapás meghagyott, s mintegy tizenötezer, különböző egységekből való, csapatokba még nem rendezett embere van. Hannibal Cannaenál táborozik, s mint valami kereskedő, a foglyok váltságdíjával, a többi zsákmánnyal s egyéb, nem éppen egy győztes, nagy hadvezér lelkületéhez illő kiárusítással foglalkozik.
Ezután ismeretessé váltak az egyes csapatok veszteségei is, és az egész Várost annyira eltöltötte a gyász, hogy el kellett halasztani Ceres évenként megtartott áldozati ünnepét, mert ebben nem vehet részt, akinek gyásza van, a Városban pedig nem akadt asszony, aki

ne gyászolt volna. Ezért, nehogy hasonló okból egyéb állami vagy családi ünnep is elmaradjon, állami határozattal a gyász idejét harminc napra korlátozták.
Egyúttal, mikor a Várost felkavaró izgalom lecsillapítása után az atyákat megint a Curiába hívták, egy másik levél is érkezett, amelyet T. Otacilius propraetor küldött Siciliából. A levélben az állt, hogy egy carthagói hajóhad pusztítja Hiero királyságát, s mikor ő segítségére akart sietni, jelentést kapott, hogy az Aegati-szigeteknél harcra készen és felszerelve egy másik hajóhad horgonyoz, és a szírek arra készülnek, hogy mihelyt észreveszik, hogy ő elindult a syracusai part védelmére, tüstént megtámadják Lilybaeumot és a római fennhatóság alatt álló többi területet. Tehát hajóhadra van szükség, ha meg akarják védeni királyi szövetségesüket és Siciliát.

57. A consul és a propraetor levelének felolvasása után az atyák úgy határoztak, hogy a hajóhadával Ostiában állomásozó M. Claudius praetort Canusiumba küldik a hadsereghez, s a consult levélben felszólították, ha seregét átadta a praetornak, mihelyt az állam érdeke megengedi, a lehető leggyorsabban jöjjön Rómába. Nemcsak a szörnyű csapások s az ezenfelül mutatkozó csodajelek töltötték el őket rémülettel, de az is, hogy ebben az évben két Vesta-szűzre, Opimiára és Floroniára bizonyosodott rá a paráznaság bűne; ezért az egyiket ősi hagyomány szerint a Porta Collinánál élve eltemették a földbe, míg a másik saját kezével vetett véget életének. L. Cantilius főpapi írnokot - ezeket ma kisebbik főpapoknak nevezik -, akivel Floronia paráználkodott, a főpap a Comitiumon addig vesszőzte, míg az ütések alatt kilehelte lelkét. Mivel ezt a bűnt, mint ennyi csapásnak közepette lenni szokott, szerencsétlen előjelnek tekintették, felszólították a decemvireket, hogy tekintsenek bele a Sibyllakönyvekbe, Q. Fabius Pictort pedig elküldték a delphoi jósdához, megtudakolni, milyen imákkal és könyörgésekkel engesztelhetik ki az isteneket, s mikor ér véget a roppant csapások sorozata. Közben a sorskönyvek intésére több rendkívüli áldozatot mutattak be. Többek között a Forum Boariumon egy gallus férfit és nőt, s egy görög férfit és nőt befalazott, föld alatti üregbe zártak, amelyet már előzőleg is bemocskoltak a római vallási szertartásokhoz teljességgel méltatlan efféle emberáldozattal.
Mikor úgy gondolták, hogy kellőképpen kiengesztelték már az isteneket, M. Claudius Marcellus Ostiából a hajóhad számára

besorozott ezerötszáz katonát küldött Róma védelmére, ő maga, miután a flottánál szolgáló harmadik legiót a katonai tribunusokkal előreküldte Teanum Sidicinumba, a hajóhadat pedig tiszttársának, P. Furius Philusnak adta át, néhány nap alatt gyorsított menetben Canusiumba ért.

Ezután M. Iunius, a senatus felhatalmazása alapján kinevezett dictator és lovassági főparancsnoka, T. Sempronius besorozták a tizenhét évnél idősebb ifjakat, sőt nem egy olyat is, aki még szegélyes togát viselt. Ezekből négy legiót és ezer lovast állítottak ki. A szövetségeseket és Latium népeit felszólították, hogy küldjék el a szerződésben megállapított számú katonát. Elrendelték, hogy kezdjék meg a fegyverek, dárdák s egyéb hadieszközök gyártását, s leszedették a templomokról és csarnokokról a régebben zsákmányolt, ellenséges fegyvereket. Minthogy nem volt elegendő szabadon született polgár, a kényszerhelyzetben a sorozás új formáját is alkalmazták: állami pénzen nyolcezer, fiatal, jó erőben levő rabszolgát vásároltak és fegyvereztek fel, de előbb egyenként megkérdezték őket, akarnak-e hadiszolgálatot vállalni. Szívesebben választották a sereg gyarapításának ezt a módját, holott alkalmuk lett volna ennél csekélyebb összegért kiváltani fogságba esett katonáikat.

58. Hannibal, minthogy közvetlenül a Cannaenál aratott oly nagyszerű győzelme után jobban elfoglalta a diadal öröme, mint a háború folytatásának gondja, elővezettette a foglyokat, s a szövetséges katonákat, elkülönítve a többiektől - akárcsak annak idején Trebiánál vagy a Trasumennus-tónál - néhány barátságos szó kíséretében szabadon bocsátotta. Ezután - amit eddig még sohasem tett - odahívatta a római katonákat is, és elég szívélyes hangú beszédet intézett hozzájuk, kijelentve, hogy ő nem irtóháborút folytat a rómaiak ellen, csupán népe méltóságáért és hatalmáért küzd. Őseinek meg kellett hátrálniuk a rómaiak vitézsége előtt, most viszont hadi szerencséjével és vitézségével ő akarja a rómaiakat meghátrálásra kényszeríteni. Ezért megengedi, hogy a foglyok kiváltsák magukat; a lovasok váltságdíja ötszáz, a gyalogosoké háromszáz, a rabszolgáké száz ezüstdenár fejenként.
Noha a lovasoknak megadásuk alkalmával kialkudott váltságdíját

jelentékenyen emelte, mégis a megállapodást a foglyok még ilyen feltételekkel is örömmel fogadták. Megegyeztek, hogy szavazással tíz küldöttet választanak maguk közül, akik Rómában a senatus elé járulnak, s megbízásuk teljesítésének biztosítékául csupán esküt kellett tenniük, hogy visszatérnek. Velük utazott egy Carthalo nevű, előkelő carthagói is, hogy ha a rómaiak hangulata esetleg békekötésre hajolna, közölje velük a feltételeket. Mikor elhagyták a tábort, egyikük, akiből teljességgel hiányzott a római jellem, mintha valamit ottfelejtett volna, visszatért, hogy így oldja fel magát esküje alól, majd még az éj beállta előtt utolérte útitársait. Mikor a rómaiak értesültek jövetelükről, Carthalo elé egy lictort küldtek, aki a dictator nevében felszólította, hogy még az éj beállta előtt hagyja el a római területet.

59. A dictator a senatus elé bocsátotta a foglyok küldötteit. Vezetőjük a következőképpen beszélt:

- M. Iunius és ti, összeírt atyák, nincs közöttünk, aki ne tudná, hogy soha állam még nem becsülte oly kevésre fogságba esett katonáit, mint a mienk. Mindamellett, feltéve, hogy nem vagyunk a kelleténél elfogultabbak önmagunkkal szemben, még soha nem érdemelte meg senki, aki az ellenség hatalmába került, hogy jobban törődjenek vele, mint mi. Elvégre is, mi nem a harcmezőn s nem gyávaságból adtuk át fegyvereinket, hanem csak azután vonultunk vissza táborunkba, hogy az elesettek testhalmain állva, majdnem késő éjszakáig kitartottunk az ütközetben. A nap többi részét és a rákövetkező éjszakát a küzdelemtől és sebeinktől elgyötörve a sáncok védelmében töltöttük. Másnap a győztes ellenség körülzárt, elvágott bennünket a víztől, nem volt rá semmi reményünk, hogy átvágjuk magunkat sűrű sorain, ezért nem éreztük gyalázatnak, hogy miután seregünkből ötvenezren vesztek oda, néhány római katona túléli a cannaei ütközetet. Így először megállapodtunk a váltságdíjban, amelyért megszabadulhatunk, majd fegyvereinket, amelyeknek segítségére már egyáltalán nem számíthattunk, kiszolgáltattuk az ellenségnek. Hiszen hallottuk, hogy őseink is aranyon váltották meg magukat a gallusoktól, s a ti atyáitok is, noha hallani sem akartak békefeltételekről, mégis elküldték követeiket Tarentumba, hogy kiváltsák a foglyokat. Noha mindkét csatát, azt, amelyet az Allia mellett vívtunk a gallusok, s amelyet

Heracleánál Pyrrhus ellen, nem annyira a nagy veszteség, inkább gyávaságunk és megfutamodásunk tette hírhedt emlékűvé. Cannae síkságát a római holttestek heggyé tornyosult halmai fedik, s mi sem éljük túl az ütközetet, ha az ellenség fegyvere ki nem csorbul, s ereje el nem fogy öldöklés közben. Vannak köztünk néhányan, akik nem is vettek részt az ütközetben, hátramaradtak a tábor biztosítására, s akkor kerültek az ellenség kezébe, mikor a tábort átadtuk.

Valóban nem irigylem egyetlen polgártársamat vagy bajtársamat sem szerencséje vagy helyzete miatt, s nem óhajtom magamat mások ócsárlása árán felmagasztalni, de bizony azoknak, akik a csatasorból többnyire fegyver nélkül nekiiramodva meg sem álltak, amíg el nem érték Venusiát vagy Canusiumot - hacsak a lábak gyorsaságát és a megfutást nem tartjuk jutalmat érdemlő dolognak -, nincs joguk bennünket lenézni, s azzal dicsekedni, hogy szilárdabb támaszai voltak az államnak, mint mi. Számítsatok azért rájuk is, mint derék és hős katonáitokra, s miránk is, akik még önfeláldozóbban fogunk harcolni azért a hazáért, ahová a ti jótéteményetekből kiváltva kerülhetünk vissza.
Minden korú és rendű embert besoroztatok katonának, s amint hallom, nyolcezer rabszolgát fegyvereztetek fel. A számunk sem kisebb, mint az övék, s a mi váltságdíjunk sem több, mint amennyi az ő vételáruk volt. (Hiszen ha a mi személyünket akarnám hozzájuk hasonlítani, jogtalanságot követnék el a római névvel szemben.)
Kérlek benneteket, összeírt atyák, azt is tartsátok szem előtt, míg egy ilyen ügyet mérlegeltek, feltéve, hogy - bár nem szolgáltunk rá - a szokottnál is szigorúbban akartok rólunk dönteni, hogy miféle ellenségnek is dobtok oda martalékul. Talán egy Pyrrhusnak, aki úgy bánt foglyaival, mint vendégeivel? Vagy pedig egy barbárnak, egy punnak, akiről nehéz eldönteni, mi nagyobb benne, a pénzvágy vagy a kegyetlenség? Ha látnátok polgártársaitokat láncokban, szennytől borítva, megkínzottan, nyomorult helyzetben, ezt nyilván nem találnátok kevésbé szívderítő látványnak, mint ha más részről, pillantástokat a cannaei csatatéren heverő legióitokra fordítanátok. Láthatjátok hozzátartozóink szorongását és könnyeit, míg a Curia előcsarnokában állva a ti döntésteket lesik. S ha már őket is ilyen aggodalom és gyötrelem tölti el értünk és távol levő társainkért, mit gondoltok, mit érezhetnek azok, akiknek élete és szabadsága forog

kockán? S isten engem úgy segéljen, ha természetét megtagadva, Hannibal akarna kegyet gyakorolni velünk, mi akkor sem ragaszkodnánk egy cseppet sem életünkhöz, ha ti méltatlannak ítélnétek arra, hogy kiváltsatok. Mikor hajdan Pyrrhus foglyai váltságdíj nélkül érkeztek vissza Rómába, vissza kellett térniök hozzá az állam vezető polgáraiból álló követség kíséretében, amelyet azért küldtek, hogy egyenlítse ki váltságdíjukat. De visszatérhetek-e én hazámba, ha értem, polgáráért sajnálja a háromszáz denárt?
Mindenkinek van önérzete, összeírt atyák! Jól tudom, hogy életem és sorsom egy hajszálon függ, de sokkal jobban gyötör az a veszély, amely becsületemet fenyegeti, hogy általatok megbélyegezve és kiközösítve kell innen visszatérnünk; mert azt, hogy a váltságdíjat sajnáljátok, senki se fogja elhinni.

60. Mihelyt utolsó szavai is elhangzottak, a Comitiumon álló tömeg panaszos kiáltozásban tört ki, s a Curia felé nyújtották kezüket, könyörögve, hogy adják vissza gyermekeiket, testvéreiket, rokonaikat. A félelem, a kényszerhelyzet az asszonyokat is rábírta, hogy a Forumon nyüzsgő férfitömegbe keveredjenek. A senatus a hívatlan közönség szétoszlatása után tanácskozni kezdett. Ellentétes vélemények hangzottak el; egyesek azt javasolták, hogy állami pénzen ki kell váltani őket, mások viszont, hogy az állam ne áldozzon rájuk, de ne is akadályozza meg, hogy magánosok váltsák ki őket, s ha valakinek pillanatnyilag nincs elég pénze, az kapjon állami kölcsönt, amelyért a nép előtt kezesekkel és vagyonával áll jót. S mikor megkérdezték a régi - s a nagy többség szerint túlságosan is könyörtelen - szigorúságot képviselő T. Manius Torquatus véleményét, ő - a hagyomány szerint - ezt a beszédet mondta:

- Ha a követek az ellenség kezében lévő foglyok nevében kiváltásukat kérték volna, én is, anélkül, hogy bármelyiket is megrónám, röviden fejteném ki véleményemet. Mert mi egyéb feladatom lenne, mint figyelmeztetni benneteket, hogy a katonai fegyelem megszilárdítására üdvös példát adva, őrizzétek meg az őseinktől ránk hagyományozott erkölcsöt. Minthogy azonban szinte dicsekedtek azzal, hogy megadták magukat az ellenségnek, s méltányosnak vélték, hogy többre tartsuk őket nem csak azoknál,

akiket harc közben fogott el az ellen, de még a Venusiába és Canusiumba elmenekült katonáknál, sőt magánál C. Terentius consulnál is, én sem tűrhetem, összeírt atyák, hogy az ott történtekből előttetek bármi is ismeretlen maradjon. S mennyire szeretném, ha amit most nektek mondani akarok, közvetlenül a sereg, minden egyes ember gyávaságának vagy bátorságának tanúja előtt adhatnám elő, vagy legalábbis egyetlen ember volna itt, P. Sempronius! Hiszen azok az emberek, ha vezérként őt követik, ma is katonák volnának a római táborban, s nem foglyok az ellenség hatalmában. Ám jóllehet, egész éjjel alkalmuk lett volna a kitörésre - hiszen az ellenség a harctól kimerülve s a győzelemtől megmámorosodva majdnem teljes számban visszavonult táborába - s hétezren át is tudták vágni magukat az ellenséges csapatok mégoly vastag gyűrűjén is, nekik nem volt se erejük, hogy maguk próbálkozzanak ilyesmivel, se bátorságuk, hogy mások vállalkozásához csatlakozzanak, P. Sempronius Tuditanus szinte egész éjjel szakadatlanul bátorította, buzdította őket, hogy most induljanak utána, ha a tábor körül ily kevés az ellenség, míg csend és nyugalom van, míg az éjszaka elleplezi vállalkozásukat, s még napkelte előtt biztos helyre, a szövetséges városokba juthatnak. Ha, miként nagyatyáink emlékezete szerint P. Decius katonai tribunus cselekedett Samniumban, vagy miként a mi ifjúkorunkban, az első pun háborúban, Calpurnius Flamma, így szólván a háromszáz önkénteshez, mikor őket az ellenség közepén fekvő domb elfoglalására vezette: „Áldozzuk fel magunkat, katonák, s halálunkkal szabadítsuk ki körülzárt legióinkat az ellenség gyűrűjéből" - ha ez a P. Sempronius így beszélt hozzátok, én valóban nem tartalak benneteket férfiaknak, s még kevésbé rómaiaknak, ha ilyen hősi elszántsággal sem tudott közületek akár csak egyet is csatlakozásra bírni.

Ő megmutatja nektek az utat, amely a dicsőség s egyben a szabadulás útja is; vissza akar vezetni a hazátokba, szüleitek, hitvesetek, gyermekeitek körébe. De bennetek annyi bátorság sincs, amennyi a megmentésetekhez kell! S mit tettetek volna, ha meg kellett volna halnotok a hazáért? Ugyanazon a napon legyilkolt ötvenezer római polgár és szövetséges holtteste hevert körülöttetek. S ha a hősiesség ennyi példája sem tudott benneteket fellelkesíteni, nincs az az erő, ami még fellelkesítene, s ha ekkora vereség nem tudott meggyőzni, hogy az életet semmibe vegyétek, már soha

semmi nem fog meggyőzni. Csak mint szabad s teljes jogú polgárok kívántok visszatérni hazátokba, helyesebben: csak addig kívánjátok ezt, míg ez hazátok, s ti polgárai vagytok. De most már elkéstetek ezzel a kívánsággal, elvesztettétek polgárjogotokat, kizártátok magatokat a polgárok közül, mikor a carthagóiak rabszolgáivá váltatok. A pénz váltson ki benneteket abból a helyzetből, amelybe a gyávaság és tehetetlenség juttatott?

Süketek maradtatok, mikor polgártársatok, P. Sempronius felszólított, hogy ragadjatok fegyvert, s kövessétek; de mindjárt utána meghallottátok Hannibal parancsát, hogy áruljátok el táborotokat és adjátok át fegyvereiteket. De miért csupán gyávasággal vádolom azokat, akik ellen főbenjáró bűnért emelhetnék vádat? Mert nemcsak hogy vonakodtak követni azt, aki üdvös tanácsot adott, de még meg is próbálták volna útját állva visszatartani, ha azok a hősök e gyávákat kivont karddal hátrálásra nem kényszerítik! Állítom, hogy P. Semproniusnak először polgártársai csapatán kellett átvágnia magát, s csak azután az ellenségen. És ilyen polgárok után vágyakozzék hazájuk? Hiszen ha a többiek is ilyenek lettek volna, akik Cannaenál harcoltak, nem maradt volna ma egyetlen polgár sem. Hétezer fegyveresből hatszáz mert a kitörésre vállalkozni, hogy szabad emberekként, fegyverrel a kezükben térjenek vissza hazájukba, s az ellenség még ennek a hatszáznak sem tudta útját állni! Gondoljátok meg, mennyivel biztosabban teszi meg azt az utat majdnem két teljes legio! S akkor, összeírt atyák, ma Samniumban húszezer bátor és megbízható fegyveresre számíthatnánk. De vajon ki tekinthetné most ezeket jó és hűséges polgároknak? (Mert bátornak azért ők se merték magukat nevezni.) Legfeljebb az, aki el tudja hinni, hogy ezek együttéreztek a kitörésre készülőkkel, mikor meg akarták őket akadályozni a kitörésben, vagy hogy nem irigylik tőlük ott tanúsított bátorságuk gyümölcseit: a megmenekülést és a dicsőséget, jól tudva, hogy ők gyávaságuk és rettegésük következtében gyalázatos szolgaságba jutnak? Inkább a sátrakban lapulva óhajtották megvárni a hajnalt s vele az ellenség megérkezését, holott az éjszaka csendjében alkalmuk lett volna a kitörésre. „Ám talán - mondhatnánk - csak a táborból való kitörésre hiányzott belőlük a kellő bátorság, amelyből azonban arra futotta, hogy táborukat hősiesen megvédelmezzék, s magukat a sáncok védelmére bízva, több napon át védelmezték is fegyvereikkel az ostromlott

tábort, s mikor már merészségük és tűrésük elérte a végső határt, s minden létfenntartási lehetőségtől megfosztva, az éhségtől elgyötörve már a fegyvert sem tudták cipelni, inkább az emberi esendőség, mint a fegyverek győzték le őket." Dehogyis! Napkeltekor az ellenség a védőgátig nyomult, s ők anélkül, hogy akár csak próbára tették volna a hadiszerencsét, két órán belül átadták magukat és fegyverüket az ellenségnek. Hát ilyennek lássátok az ő két napig tartó katonáskodásukat! Mikor a csatasorban kellett volna helytállniuk és harcolniuk, visszamenekültek a táborba, s mikor a sáncért kellett volna küzdeniük, feladták a tábort, a csatasorban és a táborban egyaránt hasznavehetetlennek bizonyulva. S benneteket váltsunk ki? Mikor ki kellett volna törnötök a táborból, haboztatok, és ott maradtatok; mikor ott kellett volna maradnotok, s fegyverrel védeni meg táborotokat, a tábort, fegyvereteket és saját magatokat is kiszolgáltattátok az ellenségnek. Én éppoly kevéssé szavazhatok, összeírt atyák, ezeknek a kiváltására, mint arra, hogy azokat, akik az ellenséges csapatokon keresztül kitörtek a táborból, s csodálatos hősiességgel megőrizték magukat hazájuk számára, szolgáltassuk ki Hannibalnak.

61. Manlius beszédének elhangzása után a senatorok döntését - noha legtöbbjük rokonságban volt valamelyik fogollyal - nemcsak az a hagyomány befolyásolta, hogy államunk a legrégibb időktől fogva sosem volt elnéző a hadifoglyokkal, de a pénzösszeg nagysága is. Mert egyrészt, miután a sereg részére vásárolt rabszolgák vételára és felfegyverzése már igen nagy összeget emésztett fel, nem akarták az államkincstárt teljesen kimeríteni, másrészt nem óhajtották ilyen nagy összeggel gazdagítani Hannibalt, aki - hír szerint - elsősorban pénzhiánnyal küszködött.
Mikor elhangzott a szörnyű válasz: nem váltják ki a foglyokat - újabb gyász kínjával tetézve az annyi polgár elvesztése miatt már eddig is érzett kétségbeesést -, hangos sírás és jajgatás közepette kísérték ki a küldöttséget a kapuig. Az egyik követ hazament otthonába, úgy vélvén, hogy miután csalárdul visszatért a pun táborba, nem kötelezi többé esküvel erősített ígérete. Mikor a dolog kiderült, s a senatus tudomására jutott, egyhangúan úgy döntöttek, hogy el kell őt fogni, s állami őrizet alatt vissza kell küldeni Hannibalhoz.

A foglyok történetének van egy másik változata is. E szerint tízen érkeztek; a senatus habozott, hogy bebocsássa-e őket a Városba. Végül beengedték őket, de azzal a feltétellel, hogy nem járulhatnak a senatus elé. A foglyoktól, miután a küldöttség, mindnyájuk várakozása ellenére, túl sokáig elmaradt, újabb három követ érkezett: L. Scribonius, C. Calpurnius és L. Manlius. A Scriboniusszal rokonságban álló egyik néptribunus javaslatára a senatus csak ekkor tárgyalta meg a foglyok ügyét, s úgy döntött, hogy nem váltja ki őket. Ekkor a három újabb küldött visszatért Hannibalhoz, de a korábban érkezett tíz Rómában maradt, minthogy útnak indulásuk után, azzal az ürüggyel, hogy összeszedik a foglyok nevét, visszatértek Hannibalhoz, s ezzel feloldozták magukat esküjük érvénye alól. Kiadatásukról a senatusban nagy vita kezdődött, amelyben a kiadatásukat javasolók néhány szavazattal kisebbségben maradtak. Különben a következő censorok minden lehetséges gyalázatot és megaláztatást rájuk zúdítva, annyira megbélyegezték őket, hogy néhányan közülük azonnal végeztek magukkal, mások pedig egész életük folyamán nemcsak hogy a Forumon nem mertek egyáltalán mutatkozni, hanem szinte a napfénytől, a nyilvánosságtól is tartózkodtak. S az embert sokkal jobban meglepi az egyes történetírók állításainak ez a nagy eltérése, semmint hogy ki tudná deríteni, mi az igazság.

Hogy pedig mennyivel súlyosabb volt ez a vereség minden eddiginél, már az a tény is igazolja, hogy megingott a szövetségesek mindeddig szilárd hűsége is, nyilván csak azért, mert nem bíztak már többé a római hatalomban. Ugyanis a következő népek pártoltak át a punokhoz: Campania, Atella, Calatia lakói, a hirpinusok, Apulia egy része, a samnisok a pentriek kivételével, az összes bruttiusok, lucanusok, ezeken kívül az uzentumiak s majdnem az egész görögök lakta partvidék: Tarentum, Matapontum, Croton és Locri lakói, s valamennyi, az Alpokon innen lakó gallus törzs.

De még ennyi csapás és a szövetségeseknek elpártolása se bírta rá a rómaiakat, hogy akárhol még csak említést is tegyenek a békéről, sem a consul hazaérkezése előtt, sem pedig azután, hogy hazaérkezve fölelevenítette az elszenvedett vereség emlékét. Sőt, a polgárság még e nehéz időkben is olyan lelki nagyságról tett tanúságot, hogy mikor a consul a súlyos vereség után, amelyért

elsősorban ő volt felelős, hazaérkezett, az emberek minden rendből nagy számban vonultak ki eléje, kifejezve hálájukat, hogy nem adta fel az állam megmaradásába vetett hitét; holott, ha carthagói hadvezérnek születik, minden lehetséges kínzást el kellett volna szenvednie.

HUSZONHARMADIK KÖNYV

1. Hannibal a cannaei csata s a két római tábor elfoglalása és kirablása után Apuliából tüstént Samniumba indult, mert Statius Trebius behívta a hirpinusok földjére, azzal az ígérettel, hogy átadja neki Compsát. Trebius Compsában polgártársai közt tekintélyt élvező ember volt, de nem tudott érvényesülni a rómaiak pártfogása következtében igen befolyásossá vált család, a Mopsius-párt miatt. Mikor a cannaei csata s Hannibal közeledése hírére - amit Trebius terjesztett - a Mopsiusok elmenekültek, a várost harc nélkül feladták, s befogadták a pun helyőrséget.
Hannibal itt minden zsákmányát és poggyászát lerakatta, majd seregét kettéosztva, megparancsolta Magónak, hogy szállja meg a vidéken a Rómától elpártolt városokat, vagy ha vonakodnának, kényszerítse őket az elpártolásra, maga pedig Campanián át az alsó tenger felé indult, mert meg akarta ostromolni Neapolist, hogy egy tengerparti várossal is rendelkezzék.
Neapolis határába érve a numidák egy részét, ahol lehetett, leshelyekre bújtatta - mert arrafelé sok mélyút és rejtett völgyhajlat akad -, a többinek pedig meghagyta, hogy a földekről összeszedett zsákmányt feltűnő módon tereljék maguk előtt, s így lovagoljanak el a város kapujáig. Minthogy látszólag kevesen és rendetlen menetben vonultak, a városból egy lovascsapat kitörést intézett ellenük; ezt a szándékosan meghátráló numidák maguk után csalogatva, tőrbe csalták és bekerítették, s egy lélek sem menekül meg közülük, ha nincs ott a közelben a tenger, s nem pillantanak meg egészen közel a parthoz néhány hajót, többnyire halászbárkákat, amelyek az úszni tudókat kimentették. De a harcban így is fogságba került vagy elesett néhány előkelő ifjú, köztük Hegeas, a lovasság parancsnoka, aki túl hevesen eredt a menekülő ellenség nyomába. Hannibal az ostromtól mégis visszariadt, megpillantva a város falait, melyek az ostromlóknak vajmi kevés sikert ígértek.

2. Ezután Capua felé vette útját. Ezt a várost kicsapongóvá tette a hosszú ideig tartó jólét, a kedvező szerencse, különösen pedig az

általános züllés közepette szabadságával mértéktelenül visszaélő népének féktelensége. Pacuvius Calavius a senatust a maga és a nép kiszolgálójává tette, mint olyan ember, aki előkelő származású s egyszersmind népszerű is volt, s aki befolyását egyébként nemtelen eszközökkel érte el.
Mivel éppen a Trasumennusnál történt vereség évében érte el a legmagasabb tisztséget, aggódott, hogy a senatus ellen már régóta ellenséges érzelmeket tápláló nép, ha alkalmat talál a helyzet megváltoztatására, valamilyen rendkívüli gaztettre vetemedik, és ha győztes seregével Hannibal e tájra érkezik, legyilkolják a senatust, és átadják Capuát neki és a punoknak. Igaz, hogy gonosz ember volt, de mégsem teljesen elvetemült, s mivel inkább óhajtott sértetlen, mint romokban heverő államon uralkodni, úgy vélvén, hogy nem marad meg az az állam, amelyet megfosztanak tanácskozó testületétől, olyan módszert eszelt ki, amellyel a senatust egyrészt megmentheti, másrészt a maga és a nép lekötelezettjévé teheti.

Összehívta a senatust, s azzal kezdte beszédét, hogy a Rómától való elpártolásba semmiképpen nem egyezik bele, csak ha az már végképp elkerülhetetlen - hiszen gyermekei Appius Claudius lányától születtek, leánya Rómába, M. Liviushoz ment férjhez -, de különben is, most ennél sokkal nagyobb és félelmetesebb veszély fenyeget. Mert a nép nem elpártolás útján akarja megszabadítani a várost a senatustól, hanem azt tervezi, hogy a senatust legyilkolja, s így szolgáltatja ki a gazdátlanná vált államot Hannibalnak és a punoknak. Ő megszabadíthatja őket ettől a veszélytől, ha rábízzák magukat, s elfeledkezve az államban dúló viszálykodásról, hisznek neki. Mikor ebbe a senatorok, a félelem hatására, mindnyájan beleegyeztek, kijelentette: „Bezárlak benneteket a Curiába, mintha én is részt vállalnék a készülő merényletben, s helyeselném a tervet, amely ellen hiába tiltakoznék, s meg fogom találni megmentéstek útját. Erre olyan biztosítékot adok nektek, amilyet kívántok."

Miután szavát adta, eltávozott, rájuk záratva a Curiát, s az előcsarnokban őrséget hagyott, hogy az ő engedélye nélkül ne léphessen be, s ne távozhassék el senki.

3. Ezután a népet gyűlésbe hívta, ahol így szónokolt:

„Campaniabeliek, aljas és megvetésre méltó senatusotok megbüntetésére, íme, elérkezett az annyiszor óhajtott alkalom! S veszélytelenül és szabadon élhettek is vele, anélkül hogy számotokra igen nagy kockázatot jelentő felkelést szítva, meg kellene ostromolnotok minden egyes senator cliensei és szolgái seregétől védelmezett házát. Hatalmatokba adtam őket; ott vannak mindnyájan, egyedül és fegyvertelenül, bezárva a Curiába. De semmiképpen se cselekedjetek elhamarkodottan, vaktában vagy meggondolatlanul. Lehetőséget adok rá, hogy külön-külön döntsetek mindegyikük sorsáról, hogy ki-ki elnyerje megérdemelt büntetését. De mindenekelőtt: csak annyira befolyásoljon benneteket haragotok, hogy fontosabbnak tartsátok saját jólétetek és érdeketek, mint a bosszút. Hiszen, ha nem tévedek, ti csak ezeket a senatorokat gyűlölitek, és nem általában a senatus intézményét vetitek el. Mert vagy királyra van szükségetek - amitől isten óvjon! -, vagy senatusra, erre, a szabad államban egyedül lehetséges tanácskozótestületre. Így egy csapásra két feladatot is meg kell oldanotok: elmozdítani a régi senatust és megválasztani az újat. Én tehát egymás után idehívatom a senatorokat, s megkérdem, hogyan döntötök sorsukról. S mindegyikkel az történik, amit ti elhatároztok. De mielőtt a vétkes elnyerné büntetését, válasszatok a helyére egy derék és buzgó új senatort."

Ezzel leült, a neveket egy urnába dobta, s azt, akit a sors kijelölt, hangosan szólítva odavezettette a Curiából. Egy-egy név hallatára mindenki azt kiáltotta, hogy az illető rossz, elvetemült ember, s rászolgált a halálbüntetésre. Erre Pacuvius felszólalt: „Látom, hogyan vélekedtek róla. Válasszatok tehát egy derék és jámbor senatort a rossz és elvetemült helyett." Először, minthogy nem tudtak jobbat javasolni, mindnyájan elhallgattak. Majd mikor valaki felbátorodva egy nevet említett, tüstént még sokkal szenvedélyesebb kiáltozásban törtek ki; egyesek kijelentették, hogy nem ismerik az illetőt, mások ócsárolni kezdték, aljas tetteit, alacsony származását, gyalázatos szegénységét, szégyenteljes mesterségét vagy megélhetési módját hozván fel ellene.

Ugyanez a jelenet játszódott le, még fokozottabb mértékben a második, majd a harmadik előszólított senator esetében is, kiderült, hogy elégedetlenek magával a szóban forgó senatorral, de nincs, akit a helyére állítsanak, hiszen nem volt értelme, hogy újra a már említetteket javasolják, mert nevük említése csak a rágalmak áradatát indította el; s a többi jelölt még sokkal jelentéktelenebb és

ismeretlenebb volt, mint akik először szóba kerültek. Így azután a nép szétoszlott, s úgy vélve, hogy az a baj a legelviselhetőbb, amit legjobban ismerünk, elrendelték, hogy bocsássák szabadon a senatust.

4. Pacuvius ezzel elérte, hogy a senatus, amely neki köszönhette életét, sokkal jobban függött tőle, mint a néptől, s ő nem a fegyverek erejével, hanem most már mindnyájuk jóváhagyásával uralkodott. A senatorok ettől fogva, elfeledkezve méltóságukról és szabadságukról, hízelegni kezdtek a népnek; előre köszöntötték, szívélyesen meghívták, költséges lakomákon vendégelték meg az embereket, pereiket elvállalva mindig rendelkezésükre álltak, s mint bírák, mindig annak az ügynek a javára döntöttek, amely népszerűbb volt, s alkalmasabb a nép kegyének megnyerésére. Sőt, a senatusban is úgy tárgyalták az ügyeket, mintha ott is a nép tartana gyűlést. Így a fényűzésre amúgy is mindig hajlamos polgárság, nemcsak vele született könnyelműségből, de engedve a túláradó bőségben kínálkozó élvezetek s a tenger és szárazföld nyújtotta minden lehetséges gyönyör csábításának, a vezetők elnézése és a nép zabolátlansága következtében olyan tobzódásba merült, hogy az élvezetvágy és pazarlás minden határt túllépett.

Nem is hederítettek a törvényekre, a felsőbbségre, a senatusra, s ehhez a cannaei vereség után az is hozzájárult, hogy megvetéssel kezdtek nézni az eddig még bizonyos mértékben tisztelt római uralomra is. S azonnali elpártolásukat csak az késleltette, hogy a régi házasságkötési jog alapján sok neves és befolyásos család került rokoni kapcsolatba a rómaiakkal. Elég sokan szolgáltak a római seregben is, de a legerősebb köteléket az jelentette, hogy a rómaiak kiválasztottak háromszáz campaniai lovagot - a legelőkelőbb családok sarjait -, s ezeket a siciliai városok helyőrségeibe küldték.

5. Ezeknek a hozzátartozói és szülei nagy nehezen kivívták, hogy küldjenek követeket a római consulhoz. A consult, mivel az még nem utazott el Canusiumba, kisszámú, félig-meddig felfegyverzett kíséretével Venusiában találták, s olyan helyzetben, amely a hűséges szövetségesekből a legnagyobb együttérzést, a gőgösökből

és hűtlenekből - s így a campaniabeliekből is - a legnagyobb megvetést válthatta ki. S a consul a helyzete és személye iránt érzett lenézést még fokozta azzal, hogy túlságosan leplezetlenül, semmit sem takargatva beszélt a vereségről.
Ugyanis, mikor a követek kijelentették, hogy Campania népét és senatusát lesújtja a rómaiakat ért bármilyen csapás, és megígértek minden, a háború folytatásához szükséges támogatást, ő így válaszolt:
„Mikor felszólítást intéztetek hozzánk, campaniabeliek: követeljük meg tőletek, ami a háborúhoz szükséges, inkább a szövetségestársakkal szemben régebben megszokott hangnemhez ragaszkodtatok, nem pedig a mi jelenlegi sorsunkhoz és helyzetünkhöz illő módon beszéltetek. Mert vajon mi maradt meg nekünk Cannae után, hogy mi, mintha lenne még valamink, szövetségeseinktől csak a hiányok pótlását kérjük? Gyalogságot kérjünk tőletek, mintha rendelkeznénk még lovasokkal? Vagy azt mondjuk, hogy nincsen pénzünk, mintha csak ebben szenvednénk hiányt? A sors még annyit sem hagyott meg nekünk, amit ki tudnánk egészíteni. A legiók, lovasság, fegyverzet, hadijelvények, lovak, férfiak, pénz, ellátás - mind odaveszett vagy a csatában, vagy másnap, a két tábor elfoglalása után. Ezért nem arra van szükség, campaniabeliek, hogy támogassatok minket a háborúban, hanem szinte arra, hogy vállaljátok helyettünk ezt a háborút!
Emlékezzetek csak arra, hogy annak idején a várfalak mögé beszorult, megrémült őseiteket, akik nemcsak az ellenséges samnisoktól, de a sidicinusoktól is reszkettek, mi szövetségesünkké fogadtuk, Saticula mellett megvédelmeztük, s majdnem száz esztendőn át folytattuk a samnisok ellen váltakozó szerencsével a háborút, amelybe miattatok keveredtünk. S vegyétek még hozzá, hogy veletek, mint egyenlő jogúakkal kötöttünk szerződést, megtarthattátok törvényeiteket, s hogy - ami a cannaei vereség előtt még példátlan megtiszteltetésnek számított soknak közületek megadtuk a polgárjogot, megosztva veletek élvezését. Ezért úgy kell gondolkodnotok, campaniabeliek, hogy ez a vereség mindkettőnket ért közös csapás, s hogy nektek a közös hazát kell oltalmaznotok.

Nem a samnisok és etruszkok ellen vívunk háborút, amelyben az, amit elvesznek, még mindig italiai uralom alatt marad. A pun az ellenségünk, ez a még Africában is jövevény nép, amely a világ legtávolabbi partjairól, az Oceanus mellől, Hercules oszlopaitól

hajszolta ide, nemhogy semmi emberi jogot és szokást, de szinte még az emberi nyelvet sem ismerő seregét. Ezt az egyébként is kegyetlen természetű és erkölcsű népet vezére még vérszomjasabbá tette azzal, hogy hidakat és gátakat rakatott velük felhalmozott holttestekből, és - kimondani is iszonyat rászoktatta őket az emberhúsevésre. Ki ne undorodnék - legalábbis, ha italiai születésű - az ilyen iszonyatos táplálékon élőktől, ki bírná elviselni látásukat és uralmukat, s azt, hogy Africából, ráadásul Carthagóból írják elő törvényeinket, s hogy Italia a numidák és maurusok provinciája legyen?

Nagy dicsőséget hoz rátok, campaniabeliek, ha a ti hűségetek és erőtök őrzi meg és állítja helyre a vereség miatt megingott római hatalmat. Úgy gondolom, harmincezer gyalogost és négyezer lovast sorozhatunk be Campaniából, s éppen elég pénzzel és gabonával is rendelkeztek. S ha olyan hűségesek lesztek, mint amilyen szerencsések, Hannibal nem fogja győztesnek, Róma pedig legyőzöttnek érezni magát."

6. A consul szavai után a követséget elbocsátották. Mikor hazaérkeztek, az egyik követ, Vibius Virrius kijelentette: itt az idő, hogy a campaniabeliek ne csak régebben jogtalanul elvett földjüket szerezzék vissza a rómaiaktól, hanem egész Italiára is kiterjesszék uralmukat. Hiszen Hanniballal nekik tetsző feltételekkel köthetnek békét; s az sem lesz vitás, hogy ha Hannibal, a háborút győztesen befejezve, seregével visszatér Africába, az Italia feletti uralmat a campaniabelieknek engedi át.
Virrius szavait társai mind helyeselték, így, amikor beszámoltak a követség útjáról, mindenki úgy látta, hogy a római név egyszer s mindenkorra megsemmisült. A nép s a senatus többsége azonnal elpártolásra gondolt, de az ügy tárgyalása, az öregebbek ellenkezése miatt, néhány napig elhúzódott. Végül a többség érvényesítette akaratát, hogy ugyanazokat a követeket, akik a római consulnál jártak, küldjék el Hannibalhoz.
Néhány évkönyvben viszont azt találom, hogy még ezeknek az elindulása előtt, mielőtt még az elpártolás mellett döntöttek volna, követeket küldtek Rómába, azzal a követeléssel, hogy ha a rómaiak számítani akarnak segítségükre, az egyik consulnak campaniabelinek kell lennie. Követelésüket nagy felháborodással

fogadták, kiutasították őket a Curiából, s egy lictort küldtek velük, hogy vezesse ki őket a Városból, s parancsoljon rájuk, hogy még aznap hagyják el Róma határait. De mert ez a követelés nagyon hasonlít ahhoz, amelyet régebben a latinok támasztottak, s mert Caelius és egyéb írók - nyilván indokoltan - nem emlékeznek meg róla, én sem merném állítani, hogy az eset valóban megtörtént.

7. A követek megérkeztek Hannibalhoz, s békét kötöttek vele a következő feltételekkel: egyetlen pun vezérnek vagy tisztviselőnek sincs joga campaniai polgár felett ítélkezni, s egyetlen campaniai polgárt sem lehet akarata ellenére katonai vagy más szolgálatra kényszeríteni. Capua megtartja saját törvényeit és elöljáróit; a campaniabeliek a punoktól háromszáz elfogott római lovagot kapnak, akiket ők választhatnak ki, hogy ezekkel kiválthassák a Siciliában szolgáló campaniai lovagokat.
Ezekben a feltételekben állapodtak meg, de a campaniabeliek a megállapodást még egy gaztettel is megtetézték. Mert a nép váratlanul egytől egyig elfogta a szövetséges csapatok parancsnokait s a többi, akár valamilyen katonai feladattal, akár magánügyeik intézése miatt ott tartózkodó római polgárt, s bebörtönzés ürügyével a nyilvános fürdőkbe zárta őket, ahol a forró gőzben megfulladva, iszonyatos véget értek.

E gaztett s a punokhoz küldendő követség ellen minden erejével tiltakozott egy Decius Magius nevű ember, aki csak azért nem gyakorolt korlátlan befolyást polgártársaira, mert azokból hiányzott a józan ész. Mikor azonban hallotta, hogy Hannibal megszálló sereget küld, Pyrrhus zsarnoki uralmát s a tarentumiak szörnyű szolgaságát hozván fel példának, a nyilvánosság előtt először azt kiáltotta, hogy ne bocsássák be a megszállókat, majd azt, hogy ha már befogadták, vagy űzzék ki őket, vagy pedig, ha legrégibb szövetségesükkel és vérrokonukkal szemben elkövetett gaztettüket egy másik, hősi és dicső cselekedettel akarják jóvátenni, mészárolják le a pun őrséget, s térjenek vissza Róma fennhatósága alá.

Mikor Hannibal értesült az indítványról - hiszen nyilvánosság előtt hangzott el -, magához hívatta a táborába Magiust. Majd ennek önérzetes válaszára, hogy nem megy, hiszen Hannibal nem

parancsolhat egy campaniai polgárnak, a pun vezér haragra gyulladva elrendelte, hogy fogják el és megbilincselve vezessék eléje ezt az embert. Később azonban, félve, hogy az erőszak nyugtalanságot kelt, és ő felkavarva a kedélyeket, váratlan összeütközésbe bonyolódik, egy futárral megüzente Marius Blossius campaniai praetornak, hogy másnap Capuába érkezik, s csekély kísérettel maga kerekedett fel táborából.
Marius népgyűlést hívott össze, s felszólította a polgárokat, hogy feleségükkel, gyermekeikkel tömegesen vonuljanak ki Hannibal elé. Kérésének mindnyájan eleget is tettek, nemcsak engedelmességből, hanem lelkesen, mert a nép is hőn óhajtotta látni az annyi győzelem dicsőségével övezett, híres hadvezért. Csak Decius Magius nem vonult ki, de nehogy abba a gyanúba essék, hogy fél, vagy rossz a lelkiismerete, otthon se maradt: fia és néhány cliense társaságában nyugodtan sétálgatott a Forumon, miközben az egész polgárság lázasan tolongott, hogy fogadja és lássa a pun vezért.
Hannibal, mihelyt a városba ért, azonnal a senatus összehívását követelte, de a campaniai főemberek arra kérték, ne foglalkozzék aznap semmi komoly üggyel, s a megérkezése révén ünneppé vált napot töltse el maga is jó hangulatban, vidáman. Ezért, bármennyire hajlamos volt is a szenvedélyes dühkitörésekre, nehogy mindjárt első szavával megtagadjon valamit, a nap nagy részét a város megtekintésére fordította.

8. A két, közismerten előkelő származású és dúsgazdag Ninnius Celer fivérnél, Steniusnál és Pacuviusnál volt a szállása. Ide az előbb említett Pacuvius Calavius - annak a pártnak a vezére, amely a polgárságot a carthagóiak oldalára állította - elhozta felnőtt fiát is, akit Decius Magius oldala mellől szólított el, s akivel együtt ez a legnagyobb szenvedéllyel harcolt a római szövetség érdekében, a punokkal kötött szerződés ellen, s ebben a meggyőződésében sem az ellenkező pártállású nép, sem az atyák tekintélye nem ingatta meg. Apja ezután, inkább kérleléssel, mint mentegetőzéssel, kiengesztelte iránta Hannibalt, aki az atyai kérés és könnyek hatására az apával a fiút is meghívta a lakomára, noha itt vendéglátóin és a nagy hírű harcoson, Vibellius Taureán kívül más campaniait nem óhajtott látni.
Még napvilágnál ültek asztalhoz. A lakomát egyáltalán nem a carthagói egyszerűség és katonás mértékletesség jellemezte, hanem,

mint dúsgazdag, fényűző államhoz és házhoz illő, csábítva kínálta az ínycsiklandó falatok garmadáját. Csupán a Calavius fiú nem nyúlt serlegéhez, hiába unszolták a házigazdák, sőt olykor maga Hannibal is. Azzal mentegetőzött, hogy gyengélkedik, apja pedig fia könnyen érthető megilletődését hozta fel okul.

Mikor alkonyattájban Calavius kiment a teremből, fia követte, s a ház mögött elterülő kert eldugott zugában így szólt hozzá: „Apám, olyan tervet közlök veled, amelynek a végrehajtása után a rómaiak nemcsak megbocsátják, hogy Hannibalhoz pártoltunk, hanem minden eddiginél nagyobb jóindulattal és elismeréssel néznek majd ránk, campaniabeliekre." Apja csodálkozó kérdésére, hogy milyen tervről van szó, togáját lebocsátva megmutatta az oldalán függő kardot. „Most azonnal Hannibal vérével akarom megpecsételni szövetségünket! Ezt most előre tudtodra akartam adni, ha esetleg nem óhajtasz jelen lenni, mikor a tettet végrehajtom." 9. E látványra és szavakra az öreg, magánkívül a félelemtől, mintha máris megvalósítva látná, amit hallott, így kiáltott fel: „Könyörögve kérlek, gyermekem, a gyermeket és szülőt összekapcsoló valamennyi kötelékre, ne kényszerítsd atyádat arra, hogy végignézze szörnyű tettedet, majd bűnhődésedet. Hiszen csak néhány órája esküdtünk valamennyi istenre hűséget Hannibalnak, kézfogással erősítve meg kötésünket. S most, alighogy kijöttünk a megbeszélésről, esküvel megszentelt kezünk fegyvert ragadjon ellene? Felkelsz az asztaltól, amelynél a campaniabeliek közül harmadikként voltál Hannibal vendége, azért, hogy vendéglátód vérével szennyezd be azt az asztalt? Hannibalt mint atya, ki tudtam engesztelni fiam, de a fiamat nem tudom kiengesztelni Hannibal iránt? Hát már mit se számít neked a szentség, hűség, vallás, kegyelet, s elkövethetünk minden bűnt, ha a vétek nem fenyeget azonnali pusztulással? Egyedül akarsz rátámadni Hannibalra? Mekkora szabados- és szolgasereg veszi körül! Hány ember szeme figyel egyedül csak őrá! S az a sok jobb kéz mind mozdulatlan marad, mikor te őrült merényleted elköveted? S kiállod-e magának Hannibalnak pillantását, amelyet fegyveres seregek sem bírnak elviselni, s amelytől a római nép is megborzad? De még ha más védelmezője nem is akadna, képes lennél-e Hannibal helyett engemet átszúrni, ha az ő testét, közbevetve magam, saját testemmel védelmezném? Mert a pengének, mielőtt őt átszúrná, az én testemen kell áthaladnia! De hadd ijesszelek vissza inkább itt,

mintsem azok győzzenek le bent. Bárcsak olyan eredménnyel könyörögnék neked, mint amilyen eredménnyel könyörögtem ma már érted!"

Látva, hogy fia könnyezik, átölelte, megcsókolta, s nem szűnt meg kérlelni, míg rá nem bírta, hogy dobja el a kardot, s adja szavát, hogy lemond szándékáról.
Az ifjú megszólalt: „Veled szemben, teljesítem atyám, a kegyelet parancsát, amellyel hazámnak tartozom. De helyetted is kínoz, hogy rád hazád háromszoros elárulásának a terhe nehezedik. Először is azt tanácsoltad, hogy pártoljunk el a rómaiaktól, majd később kieszközölted, hogy kössünk békét Hanniballal, végül pedig késleltetted és megakadályoztad, hogy Capuát visszaadjuk a rómaiaknak. Hazám, a kardot, amellyel érted öveztem fel magam az ellenség várába belépve, vedd vissza tőlem, mert atyám kicsavarta kezemből."
E szavakkal a kerítésen át az utcára dobta kardját, s hogy minél kisebb gyanút keltsen, visszatért a lakomára.

10. Másnap a senatus nagy számban jelent meg Hannibal tiszteletére. Ő beszéde első részében nagyon megnyerő és barátságos hangot ütött meg; megköszönte a campaniabelieknek, hogy többre becsülték az ő barátságát a római szövetségnél, s nagyszerű ígéretekkel kecsegtette őket, többek közt, hogy Capua hamarosan egész Italia feje lesz, s nemcsak a többi népnek, de magának Rómának is ő szabja meg a törvényt. A punokkal kötött barátság és szövetség csak egyetlen emberre nem érvényes, aki azonban nem is campaniai, sőt még e nevet sem érdemli meg, s ez az ember Decius Magius. Azt kívánja, hogy szolgáltassák ki őt neki, s hogy az ő jelenlétében tárgyalják le az ügyet, s hozzanak döntést. Mindnyájan megszavazták a határozatot, noha a többség előtt nyilvánvaló volt egyrészt az, hogy Magius nem szolgált rá erre a meghurcolásra, másrészt az, hogy szabadságjogaikat mindjárt kezdetben alaposan korlátozták.

Hannibal, eltávozva a Curiából, a főtisztviselőknek fenntartott megszentelt emelvényen foglalt helyet, s elrendelte, hogy hozzák elé Decius Magiust, s az az ő lába előtt állva adja elő védekezését. S mikor ez, megőrizve lelki szilárdságát, kijelentette, hogy a szerződés

értelmében nem lehet őt erre kényszeríteni, megbilincselték, s egy lictorral Hannibal táborába vezettették. Míg fedetlen fővel vezették, útközben, mintha népgyűlésen lenne, ezt kiabálta a mindenhonnan köréje sereglő tömegnek: „Most aztán megkaptátok az annyira óhajtott szabadságot! A Forum közepén, fényes nappal, szemetek láttára, megkötözve visznek engem, aki egy campaniabelinél sem vagyok alábbvaló, a halálba! S mi kegyetlenebb erőszakot követhetnének el, ha ostrommal foglalják el a várost? Vonuljatok csak ki Hannibal elé, díszítsétek fel a várost, szenteljétek ünneppé érkezése napját, hogy láthassátok diadalmenetét, melyben egy polgártársatokat viszi!"

Minthogy kiáltozása szemmel láthatólag hatott a tömegre, kísérői beburkolták fejét, s parancsot kaptak, hogy minél gyorsabban hurcolják ki a kapun. Így vezették ki a táborba, majd gyorsan hajóra szállították, s elindították Carthago felé, nehogy Hannibal - ha Capuában a jogtalanság miatt mozgolódás támadna, s a senatus is, megbánva egyik vezető embere kiszolgáltatását, követség útján visszaadását kérné - kénytelen legyen megtagadni mindjárt szövetségesei első kérését, vagy - ha teljesíti a kérést - otthagyni Capuában a lázadás és zavargás szervezőjét.
A hajót a vihar Cyrenébe sodorta, amelyben ekkor már (az egyiptomi) királyok uralkodtak. Minthogy Magius itt Ptolomaeus király szobránál keresett védelmet, őrei Ptolomaeushoz, Alexandriába vitték. Mikor itt elbeszélte, hogy Hannibal verette vasra, lábbal tiporva a szerződésben biztosított jogokat, a király levétette bilincseit, s megengedte, hogy visszatérhet, ahová akar, Rómába vagy Capuába. De Magius úgy nyilatkozott, hogy Capuában nem lenne biztonságban, Rómában pedig olyan időben, mikor a rómaiak és campaniabeliek között háború dúl, inkább szökevénynek, mint vendégnek tekintenék. Ezért leghőbb óhaja, hogy ott maradhasson, annak a birodalmában, aki visszaadta és biztosította szabadságát.

11. Ilyen események közben érkezett haza Rómába a Delphibe küldött Fabius Pictor, s felolvasta a jósda válaszát. Ez felsorolta, hogy mely isteneknek kell nyilvános könyörgést rendezni, s azt is, hogy milyen módon, majd így folytatódott: „Ha mindennek eleget tesztek, rómaiak, helyzetetek jobbra fordul, és kedvezőbb lesz,

államotok sorsa mindinkább kívánságotok szerint alakul, a küzdelem a római nép győzelmével végződik. S ha majd államotokról jól gondoskodtatok és megmentettétek, küldjetek a pythói Apollónak adományt abból, amit nyertetek, s a zsákmányolt felszerelésből és fegyverekből juttassatok neki tiszteletajándékot; s ne ejtsen hatalmába benneteket az elbizakodottság." Miután a görög verset latin fordításban felolvasta, elmondta, hogy minden istenségnek azonnal tömjénnel és borral áldozott, s a szentély papjától azt az utasítást kapta, hogy amiképpen babérkoszorút viselve lépett be a szentélybe, és mutatta be áldozatát, éppúgy szálljon hajóra is; ne tegye le a koszorút előbb, csak ha Rómába érkezett. Ő ezt az utasítást a legteljesebb lelkiismeretességgel és pontossággal teljesítette, s a koszorút Rómában, Apollo oltárára tette le. A senatus úgy döntött, hogy a lehető leghamarabb, lelkiismeretesen meg kell rendezni az áldozatokat és nyilvános könyörgéseket.
Mialatt ezek történtek Rómában és Italiában, Mago, Hamilcar fia Carthagóba érkezett, hogy közölje a cannaei győzelem hírét. Fivére őt nem közvetlenül a csata után indította útnak, hanem várt néhány napig, hogy fogadja a rómaiaktól elpártolt bruttius városok meghódolását. A senatus elé bocsátva, a következőképpen számolt be fivére Italiában végrehajtott tetteiről:

Hannibal hat fővezérrel - négy consullal, egy dictatorral, s egy lovassági főparancsnokkal - s hat consuli sereggel ütközött meg. Több mint kétszázezer ellenséges katonát ölt meg, több mint ötvenezret ejtett fogságba, s két tábort foglalt el. A négy consul közül kettő elesett, a másik kettőből az egyik megsebesült, a másik, egész seregét elveszítve, alig ötven emberével tudott megmenekülni. A consullal egyenrangú lovassági főparancsnok seregét szétverték, őt pedig menekülésre késztették. S a dictator is csak azért került kitűnő vezér hírébe, mert egyetlen csatát se merészelt vállalni. A bruttiusok, apuliabeliek s részben a samnisok és lucaniabeliek is a punok oldalára álltak, s Capua, amely nemcsak Campania, de - a római hatalmat megsemmisítő cannaei csata után - egész Italia feje, megadta magát Hannibalnak. Ennyi s ily jelentős győzelem után méltán mondhatnak és adhatnak hálát a halhatatlan isteneknek. 12. E nagyszerű hírek bizonyságául kiöntötte a Curia előcsarnokába a magával hozott aranygyűrűket, s mikor ezt a nagy halmot megmérték - egyes történetírók szerint -, több mint három mérőt

töltöttek meg. A hagyomány szerint - s ez látszik valószínűbbnek - a gyűrűk csak egy mérőt tettek ki. Ezután, hogy a római vereséget még súlyosabbnak tüntesse fel, élőszóval annyit fűzött hozzá, hogy ezt a kitüntetést csak a lovagok, s azok között is a legelőkelőbbek viselték.

Beszédének lényege az volt, hogy a háború közeli befejezésének reményében még inkább támogatniuk kell minden erejükkel Hannibalt. Hiszen a küzdelem hazájuktól távol, az ellenséges föld közepén dúl, és igen sok gabonát, sok pénzt emésztett fel; s a győztes, miközben annyi csatában semmisítette meg az ellenséges seregeket, maga is elvesztette csapatai egy részét. Küldjenek tehát utánpótlást; küldjenek pénzt zsoldra s gabonát a katonáknak, akik oly derekasan álltak helyt a pun népért.
A Mago szavai nyomán mindenkit eltöltő örömteli hangulatban a Barcas-párthoz tartozó Himilco, úgy vélvén, itt az alkalom, hogy kirohanjon Hanno ellen, így szólt hozzá: „Nos, mi a helyzet, Hanno? Még mindig nem helyesled, hogy háborút indítottunk a rómaiak ellen? Követeld hát Hannibal kiadatását! Tiltsd meg, hogy nagyszerű sikereinkért hálát adjunk a halhatatlan isteneknek! Hadd hallhassunk egy római senatort is szónokolni a carthagói Curiában!"
Erre Hanno így válaszolt: „Nem akartam ma felszólalni, összeírt atyák, hogy számotokra nem túl kellemesen hangzó szavaimmal ne zavarjam meg az általános örömet. De most, ha az egyik senatornak arra a kérdésére, hogy még mindig helytelenítem-e a rómaiak ellen indított háborút, nem válaszolnék, vagy gőgösnek, vagy meghunyászkodónak látszanék, vagyis olyan embernek, aki nem törődik az első esetben a mások, a másodikban a maga szabadságával.
Azt válaszolhatnám Himilcónak, hogy változatlanul most is ellenzem a háborút, s változatlanul vádolom ezt a ti győzhetetlen hadvezéreteket, míg csak nem látom, hogy a háborút valamennyire is elfogadható feltételekkel befejezzük, s nem is fogja más lecsillapítani a régi, békés helyzet után érzett sóvárgásomat, csupán egy új béke. Azok a sikerek, amelyekkel Mago az imént eldicsekedett, Himilcót és Hannibal többi csatlósát már most is megörvendeztethetik, de engem majd akkor töltenek el örömmel, ha a háborúban elért sikereink alapján, kedvező helyzetünket jól kihasználva, méltányosabb békét köthetünk. Mert ha elmulasztjuk ezt az időt, amikor látszat szerint abban a helyzetben vagyunk,

hogy mi békét kínálhatunk, s nem nekünk kell elfogadnunk, nagyon félek, hogy ez az örömünk is megkeseredik és semmivé foszlik.

De hogyan is festenek jelenleg ezek a sikerek? »Elpusztítottam az ellenséges seregeket küldjetek nekem katonákat!« - S nem ugyanezt kívánnád akkor is, ha te vagy a legyőzött? »Elfoglaltam két ellenséges tábort - nyilván zsúfolva zsákmánnyal és élelemmel - küldjetek élelmet és pénzt!« - Nem ugyanezt óhajtanád akkor is, ha tégedet fosztanak ki és űznek el táborodból? De hogy ne én legyek egyedül, aki mindezt oly különösnek tartom, szeretném, ha Himilco vagy Hamilcar adna nekem választ - hiszen, mivel megfeleltem Himilcónak, jog és igazság szerint én is tehetek fel kérdéseket - először is arra a kérdésemre, hogy miután Cannaenál a római sereg megsemmisítéséig folyt a harc, s mint mindenki tudja, egész Italia hozzánk pártolt, mellénk állt-e legalább egyetlen a latin törzsek közül? Másodszor pedig arra, hogy a harmincöt tribusból átszökött-e akár egyetlen ember is Hannibalhoz?" - Mikor mindkét kérdésre tagadó választ kapott, így folytatta: „Így hát ellenségeink száma még mindig több, mint elegendő. De azt is szeretném tudni, hogy ezt a sokaságot milyen érzület, milyen reménység tölti el?"

13. Mikor Mago azt válaszolta, hogy ezt sem tudja, kijelentette: „Semmit sem egyszerűbb megtudni, mint ezt! Vajon küldtek-e a rómaiak Hannibalhoz békét kérő követeket? Vajon kaptatok-e hírt arról, hogy Rómában akár egy szót is ejtettek a békekötésről?" - Mikor Magótól erre is tagadó választ kapott, így szólt: „Tehát a háború számunkra még éppoly kevéssé dőlt el, mint azon a napon, amelyen Hannibal átkelt Italiába. Még sokan vagyunk életben, akik jól emlékezünk, mily változó hadiszerencsével vívott küzdelem után győztek az első pun háborúban! Hiszen sosem látszott a helyzetünk szárazon és vízen kedvezőbbnek, mint C. Lutatius és A. Postumius consulsága előtt. S Lutatius és Postumius consulsága idején szenvedtünk vereséget az Aegati-szigeteknél. S ha most - ne adják az istenek! - ismét fordul a hadiszerencse, akkor, vereségünk után, vajon reménykedhettek-e olyan békében, amit most sem ajánl fel senki, mikor mi vagyunk a győztesek? Én azonnal tudnék felelni arra is, ha valaki feltenné a kérdést: mi jobb, az ellenségnek felajánlani, vagy tőle elfogadni a békét; de ha ti csak Mago követeléseiről tárgyaltok, erről az a véleményem, hogy azoknak, akik győztek, semmit sem kell küldenünk; ha pedig becsaptak, és

hiú reményekbe ringattak, még kevésbé érdemlik meg, hogy küldjünk nekik valamit!"
Hanno szavait egy-két ember, ha megszívlelte; tekintélyét ugyanis csökkentette a Barcas családdal szemben táplált ellenséges érzülete, másrészt pillanatnyilag mindenki olyan örömmámorban úszott, hogy nem voltak hajlandók meghallani semmit, ami lelkesedésük hiú voltát bizonyította, s úgy gondolták, hogy hamarosan véget ér a háború, ha még egy kis erőfeszítésre hajlandók.
Ezért nagy egyetértésben úgy határozott a senatus, hogy Hannibalnak utánpótlásul négyezer numidát, negyven elefántot és ezer talentum ezüstöt kell küldeni. S Magóval Hispaniába egy dictatort is küldtek, hogy fogadjon fel húszezer gyalogos és négyezer lovas zsoldost az Italiában és Hispaniában tartózkodó seregek kiegészítésére.

14. Egyébként - mint kedvező helyzetben lenni szokott - mindezt igen lassan és vontatottan hajtották végre. Viszont a rómaiaknak velük született tetterejükön kívül nehéz helyzetük sem engedte meg, hogy tétovázzanak. Mert a consul sem mulasztott el semmit a rábízott feladatokból, sem a dictator, M. Iunius Pera, aki a vallási szertartások lebonyolítása után, szokás szerint megkérdezte a népet, lóra szállhat-e; majd nem elégedett meg a két consul által az év elején besorozott két városi legióval, a besorozott rabszolgákkal s a picenumi és gallus területen összeszedett csapatokkal, hanem az állam szinte reménytelen helyzetében - mikor nem az a fontos, hogy mi illő, hanem, hogy mi hasznos - ahhoz a végső eszközhöz folyamodott, hogy közhírré tette: mindazoknak, akik valamilyen főbenjáró vétek vagy adósságuk miatt börtönben ülnek, elengedi büntetését és adósságát, ha katonának jelentkeznek. Ezek közül hatezret azokkal a gallusoktól zsákmányolt fegyverekkel látott el, amelyek annak idején C. Flaminius diadalmenetét díszítették. Így mintegy huszonötezer főnyi felfegyverzett sereggel vonult ki a Városból.
Hannibal, mikor Capua elfoglalása után a neapolisiakat sem ígérettel, sem fenyegetéssel nem tudta megingatni, seregével Nola területére vonult, azzal a szándékkal, hogy kezdetben nem viselkedik ellenségesen - mert még bízott abban, hogy önként meghódolnak -, viszont ha nem váltanák valóra ezt a reményét, nem kíméli meg őket semmitől, ami számukra csak szenvedést és

rettegést jelenthet.

A senatus - elsősorban ennek vezetői - szilárdan kitartott a római szövetség mellett, a rendszerint változást óhajtó tömeg azonban teljes számban Hannibal pártjára állt; lelkében már előre átélte földjei rémületes feldúlását, s az ostromzárral majd rázúduló sok szörnyű és méltatlan szenvedést; s akadtak éppen elegen, akik elpártolásra buzdítsák. Ezért a senatus, amely rettegve látta, hogy ha nyíltan cselekszik, nem tud szembeszállni a felizgatott tömeggel, igyekezett színleléssel késleltetni a fenyegető veszedelmet. Úgy mutatta tehát, mintha egyetértene a Hannibalhoz való átpártolással, s csupán abban nem tudna még dönteni, milyen feltételekkel kössék meg ezt az új baráti szövetséget. Így, időt nyerve, a legnagyobb sietséggel követeket küldtek a seregével Casilium mellett tartózkodó Marcellus Claudius római praetorhoz, értesítve, hogy Nolában milyen válságosra fordult a helyzet: földjük Hannibal és a pun sereg hatalmában van, s ha nem kapnak segítséget, városuk is hamarosan erre a sorsra jut. A senatus beleegyezett, hogy a nép akkor pártol át, amikor jónak látja, s csakis így tudta megakadályozni az azonnali átpártolást.

Marcellus megdicsérte a nolabelieket, felszólítva őket, hogy továbbra is ezzel a színleléssel halogassák a döntést az ő megérkezéséig, addig tartsák titokban, hogy vele tárgyaltak, s ne mutassák, hogy a legkisebb mértékben is számítanak a római segítségre. Ezután Casilinumból Calatiába vonult, s átkelve a Volturnus folyón, Saticula és Trebula területén s a Suessula felett húzódó hegyeken keresztül Nolába érkezett.

15. Hannibal a római praetor megjöttekor eltávozott Nola környékéről, s a tenger felé, Neapolis közelébe vonult, mert szeretett volna hatalmába keríteni egy tengerparti várost, ahová biztonságban befuthatnak az Africából érkező hajók. De mikor megtudta, hogy Neapolist is egy római vezér tartja megszállva - M. Iunius Silanus, akit maguk a neapolisiak hívtak be - innen is, akárcsak Nola alól, eltávozott, s Nuceria alá vonult. A várost, miután hosszabb ideig ostromzár alatt tartotta, s hiába próbálkozott hol erőszakkal, hol a népnek vagy vezetőknek tett ígéretekkel, végül kiéheztetéssel kényszerítette megadásra, s megállapodott a lakókkal,

hogy fegyvertelenül, egy szál ruhában elvonulhatnak. Azután, minthogy kezdettől azt a látszatot akarta kelteni, hogy - a rómaiakat kivéve - minden italiai iránt jóindulattal viseltetik, jutalmakat és tisztséget ígért azoknak, akik ott maradnak és seregébe állnak. De még ezek az ígéretek sem csábítottak maradásra senkit. A menekülők mind szétszéledtek, arra, amerre valamilyen vendégbaráti kötelék vonzotta, vagy pillanatnyi elhatározásuk vezette őket, Campania városaiba, főképpen Nolába és Neapolisba. A senatorok közül mintegy harmincan - és éppen a legelőkelőbbek - Capuába mentek, de mikor innen, minthogy Hannibal előtt bezárták kapuikat, elutasították őket, Cumaeban húzták meg magukat. A nuceriai zsákmányt a katonák kapták meg; a várost kirabolták és felgyújtották.
Marcellusnak Nola megtartásában éppolyan segítségére volt saját, megszálló csapatai hűsége, mint a vezetők rokonszenve. Viszont félnie kellett a néptől, mindenekelőtt egy bizonyos L. Bantiustól, akit az elpártolás kudarca miatt érzett szégyen s a római praetortól való félelem arra ösztönzött, hogy elárulja hazáját, vagy - ha erre nem nyílik alkalom - szökjék át az ellenséghez. Heves vérmérsékletű fiatalember volt, s a szövetségesek közt abban az időben majdnem a legelőkelőbb származású lovag. Cannaenál félholtan akadtak rá a hullahalmok alatt, s Hannibal jóindulatúan gondoskodott meggyógyításáról, sőt megajándékozta és haza is küldte. Bantius e jótéteményért érzett hálából óhajtotta Nolát a punok kezére játszani és hatalmába juttatni. S a praetor figyelmét nem kerülte el, hogy milyen lázas igyekezettel készíti elő a változást.

Belátta, hogy vagy ki kell végeztetnie s így tenni ártalmatlanná, vagy le kell köteleznie valamilyen jótéteménnyel. S mert jobban szerette volna ezt a derék és bátor szövetségest megnyerni, mint az ellenségnek átengedni, magához hívatta, s barátságosan így beszélt hozzá: Azt kell gondolnia, hogy Bantiusnak honfitársai közt igen sok az irigye, hiszen nem akadt Nolában egy ember, aki neki az ifjú hősi tetteiről említést tett volna. Bezzeg, ha valaki a római táborban teljesít szolgálatot, annak hősiessége semmiképpen nem maradhat homályban! Bantius hajdani katonatársai közül sokan beszéltek már neki arról, hogy milyen ember, s ismételten milyen veszélyeket vállalt a római nép megmaradásáért és méltóságáért, s hogy a cannaei csatában csak akkor hagyta abba a küzdelmet, amikor már majdnem elvérzett, s maga alá temette az összerogyó harcosok, a

lovak és fegyverek tömege.

„Vitézkedj csak így tovább! - folytatta - tőlem mindig megkapsz minden megbecsülést és jutalmat, s minél többször keresel fel, annál inkább meggyőződhetsz róla, hogy látogatásod mennyire használ tekintélyednek és előmenetelednek." Az ígéreteknek megörülő ifjút pompás paripával ajándékozta meg, s szólt a praetornak, hogy fizessen ki neki ötszáz denárt, a lictorokat pedig utasította, hogy valahányszor az ifjú óhajtja, bocsássák elébe.

16. Marcellus barátságos viselkedésével annyira megszelídítette az ifjú lázadót, hogy ezután nem akadt a szövetségesek közt nála elszántabb és hűségesebb híve a római ügynek.
Mikor Hannibal megjelent a város kapui előtt - mert táborával Nuceriától megint Nola alá vonult -, s a polgárság ismét az átpártolás gondolatával foglalkozott, Marcellus az ellenség megérkezésekor behúzódott a falak mögé, nem mintha féltette volna táborát, de nem akart alkalmat adni terve végrehajtásához a város átadására készülő többségnek. Ezután mindkét sereg csatára sorakozott, a rómaiaké Nola falai, a punoké pedig táboruk előtt. Kisebb ütközetre került sor a város és tábor között levő területen, váltakozó sikerrel, mert a vezérek ugyan nem akadályozták meg néhány harcosuk tervszerűtlen előnyomulását, de nem is óhajtottak jelt adni az általános ütközetre.
Mikor a két sereg már nap nap után ebben a helyzetben várakozott, Marcellusnak jelentették a nolai vezetők, hogy a polgárság a punokkal éjszaka megbeszélést tartott, s megállapodtak, hogy ha a római sereg a kapuk elé vonul, elrabolják holmiját és poggyászát, azután bezárják a kapukat, és megszállják a falakat, hogy így a helyzet és a város uraivá válva, a rómaiak helyett a punokat bocsássák be.
Marcellus a hír hallatára elismerését nyilvánította a nolai senatoroknak, s úgy döntött, hogy mielőtt odabent kitörne a felkelés, megkockáztatja az ütközetet. Seregét három részre osztva, az ellenség felé nyíló három kapunál állította fel, s kiadta a parancsot, hogy kövessék őket a málhások, a lovászok, markotányosok, a gyengélkedő katonák pedig hozzák a sánckarókat. A középső kapuhoz állította a legiók főerejét, a két szélsőhöz pedig az újoncokat, a könnyűfegyverzetűeket és a szövetséges lovasságot.

A nolaiaknak megtiltotta, hogy a kapukhoz és falakhoz közeledjenek, s a poggyász mellé őrséget rendelt, nehogy, míg a legiókat leköti a harc, támadást intézhessenek ellenük. Így álltak fel csatarendben a kapuk mögött.

Hannibal, akinek serege most is - mint már jó egynéhány napja - a nap nagy részében a hadijelvények alatt felsorakozva várakozott, először csodálkozott, hogy a római sereg nem vonul ki a kapun, s a falakon sem látni egyetlen fegyverest sem. Azután, úgy vélve, hogy megbeszélésüket elárulhatták, s a rómaiakat a félelem tartja vissza a városban, katonái egy részét visszaküldte a táborba, és sietve az első vonalba hordatta a város ostromához szükséges eszközöket, szilárdan bízva abban, hogy ha szorongatni kezdi a tétovázó rómaiakat, a nép közben megindítja a felkelést. S miközben az első sorban ki-ki sietve feladata után lát, s a csatasor a falak alá nyomul, hirtelen kitárul a kapu, Marcellus rohamra kürtöltet, felharsan a csatakiáltás, s elöl a gyalogság, utána a lovasság a legfergetegesebb rohammal tör az ellenségre. Már épp elég rémületet és felfordulást keltettek középen, mikor a két szélső kapun át P. Valerius Flaccus és C. Aurelius legatusok is rárontottak az ellenséges szárnyakra. A markotányosok, lovászok s a málhászcsapat őreinek hangja még fokozta a harci kiáltás erejét úgy, hogy a punok előtt az ellenség, amelyet főként csekély száma miatt vetettek meg, egyszeriben hatalmas seregnek látszott. Nem merném biztosan állítani, amiről egyesek tudósítanak, hogy a rómaiak kétezer-nyolcszáz ellenséges katonát vágtak le, s közben maguk nem vesztettek többet ötszáznál. Mindegy, akár ekkora, akár kisebb volt a győzelem, e napon kiemelkedő haditettet hajtottak végre, nem tudom, nem a legnagyobbat-e az egész háborúban. Mert ekkor nehezebb feladat volt elérni, hogy Hannibaltól ne szenvedjünk vereséget, mint később győzelmet aratni felette.

17. Hannibal, elveszítve reményét, hogy Nolát elfoglalhatja, Acerra mellé vonult vissza, Marcellus pedig bezáratta a kapukat, s eléjük, hogy senki se távozhassék, őrségeket állított. Majd a forumon vizsgálatot tartott azoknak az ügyében, akik titokban tárgyaltak az ellenséggel. Több mint hetvenet, akikre rábizonyult az árulás, bárddal lenyakaztatott, s vagyonukat a római állam nevében

elkoboztatta. Ezután a város kormányzását átadta a senatusnak, teljes seregével elvonult, és a Suessula felett ütött táborban telepedett le.

Hannibal az acerrabelieket először önkéntes meghódolásra akarta rábírni, majd látva, hogy erre nem hajlandók, körülzárta őket, s megkezdte az ostromot. A lakókban azonban több volt az elszántság, mint az erő; így azután lemondtak a reményről, hogy városukat megvédhetik. S látva, hogy falaik körül sáncok emelkednek, még mielőtt az ellenség ostromműveivel teljesen körülvette volna őket, az erődítmények közt található réseken, ott, ahol az őrség lazább volt, az éjszaka csendjében, járt és járatlan utakon kilopakodtak, s szétszóródtak - amerre kit-kit szándéka vagy a véletlen vezetett - azokba a campaniai városokba, amelyekről úgy tudták, hogy hűségesek maradtak a rómaiakhoz. Hannibal kirabolta és felgyújtotta Acerrát, s mikor meghallotta, hogy a római dictator és a campaniai legiók Casilinumhoz érkeztek, seregével ő is oda vonult, nehogy az ellenség túlságos közelléte miatt Capuában valami zavargás támadjon.

Casilinumot ekkor ötszáz praenestei védte, néhány római és latin harcossal, akik a cannaei vereség hírére csatlakoztak hozzájuk. Ezek, minthogy Praenestében a kitűzött napon nem fejeződött be a sorozás, később indultak el otthonukból, s még a csatavesztés híre előtt érkeztek meg Casilinumba. Mások is csatlakoztak hozzájuk - rómaiak és szövetségesek -, s elég tekintélyes csapatot alkotva indultak el a városból, majd a cannaei vereség hírére jónak látták, ha visszatérnek Casilinumba. Itt időztek néhány napig a campaniabeliek gyanújától övezve és tőlük rettegve, miközben hol azok óhajtottak csapdát vetni nekik, hol ők amazoknak. Majd, mikor biztossá vált a hír, hogy Capua elpártolt, s befogadta Hannibalt, éjszaka leölték a polgárokat, elfoglalták a városnak - amelyet a Volturnus folyó oszt ketté - a folyó innenső partján elterülő felét, s ők alkották Casilinum római védőseregét. Hozzájuk csatlakozott még egy perusiai csapat - négyszázhatvan ember -, akik néhány napja ugyanannak a hírnek a hatására menekültek ide, mint a praenesteiek. Ennyi fegyveres éppen elég volt a kicsiny, egyik oldalt a folyóval határolt erődítmény védelmére, sőt az élelemhiány miatt még ez a szám is túl soknak látszott.

18. Hannibal, aki már nem volt innen távol, előreküldte a

gaetulusokat Isalcas nevű vezérükkel, hogy ha tárgyalást tud kezdeni, először nyájas szavakkal próbálja őket rávenni, hogy nyissák meg a kapukat, s engedjék be a megszálló őrséget, ha azonban szilárdan ellenállnának, kezdje meg a harcot, s próbáljon valamelyik oldalról behatolni a városba. Mikor a csapat a falak alá érkezett, a nagy csend miatt a város teljesen elhagyatottnak látszott, s a barbár úgy vélvén, hogy a védők félelmükben kiürítették, már készült a kapuk feltörésére és a zárak leverésére, mikor a kapuk váratlanul feltárultak, nagy zajjal kirohant a bent felkészült két cohors, és súlyos vereséget mért az ostromlókra; s miután az első sorok meghátráltak, maga a csapatok java részével előretörő Maharbal sem tudta visszaszorítani a kitörő cohorsokat.

Végül Hannibal közvetlenül a falak előtt ütötte fel táborát, s teljes erejével, minden csapatával megkezdte a városka kicsiny helyőrségének ostromát. S míg minden oldalról körülfogva szorongatta és rohamozta a várost, elvesztette jó néhány katonáját, méghozzá a legderekabbakat, akiket a falakról vagy a tornyokból lövedék ért. Egyszer, mikor a védők kitörtek, egy csapat elefántot küldött ellenük, majdnem elvágta az útjukat, s nagy rémületet keltve űzte őket vissza a városba, kis számukhoz képest elég sokat ölt le közülük, sőt még többen is elestek volna, ha a csatát nem szakítja félbe az éjszaka.

Másnap Hannibal minden katonáját új ostromra lelkesítette, főként azzal, hogy díjként arany ostromkoszorút tűzött ki, s szemükre hányta, hogy Saguntum elfoglalói ennyire késlekednek egy síkságon fekvő, kicsiny váracska bevételével s egyenként és együtt emlékeztette őket Cannae, a Trasumennus-tó és Trebia nevére. Ezután ostromfedelek készítéséhez és aknák ásásához fogtak. De a római szövetségesekben is éppen elég vállalkozó kedv és lelemény volt, hogy az ellenfél különböző próbálkozásaival szembeszálljanak. Az ostromfedelek ellen védősáncokat emeltek, az ellenség aknáit ellenaknákkal keresztezték, minden nyílt vagy titkos kezdeményezésével szembeszálltak, úgyhogy végül is Hannibal megszégyenülve adta fel eredeti szándékát, s csekély számú őrséget hagyva a megerősített táborban, nehogy úgy tűnjék, mintha lemondott volna az ostromról, téli szállásra Capuába vonult.
Itt a tél legnagyobb részében lakóházaknál szállásolta el seregét, amely oly gyakran és oly sokáig tűrt el minden, az ember számára

elképzelhető megpróbáltatást, de egyáltalán nem ismerte és nem szokta meg a jólétet. Így éppen azokat az embereket, akiket semmi szerencsétlenség sem tudott térdre kényszeríteni, most annál jobban megrontották a túlságos kényelem és a mértéktelen élvezetek, minél mohóbban merültek el a szokatlan s épp ezért oly vonzó örömökbe. A minden nappal megszokottabbá váló lustálkodás, borozás, lakomák, örömlányok, fürdő, henyélés annyira elpuhították testüket és lelküket, hogy ezután inkább hajdani győzelmeik híre s nem igazi erejük oltalmazta őket. Ezért aztán a hadviselés művészetében jártasak még inkább kárhoztatták a vezért, hogy a cannaei csata után nem vonult azonnal Róma ellen; mert az akkori habozást még úgy tekinthették, hogy az csak késleltette a győzelmet, de ez a mostani tévedés a győzelemhez szükséges erőtől fosztja meg őket. S valóban, mintha Capuából teljesen más sereggel vonult volna ki, amelyben nyoma sem volt a régi fegyelemnek. Mert nemcsak hogy sokan visszaszöktek, akik az örömlányok hálójába kerültek, hanem mikor megint sátrakban kellett lakniuk, s megkezdődtek a menetelések s a katonaélet egyéb megpróbáltatásai, mintha újoncok lennének, elfogyott kitartásuk és erejük. S nagyon sokan az egész nyár folyamán engedély nélkül voltak távol a hadijelvényektől, s a szökevényeknek egyetlen város: Capua szolgált menedékhelyül.

19. Egyébként Hannibal, mikor a tél már enyhülni kezdett, seregével téli szállásáról Casilinumhoz vonult. Itt, noha az ostrom szünetelt, a város lakóit és védőseregét a változatlanul fenntartott ostromzár miatt a végső ínség fenyegette.
A római tábor parancsnoka Ti. Sempronius volt, minthogy a dictator a jósjelek megújítása végett Rómába utazott. Marcellus maga is az ostromlottak segítségére szeretett volna sietni, de maradásra késztette egyrészt a Volturnus áradása, másrészt a nolaiak és acerrabeliek könyörgése, akik campaniai támadástól féltek, ha a római védősereg eltávozik. Viszont a Casilinum mellett tétlenül várakozó Gracchus sem mozdult, mert a dictator utasította, hogy távollétében semmit se kezdeményezzen. Pedig Casilinumból olyan hírek érkeztek, amelyek a legmegátalkodottabb késedelmeskedőt is könnyen megingathatták volna. Ismeretessé vált, hogy egyesek, nem bírván tovább az éhezést, levetették magukat a bástyáról, mások pedig fegyvertelenül álltak ki a várfalra, s így kínálták fel védtelen testüket a dárdáknak.

Gracchus ezt elviselhetetlennek érezte, de minthogy nem mert a dictator parancsa ellenére csatát kezdeni - mert jól tudta, hogy ha nyíltan akar élelmet juttatni a városba, azt csak harc árán teheti, arra pedig, hogy titokban bonyolítsa le a szállítást, nem volt lehetőség - több hordót töltött meg a környékről összeszedett gabonával, s hírnök útján értesítette Casilinum elöljáróit, hogy fogják ki a folyón lesodródó hordókat. Rákövetkező éjjel, eltelve a római követ keltette reménnyel, mindenki a folyót figyelte, amelynek közepén meg is jelentek a nekik szánt hordók. Az élelmet egyenlő arányban szétosztották maguk között, s így jártak el a második és harmadik napon is. Minthogy a küldemény éjszaka indult el és érkezett meg, elkerülte az ellenséges őrök figyelmét. Ezután azonban az állandó esőktől a szokottnál sebesebb áradat a hordókat az ellenség megszállta túlsó partra sodorta, ahol fennakadtak a parton nőtt fűzfákon. Az őrök, észrevévén a dolgot, jelentették Hannibalnak, s azután fokozott éberséggel ügyeltek, hogy ne lehessen semmit észrevétlenül a városba küldeni a Volturnus folyón. Ekkor azonban a római táborban diót szórtak a vízbe, amelyet, miután a folyó közepén leúszott, Casilinumnál vesszőfonadék kerítéssel fogtak fel.

Végül azonban olyan nagy lett az éhség, hogy a szíjakat, a pajzsokról lehúzott bőrt próbálták forró vízben megpuhítani és megrágni, nem iszonyodtak sem a patkánytól, sem egyéb állattól, s minden füvet és gyökeret kiástak a védősánc tövében. Amikor az ellenség a falon kívül minden füves területet felszántott, felülről répamagot szórtak rájuk, úgyhogy Hannibal így kiáltott fel: „Hát addig kell még Casilinum alatt üldögélnem, míg ebből répa nő?" S noha előzőleg hallani sem akart megegyezésről, végül hajlandó volt tárgyalást kezdeni arról, hogy a szabad polgárok megváltsák magukat.
Fejenként hét uncia arany váltságdíjban állapodtak meg. A védők, miután ünnepélyes ígéretet kaptak, megadták magukat. Míg az aranyat ki nem fizették, foglyok voltak, azután, a megállapodás értelmében, szabadon bocsátották őket. Ez sokkal jobban megfelel a valóságnak, mert nehezen hihető, hogy lovasokat küldtek volna a távozók után, akik aztán lemészárolták őket. A védők főként praenesteiek voltak. Az ötszáz főnyi őrségnek csaknem a felét pusztította el a fegyver vagy éhség. A többi praenestei praetorával, a hajdani írnokkal, M. Aniciusszal sértetlenül tért vissza városába.

Ezt az annak idején Praeneste forumán felállított, togája alatt vértet viselő, beburkolt fejű szobor is bizonyította (valamint három hadijelvény), ezzel az érctáblába vésett felirattal: „M. Anicius fogadalmi ajándéka azokért a katonákért, akik Casilinumot védték." Hasonló szövegű feliratot lehetett látni a Fortuna szentélyében elhelyezett három hadijelvény alatt is.

20. Casilinum városát Hannibal visszaadta a campaniabelieknek, s védelmükre hétszáz főnyi őrséget hagyott, nehogy a pun sereg elvonulása után a rómaiak megtámadják őket.
A római senatus a praenestei katonáknak dupla zsoldot s ötévi szolgálatmentességet szavazott meg. Vitézségükért felajánlották nekik a római polgárjogot is, de ők ezt nem óhajtották hazájuk polgárjogával felcserélni. A perusiabeliek sorsáról homályosabban szól a hagyomány, s nincs olyan maguk emelte fogadalmi emlékmű, sem olyan senatusi határozat, amely segítene eloszlatni ezt a homályt.

Ugyanebben az időben Petelia lakóit, akik a bruttiusok közül egymaguk tartottak ki a római barátság mellett, nemcsak a környéket akkor megszállva tartó carthagóiak kezdték szorongatni, hanem - velük ellentétes pártállásuk miatt - a többi bruttiusok is. Minthogy gyengének érezték magukat ennyi fenyegetéssel szemben, követeket küldtek Rómába, hogy védősereget kérjenek. Könyörgésük és könnyeik - mert mikor azt a választ kapták, hogy próbáljanak maguk gondoskodni biztonságukról, a Curia előcsarnokában siralmas panaszszavakra fakadtak - mély együttérzést keltettek az atyákban és a népben. Az atyák, mikor M. Aemilius praetor újra megkérdezte a véleményüket, számba véve a birodalom rendelkezésére álló valamennyi fegyveres erőt, kénytelenek voltak beismerni, hogy nem tudnak gondoskodni ily távol lakó szövetséges biztonságáról, s felszólították őket, hogy térjenek haza, s mindvégig teljes mértékben eleget téve szövetségi hűségüknek, igyekezzenek a jelenlegi nehéz helyzetnek megfelelően ezután is maguk gondoskodni biztonságukról.

Mikor a követség a peteliabeliekkel közölte ezt az üzenetet, senatoraikon egyszeriben olyan rémület és levertség vett erőt, hogy egy részük azt javasolta: fusson, ki merre lát, hagyják el városukat;

mások pedig azt mondták, hogy - mivel régi szövetségesük cserbenhagyta őket csatlakozzanak a többi bruttiushoz, s az ő közbenjárásukkal hódoljanak meg Hannibalnak. De mégis az a csoport győzött, amely úgy vélekedett, hogy semmit se tegyenek elhamarkodottan és meggondolatlanul, hanem még egyszer hányják-vessék meg a dolgot. Másnap azután kevésbé rémült hangulatban ismét megtanácskozták az ügyet, s a vezetők keresztülvitték a határozatot, hogy a földekről mindent szállítsanak be a városba, amelynek falait meg kell erősíteni.

21. Körülbelül ebben az időben levél érkezett Rómába Siciliából és Sardiniából. A senatusban először a Siciliából kapott levelet olvasták fel, amelyet T. Otacilius propraetor írt. Ebben közölte, hogy P. Furius praetor hajóhadával Africából Lilybaeumba érkezett; ő maga súlyosan megsebesült és élethalál közt lebeg. A katonaságnak és a szövetséges hajóslegénységnek nem tudta időben kiadni a zsoldot és gabonát, s nem is tudja, honnan lehetne ellátni őket. Nyomatékosan kéri, hogy a lehető leggyorsabban küldjenek neki utánpótlást, s ha jónak látják, küldjenek oda egyet az új praetorok közül is, aki majd átveszi a helyét. Majdnem ugyanazt írta - szintén zsoldot és gabonát kérve - A. Cornelius Mammula propraetor is Sardiniából. Mindkettőnek azt válaszolták, hogy nem tudnak nekik semmit sem küldeni, s utasították őket, hogy gondoskodjanak saját maguk hajóhaduk és seregük ellátásáról.
T. Otacilius követek útján a római nép egyetlen támaszához, Hieróhoz fordult, akitől a zsold kifizetéséhez elégséges pénzt s hat hónapra elegendő gabonát kapott, Sardiniában pedig az áldozatkész szövetséges városok adták össze, amire Corneliusnak szüksége volt.
Rómában is híjával voltak a pénznek, ezért M. Minucius néptribunus javaslatára a pénzügyek intézésére triumvireket neveztek ki: L. Aemilius Papust, volt consult és censort, M. Atilius Regulus volt kétszeres consult és L. Scribonius Libo akkori néptribunust. Duumvireket is választottak: Marcus és Caius Atiliust; ők szentelték fel Concordia templomát, amelynek megépítésére L. Manlius praetor tett fogadalmat. Három főpapot is választottak az elhunyt P. Scantinius, a Cannaenál elesett L. Aemilius Paulus consul és Q. Aelius Paetus helyett: Q. Caecilius Metellust, Q. Fabius Maximust és Q. Fulvius Flaccust.

22. Az atyák, miután a többi kárt, amit a sors egyre zuhogó csapásai okoztak - már amennyire emberi erő erre képes volt -, helyrehozták, saját magukkal kezdtek foglalkozni: mennyire megüresedett a Curia, s milyen kicsiny azoknak a száma, akik az államügyekben tanácskozni összegyűlnek. Hiszen L. Aemilius és C. Flaminius censorsága óta nem egészítették ki a senatust, holott az elmúlt öt évben a szerencsétlen csaták, s ezenfelül az egyéni végzet is igen sok senatort elragadtak közülük.

M. Aemilius praetor - miután a dictator, már Casilinum eleste után, visszatért a hadsereghez ez ügyben, általános kívánságra, előterjesztést tett. Ekkor Spurius Carvilius hosszú beszédben panaszolta el, hogy nemcsak az atyák vannak kevesen, de igen csekély azoknak a polgároknak a száma is, akik alkalmasak arra, hogy a senatorok közé beválasszák őket. Ezért - mondta nyomatékosan javasolja, hogy a senatus kiegészítése végett s azért, hogy még szorosabbra fűzzék a kapcsolatot a latin szövetségesek és a római nép között, minden latin törzs két senatorának, akiket az atyák erre méltónak tartanak, adják meg a polgárjogot, s válasszák be ezeket az elhunyt senatorok helyére.

Ez a javaslat éppoly ellenállást váltott ki, mint annak idején, mikor követelésként maguk a latinok terjesztették elő. A felháborodott hallgatóság zúgása az egész Curiát betöltötte, s különösen T. Manlius hangoztatta: akad itt még egy leszármazottja annak a családnak, amelynek consul őse egykor a Capitoliumon azzal fenyegetőzött, hogy saját kezével öli meg azt a latint, akit a Curiában megpillant. Q. Fabius Maximus kijelentette, hogy soha még javaslatot alkalmatlanabb időben nem terjesztettek a senatus elé, mint éppen ezt, amely szövetségeseinket, mikor annyira ingadoznak, és hűségük annyira kétes, ráadásul még izgalomba is fogja hozni. Egyetlen ember meggondolatlan kijelentését mindnyájuk hallgatásával kell meg nem történtté tenniük, s ha valaha is elhangzott a Curiában olyan titkos, szent rejtelmet érintő szó, amiről hallgatniuk kell, úgy ezt a kijelentést kell mindenekfelett eltitkolniuk, elfeledniük, s el nem hangzottnak tekinteniük. Így ez a dolog nem is jött többé szóba.
Úgy döntöttek, hogy a még életben lévő volt censorok közül a legidősebbet kell a senatus kiegészítésének feladatára dictatorrá

megválasztani, s elrendelték, hogy C. Terentius consul jöjjön Rómába kinevezni a dictatort. Ez az Apuliát védelmező seregtől erőltetett menetben meg is érkezett, s a senatus döntése alapján - szokás szerint a következő éjjel - M. Fabius Buteót nevezte ki dictatornak hat hónapra, lovassági főparancsnok nélkül.

23. A dictator, miután a lictorok kíséretében fellépett a szószékre, kijelentette: nem helyesli, hogy - amire eddig sose volt példa - egy időben két dictatort válasszanak, hogy egy dictatornak ne legyen lovassági főparancsnoka, se pedig, hogy egyetlen emberre bízzák a censori hatalmat, méghozzá másodízben ugyanarra, s azt sem, hogy egy dictatornak, hacsak nem háború vezetésére választották meg, hathónapi teljhatalmat adjanak. S ő majd rajta lesz, hogy rendezze a sors, idő, és kényszerűség miatt összezavarodott helyzetet. Mert senkit sem fog kizárni azok közül, akiket C. Flaminius és L. Aemilius censorok választottak be a senatusba. Leíratja, majd felolvastatja a névsorukat, nehogy egyetlen ember döntsön és ítéljen a senatorok jó híre és erkölcse felől, s úgy kívánja az elhunyt senatorok helyét betölteni, hogy nyilvánvaló legyen: az egyik tisztséget részesíti előnyben a másikkal, nem pedig egyik embert a másikkal szemben.
Felolvastatta a régi senatorok névsorát, majd elsősorban azokat jelölte - megválasztásuk sorrendjében - az elhunytak helyére, akik L. Aemilius és C. Flaminius censorsága után kaptak curulisi tisztséget, de még nem választották be őket a senatusba. Azután azokat, akik aedilisek, néptribunusok, quaestorok voltak, végül azok közül választott, akik kisebb tisztségeket viseltek, akiknek a házában az ellenségtől szerzett fegyverzsákmány függött, vagy elnyerték a polgári koszorút.
Így választott meg, általános tetszésnyilvánítástól kísérve, százhetvenhét senatort, majd azonnal lemondott dictatori tisztségéről, s egyszerű polgárként lépve le a szónoki emelvényről, elküldte a lictorokat. Elvegyült a magánügyeit intéző tömegben, jó ideig időzött köztük, azzal a nyilvánvaló szándékkal, hogy a népnek ne jusson eszébe hazakísérni őt, mikor a Forumról eltávozik. De még ezzel a késlekedéssel sem tudta ellankasztani az emberek buzgalmát, akik igen nagy számban kísérték haza.
A consul másnap éjszaka visszautazott a sereghez, anélkül hogy erről a senatust értesítette volna, mert nem akarta, hogy ott marasztalják a Városban a választógyűlés megtartására.

24. Másnap a senatus M. Pomponius praetor kérdésére úgy döntött, ír a dictatornak, hogy - ha az állam érdekével össze tudja egyeztetni - jöjjön Rómába az új consulok megválasztására, s jöjjön vele a lovassági főparancsnok és M. Marcellus praetor is, hogy az atyák tájékoztatást kapjanak tőlük az állam helyzetéről, s ennek ismeretében hozzanak határozatokat. A meg
hívottak mind meg is jelentek, miután a legiók parancsnokságát az ott maradt legatusokra bízták. A dictator magáról csak néhány szerény szót mondott, s az elért sikereket elsősorban Ti. Sempronius Gracchus lovassági főparancsnoknak tulajdonította. Majd megtartotta a választógyűlést, amelyen consullá választották a távollevő, ekkoriban Galliában tevékenykedő L. Postumiust - harmadszor - és Ti. Sempronius Gracchust, aki akkor lovassági főparancsnok és curulis aedilis volt. Ezután megválasztották a praetorokat: M. Valerius Laevinust másodszor -, Ap. Claudius Pulchert, Q. Fulvius Flaccust, Q. Mucius Scaevolát. A dictator a tisztségviselők megválasztása után visszatért serege téli szállására, Teanumba, Rómában hagyva lovassági főparancsnokát, hogy az - miután néhány nap múlva úgyis át kell vennie tisztségét - tanácskozzék az atyákkal a hadsereg jövő évi sorozásáról és felszereléséről.
Figyelmüket teljesen ez a dolog kötötte le, mikor újabb vereség híre érkezett - mert ebben az évben a végzet szinte csapást csapásra halmozott -: L. Postumius újonnan megválasztott consult Galliában seregével együtt elpusztították, midőn a gallusok nyelvén Litanának nevezett hatalmas rengetegen akarta átvezetni csapatait. A gallusok az erdőn átvezető utat jobbról-balról övező fákat befűrészelték, úgyhogy ezek állva maradtak, de azután a legkisebb érintésre eldőltek. Postumius két római legióval rendelkezett, s ehhez a felső tenger mellett lakó szövetségesekből olyan sok embert sorozott be, hogy összesen huszonötezer fegyveressel nyomult be az ellenséges területre. A gallusok közben lesben álltak az erdő szélén, s mikor a menet beért a rengetegbe, ledöntötték a legszélső, elfűrészelt fákat. Ezek aztán, miközben egymás után dőlt rá az egyik, a másik ingatag, önmagában éppen hogy álló törzsére, két oldalról rájuk zuhanva maguk alá temettek fegyvert, férfit, lovat, úgyhogy alig tíz ember menekült meg. Ugyanis, miközben a legtöbbet a fatörzsek és letört ágak ütötték le, a többit, a váratlan szerencsétlenségtől

megzavarodott tömeget, az egész erdőséget körülfogó fegyveres gallusok ölték halomra. A nagy seregből csak néhányat ejtettek foglyul, akik a folyón átvezető hídhoz igyekeztek, de körülzárta őket a hidat már előzőleg elfoglaló ellenség. Itt esett el Postumius, aki minden erejével küzdött, hogy ne ejtsék foglyul. A fővezér testéről lehúzott fegyvereket s levágott fejét a boiusok ujjongva egy szentélyben helyezték el, amelyet itt legjobban tiszteltek. Azután a fejet szokásuk szerint megtisztították, a koponyát aranyba foglalták, s ünnepi áldozatoknál szent edényként, s az áldozópapok és a templom elöljáróinak serlegeként használták.
A gallusok zsákmánya sem volt csekélyebb, mint győzelmük. Mert noha a legtöbb jószágot eltemették a rájuk zuhanó fatörzsek, a többi felszerelést, minthogy nem hordták szanaszét a menekülők, ott találták meg a leterített hadmenet teljes hosszában a földön.

25. E vereség hírére a polgárokat jó egynéhány napig olyan rettegés töltötte el, hogy zárva tartották a boltokat, a Városra szinte éjszakai magány borult. Ezért a senatus megbízta az aediliseket, járják be a Várost, nyittassák ki a boltokat, s intézkedjenek, hogy a Város ne mutassa az általános gyász képét. Ezután Ti. Sempronius összehívta a senatust, s vigasztaló és buzdító szavakat intézett az atyákhoz: Azok, akiket a cannaei csapás sem tudott összetörni, ne adják át magukat ilyen kisebb vereség hatására a kétségbeesésnek! Hiszen ha igazi ellenségükkel, a carthagóiakkal és Hanniballal szemben sikeresen helytállnak - s ő reméli, hogy így lesz! -, akkor kockázat nélkül mellőzhetik, vagy akár el is halaszthatják a gallusok elleni háborút, mert az isteneknek és a római népnek módja lesz még rá, hogy megbosszulják ezt az álnokságot, most azonban a pun háborúról s az ehhez szükséges csapatokról kell tanácskozniuk és dönteniük.

Először ő sorolta el, hogy mennyi gyalogos és lovas, mennyi római polgár van a dictator seregében, azután Marcellus számolt be saját csapatai állapotáról. S a helyzetet ismerőktől megkérdezték, mekkora sereg tartózkodik C. Terentius consullal Apuliában. De arra mégsem tudtak megoldást találni, hogyan lehetne a két consuli sereget ilyen fontos háborúra megfelelőképpen megerősíteni. Ezért elhatározták, bármilyen jogos bosszúvágy fűtötte is őket, hogy ebben az évben nem foglalkoznak Galliával.

A dictator seregét átadták a consulnak. Úgy döntöttek, hogy M. Marcellus seregéből azokat, akik Cannaenál megfutottak, el kell szállítani Siciliába, s ott kell szolgálniuk, amíg csak Italiában a háború tart. Ugyanide kell küldeni a dictator seregéből is a gyengébb katonákat, nem szabva meg szolgálati idejüket, kivéve, ha már részt vettek az előírt számú hadjáratban. A L. Postumius helyére megválasztandó másik consulnak két városi legiót szavaztak meg, s elhatározták, hogy mihelyt a jósjelek megengedik, megtartják a választást. Ezenkívül a lehető leggyorsabban ide kell vezényelni Siciliából két legiót, hogy a városi legiókkal rendelkező consul ezekből válogathasson annyi katonát, amennyire szüksége van. C. Terentius consul fővezéri megbízatását egy évvel meg kell hosszabbítani, s az Apuliát védelmező sereg erejét semmivel sem szabad csökkenteni.

26. Míg Italiában ezek történtek, s ilyen előkészületek folytak, Hispaniában is hasonló hevességgel, de eddig még inkább a római sikerek jegyében folyt a háború. Miután Publius és Cnaeus Scipio megosztoztak a csapatokon, úgyhogy Cnaeus hadakozzék a szárazföldön, Publius pedig a tengeren, Hasdrubal, a pun vezér, aki különösebben serege egyik részében sem bízott, a távolság és terep segítségével biztosítva magát, távol tartózkodott az ellenségtől, mindaddig, míg Africából - szívós és gyakori sürgetésére - nem küldtek neki négyezer gyalogost és ötszáz lovast erősítésül. Ekkor, végre új reményre kapva, közelebb nyomult táborával az ellenséghez, hajóhadát is felszereltette, és ellátta legénységgel a szigetek és a tengerpart védelmére. Miközben teljes erővel újra támadásba lendült, megrémítette hajósparancsnokainak átpártolása, akik, amióta keményen megdorgálta őket, mert annak idején a Hiberusnál gyáván cserbenhagyták a hajóhadat, többé sem a vezérhez, sem a carthagóiakhoz nem voltak eléggé hűségesek. A szökevények fellázították a tartesiusok népét, felbujtásukra néhány város is elpártolt, sőt az egyiket saját maguk foglalták el ostrommal. Ezért Hasdrubal a rómaiak helyett e nép ellen folytatta a háborút, s harcra kész seregével az ellenséges területre benyomulva elhatározta, hogy megtámadja a tartesiusok egyik nemes származású vezérét, Chalbust, aki tekintélyes seregével a néhány napja elfoglalt város előtt táborozott.
Előreküldte tehát könnyű fegyvereseit, hogy az ellenséget csatára

kicsalják, lovasai egy részével pedig végigportyáztatta a földeket, hogy az elkószáló ellenséges katonákat megsemmisítsék. Egyidőben támadt a táborban kavarodás, a környéken pedig öldöklés és menekülés. Azután a tartesiusok különböző utakon visszatértek táborukba, egyszeriben eltűnt félelmük, s nemcsak arra volt bátorságuk, hogy sáncaikat megvédjék, de arra is, hogy az ellenséget megtámadják. Összetömörülve kitörtek a táborból, szokásuk szerint a fegyvertánc lépéseivel, s váratlan merészségük rémülettel töltötte el az őket nemrég még csatára kihívó ellenséget.
Ezért azután csapatait Hasdrubal is egy eléggé magas dombra vezette, amelyet az előtte levő folyó védett, s ide vonta vissza előreküldött könnyű fegyvereseit és elszéledt lovasait. De még a domb és folyó védelmében sem bízott eléggé, ezért körülsáncoltatta táborát. Miután így kölcsönösen megrémítették egymást, néhányszor összecsaptak, s itt sem a numida lovasság nem ért fel a hispannal, sem a maurus parittyások a kerek pajzsos csapatokkal, akik gyorsaságban elérték, testi erőben és bátorságban pedig jócskán felül is múlták őket.

27. A tartesiusok, miután a punokat állandóan táboruk előtt tanyázva se bírták ütközetre kényszeríteni, a tábor megostromlása pedig nehéz feladatnak látszott, rohammal bevették az Ascua nevű várost, ahol Hasdrubal, mikor a vidékre benyomult, gabonát és egyéb készleteket
halmozott fel, s megszállták a körülötte fekvő vidéket is. De seregükben most már se menet közben, se a táborban semmi erővel nem tudták fenntartani a fegyelmet. Hasdrubal észrevéve ezt a lazaságot, amely rendszerint együtt szokott járni a sikerrel, biztatta katonáit, hogy támadjanak rá a hadijelvények nélkül szanaszét kószáló ellenségre, s leereszkedvén a dombról, hadirendben táboruk ellen indult.
Mikor az őrállomásokról és figyelőhelyekről rendetlenül megfutó őrszemek jelentették, hogy közeledik, elhangzott a „fegyverbe" kiáltás. S ki-ki, mihelyt felkaphatta fegyvereit, nem ügyelve parancsra, hadijelvényre, hadirend és felsorakozás nélkül vetette magát a küzdelembe. Az elsők már közelharcban álltak, mialatt a többiek csapatba verődve rohantak előre, mások pedig még el sem indultak a táborból. De kezdetben maga ez az elszántság is megdöbbentette az ellenséget. Később, mikor külön-külön

besodródtak a harc sűrűjébe, s kis számuk miatt nemigen védekezhettek, egyik a másikat kereste tekintetével, s minden oldalról szorongattatva kör alakba tömörültek; ember embert, pajzs pajzsot ért, olyan szűk térre szorultak, s alig volt helyük a fegyverforgatásra. Az ellenség körülfogta, s a nap nagy részében mészárolta őket, csak egy kis töredékük tudott, kitörve a gyűrűből, az erdőkbe és hegyekbe menekülni. Rémületük átterjedt a táborra is, amelyet feladtak, s rákövetkező nap egész törzsük megadta magát.
De ez a megállapodás nem volt hosszú életű. Mert közvetlenül utána üzenet érkezett Carthagóból, hogy Hasdrubal, amilyen gyorsan csak teheti, vezesse át seregét Italiába. Mikor ez a hír ismeretessé vált, Hispaniában majdnem minden törzs rokonszenve a rómaiak felé fordult. Ezért Hasdrubal azonnal levelet írt Carthagóba, bejelentve, mennyi kárt okozott neki ez a távozásáról elterjedt hír. Ha valóban útra kelne, mielőtt a Hiberust átlépné, egész Hispania a rómaiak hatalmába kerülne. Mert arról nem is szólva, hogy nincs olyan serege vagy vezére, akit maga helyett itt hagyhat, a rómaiak olyan kitűnő hadvezérekkel rendelkeznek, akiknek még egyenlő erőkkel is alig lehetne ellenállni. Ezért, ha egyáltalán törődnek még valamit Hispaniával, küldjenek ide megfelelő erős sereggel egy új vezért, akinek, még ha teljes sikerrel hadakoznék is, bőven akad majd tennivalója.

28. Bármilyen nagy hatással volt is a levél első pillanatban a senatusra, mégis, mivel Italia sokkal fontosabb és előbbrevaló gondjuk volt, nem változtatták meg Hasdrubalról és seregéről hozott döntésüket. Himilcót küldték el megfelelő hadsereggel és megerősített hajóhaddal, hogy Hispaniát - szárazon és vízen hadakozva - hatalmukban megtartsa és megvédelmezze.
Himilco, miután gyalogosseregét és hajósait partra tette, megerősített tábort állított fel, hajóit partra vonta és fallal vétette körül, majd válogatott lovasseregével, egyaránt óvatosan haladva át ingadozó és ellenséges népek területén, megérkezett Hasdrubalhoz. Közölte vele a senatus határozatát és utasításait, tőle viszont a hispaniai háború vezetésére vonatkozó tanácsokat kapott. Majd visszatért táborába, s útközben gyorsasága jelentette számára a legnagyobb biztonságot, mert már régen elhagyta egy-egy ellenséges törzs területét, mielőtt az összeszedte volna csapatait.

Hasdrubal indulása előtt pénzt hajtott be az összes, uralma alatt álló törzstől, jól tudva, hogy Hannibal jó néhány helyen pénzért vásárolta meg az átjutást, s a gallusoktól is csak zsold ellenében kapott segédcsapatokat; s hogy még az Alpok lábáig is alig juthat el, ha üres kézzel vág neki ekkora útnak. Tehát nagy sietve behajtotta a pénzt, majd a Hiberusig nyomult előre.

Mikor a rómaiakhoz megérkezett a carthagói határozatok s Hasdrubal elvonulásának a híre, a két vezér, minden egyéb ügyet félretéve, arra készült, hogy seregüket egyesítve szembeszállnak vele és feltartóztatják, mert meg voltak győződve, hogy ha egy ilyen hadvezér, mint Hasdrubal s a hispaniai sereg egyesül Hanniballal, aki Italiában egymaga is alig legyőzhető ellenségnek bizonyult, ez a római birodalom pusztulását jelentené. Ilyen gondoktól gyötörve, csapataikat a Hiberusnál vonták össze, majd átkeltek a folyón, s hosszú tanácskozás után, hogy szemtől szemben megütközzenek-e az ellenséggel, vagy megelégedjenek azzal, hogy a carthagói szövetségesek ellen intézett támadásokkal igyekeznek tervbe vett útjától eltéríteni, a vidék egyik leggazdagabb városát - a közeli folyó nevéről elnevezett Hiberát - kezdték ostromolni. Hasdrubal e hírre, ahelyett hogy szövetségeseinek vitt volna segítséget, maga is sietve ostromolni kezdte az egyik várost, amely nemrég helyezte magát a rómaiak oltalma alá. Erre a rómaiak sem folytatták tovább a megkezdett ostromot, hanem egyenesen Hasdrubal ellen fordultak.

29. A két sereg néhány napig öt mérföldnyire állt egymástól, s noha voltak köztük kisebb összecsapások, nem került sor komolyabb ütközetre. Végre, mintha csak megbeszélték volna, mindkét oldalon ugyanazon a napon tűzték ki a jelet a csatára, s vonultak ki minden csapatukkal a síkságra. A római sereg három sorban állt fel. A könnyűfegyverzetűek részben az előcsapatokhoz csatlakoztak, részben a hadijelvények mögött helyezkedtek el, a lovasság a szárnyakat fedezte, Hasdrubal csatasora közepét a hispanokkal erősítette meg, s a jobbszárnyra állította a punokat, a balszárnyra az africaiakat és a zsoldos segédcsapatokat; a lovasságból a numidákat a pun gyalogság elé, a többit a szárnyakon, az africaiak előtt helyezte el. Nem minden numidát küldött a jobbszárnyra, csupán

azokat, akik két lovat szoktak magukkal vinni, s gyakran, bárhogy is tomboljon az ütközet, a fáradt lóról teljes fegyverzetben a pihentre ugranak át, akárcsak a mesterlovasok, mert olyan rugalmasak, s olyan jól betanított lovaik vannak.
Ilyen hadirendben álltak fel. A két fél vezéreit majdnem egyforma reménység töltötte el, hiszen egyik sem volt különösebb fölényben a másikkal szemben, csapatai számát és jellegét tekintve, viszont nagyon különböző volt katonáik hangulata. Mert a római katonákat - bármily messze is harcoltak hazájuktól - könnyű volt vezéreiknek meggyőzni, hogy Italiáért és Róma városáért küzdenek; ezért, mintha hazatérésük a csata eredményétől függene, szilárdan élt lelkükben az elhatározás: győzni vagy meghalni. A másik csatasorban nem fűtötte ilyen elszántság a harcosokat, mert nagyrészt hispanok voltak, akik sokkal jobban szerettek volna legyőzöttként Hispaniában maradni, mint hogy győzzenek, s azután Italiába hurcolják őket.
Így mindjárt az első összecsapásban, alighogy kiröppentek a dárdák, csatasoruk közepe megingott, majd megfutott a nagy lendülettel rohamozó rómaiak elől. Nem kevésbé heves küzdelem folyt a szárnyakon is; az egyiken a punok, a másikon az africaiak törtek előre, s két oldalról szorongatták a látszólag körülzárt ellenséget. De a teljesen középre tömörülő római csatasornak még volt elég ereje ahhoz, hogy megakadályozza az ellenséges szárnyak egyesülését; így két irányban két külön ütközet alakult ki, s a rómaiak - akik középen már megfutamították, s számban és erőben felülmúlták az ellenséget - mindkét ponton kétségtelen fölénybe kerültek. Igen sok embert levágtak, s ha a hispanok még szinte az ütközet kezdetén nem futnak szét minden irányba, egész seregükből csak igen kevesen maradtak volna életben. Lovasütközetre tulajdonképp nem is került sor, mert a maurusok és numidák, látva, hogy a csatasor középen meghátrál, a szárnyakat védtelenül hagyták, s maguk előtt hajtva az elefántokat is, rendetlenül megfutottak. Hasdrubal, aki a csata utolsó pillanatáig küzdött, csak néhányadmagával menekült meg az általános öldöklésből. Táborát a rómaiak elfoglalták és kirabolták.

A rómaiak győzelmükkel elérték, hogy Hispania még ingadozó része is hozzájuk csatlakozott, s Hasdrubalt nemcsak attól a reménytől fosztották meg, hogy seregét átvezetheti Italiába, de attól is, hogy megfelelő biztonságban Hispaniában maradhat. Rómában, mikor az

események a két Scipio leveléből ismeretessé váltak, nem is annyira a győzelemnek örültek, inkább annak, hogy megakadályozták Hasdrubal átkelését Italiába.

30. Míg ez történt Hispaniában, Himilco, Hannibal egyik alvezére a bruttiusok földjén néhány hónapi ostrom után elfoglalta Peteliát. A punok sok véráldozattal és sebesüléssel fizettek a győzelemért, s az ostromlottakat nem is a túlerő, inkább az éhség kényszerítette megadásra. Mert miután minden élelmiszert, gabonát, minden megszokott vagy szokatlan négylábú állatot elfogyasztottak, végül bőrökön, füveken, gyökereken, zsenge fakérgen s összegyűjtött faleveleken tengődtek, s csak akkor adták meg magukat, mikor már annyi erejük sem volt, hogy kiálljanak a falra, vagy fölemeljék fegyverüket.
Petelia visszafoglalása után a pun sereg Consentiához vonult, amely sokkal kevésbé elszánt védekezés után néhány nap alatt megadta magát. A bruttiusok hadserege majdnem ezzel egyidőben a Croto nevű görög várost zárta körül, amelyet egykor igen híressé tett nagy fegyveres ereje és lakossága, de mostanra a sok súlyos csapás miatt annyira lehanyatlott, hogy lakóinak száma - valamennyi korosztályt beleszámítva - még a kétezret sem érte el. Így azután az ostromlók könnyen bevették a várost, amelyből elfogytak a védők; csak a fellegvár állt ellen, ahová a város elfoglalása közben támadt zűrzavar s nagy mészárlás közepette néhányan felmenekültek. Majd Locri lakói is - miután vezetői elárulták a tömeget - a punokhoz álltak. Ezen a vidéken csupán Regium lakói tartották meg Róma iránti hűségüket, s maradtak mindvégig a maguk urai.
Siciliában is terjedni kezdett a carthagóiak iránti rokonszenv, sőt még Hiero családjának egyik-másik tagja se maradt egészen ment az elpártolás gondolatától. Ugyanis legidősebb fia, Gelo, megvetéssel nézve atyja magas korát s - a cannaei vereség után - a római szövetséget, a punok pártjára állt, s fellázította volna Siciliát, ha, miután felfegyverezte a népet, s felbujtogatta a szövetségeseket, el nem ragadja a halál, annyira a legjobbkor, hogy ezért joggal lehetett az apját gyanúsítani.
Ezek ennek az évnek Italiában, Africában, Siciliában és Hispaniában változó hadiszerencsével lezajlott eseményei. Az év végén Q. Maximus Fabius kérte a senatustól, hogy felavathassa az eryxi

Venusnak azt a szentélyt, amelynek megépítésére dictator korában tett fogadalmat. A senatus úgy döntött, hogy Ti. Sempronius kijelölt consul hivatalba lépése után terjesszen javaslatot a nép elé arról, hogy Q. Fabius legyen a templom felszentelésével megbízott duumvirek egyike. Ezután M. Aemilius Lepidus emlékére, aki kétszer volt consul és augur, három fia, Lucius, Marcus és Quintus háromnapos gyászünnepséget rendezett, s ezalatt a Forumon huszonkét bajvívópárt léptettek fel. A curulis aedilisek, C. Latorius és Ti. Sempronius Gracchus, a kijelölt consul, aki aedilisi tisztsége viselése közben lovassági főparancsnok is volt, három, egymást követő napon megrendezték a Római Játékokat. M. Aurelius Cotta és M. Caudius Marcellus pedig harmadízben nyitották meg a Plebeius Játékokat.

Éppen a pun háború harmadik esztendejének végén, március idusán lépett hivatalba Ti. Sempronius consul. A praetorok közül Q. Fulvius Flaccust - volt kétszeres consult s volt censort - a városiak, M. Valerius Laevinust pedig az idegenek jogügyeinek az intézésével bízták meg. Sorshúzás útján Ap. Claudius Pulchernek Sicilia, Q. Mucius Scaevolának Sardinia jutott. A nép M. Marcellust proconsuli jogkörrel ruházta fel, mert a cannaei vereség után Italiában a római hadvezérek közül egyedül az ő küzdelmét koszorúzta siker.

31. A senatus mindjárt aznap, hogy a Capitoliumon első ízben összeült, elhatározta, hogy kétszeresére emeli a hadiadót, amelynek egyszeri összegét azonnal be kell szedni, hogy minden katonának kifizethessék esedékes zsoldját, kivéve azokat, akik részt vettek a cannaei
csatában. A hadseregekről a következő határozatokat hozták: a két városi legiónak Ti. Sempronius consul tűzzön ki egy napot, amelyre Calesben össze kell gyülekezniük, innen pedig vezesse a legiókat a Suessula felett álló, Claudius-féle táborba. Az ott tartózkodó legiókat - amelyek nagyjából azonosak voltak a cannaei sereggel - Ap. Claudius Pulcher praetor szállítsa el Siciliába, a Siciliában állomásozókat pedig hozza el Rómába. A sereghez, amelynek Calesban kellett gyülekeznie, M. Claudius Marcellust küldték, azzal a paranccsal, hogy vezesse a városi legiókat Claudius táborába; Ap. Claudius pedig legatusát, Ti. Maecilius Crotót küldte el, hogy vegye át a régi sereget, s onnan vezesse őket Siciliába.

A senatus tagjai először csendben várták, hogy a consul kitűzi a

választógyűlés napját tiszttársa megválasztására. Mikor azonban látták, hogy nyilvánvaló szándékossággal éppen azt a M. Marcellust küldték el, akit ők praetori tisztében végzett kiemelkedő tevékenységéért minden más jelölttel szemben consullá akartak választani, elégedetlenkedő hangok hallatszottak a Curiában. A consul ezek hallatára felszólalt: „Összeírt atyák, mindkét dolog az állam érdekében történt. Az is, hogy M. Claudius a seregek kicserélése végett elutazott Campaniába, s az is, hogy a választógyűlést nem tűzzük ki addig, amíg ő, teljesítve megbízatását, vissza nem tér, hogy ti azt választhassátok meg consulnak, akire jelenleg az államnak a legnagyobb szüksége van, s akit ti is a leginkább akartok."
Így Marcellus visszatéréséig nem esett szó a választógyűlésről. Közben duumvireket választottak - Q. Fabius Maximust és T. Otacilius Crassust -, Otaciliust a Mens, Fabiust az eryxi Venus templomának felszentelésére. Mindkét szentély a Capitoliumon állt, csak egy árok választotta el őket egymástól.
Javaslatot terjesztettek a nép elé arról a háromszáz campaniai lovagról is, akik miután Siciliában becsülettel letöltötték szolgálati idejüket, Rómába érkeztek, hogy kapják meg a római polgárjogot, úgyhogy a Campania elpártolását megelőző naptól kezdve számítsanak Cumae teljes jogú polgárainak. E javaslatot főként az a kijelentésük váltotta ki, hogy maguk se tudják, hova tartoznak, miután előbbi hazájukat megtagadták, az új pedig, ahova visszatértek, nem fogadta be őket.
Miután Marcellus visszatért a seregtől, kitűzték a választás napját, hogy L. Postumius consul utódját megválasszák. Lelkes egyetértéssel Marcellust választották meg, aki azonnal el is foglalta hivatalát. Mikor azonban tisztségét átvette, mennydörgés hallatszott, mire a megkérdezett jóspapok kijelentették, hogy szabálytalannak tekintik a megválasztását; így az atyák közt általánossá vált a vélemény: az isteneknek nincsen kedvére, hogy most először két plebeius nyerte el a consuli méltóságot. Marcellus lemondott tisztségéről, s helyette - immár harmadízben - Q. Fabius Maximust választották meg.
Ebben az évben történt, hogy lángolni kezdett a tenger; Sinuessa mellett egy tehén csikót ellett; Lanuviumban a Megmentő Iuno templomában az istenszobrok vért verítékeztek, s a templom körül kőeső esett. Az eső miatt, szokás szerint háromnapos áldozati ünnepet tartottak, s a többi csodajelet is lelkiismeretes engeszteléssel igyekeztek ártalmatlanná tenni.

32. A consulok elosztották maguk közt a seregeket: Fabius kapta meg a Teanumnál állomásozó sereget, amelynek előbb M. Iunius dictator volt a parancsnoka, Sempronius pedig a szintén itt táborozó önkénteseket és huszonötezer szövetségest. A Siciliából visszatért legiókat M. Valerius praetor parancsnoksága alá rendelték, M. Claudius proconsult pedig ahhoz a sereghez küldték, amely a Suessula és Nola felett fekvő területet biztosította. A praetorok elutaztak Siciliába és Sardiniába. A consulok közhírré tették, hogy valahányszor a senatust összehívják, a senatorok s azok, akiknek a senatusban szavazati joguk van, a Porta Capena mellett gyülekezzenek. Az igazságszolgáltatást intéző praetor bírói székét a nyilvános vízmedencéknél állították fel, s elrendelték, hogy a vádlott itt kötelezze magát a megjelenésre, s ebben az évben itt tárgyalták a pereket.

Közben Mago, Hannibal öccse huszonkétezer gyalogossal, ezerötszáz lovassal, húsz elefánttal, ezer talentum ezüsttel, hatvan hadihajó fedezete alatt már indulóban volt Italiába, mikor megérkezett Carthagóba a hír, hogy milyen súlyos a helyzet Hispaniában, s hogy majdnem minden ott lakó nép átpártolt a rómaiakhoz. Néhányan úgy vélték, hogy ne törődjenek Italiával, s Magót seregével és hajóhadával küldjék el Hispaniába, mikor felcsillant a váratlan remény, hogy meglepetésszerű támadással visszafoglalhatják Siciliát. Az ott tartózkodó római sereg kicsi, a régi praetor, a provincia viszonyaival ismerős A. Cornelius távozóban van, az új praetort most várják. Ezenfelül a sardiniaiak is belefáradtak már a hosszú római uralomba, az elmúlt évben is igen kemény és kapzsi módon bántak velük, roskadoznak a súlyos adók és a jogtalan gabonaszolgáltatás terhe alatt; ahhoz, hogy elpártoljanak, csak egy ember hiányzik, aki a lázadás élére áll. Mindezt a sziget főembereinek titokban hozzájuk érkezett követségétől tudják, amelynek elküldését főként a köztük vagyona és tekintélye miatt vezető szerepet játszó Hampsicora szorgalmazta. Ezeknek a majdnem egyszerre érkezett, részben nyugtalanító, részben biztató híreknek a hatására Magót hajóival és csapataival Hispaniába küldték. A Sardinia elleni vállalkozás vezéréül Hasdrubalt jelölték ki, s nagyjából akkora sereget szavaztak meg

neki, mint Magónak.
Rómában is a consulok, miután végeztek a Város ügyeivel, minden erejüket a háborúnak szentelték. Ti. Sempronius kijelölte a napot, amelyben katonáinak Sinuessában meg kell jelenniük, Q. Fabius pedig a senatus megkérdezése után elrendelte, hogy a földekről az összes gabonát június kalendaeja előtt a megerősített városokba kell behordani, s aki a parancsnak nem tesz eleget, annak földjét földúlják, rabszolgáit nyilvánosan elárverezik, tanyáit felégetik.
Még a jogszolgáltatásra megválasztott praetorokat sem mentesítették a háborús feladatok alól. Úgy döntöttek, hogy Valerius praetor utazzék Apuliába, s vegye át Terentius seregét, s ha majd a legiók megérkeztek Siciliából, elsősorban ezekkel biztosítsa annak a vidéknek a védelmét, Terentius seregét pedig egyik legatusával küldje el Tarentumba. S kapott huszonöt hajót is, hogy ezekkel biztosítsa a Brindisium és Tarentum között húzódó tengerpartot. Ugyanennyi hajót kapott Q. Fulvius városi praetor is a Rómával szomszédos tengerpart védelmére. C. Terentius proconsul azt a feladatot kapta, hogy Picenum környékén tartson sorozást, s gondoskodjék e terület védelméről. T. Otacilius Crassust, miután felavatta a Capitoliumon Mens szentélyét, Siciliába küldték, hogy vegye át a hajóhad parancsnokságát.

33. A földkerekség e két leghatalmasabb népének küzdelmét feszült figyelemmel kísérte minden fejedelem és nép, így Philippus, Macedonia királya is, annál is inkább, mert közel volt Italiához, amelytől csak a Ion-tenger választotta el. Mikor meghallotta a hírt, hogy Hannibal átkelt az Alpokon, előbb örült a rómaiak és punok között kitört háborúnak, később azonban, mivel nem volt tisztában az erőviszonyokkal, ingadozott, hogy melyik népnek kívánja a győzelmet. Mikor pedig a punok a harmadik csatában már harmadik győzelmüket aratták, ő is oda pártolt, ahová a szerencse, s követeket küldött Hannibalhoz. Ezek, félve a római őrhajóktól, elkerülték Brindisium és Tarentum kikötőit, s Laciniumnál, Iuno szentélye mellett léptek partra.

Azután, míg innen Apulián keresztül Capua felé tartottak, római őrjáratok kezére kerültek, s a Luceria mellett táborozó Valerius Laevinus praetor elé vezették őket. Itt Xenophanes, a követség vezetője nem jött zavarba, s kijelentette, Philippus király küldte

őket, hogy baráti szerződést kössenek a római néppel, s felhatalmazása van, hogy a consulokkal, a senatusszal és a római néppel tárgyaljon. A praetor megörülve, hogy miközben régi szövetségeseink elpártolnak, ilyen hatalmas király jelentkezik új szövetségesnek, az ellenséget barátokként fogadta, s kísérőket adott melléjük, hogy gondosan kalauzolják őket, megmutatva, mely vidéket és erdőségeket tartják megszállva a rómaiak s melyeket az ellenség. Xenophanes a római helyőrségeken át eljutott Campaniába, majd a legrövidebb úton Hannibal táborába, s itt barátsági szerződést kötöttek a következő feltételekkel: Philippus király a lehető legnagyobb hajóhaddal (várható volt, hogy mintegy kétszáz hajót tud felvonultatni) átkel Italiába, végigpusztítja a tengerpartot, s szárazon és vízen a maga részéről is megindítja a háborút. A háború befejezése után Italia s maga Róma városa is a carthagóiak és Hannibal fennhatósága alá kerül, s minden zsákmány Hannibalnak jut. Viszont a punok Italia meghódítása után áthajóznak Görögországba, s megtámadják azokat a népeket, amelyeket a király kijelöl, s minden Macedoniával szomszédos államot s hozzá közel eső szigetet Philippus birodalmához csatolnak.

34. Nagyjából ilyen feltételekkel kötött szerződést a pun fővezér s a macedon követség, amellyel három megbízottat küldtek, hogy személyesen kapják meg a király jóváhagyását: Gisgót, Bostart és Magót. Ugyanoda tértek vissza, a laciniumi Iuno szentélyéhez, ahol egy rejtett öbölben várt rájuk a hajó. Mikor innen kihajózva nekivágtak a nyílt tengernek, észrevették őket a calabriai partok mellett őrszolgálatot teljesítő római hajók. Valerius Flaccus gyors járatú hajókat küldött utánuk, hogy tartóztassák fel őket; a király emberei először menekülni próbáltak, de látva, hogy a rómaiak gyorsabbak, megadták magukat. A hajók parancsnoka elé vitték őket, s ennek kérdéseire, hogy kicsodák, honnan jönnek és hová tartanak, Xenophanes ismét az egyszer már jól bevált hazugsággal hozakodott elő: Philippus király küldte a rómaiakhoz, s így jutott el M. Valeriushoz, s csak addig volt biztonságos az útja, mert az ellenséges őrségekkel bekerített Campanián nem tudott átjutni. - De Hannibal követeinek pun ruházata és külseje gyanút ébresztett a rómaiakban, s mikor a kérdésekre feleltek, beszédük is elárulta

őket. Mikor aztán kísérőiket külön-külön kihallgatták és megfenyegették, előkerült Hannibal Philippushoz küldött levele s a macedon király és a pun vezér között kötött megállapodás.
Így, miután eléggé tisztába jöttek a helyzettel, legjobbnak látták, ha a foglyokat és kísérőiket a lehető leggyorsabban elküldik Rómába a senatushoz vagy a consulokhoz - ahol éppen megtalálhatók. Ezért kiválasztották s útnak indították az öt leggyorsabb hajót L. Valerius Antias parancsnokága alatt, meghagyva neki, hogy a követeket a hajókon elkülönítve őrizze s ügyeljen, nehogy beszélgethessenek vagy valamit közölhessenek egymással.
Rómában éppen ebben az időben ismertette a Sardiniából visszatért A. Cornelius Mammula, hogy mi a helyzet a szigeten: mindenki az elpártolás, a lázadás gondolatával foglalkozik; utódja, Q. Mucius az egészségtelen időjárás és rossz ivóvíz miatt olyan, ha nem is végzetes, de hosszadalmas betegségbe esett, ami még sokáig megakadályozza abban, hogy a háború vezetésének terhét vállalja; az ott tartózkodó hadsereg arra elég erős, hogy a sziget biztonságát békeidőben biztosítsa, de arra már kevésbé, hogy egy várható háborúban helytálljon. - Ezért az atyák úgy döntöttek, hogy Q. Fulvius Flaccus sorozzon be ötezer gyalogost és négyszáz lovast, ezt a legiót a lehető leggyorsabban szállítsa át Sardiniába, s állítson az élükre belátása szerint egy parancsnokot, aki Mucius felgyógyulásáig a vezéri teendőket ellátja. Ő e feladattal T. Manlius Torquatust bízta meg, aki már kétszer volt consul s volt censor is, s aki első consulsága idején Sardinia lakóit leigázta.

Majdnem ugyanebben az időben indult el Carthagóból egy hajóraj Sardinia felé, a Calvus melléknevű Hasdrubal vezetésével. De egy rettenetes vihar szétszórta s a Baleari-szigetekig sodorta őket, ahol azzal, hogy hajóikat javítás végett partra vonták - mert nem annyira azok felszerelése, inkább teknője sérült meg - jó sok időt vesztegettek el.

35. Italiában, ahol a cannaei csata után - mivel az egyik fél ereje megtört, a másiké elernyedt alábbhagyott a háború lendülete, a campaniabeliek saját elhatározásukból hatalmukba akarták keríteni Cumaet. Először megkísérelték őket fellázítani a rómaiak ellen, majd amikor ez nem sikerült, csellel próbálták elfoglalni a várost. A campaniabeliek Hamában szokták megülni közös áldozati ünnepüket. A cumaebelieket értesítették, hogy jelen lesz a

campaniai senatus is, s kérték, jelenjen meg a cumaei senatus is, s tanácskozzák meg együtt, hogy a két népnek ugyanazok legyenek a barátai és ellenségei; ők majd fegyveres őrséggel gondoskodnak arról, hogy se a rómaiak, se a punok ne veszélyeztethessék őket. A cumaebeliek, bár cselt gyanítottak, mindenbe beleegyeztek, úgy vélvén, hogy ezzel leplezhetik legjobban saját ravasz szándékukat.

Közben Ti. Sempronius római consul Sinuessában, ahová embereinek a kijelölt napra össze kellett gyülekeznie, megszemlélte a sereget, majd átkelve a Volturnus folyón, Liternum mellett ütött tábort. Minthogy itt nyugalomban telt az idő, katonáit sűrűn gyakorlatoztatta, hogy az újoncok - legnagyobbrészt önkéntesek - megtanuljanak a hadijelvényekhez igazodni, s a csatasorban felismerjék egységüket.

Eközben a vezér legnagyobb gondja az volt - s legatusainak és tribunusainak szóló utasításait is ez a törekvés hatotta át -, hogy ne zavarja meg az egyetértést a különböző rendekhez tartozó katonák közt az, hogy az egyik lenézi a másikat korábbi helyzete miatt: a régi katona tartsa magával egyenrangúnak az újoncot, s a szabad polgár az önkéntest! De legyenek meggyőződve, hogy eléggé megbecsültek és nemesek mindnyájan, akikre a római nép fegyvereit és hadijelvényeit rábízta. S a sors, amely elindította őket ezen az úton, most azt parancsolja, hogy tovább is ezen járjanak. Rendkívüli lelkesedéssel hirdették ezt a vezérek, de még lelkesebben igyekeztek megvalósítani a katonák, s csakhamar olyan egyetértésben fogtak össze, hogy szinte elfelejtették, ki milyen helyzetben volt katonáskodása előtt.

Gracchushoz, miközben ezen buzgólkodott, követek érkeztek Cumaeból, bejelentve, hogy milyen javaslatot tett nekik néhány napja a campaniai követség, s hogy ők erre mit válaszoltak. Három nap múlva kezdődik az ünnepség, s Campaniából nemcsak a teljes senatus lesz ott, hanem egy katonai tábor és sereg is. Gracchus felszólította a cumaebelieket, hogy a földekről mindent szállítsanak be a városba, s maradjanak a falak mögött; ő maga pedig egy nappal a campaniai áldozati ünnepség előtt a Hamától háromezer lépésnyire fekvő Cumaeba vonult. Ott, a megbeszélés szerint, már nagy számban megjelentek a campaniabeliek is, és nem messze állomásozott tizennégyezer katonával egy rejtett táborban Marius Alfius medix tuticus - így hívják a legfőbb campaniai tisztviselőt -, aki sokkal több gondot fordított az áldozati kellékekre és a cselvetés előkészületeire, mint tábora biztonságára vagy más védelmi

intézkedésekre.
Az áldozati ünnep Hamában három napig tartott. Az áldozatot éjszaka mutatták be, és éjfél előtt ért véget. Gracchus, ezt az időt akarván kihasználni a rajtaütésre, a város kapuiba őröket állított, nehogy valaki is hírt vihessen szándékáról, s katonáinak meghagyta: a tizedik óra előtt egyenek, gyűjtsenek erőt, és pihenjék ki magukat, hogy amint alkonyodni kezd, azonnal fel tudjanak sorakozni hadijelvényeik köré. Az első őrállás ideje körül indította el seregét, s teljes csendben elvonult. Éjféltájban érkezett Hamához, s egyszerre hatolt be az éjszakai ünnep miatt őrizetlenül hagyott campaniai tábor valamennyi kapuján. Egyeseket álmukban öltek meg, másokat akkor, mikor az áldozat végeztével fegyvertelenül visszaérkeztek. Az éjszakai zűrzavarban ötezer embert vágtak le, több mint kétezret ejtettek foglyul - köztük magát a vezért, Marius Alfiust is -, és harmincnégy hadijelvényt zsákmányoltak.

36. Gracchus, miután nem egészen száz embert vesztve elfoglalta az ellenséges tábort, gyorsan visszahúzódott Cumaeba, mert tartott Hannibaltól, akinek tábora ott állt Capua fölött
a Tifata-hegyen. E sejtelme nem is bizonyult alaptalannak. Alighogy a vereség híre elért Capuába, Hannibal, abban a reményben, hogy még Hamánál rajtaüthet az újoncokból, legnagyobbrészt rabszolgákból álló seregen, amely féktelen győzelmi mámorában most a vesztesek kifosztásával s a zsákmány elhurcolásával van elfoglalva, gyorsított menetben elindult Capuából, a szembejövő campaniabelieket fegyveres kísérettel Capuába küldte, a sebesülteket pedig kocsira ültette. Hamánál azonban nem talált mást, csupán az ellenség kiürített táborát, a nemrég lezajlott öldöklés nyomait és szövetségesei szanaszét heverő holttesteit.
Néhányan arra akarták rábírni, hogy azonnal vonuljon Cumaehoz, s ostromolja meg a várost. S noha ő is nagyon szeretett volna - ha már Neapolist nem tudta bevenni - Cumaet elfoglalva legalább egy tengerparti város birtokába jutni, mégis visszavonult Tifata mellett levő táborába, mert katonái, mikor sietve elindultak, fegyverükön kívül semmi más hadieszközt nem hoztak magukkal. Majd, engedve a campaniabeliek sürgetésének, másnap minden, az ostromhoz szükséges felszereléssel Cumaehoz vonult, s végigpusztítva a környéket, ezerlépésnyi távolságra ütött tábort a várostól, amelyben Gracchus továbbra is kitartott, nem mintha eléggé bízott volna

seregében, de szégyellte volna ilyen nehéz helyzetben cserbenhagyni szövetségeseinket, akik az ő és a római nép segítségéhez folyamodtak.
A másik consul, a Cales mellett táborozó Fabius sem mert átkelni seregével a Volturnuson, mert előbb a jósjelek megismétlésével volt elfoglalva, azután pedig azzal, hogy kiengesztelje a csodajeleket, amelyekről egymás után érkeztek a jelentések, s amelyek kiengesztelése közben a jóspapok közölték vele, hogy nem egykönnyen számíthatnak kedvező jósjelekre.

37. Míg Fabius ilyen okokból nem mozdulhatott, Semproniust az ellenség körülzárta, és ostromgépeivel megtámadta. Egy fából készített hatalmas tornyot gördítettek oda a város falához; ezzel szemben a consul magán a falon egy másikat emeltetett, s ez még sokkal magasabb volt, mert roppant keresztgerendáival a már amúgy is elég magas városfalra támaszkodott. Először innen védelmezték az ostromlottak bástyáikat és városukat, kövekkel, karókkal, s mindenféle lövedékekkel, később az ostromtornyot, látva, hogy az ellenség egészen a fal mellé gördíti, gyújtócsóvák tömegével teljes egészében lángba borították. S miközben az égő toronyból tömegesen ugráltak ki a lángoktól megrémült fegyveresek, egyszerre törve ki a város két kapuján, visszaszorították s táborukig kergették az ellenséges őrségeket, úgyhogy e napon Hannibal inkább látszott ostromlottnak, mint ostromlónak. Mintegy ezerháromszáz carthagóit öltek meg, s ötvenkilencet fogtak el élve, akiket, mivel a falak körül és az őrállásokban gondtalanul és figyelmetlenül töltötték az időt, s nem féltek a kitöréstől, teljesen meglepetésszerűen ért a támadás. Gracchus, mielőtt még az ellenség felocsúdott volna a hirtelen rémületből, visszavonulót fúvatott, s a falak mögé vonta vissza seregét. Másnap Hannibal a város és a tábor között állította fel csatarendjét, mert azt várta, hogy a consul, sikerétől elbizakodva hajlandó lesz szabályos ütközetet kezdeni. Mikor azonban látta, hogy az őrség szokott helyén áll, senki se mozdul, s a csalóka reményért semmit sem hajlandók kockáztatni, dolgavégezetlenül tért vissza Tifatába.

Éppen e napokban, mikor Cumae felszabadult az ostromzár alól, Lucaniában Grumentum mellett a Longus melléknevű Ti.

Sempronius szerencsés csatát vívott a pun Hanno ellen. Több mint kétezer embert ölt meg, míg maga kétszáznyolcvanat vesztett, s negyvenegy hadijelvényt zsákmányolt. A Lucania területéről kiszorított Hanno a bruttiusok földjére vonult vissza. M. Valerius praetor is visszafoglalt három, a rómaiaktól elpártolt hirpinus várost: Vercelliumot, Vescelliumot és Sicilinumot, s az elpártolás kezdeményezőit bárddal kivégeztette. Több mint ötezer hadifoglyot adott el nyilvános árverésen, a többi zsákmányt a katonáknak engedte át, majd visszatért seregével Luceriába.

38. Míg ez történt Lucaniában és a hirpinusok földjén, az elfogott macedon és pun követeket Rómába szállító öt hajó, útban a felső tengerről az alsó tenger felé, Italiának majdnem egész partvidékét körülhajózta. Mikor Cumae mellett elvitorláztak, Gracchus hajóhadából hajókat küldött eléjük, nem tudván, hogy barát vagy ellenség közeledik-e. Ahogy kölcsönös tudakozódás után meghallották, hogy a consul Cumaeban tartózkodik, kikötöttek, s átadták neki a foglyokat és az iratokat. A consul, elolvasva Philippus és Hannibal leveleit, az egészet lepecsételte, s szárazföldi úton elküldte a senatusnak, a követeket pedig hajón szállíttatta tovább.
Szinte ugyanazon a napon érkeztek meg Rómába a levelek és a követek, s mikor a kihallgatáskor elhangzott vallomások megegyeztek a levelek tartalmával, az atyákat először nyomasztó aggodalom fogta el arra a gondolatra, hogy miközben majdnem összeroskadnak a pun háború terhei alatt, számolniuk kell egy hatalmas macedon háború lehetőségével is. De korántsem adták át magukat a kétségbeesésnek, sőt azonnal határozatot hoztak, hogyan tarthatnák távol - saját földjén támadva rá - az ellenséget Italiától. A foglyokat börtönbe vetették, kísérőiket nyilvános árverésen eladták, s úgy rendelkeztek, hogy P. Valerius Flaccus huszonöt egységből álló hajóraját még huszonöt, újonnan épített hajóval kell megerősíteni.
Ezek elkészítése és vízre bocsátása után az elfogott követeket ideszállító öttel együtt összesen harminc hajó indult el Ostiából Tarentum felé, s P. Valerius parancsot kapott, hogy behajózva a L. Apustius legatus parancsnoksága alatt Tarentumban állomásozó, hajdani Varro-féle sereget, ötven hajóból álló flottájával ne csak Italia partjait biztosítsa, hanem próbáljon értesüléseket szerezni a macedonok háborús készülődéséről is. S ha úgy látja, hogy

Philippus szándéka valóban megegyezik azzal, amit a levelekből és a követektől megtudtak, utasítsa levélben M. Valerius praetort, hogy seregét L. Apustius legatusra bízva, Tarentumból hajóhadával a lehető leggyorsabban keljen át Macedoniába, s mindent kövessen el, hogy Philippus kénytelen legyen saját országában maradni.
Úgy döntöttek, hogy azt a pénzt fordítják a hajók építésére és a háború költségeire, amit Ap. Claudiusnak küldtek Siciliába, hogy adja vissza Hiero királynak. A pénzt L. Antistius legatus vitte el Tarentumba. Ugyanekkor Hiero kétszázezer mérő búzát és százezer mérő árpát küldött.

39. Míg Rómában ilyen intézkedéseket és előkészületeket tettek, az egyik elfogott hajó, azoktól, amelyekkel Rómába küldték, útközben megszökött, s eljutott Philippushoz, aki így megtudta, hogy követeit a levelekkel együtt elfogták. A király, nem tudván, hogy követei Hanniballal miben állapodtak meg, s milyen üzenetet hoztak volna neki, hasonló megbízással újabb küldöttséget indított útnak, s a következőket küldte Hannibalhoz: a Scotinus melléknevű Heraclitust, a boeothiai Critont és a magnesiai Sositheust. Ezek, szerencsésen megjárva az utat oda-vissza, teljesítették megbízatásukat. De a nyár már véget ért, mielőtt a király elindulhatott, vagy bármibe is belekezdhetett volna. Ilyen jelentős szerepet játszott a követeket szállító egyetlen hajó elfogása abban, hogy késve induljon meg a rómaiakat fenyegető háború.

Capua körül is tevékenykedni kezdett a két consul. Fabius - végre befejezve a csodajelek kiengesztelését - átkelt a Volturnuson, s rohammal bevette a punokhoz átpártolt Compulteria, Trebula és Austicula városokat, s nagyszámú campaniabelivel együtt fogságba ejtette Hannibal seregéhez tartozó védőiket. Nolában - éppúgy, mint az előző évben - a senatus a rómaiak, a nép a punok pártján állt, s titkos terveket szőttek az előkelők meggyilkolására és a város átadására. Hogy ezek a tervek ne valósulhassanak meg, Fabius, átvezetve seregét Capua és Hannibalnak a Tifatán álló tábora között, Suesula felett, Claudius táborában állapodott meg, s innen küldte el M. Marcellus propraetort a parancsnoksága alatt álló csapatokkal Nola biztosítására. 40. Sardiniában is megkezdődtek T. Manlius vezetésével a Q. Mucius praetor súlyos betegsége miatt előzőleg félbeszakadt hadműveletek. Manlius hadihajóit Caralesnél

kihúzatta a partra, felfegyverezte hajósait, hogy szárazföldön folytathassa a háborút, s átvéve a praetor csapatait is, kétezer-kétszáz gyalogosból és ezerkétszáz lovasból álló sereget szervezett. E lovas- és gyalogoscsapatokkal az ellenség területére vonulva, Hampsicora seregétől nem messze állította fel táborát. Hampsicora akkor éppen a subás sardusoknál járt, hogy csapatai megerősítésére felfegyverezze ifjabb korosztályukat, s közben tábora parancsnokságát Hostus nevű fiára bízta. Ez ifjúi elbizakodottságában meggondolatlanul partközelbe bocsátkozott, ahol seregét megfutamították és szétszórták. A csatában mintegy háromszáz sardus esett el, s mintegy nyolcszázat fogtak el élve. A sereg többi része futás közben először a földeken és erdőkben szóródott szét, majd a vidék fővárosába, Cornusba menekült, ahol hír szerint végtére is menedéket talált. S ezzel az ütközettel véget is ért volna Sardiniában a háború, ha nem érkezik meg a Hasdrubal parancsnoksága alatt álló pun hajóraj, amelyet a vihar a Baleariszigetekhez sodort, hogy - éppen idejében - új reményt keltsen a lázadókban.

Manlius a pun hajóraj kikötésének a hírére Caralisba vonult vissza. Így Hampsicorának alkalma nyílt, hogy a pun vezérhez csatlakozzék. Hasdrubal, csapatait kihajózva, a hajórajt visszaküldte Carthagóba, s Hampsicora vezetésével elindult, hogy végigdúlja a római szövetségesek földjeit; s egészen Caralisig eljut, ha Manlius seregével útját állva meg nem akadályozza nagyobb területek feldúlásában.
A két sereg először egymástól kis távolságra ütött tábort, majd kikirontva, váltakozó sikerrel kisebb előcsatározásokat folytatott. Végül ütközetre sorakoztak, ahol négy óráig tartott a szabályos csatarendben felvonult erők küzdelme. A sardusok már hozzászoktak ahhoz, hogy egykettőre vereséget szenvednek, de a punok sokáig késleltették a döntést, végül, mikor a sardusok köröskörül mindenhol elestek vagy megfutottak, őket is szétszórták. Mikor futásnak eredtek, a római vezér az egyik seregszárnnyal, amellyel a sardusokat visszaszorította, bekerítette őket. Ezután már inkább mészárlás folyt, mint küzdelem. A rómaiak tizenkétezer ellenséges sardus és pun katonát öltek meg, mintegy háromezer-kétszázat ejtettek foglyul, s huszonhét hadijelvényt zsákmányoltak.

41. A győzelmet elsősorban az avatta nagyszerűvé és emlékezetessé, hogy fogságba esett a fővezér, Hasdrubal, s két előkelő carthagói: Mago, a Barcas-nemzetség tagja, Hannibal közeli rokona és Hanno, aki a sardusokat fellázítva kétségkívül e háború egyik okozója volt. Nem kevéssé növelték a győzelem fényét a sardus vezéreket ért csapások is. Ugyanis Hampsicora fia, Hostus is elesett a csatában, s mikor a csupán néhány lovas kíséretében megmenekült Hampsicora a roppant vereség hírén kívül még fia haláláról is értesült, nehogy valaki terve végrehajtásában megakadályozza, éjszaka vetett véget saját kezével életének.
Egyébként a menekülőknek - mint korábban is - Cornus városa nyújtott menedéket. Manlius győztes seregével megtámadta, s néhány nap alatt elfoglalta a várost. Ezután a punokhoz és Hampsicorához pártolt egyéb városok is - kezeseket állítva - megadták magukat. Manlius arra kötelezte őket, hogy - lehetőségeik és vétkeik arányában - lássák el zsolddal és gabonával, majd seregével visszatért Caralisba. Itt felszerelte hadigályáit, s behajózva a vele ideérkezett sereget, Rómába ment, ahol jelentette az atyáknak, hogy Sardiniában rendet teremtett, majd a zsoldot a quaestoroknak, a gabonát az aediliseknek s a foglyokat Q. Fulvius praetornak adta át.

Időközben T. Otacilius praetor hajóhadával Lilybaeumból átkelt Africába, végigpusztított carthagói területeket, majd arra a hírre, hogy Hasdrubal a Baleari-szigetekről odaérkezett, Sardinia felé indult, s találkozott Hasdrubalnak Africába visszatérő hajóival. A nyílt tengeren vívott könnyebb ütközetben hét hajót szövetséges legénységükkel együtt elfogott, a többit pedig úgy szétszórta a rémület, mintha vihar csapott volna le rájuk.

Majdnem ugyanezekben a napokban kötött ki Bomilcar Locriban a Carthagóból utánpótlásként küldött katonákkal, elefántokkal és felszereléssel. Ap. Claudius meglepetésszerűen akart rátámadni, s azzal az ürüggyel, hogy bejárja provinciáját, seregével nagy sietve Messanába vonult, majd innen, a kedvező áramlatokat kihasználva, átkelt Locriba. De közben innen Bomilcar már a bruttiusok földjére, Hannóhoz vonult, s a locribeliek a rómaiakat zárt kapukkal fogadták. Appius, miután nagyszabású vállalkozása eredménytelenül végződött, visszatért Messanába.
Ugyanezen a nyáron Marcellus Nolából, amelyet seregével

megszállva tartott, sűrűn ki-kicsapott a hirpinusok és a caudiumi samnisok földjeire, s tűzzel-vassal olyan általános pusztítást végzett, hogy a samnisokban felidézte egykori vereségeik emlékét.

42. Ezért a két nép Hannibalhoz tüstént közös követséget küldött, amely a következő szavakat intézte a pun hadvezérhez: „Kezdetben, Hannibal, amíg saját erőnkkel és fegyvereinkkel meg tudtuk védeni magunkat, mi magunk szálltunk szembe a római néppel. Később, mikor ez nem bizonyult elégségesnek, Pyrrhus királyhoz csatlakoztunk, de ő cserbenhagyott, s ezért el kellett fogadnunk a ránk kényszerített békét, amelyben mintegy ötven évig éltünk, addig, míg Italiába érkeztél. S te annyira megnyerted jóindulatunkat - nemcsak bátorságoddal és szerencséddel, de az elfogott polgártársaink iránt tanúsított páratlan nyájasságoddal és jóakaratoddal is, hogy őket szabadon engedted -, hogy nekünk, amíg te megvagy és igaz barátként állsz mellettünk, nemhogy a római néptől, de - ha nem bűn ez a kijelentés - az istenek haragjától sem kell félnünk. S íme, Herculesre, noha nemcsak, hogy virulsz és győztél, de olyan közel is vagy, hogy már szinte hallhatod asszonyaink és gyermekeink jajkiáltását, s szinte a szemed láttára emészti el a tűz házainkat - mégis, e nyáron annyiszor dúltak végig minket, hogy úgy tűnik, Cannaenál nem Hannibal, hanem M. Marcellus volt a győztes, s a rómaiak fennen hirdetik, hogy csak erre az egy csapásra volt erőd, s azután megbénultál, elvesztetted fullánkodat.
Száz éven át hadakoztunk a rómaiak ellen úgy, hogy egyetlen külföldi vezértől vagy seregtől sem kaptunk segítséget, kivéve Pyrrhust, de ő is két éven át ahelyett, hogy haderejével minket védelmezett volna, a mi csapatainkkal is saját seregét erősítette. Nem akarok eldicsekedni sikereinkkel, hogy két consult és két consuli sereget vonultattunk el szégyeniga alatt, sem a többi, számunkra örvendetes és dicsőséges haditettel. De még akkori vereségeinket és balsikereinket is sokkal kisebb keserűséggel sorolhatjuk fel, mint a most elszenvedett sérelmeket. Lovassági főparancsnokukkal együtt nagy dictatorok támadtak ránk, két consul s két egyesült consuli sereg nyomult be határainkon; s előzetes felderítés és a tartaléksereg biztosítása után rendezett hadmenetben indultak zsákmányszerzésre. Most viszont egyetlen propraetornak s Nola maroknyi védőseregének a vadászterülete

vagyunk. S még csak nem is hadirendben, hanem rablók módjára csatangolnak keresztül-kasul határainkon, gondtalanabbul, mintha római területen kószálnának. Ennek pedig az az oka, hogy te nem védelmezel meg minket, ifjúságunk pedig, amely ha itthon lenne, meg tudna oltalmazni, egytől egyig a te seregedben szolgál.

Ha nem ismernélek téged és seregedet, s csak annyit tudnék róla, hogy ez vert szét és futamított meg annyi római csatasort, akkor is azt kellene hinnem, hogy számára gyerekjáték lenne megsemmisíteni a területünkön hadijelvények nélkül szanaszét kószáló fosztogatókat, akik mind oda igyekeznek, ahol bármilyen halvány remény is kínálkozik a zsákmányszerzésre. Néhány numida prédául ejthetné őket, s egyszerre szabadítanának meg minket és a nolabelieket megszállóinktól, ha minket - miként méltónak tartottál szövetségedre - nem ítélnél méltatlannak arra sem, hogy ha már oltalmadba fogadtál, meg is védelmezzél." 43. Hannibal erre azt válaszolta, hogy a hirpinusok és a samnisok mindent egyszerre csinálnak: bejelentik sérelmeiket, segítséget kérnek, s felpanaszolják, hogy védtelenül hagyják és elhanyagolják őket. Először a bejelentést kellett volna megtenniük, csak azután kérni a segítséget, s végül, ha ezt nem kapják meg, állhattak volna elő a panasszal, hogy segítségkérésük hiábavalónak bizonyult. Ő nem a hirpinus és samnis területre fogja vezetni seregét nehogy még ezzel is terhükre legyen -, hanem a római nép közelben lakó szövetségeseinek földjére. Ezeknek végigdúlásával egyrészt katonáit is zsákmányhoz juttatja, másrészt tőlük is távol tartja a megfélemlített ellenséget. Ami pedig Róma ellen viselt háborúját illeti, ha a trasumennusi csata híre felülmúlja a trebiai, a cannaei csata híre pedig a trasumennusi csatáét, nos, ő gondoskodni fog róla, hogy a cannaei csata emlékét is egy még nagyobb és fényesebb győzelemmel homályosítsa el.

E válasz után a követeket gazdagon megajándékozva küldte haza. Ő maga pedig Tifatában csekély számú őrséget hagyva, seregével felkerekedett, s Nola alá vonult. Ugyanide érkezett meg a bruttiusoktól Hanno is a Carthagóból küldött utánpótlással és elefántokkal. Miután a város közelében tábort ütött, megvizsgálta a helyzetet, s úgy találta, hogy minden egészen másképpen van, mint ahogy azt a szövetségesek követeitől hallotta. Mert Marcellus egyáltalán nem volt úgy megszorulva, hogy könnyelműen

kiszolgáltatta volna magát a véletlennek vagy az ellenségnek. Gondoskodott felderítésről, erős fedezetről s a biztos visszavonulásról, valahányszor zsákmányoló útra indult, s mindenben olyan körültekintően és óvatosan járt el, mintha maga Hannibal állna vele szemben. Ekkor is, értesülve az ellenség közeledéséről, csapatait a falak mögött tartotta, s felszólította a nolai senatorokat, hogy ők járjanak a falakon, és figyeljenek meg körbetekingetve mindent, ami az ellenségnél történik.
Hanno, közelebb vonulva a várfalakhoz, magához hívott beszélgetésre két senatort, Herennius Bassust és Herius Pettiust, s mikor ezek Marcellus engedélyével kimentek hozzá, tolmács útján tárgyalni kezdett velük. Magasztalta előttük Hannibal hősiességét és szerencséjét, s ócsárolta a római nép hatalmát, amely együtt sorvad el erejével. De ha e hatalom régi fényében ragyogna, még akkor is többre kellene becsülniük a punok szövetségét és barátságát, mint Rómáét, miután tapasztalhatták, hogy milyen nyomasztóan nehezedik Róma uralma szövetségeseire, s milyen kegyesen bánt Hannibal az italiai törzsek tagjaival, még ha foglyai voltak is. Mert ha mindkét consul itt állna seregével Nolánál, még akkor sem lennének méltó ellenfelei Hannibalnak, mint ahogy Cannaenál sem voltak azok, s így annál kevésbé védheti meg Nolát egyetlen praetor néhány újonc katonával. Sokkal inkább az ő érdekük, mint Hannibalé, hogy a város ne ostrommal, hanem megadással kerüljön hatalmába, mert az biztos, hogy hatalmába kerül, akárcsak Capua vagy Nuceria. De hogy a két város sorsa mennyire különbözött, azt a nolabeliek, akik a kettő között szinte középen laknak, maguk is jól tudják. Nem akarja megjósolni, mi vár egy elfoglalt városra, inkább szeretne azért kezeskedni, hogy ha Nolát - Marcellusszal és a védősereggel együtt - átadják, nem más, hanem ők maguk fogják meghatározni a Hanniballal kötendő szerződés és barátság feltételeit.

44. Herennius Bassus erre azt válaszolta, hogy sok éve tartó barátság fűzi össze a római és nolai népet, s ezt a mai napig egyiküknek sem volt oka megbánni, de ha szerencséjükkel hűségüket is meg akarnák változtatni, akkor is már késő lenne. Mert ha meg akarnák magukat adni Hannibalnak, vajon odahívták volna-e a római őrséget? Azokkal, akik védelmükre idejöttek, osztoztak jóban-rosszban, s osztozni is fognak az utolsó pillanatig.

Ez a megbeszélés szétfoszlatta Hannibal reményét, hogy árulás révén visszaszerezheti Nolát; így hát ostromgyűrűvel vette körül a várost, hogy minden oldalról egyszerre támadhasson a falak ellen. Marcellus, mikor látta, hogy a pun sereg a falakhoz nyomul, a kapuk mögött hadirendbe állította seregét, s viharos erejű kirohanást intézett ellenük. Az első roham után keletkezett zűrzavarban jó néhány embert levágtak, majd mikor mindenki a küzdelem helyére tódult, helyreállt az erők egyensúlya, s öldöklő ütközet kezdődött. Kevés csata maradt volna ilyen emlékezetes, ha a roppant mennydörgések közepette megeredő felhőszakadás nem választja szét a küzdőket. Így rövidebb viaskodás után, mely csak fokozta elszántságukat, a rómaiak visszatértek a városba, a punok pedig táborukba. A kitörés okozta első zűrzavarban a punok vesztesége nem volt nagyobb harminc, a rómaiaké ötven embernél.

Az eső kitartóan zuhogott egész éjszaka, sőt másnap is a harmadik óráig, így mindkét fél bármennyire is tüzelte őket a harcvágy - napközben védőművei mögött tartózkodott. Harmadik napon Hannibal a nolai területre küldte zsákmányolni csapatai egy részét. Marcellus, alighogy ezt észrevette, csatára sorakoztatta seregét, s Hannibal sem tért ki az ütközet elől. A város és a tábor között mintegy ezer lépés volt a távolság, itt, a Nola körül található egyetlen sík területen csaptak össze. A mindkét seregnél felharsanó csatakiáltás hallatára a közeli földeken zsákmányolók is odasiettek a már tomboló ütközetbe. A római csapatok támogatására a nolaiak is megjelentek; Marcellus megdicsérte őket, s meghagyta nekik, hogy tartalékban maradva, a sebesülteket szállítsák hátra a csatasorból, de a harcba ne avatkozzanak be, csak ha ő jelt ad rá.

45. A csata nem hozott döntést; a vezérek minden erejüket beleadták a buzdításba, a katonák a harcba. Marcellus helytállásra buzdította övéit azokkal szemben, akiket tegnapelőtt legyőztek, néhány nappal ezelőtt Cumaenál megfutamítottak, s akiket a múlt évben egy másik sereg ugyancsak az ő vezetésével - Nola alól elkergetett. Hiszen a punok nem is teljes számban vesznek részt a csatában, zsákmányért kószálnak mindenfelé a földeken, s azokat is, akik harcolnak, elpuhította a campaniai tivornyázás, elgyengítette az egész télen át folyó részegeskedés, az örömlányok, a mindenféle kicsapongás. Nincsen már bennük tűz és lendület, odalett az a testi

és lelki erő, amely átsegítette őket a Pyrenaeusok és Alpok gerincén. Csak roncsai már a hajdani férfiaknak, s harc közben alig tudják tagjaikat mozgatni s felemelni a fegyvert. Capua Cannae lett Hannibal számára! Itt foszlott semmivé a harci erény, a katonai fegyelem, a múltban szerzett dicsőség s a jövő sikerek reménye.
Míg Marcellus azzal igyekezett katonái lelkesedését növelni, hogy az ellenséget ócsárolta, Hannibal még sokkal súlyosabb szemrehányásokkal árasztotta el seregét: Megismeri - mondta - ugyanazokat a fegyvereket és hadijelvényeket, amelyeket Trebiánál, Trasumennusnál, legutoljára pedig Cannaenál látott és vezényelt, de az bizonyos, hogy egészen más az a sereg, amellyel Capuába téli szállásra vonult, s más, amellyel onnan elindult. - „Alig vagytok képesek helytállni - folytatta - keserves küzdelemben egy római legatussal, egyetlen legióval és lovascsapattal szemben, ti, akiket két consuli sereg sem volt képes soha megállítani. Marcellus most már másodszor hív ki minket büntetlenül ütközetre újonc seregével és nolai segédcsapataival. Hova lett az a katonám, aki, lerántva lováról, fejét vette C. Flaminius consulnak? S hova lett, aki Cannaenál végzett L. Paulusszal? Talán eltompult a kardja? Vagy megbénult a keze? Vagy valami egyéb csoda történt? Ti, akik kevesen győzni szoktatok a túlerő ellen, most, noha túlerőben vagytok, nem tudtok helytállni a kisebb sereggel szemben? Nagy hangon dicsekedtetek, hogy - ha valaki odavezet - elfoglaljátok Rómát! Íme, itt most kisebb a feladat, itt szeretném próbára tenni erőtöket és vitézségeteket. Vegyétek be Nolát, ezt a síkságon fekvő várost, amelyet se tenger, se folyó nem oltalmaz. S ha majd a dúsgazdag városban megrakodtatok a zsákmányolt holmikkal, elvezetlek, vagy akár követlek is, ahova akarjátok!"

46. De sem a dicsérő, sem a feddő szavak nem tudták megerősíteni a punok bátorságát. A rómaiak, mikor mindenhol visszaszorították ellenfelüket, egyre vakmerőbbek lettek, mert
nemcsak vezérük buzdította őket, hanem a nolabeliek rokonszenvező kiáltozása is szította harci kedvüket, a punok pedig hátat fordítottak, és beszorultak táborukba. A rómaiak ezt is meg akarták ostromolni, de Marcellus visszavezette őket Nolába, ahol az eddig inkább a punokhoz húzó tömeg is hangos ujjongással és szerencsekívánatokkal fogadta seregüket. Aznap több mint ötezer ellenséges katonát öltek meg, hatszázat fogtak el, tizenkilenc

hadijelvényt és két elefántot zsákmányoltak, további négyet pedig harc közben pusztítottak el. A rómaiak vesztesége nem érte el az ezer főt.
A következő napot mindkét fél - mintegy hallgatólagos fegyverszünetet kötve - arra használta fel, hogy eltemesse a harcban elesetteket. Marcellus az ellenségtől zsákmányolt fegyvereket Vulcanusnak felajánlva elégettette. A harmadik napon pedig - elégedetlenségből, vagy a könnyebb szolgálat reményében - összesen kétszázhetvenhét numida és hispan lovas szökött át Marcellushoz. A rómaiak a háború folyamán később igen gyakran vették igénybe bátor és hűséges szolgálatukat. Vitézségükért a háború befejezése után a hispanok Hispaniában, a numidák Africában földbirtokot kaptak.
Hannibal, miután Hannót a vele érkezett csapatokkal visszaküldte a bruttiusok földjére, Nolától téli szállásra Apuliába vonult, s Arpi mellett állította fel táborát.
Q. Fabius arra a hírre, hogy Hannibal Apuliába érkezett, a gabonát Nolából és Neapolisból Suessula felett álló táborába hordatta össze, megerősítette sáncait, s annyi őrséget hagyva hátra, amennyi a tábort télen meg tudja védeni, Capua környékére vonult, s tűzzel-vassal pusztította Campania földjét. Így végül a saját erejükben egyébként nem bízó campaniabeliek arra kényszerültek, hogy kivonulva a kapu mögül, nyílt terepen, a város előtt üssenek megerősített tábort. Hatezer fegyveresük volt, ebből a gyalogság nem sokat ért a harcban, a lovasság valamivel használhatóbb, ezért lovas támadásokkal nyugtalanították az ellenséget.
Az előkelő campaniai lovasok nagy seregében ott volt a Taurea melléknevű Cerrinus Vibellius is, aki annyira kiemelkedett vitézségével, hogy mikor még a rómaiaknál szolgált, ott is csak egyetlen római, Claudius Asellus ért fel vele lovagi dicsőségben. Ekkor Taurea belovagolt az ellenséges lovasok közé, hosszasan körbejártatta rajtuk kutató tekintetét, majd végül, csendet kérve, megkérdezte, hol van Claudius Asellus, és miután annyiszor ócsárolta szóval az ő hősiességét, miért nem hajlandó fegyverekre bízni a döntést, hogy ha veszt, ellenfele nyerje el fegyvereit, vagy ha győz, ő vegye el amazét.

47. Mikor erről Asellus a táborban értesült, csak addig várt, míg

megkérdezte a consultól, kiállhat-e a párviadalra csatasoron kívül az őt kihívó ellenséggel, s megkapva az engedélyt, tüstént fegyvert ragadott, az elmap elé vágtatva, név szerint felszólította Taureát, nyilatkozzék, hol akarja vele összemérni fegyvereit. Közben nagyszámú római sereglett ki a táborból, hogy lássák a küzdelmet, s a campaniai nézők is sűrű tömegben lepték el nemcsak a tábor sáncait, de a város bástyáit is. A két küzdő, akiknek előzetes harcias szóváltása már eleve felkeltette az érdeklődést összecsapásuk iránt, előreszegezett lándzsával egymásnak vágtatott, majd a sík mezőn, kölcsönösen kivédve egymás cselfogásait, hosszan viaskodtak, anélkül hogy bármelyikük sebet kapott volna. Végül a campaniai így szólt a rómaihoz: „Küzdelmünk így a lovak és nem a lovasok küzdelme lesz. Kanyarodjunk a mezőről ide, a mélyútba, ahol nem térhetünk ki egymás elől, s szemtől szemben kell megküzdenünk." Még ki se mondta, s Claudius már benyargalt a mélyútra, viszont Taurea, kinek nagyobb volt a hangja, mint a bátorsága, kijelentette: „Ne ugrass gebével árokba!" - s ez a szólás aztán a parasztok ajkán közmondássá vált. Claudius, miután végiglovagolva a mélyúton, sehol se találta ellenfelét, visszatért a mezőre, s a másik gyávaságát ócsárolva nagy örömujjongástól és szerencsekívánatoktól kísérve győztesként tért vissza a táborba.

E lovasviadalhoz egyes évkönyvek azt a kétségtelenül csodálatosan hangzó kiegészítést fűzik - ki-ki maga döntse el, hogy elhiszi-e -, hogy Claudius nyomába eredt a városba menekülő Taureának, bevágtatott az ellenséges város nyitott kapuján, majd, miközben az ellenség mozdulni sem tudott az ámulattól, a szemben lévő másik kapun sértetlenül távozott.

48. Azután nyugodtan a táborban maradtak, sőt a consul még tovább is vonult, hogy a campaniabeliek bevethessék földjeiket, s csak akkor tört megint területükre, mikor a szárba szökkent vetés alkalmas volt takarmányozásra. Ezt a Suessula felett álló, Claudius-féle táborba hordatta, s ott rendezte be téli szállását is. M. Claudius proconsulnak meghagyta, hogy Nolában csak a város védelmére feltétlenül szükséges őrséget hagyja hátra, többi katonáját pedig küldje vissza Rómába, hogy ne legyenek a szövetségesek terhére, s ne okozzanak költséget az államnak. S miután legióit Ti. Gracchus is Cumaeból Apuliába, Luceriához vezette, M. Valerius praetort eddig

Luceriában állomásozó seregével Brundisiumba küldte, azzal a paranccsal, hogy oltalmazza meg a sallentinus föld partjait, s tegye meg az előkészületeket a Philippus és a macedonok elleni háborúra.
A nyár végén, amelynek eseményeit elbeszélem, megérkezett Publius és Cn. Scipio levele, amelyben közölték, hogy Hispaniában milyen hatalmas, reményt keltő sikereket értek el, viszont teljesen híjával vannak a zsoldnak, ruhának, a sereg és a szövetséges hajósok élelmezéséhez szükséges pénznek. Ami a zsoldot illeti, abban az esetben, ha az államkincstár teljesen kiürült, ők majd módját találják, hogy előteremtsék a hispanoktól, de a többit feltétlenül küldjék el nekik Rómából, különben képtelenek lesznek megtartani a hadsereget és a provinciát.
A levél felolvasása után kivétel nélkül mindenki elismerte, hogy igazat írnak és kérésük jogos, de elgondolták, milyen roppant tengeri és szárazföldi haderőkről kell gondoskodniuk, s mekkora új hajóhadat kell felszerelniük a közeljövőben, ha megindul a háború a macedonok ellen. A háború előtt még adót fizető Sicilia és Sardinia most alig képes eltartani a két provinciát oltalmazó seregeket; az adók alig fedezik a kiadásokat; maguknak az adófizető polgároknak a száma is megfogyatkozott seregeinknek a Trasumennus-tónál és Cannaenál elszenvedett súlyos vereségei után, s ha azt a keveset, aki még megmaradt, most még többszörös adóval is terhelik, ezen a módon teszik őket tönkre. Így az államnak hitelhez kell folyamodnia, mert saját anyagi erejéből nem tudja magát fenntartani. Tehát Fulvius praetor álljon a népgyűlés elé, számoljon be az állam nehéz helyzetéről, s szólítsa fel azokat, akik vagyonukat állami haszonbérletekből szerezték, hogy a hispaniai hadseregnek történő szállításoknál adjanak fizetési halasztást az államnak, amelynek vagyonukat köszönhetik, s vállalják a feltételt, hogy mihelyt pénz lesz a kincstárban, az ő követelésüket elégítik ki legelőször.
A praetor a népgyűlés elé terjesztett beszámolója után közölte, melyik napon lehet megpályázni a hispaniai seregnek küldendő ruházat, élelem s egyéb, a szövetséges hajósoknak szükséges felszerelések szállítását.

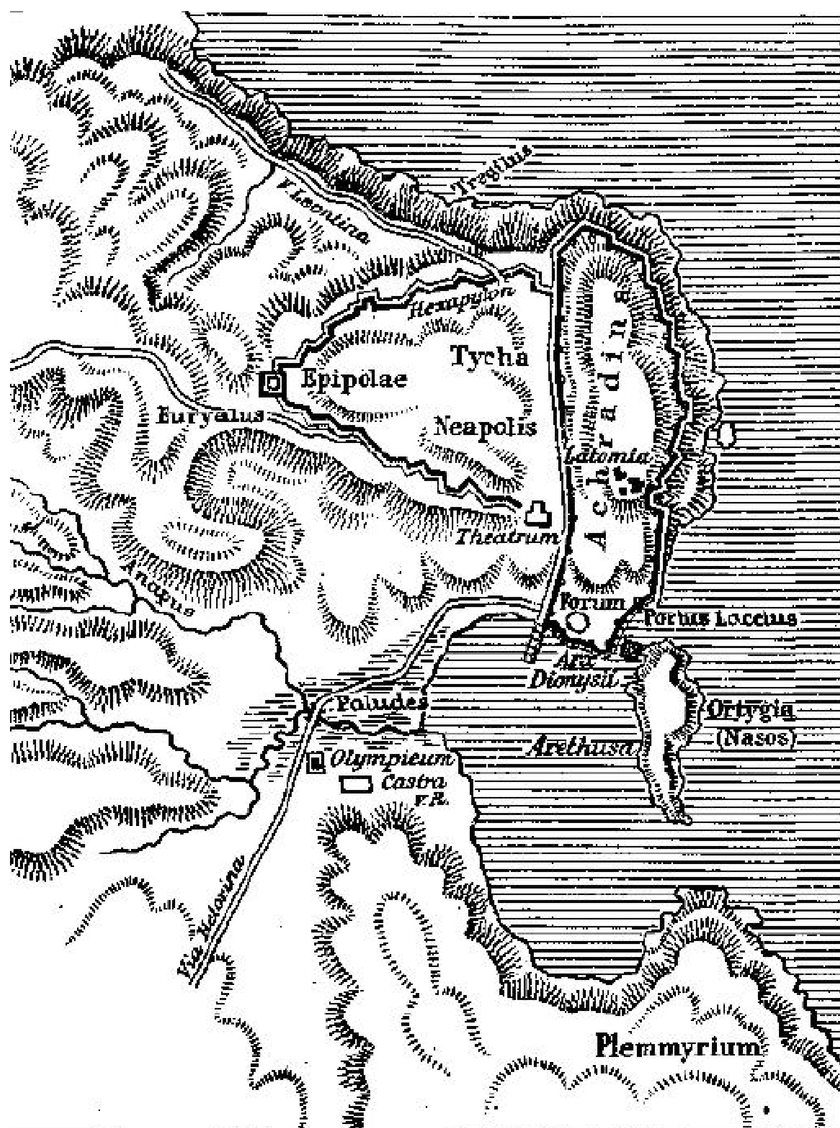
49. A kijelölt napon tizenkilenc, három haszonbérlő társaságba tömörült vállalkozó jelentkezett. Két feltételük volt. Az egyik, hogy

ne kelljen katonáskodniuk, míg ilyen módon szolgálják az államot; a másik, hogy ha már a szállítmányokat behajózták, az állam vállalja a kárt, amit az ellenség vagy a viharok ereje okozhat. Mindkét feltételüket elfogadták, megkötötték velük a bérleti szerződést, s így magánemberek pénze könnyített az állam helyzetén; s ez az emelkedettség és hazaszeretet hatotta át szüntelenül valamennyi rendet. S amilyen nemes lélekkel vállaltak minden kötelezettséget, ugyanúgy, a legnagyobb lelkiismeretességgel teljesítették is, úgyhogy a hadsereg semmiből sem kapott kevesebbet, mintha tele államkincstárból biztosították volna ellátását, ahogy azelőtt.

Míg az utánpótlás szállítása folyt, Hasdrubal, Mago és Hannibal - Bomilcar fia - ostrom alá vették Iliturgi városát, mert az átpártolt a rómaiakhoz. A két Scipio, nagy küzdelemben lekaszabolva az útjukban állókat, a három ellenséges tábor közt behatolt a szövetséges városba, gabonaszállítmánnyal enyhítette a bent dúló ínséget, s felszólította a városiakat, védelmezzék falaikat ugyanolyan elszántsággal, mint - szemük láttára - a római sereg küzdött értük, majd támadásra indult a Hasdrubal parancsnoksága alatt álló legnagyobb ellenséges tábor ellen. Ide gyülekezett seregével a másik két pun vezér is, jól tudva, hogy mindnyájuk sorsa itt dől el.
Kitörtek táborukból, s ezzel megkezdődött a küzdelem. E napon hatvanezer ellenséges katona ütközött meg mintegy tizenhatezer rómaival. Mégis, győzelmünkhöz annyira nem fért kétség, hogy a rómaiak több embert öltek meg, mint ahányan maguk voltak. Több mint háromezer foglyot ejtettek, majdnem ezer lovat, ötvenkilenc hadijelvényt, hét elefántot zsákmányoltak ötöt pedig csata közben öltek meg -, s még aznap elfoglalták a három ellenséges tábort is.

A pun sereg, miután Iliturgi felszabadult az ostromzár alól, Intibilishez vonult, hogy megostromolja, csapatait a provinciából egészítvén ki, amely, ha zsákmány és jutalom kínálkozott, mindenki másnál készségesebben vállalkozott a harcra, s ekkor még bővében volt az ifjú harcosoknak is. A két sereg újabb csatát vívott, a múltkorihoz hasonló eredménnyel. Több mint tizenháromezer ellenséges katonát vágtunk le, s több mint kétezret ejtettünk fogságba negyvenkét hadijelvénnyel és kilenc elefánttal együtt. Ezután a hispaniai népek valóban majdnem mind a rómaiakhoz csatlakoztak; s ezen a nyáron Hispaniában sokkal jelentősebb

események zajlottak le, mint Italiában.

SYRACUSAE

HUSZONNEGYEDIK KÖNYV

1. Hanno, miután visszatért Campaniából a bruttiusok földjére, az ő biztatásukra és támogatásukkal megpróbálta hatalmába keríteni a görög városokat, de ezek már csak azért is szilárdan ragaszkodtak a római szövetséghez, mert látták, hogy a rettegett és gyűlölt bruttiusok a carthagóiak mellé álltak. Először Regiumnál töltött el néhány napot hiábavaló próbálkozással. Közben a locribeliek sietve hordták be városukba a gabonát, fát, s mindent, ami csak szükséges, hogy semmi zsákmányt ne hagyjanak az ellenségnek. Így napról napra nagyobb tömegben rajzottak ki a város valamennyi kapuján, s végül csak azok maradtak otthon, akiket azzal bíztak meg, hogy javítgassák a falakat és kapukat, s hordják tele hajítófegyverekkel a védőműveket. A pun vezér, Hamilcar, lovasait küldte a legkülönbözőbb korosztályokból és rendekből összevegyült, a földeken legnagyobbrészt fegyvertelenül szétszóródott tömeg ellen, azzal a paranccsal, hogy senkinek se essék bántódása, de csapataikkal eléjük állva akadályozzák meg, hogy a szétszóródott sokaság bemenekülhessen a városba. Ő maga egy dombon helyezkedett el, ahonnan jól áttekinthette a várost és a földeket, s parancsot adott egy bruttius cohorsnak, hogy közelítsék meg a falakat, hívják ki megbeszélésre a locribeliek vezetőit, s megígérve nekik Hannibal jóindulatát, szólítsák fel őket a város átadására. A locribeliek a tárgyaláson kezdetben egyáltalán nem hittek a bruttiusoknak, majd, hogy a pun sereg megjelent a dombokon, s néhány menekülő hírül hozta, hogy a többi lakos mind az ellenség hatalmában van, megrémülve azt válaszolták, hogy meg fogják kérdezni a népet.

Tüstént összehívták a népgyűlést, s mikor a legfelelőtlenebbek mind a változás és az új szövetség mellett nyilatkoztak, s azok közül, akiknek rokonait a városon kívül visszatartotta az ellenség, és úgy érezték, hogy mintegy túszokat adva, érzelmeiket is elkötelezték, csak néhányan tartottak ki állhatatosan - és többnyire némán - a fennálló szövetség mellett, de ők sem mertek nyíltan védelmére kelni - látszólag kétségtelen egyhangúsággal úgy döntöttek, hogy a várost átadják a punoknak. L. Atiliust, a helyőrség parancsnokát s a vele lévő római katonákat titokban levezették az öbölbe, s behajózták, hogy vitorlázzanak el Regiumba, majd befogadták a

városba Hamilcart és a pun sereget, azzal a kikötéssel, hogy kössenek azonnal szerződést a teljes jogegyenlőség alapján.
A punok ezért a város átadása után majdnem megszegték ígéretüket, azzal vádolván a locribelieket, hogy álnokul lehetővé tették a rómaiak menekülését, ezek viszont azt hozták fel védelmükre, hogy a helyőrség tudtuk nélkül menekült el. Ők még lovasokat is küldtek utánuk, hátha a szorosban az áramlat feltartja vagy a partra sodorja hajóikat. Az üldözők nem érték el őket, viszont más hajókra lettek figyelmesek, amelyek a tengeröblön átkelve Messanából Regium felé tartottak; ezek voltak azok a római katonák, akiket Claudius praetor küldött, hogy szállják meg és biztosítsák a várost. Hanno erre tüstént elvonult Regiumtól, a locribeliekkel pedig Hannibal parancsára megkötötték a békét, amely leszögezte, hogy szabadon, saját törvényeik szerint élhetnek, a város nyitva áll a punok előtt, a tengeröböl a locribeliek hatalmában marad, s szövetségük alapja az a kötelezettség, hogy a punok és a locribeliek háborúban és békében kölcsönösen támogatják egymást.

2. Így tehát a punok visszahúzódtak a tengerszorostól, de a bruttiusok zúgolódtak, hogy a két várost, Regiumot és Locrit, amelyeket ki akartak fosztani, érintetlenül ott kell hagyniuk. Ezért, saját elhatározásukból, maguk közül soroztak be és fegyvereztek fel tizenötezer embert, s elindultak a szintén görög tengermelléki város, Croton megostromlására, remélve, hogy hatalmuk jelentékenyen megnövekedik, ha ezt a tenger mellett fekvő, falakkal megerősített kikötővárost hatalmukba kerítik.

Csak az okozott nekik gondot, hogy egyrészt nem mertek a punok segítségül hívásáról teljesen lemondani, nehogy úgy tűnjék, mintha nem szövetségeseikként járnának el, másrészt azonban féltek, hogy a punok ismét a békeközvetítő, nem pedig a háborús szövetséges szerepében lépnek fel, s ők hiába harcolnak: csak a szabadságot szerzik meg Crotonnak, akárcsak előbb Locrinak. Ezért legjobbnak látták, ha követeket küldenek Hannibalhoz: ígérje meg, hogy Croton, ha elfoglalták, a bruttiusoké lesz. Hannibal, azzal a megjegyzéssel, hogy ezt a dolgot az ott helyben lévőkkel kell megtanácskozni, visszaküldte őket Hannóhoz, akitől nem kaptak

határozott ígéretet. Nem akarta ugyanis, hogy kirabolják ezt a nagy hírű és dúsgazdag várost, s remélte, hogy majd ha a bruttiusok megkezdik az ostromot, s kiderül, hogy a punok nem helyeslik, s nem támogatják vállalkozásukat, a város lakói annál gyorsabban hozzá pártolnak.
Croton lakói korántsem voltak egy véleményen és akaraton. Elmondhatjuk, hogy Italia szinte valamennyi városát ugyanaz a betegség támadta meg: a köznép és az előkelőek viszálykodása, amelyben a senatus a rómaiaknak kedvezett, a köznép pedig a punok felé hajolt. Egy szökevény értesítette e széthúzásról a bruttiusokat, közölve velük, hogy Aristomachus, a nép vezetője a város átadását javasolja, s hogy a nagy kiterjedésű városban az egymástól messze fekvő falakon igen ritkán helyezkednek el a senatorok őrállomásai és őrhelyei; ott pedig, ahol a köznép tagjai teljesítenek őrszolgálatot, szabad a bejárás. A bruttiusok a szökevény tanácsára és vezetésével bekerítették a várost, s miután a nép bebocsátotta őket, az első rohammal elfoglalták az egészet, a fellegvár kivételével. Ezt az előkelőek tartották birtokukban, akik számítva ilyen fordulatra - előkészítették maguknak ezt a menedékhelyet. Ide menekült Aristomachus is, azt a látszatot keltve, mintha a várost a punoknak, nem pedig a bruttiusoknak óhajtotta volna átadni.

3. Croton városát Pyrrhus Italiába érkezése előtt tizenkétezer lépés kerületű védőfal övezte. De az e háborúban elszenvedett pusztítások után e területnek alig felét népesítette be lakosság. A várost középen átszelő folyó most a házakkal beépített részeken kívül folyt, s a fellegvár is távol esett a lakott helyektől. A várostól hatezer lépésnyire állt a laciniumi Iuno híres, magánál a városnál is híresebb s a környéken lakó valamennyi néptől egyaránt tisztelt temploma. Itt egy sűrű, erdős, magas fenyőfákkal övezett berek állt, közepén pedig kövér rét, ezen legelészett pásztorok őrizete nélkül az istennő mindenféle jószágból álló nyája, amely fajták szerint elkülönülve tért meg éjszakai pihenőhelyére, és sose okozott kárt benne se lesben álló vadállat, sem az emberi gonoszság. Így ez a jószág igen jelentős hasznot hozott, amelyből egy színarany oszlopot állítottak és szenteltek fel, s e templomot nemcsak szentsége tette híressé, hanem gazdagsága is. Ehhez is, mint az ilyen nagy hírű helyekhez általában, sok csodás történet fűződött. Az a

hír járta, hogy a szentély előcsarnokában áll egy oltár, amelyről a hamut sose hordja el a szél.

A crotoni vár azonban egyik oldalával a tenger fölé emelkedik, a másikkal a földekre tekint. Hajdan már természetes fekvése is biztonságossá tette, később pedig még falat is emeltek köré, s annak idején Dionysius siciliai tyrannus is a hátul emelkedő sziklákon felhatolva, csellel vette be. Ebbe, a szemmel láthatóan biztonságot nyújtó várba vették be akkor magukat a crotoni előkelőségek, a bruttiusok, sőt saját népük ostromgyűrűjétől övezve. Végül a bruttiusok, belátva, hogy a várat saját erőikkel nem képesek bevenni, kényszerhelyzetükben Hannóhoz fordultak segítségért. Ő a crotoniakat olyan feltételekkel próbálta megadásra bírni, hogy engedjék meg egy bruttius colonia alapítását, amely puszta és elhagyatott városukat ismét a hajdani embertömeggel népesítené be. De ez a javaslat, Aristomachuson kívül, egyikükre sem hatott. Kijelentették, hogy inkább meghalnak, mintsemhogy a bruttiusokkal összekeveredve szertartásaikat, életmódjukat, törvényeiket s végül majd nyelvüket is idegennel cseréljék fel. Aristomachus egymagában átszökött Hannóhoz, mivel sem a megadásra nem tudta őket rábeszélni, sem arra nem talált alkalmat, hogy - amiként a várost is átadta kiszolgáltassa a várat. De röviddel ezután a locribeliek követei, akik Hanno engedélyével fölmentek a fellegvárba, rábeszélték a crotoniakat, fogadják el, hogy Locriba telepítik őket, s ne óhajtsanak elmenni a végsőkig; s erre már az engedélyt is megkapták, személyesen magához Hannibalhoz küldött követeik útján. Így azután a crotoniak kiürítették a várat, lekísérték őket a tengerpartra, ahol hajókra szállva az egész sereg Locriba költözött át.

Apuliában még télen sem szünetelt az ellenségeskedés a rómaiak és Hannibal között. Sempronius consul Luceriában, Hannibal Arpi közelében töltötte el a telet. Alkalomadtán, mikor egyik vagy másik fél kedvezőbbnek találta rá a helyzetet, dúltak közöttük kisebb csatározások, ezekben a rómaiak egyre inkább megedződtek, s napról napra több óvatossággal és biztonsággal kerülték ki az ellenség csapdáit.

4. Siciliában a rómaiak helyzetét teljesen megváltoztatta Hiero

halála s az a tény, hogy uralma unokájára, Hieronymusra szállt át; egy fiatal fiúra, akitől várható volt, hogy e szabadságban főleg, hogy uralkodó is lett - aligha ismer majd önmérsékletet. Ezt az életkorából és természetéből fakadó gyengeségét gyámjai és barátai siettek felhasználni arra, hogy minden lehetséges vétekbe belehajszolják. Mondják, hogy Hiero, aki mindezt előre látta, öregkora végső napjaiban azt tervezte, hogy mielőtt eltávoznék, Syracusaenak szabadságot ad, nehogy egy gyermek uralma alatt szégyenszemre tönkretegyék dicséretes eszközökkel megalapozott és megszilárdított királyságát. De lányai minden erővel ellenezték ezt a tervét, azt remélve, hogy a gyermek csak névlegesen lesz király, s a teljes hatalom az övék és férjeiké, Adranodorusé és Zoippusé lesz, akiket a végrendelet a gyámok között az első helyen nevezett meg. A kilencvenedik évében járó öregembernek - akit éjjel-nappal ostromolt az asszonyi hízelgés nem volt könnyű megőriznie szabad elhatározását, hogy ne csak a családi, de az állami érdekeket is figyelembe vegye. Ezért csak annyit tett, hogy tizenöt gyámot rendelt a fiú mellé, s halálos ágyán arra kérte őket, őrizzék meg sértetlenül a Róma iránti hűséget, amelyet ő ötven éven át ápolt, s ügyeljenek, hogy az ifjú elsősorban az ő nyomain haladjon, híven ahhoz a szellemhez, amelyben nevelődött. Ezt kötötte a lelkükre. Mikor meghalt, a gyámok felbontották végrendeletét, majd az akkor mintegy tizenötödik évében járó fiút elvezették a népgyűlés elé. Itt csak néhány polgár - akiket elosztottak a tömegben, hogy élen járjanak a tetszésnyilvánításban - fogadta helyesléssel a végrendelet felolvasását, miközben a többséget, mintha csak atyjukat vesztették volna el, félelemmel töltötte el minden, ami az elárvult államban történik. S a királyi módon megrendezett temetést is inkább az alattvalók ragaszkodása és szeretetének megnyilvánulása, s nem a hozzátartozók gyásza tette ünnepélyessé. Ezután Adranodorus hamarosan eltávolította a többi gyámot, azt állítván, hogy Hieronymus már fiatal férfi, aki képes az uralkodásra. S maga is letéve a többiekkel együtt közösen gyakorolt gyámi megbízatását, mindnyájuk hatalmát saját kezében egyesítette.

5. Még egy jó és mértékletes király sem tudta volna egykönnyen elnyerni az olyannyira szeretett Hiero után a syracusaebeliek jóindulatát. Hieronymus pedig, mintha csak az lett volna a célja,

hogy fogyatékosságaival növelje a nagyatyja után érzett sóvárgást, az első pillanatban kimutatta, hogy minden tekintetben mennyire különbözik tőle. Mert míg az alattvalók annyi éven át láthatták, hogy Hiero és fia, Gelo, nem tűnik ki se ruházatával, se bármiféle egyéb dísszel a többi polgárok közül, ő gyakran jelent meg előttük bíborban, diadémmal, fegyveres testőrök kíséretében, sőt nem is egyszer - Dionysius tyrannus módjára fehér paripáktól vont négyfogatún robogott ki palotájából. S amilyen fennhéjázó és fényűző volt környezete és megjelenése, éppannyira le is nézte az embereket. Gőgös volt a kihallgatásokon, sértő módon beszélt, alig tudtak eléje jutni nemcsak idegenek, de gyámjai is; sose hallott, újszerű kicsapongásokba merült, s embertelen kegyetlenség jellemezte. Így mindenkin olyan rettegés vett erőt, hogy gyámjai közül néhányan öngyilkosok lettek vagy elmenekültek, mert féltek a kivégzéstől. Közülük csak háromnak volt szabadabb bejárása a palotába: Adranodorusnak, Zoippusnak, Hiero vejének s egy bizonyos Thrasónak. Egyéb ügyekben ők se nagyon nyertek meghallgatást, de mivel ketten közülük a carthagóiakkal rokonszenveztek, Thraso viszont a római szövetséget pártolta, vitájukkal és heveskedésükkel időnként magukra vonták az ifjú uralkodó figyelmét. Közben a tyrannus élete ellen irányuló összeesküvésről adott hírt egy bizonyos Callo, Hieronymus egyik kortársa, aki kora ifjúságától kezdve élvezte mellette a bizalmas barát minden jogát. A feljelentő csak egy összeesküvőt tudott megnevezni, Theodotust, aki őt akarta rábeszélni a részvételre. Ez, mikor tüstént elfogták, s Adranodorus kínpadra vonatta, habozás nélkül beismerte saját bűnösségét, de összeesküvő társairól hallgatott. Végül, mikor a legválogatottabb, ember számára már elviselhetetlen kínzásoknak vetették alá, úgy téve, mintha a fájdalmak megtörték volna, a résztvevők helyett ártatlanokat nevezett meg, azt állítva, hogy Thraso volt a terv szerzője, s a többiek csak ilyen befolyásos ember vezetésében bízva mertek e rendkívüli tettre vállalkozni. Ezután megnevezett még néhány embert a tyrannus környezetéből, méghozzá a legjelentéktelenebbeket, akiknek a neve kínok és jajgatások közben koholt vallomása közben eszébe jutott. A tyrannus elsősorban azért adott hitelt vallomásának, mert Thrasót is megemlítette, így őt azonnal kivégeztette, s ugyanez a büntetés sújtotta a többieket, akik hasonlóképpen ártatlanok voltak. Az összeesküvők közül, miközben társukat oly sokáig kínozták, senki se rejtőzött vagy menekült el;

annyira bíztak Theodotus állhatatosságában és hűségében, benne pedig volt annyi lelkierő, hogy titkát megőrizze.

6. Miután így Thrasót, aki az egyetlen kapcsolatot jelentette a római szövetséggel, eltették az útból, azonnal teljes határozottsággal előkészítették az elpártolást. Követeket küldtek Hannibalhoz, aki, mikor a követség visszatért, elküldte vele hozzájuk Hannibalt, egy nemes ifjút, s Hippocratest és Epicydest, akik Carthagóban születtek ugyan, de Syracusaeból száműzött nagyatyától származtak, s csak anyai részről voltak punok. Hannibal az ő közreműködésükkel szövetséget kötött Syracusae tyrannusával, s egyáltalán nem volt ellenére, hogy a tyrannus mellett maradjanak. Appius Claudius praetor, akinek Sicilia volt a provinciája, e hír hallatára azonnal követeket küldött Hieronymushoz. Mikor ezek bejelentették, hogy a nagyatyjával kötött szövetség megújítása végett jöttek, Hieronymus gúnyosan hallgatta meg, majd bocsátotta el őket, s közben csúfondáros hangon tudakozódott: milyen szerencsével küzdöttek a cannaei csatában? Neki ugyanis Hannibal követei alig hihető dolgokat mesélnek, s ő szeretné tudni, mi az igazság, mert ennek alapján óhajtaná eldönteni, hogy melyik fél pártjára állva remélhet valamit. A rómaiak kijelentették, majd visszajönnek, ha a király hajlandó lesz a követségeket komolyan meghallgatni, s inkább figyelmeztetve, mint kérve, hogy ne legyen meggondolatlanul hűtlen a szövetséghez, elutaztak.

Hieronymus követeket küldött Carthagóba, hogy a Hanniballal kötött szerződés alapján kössék meg a békét. Megegyeztek, hogy ha a rómaiakat kiűzték Siciliából - ez pedig hamarosan megtörténik, ha a carthagóiak hajókat és csapatokat küldenek - legyen a szigetet nagyjából két részre osztó Himera folyó a határ a syracusaei királyság és a pun birodalom között. Azután a király, minthogy felfuvalkodottá tették azoknak a hízelgő szavai, akik arra biztatták, hogy ne csak Hieróra gondoljon, hanem Pyrrhus királyra, anyai nagyatyjára is, újabb követség útján előterjesztette azt a követelést, hogy úgy tartja méltányosnak, ha egész Siciliát ő kapja meg, a carthagói nép pedig szerezze meg magának az Italia feletti uralmat. A carthagóiak csodálkozás és neheztelés nélkül vették tudomásul ennek az esztelen ifjúnak állhatatlanságát és szeszélyességét; nekik

csak az volt a fontos, hogy elidegenítsék a rómaiaktól.

7. De mindezzel csak saját pusztulását siettette. Mert mikor kétezer fegyveressel előreküldte Hippocratest és Epicydest, hogy próbálják elfoglalni a római helyőrséggel megszállt városokat, s maga is előrenyomult a nála maradt teljes sereggel, mintegy tizenötezer lovas és gyalogos katonával Leontini területére, az összeesküvők, akik véletlenül mindnyájan a seregben voltak, lefoglaltak egy lakatlan házat azon az úton, amelyen a király rendszerint le szokott menni a forumra. A többiek felkészülve és felfegyverkezve itt várták érkezését, egyikük pedig, akit Diomenesnek hívtak, azt a szerepet kapta, mivel a király testőrségéhez tartozott, hogy amikor a király az ajtóhoz közeledik, tartsa fel valamilyen ürüggyel a nyomában haladó kísérőket. Úgy is történt, ahogy megbeszélték, Diomenes, felemelve lábát, mintha meg akarná lazítani szorosra húzott saruszíját, feltartotta a menetet, s ez annyira lemaradt, hogy rátámadhattak a fegyveres kíséret nélkül tovább haladó királyra, akit több döfés ért, mielőtt segítségére siethettek volna. Az erre támadt kiáltozásban és zűrzavarban a most már nyíltan útjukban álló Diomenest dárdákkal kezdték hajigálni, de ő, két sebet kapva, el tudott menekülni. A csatlósok, látva, hogy királyuk a földön fekszik, szétfutottak. A gyilkosok részben a forumra siettek, a szabadságnak örvendő nép közé, részben Syracusaeba, hogy elébe vágjanak Adranodorus és a többi királypártiak intézkedéseinek. Appius Claudius, látva, hogy a bizonytalan helyzetben közvetlen szomszédságukban háború fenyeget, levélben értesítette a senatust, hogy Hannibal és a carthagói nép a maga pártjára állította Siciliát, ő maga pedig, hogy keresztülhúzza a syracusaebeliek terveit, minden csapatával a provinciáját és a királyságot elválasztó határra vonult.
Ennek az évnek a végén Q. Fabius a senatus megbízásából megerősítette s helyőrséggel látta el Puteolit, ezt a háború folyamán népes kereskedelmi központtá fejlődött várost. Azután, útban Róma felé, hogy a választógyűlést megtartsa, kitűzte a gyűlésre az első megfelelő napot, s útjáról megérkezve, anélkül hogy a Városba betért volna, egyenesen a Mars-mezőre ment. E napon az előválasztás joga sorshúzás útján az Aniensis tribus ifjakból álló centuriájára esett, s mikor ez T. Otaciliust és M. Aemilius Regillust jelölte consulnak, Q. Fabius, csendet parancsolva, a következő beszédet mondta:

8. - Ha Italiában béke uralkodnék, vagy olyan ellenség ellen folytatnánk ezt a háborút, amellyel szemben jobban megengedhetjük magunknak a hanyagságot, akkor az lenne a véleményem, hogy az az ember, aki a legkisebb mértékben is akadályozná a ti Mars-mezőn megnyilvánuló elhatározásotokat - hogy arra ruházzátok a tisztségeket, akire akarjátok -, nem tiszteli eléggé szabadságotokat. De minthogy ebben a háborúban és ezzel az ellenséggel szemben soha egy vezérünk sem követhetett el hibát anélkül, hogy roppant csapást ne zúdított volna ránk, éppolyan lelkiismeretességgel, mint amellyel felfegyverkezve csatába vonultok, kell megkezdenetek a szavazást a consulválasztáson, s mindegyikőtöknek így kell szólnia magában: „Olyan consult választok, aki mint hadvezér, méltó ellenfele Hannibalnak!" Ebben az évben Capuánál Vibellius Taureával, a legkiválóbb campaniai lovaggal - kihívására Asellus Claudius, a legkiválóbb római lovag szállt szembe. S egykor a gallus harcosnak az Anio hídján elhangzott kihívására őseink T. Manliust küldték ellene, mert ez bízott bátorságában és erejében. S nincs kétségem, hogy néhány év múlva hasonló okból nem voltak bizalmatlanok M. Valeriusszal szemben, mikor ő egy gallusnak párviadalra hívó hasonló felszólítására fegyvert ragadott. S amiként azt szeretnénk, hogy gyalogosaink és lovasaink múlják felül az ellenséget, vagy ha nem, legalábbis legyenek egyenlők vele, éppígy főparancsnokot is olyat kell keresnünk, aki felér az ellenség vezérével. De még ha azt választjuk is meg vezérnek, aki a polgárok közül a legmegfelelőbb, mégis váratlanul, s csak egy évre választottuk meg, s olyan régi, tisztségét folyamatosan viselő vezérrel kell szembeszállnia, akinek sem hivatali ideje, sem jogköre nincs korlátok közé szorítva, s ezért mindenben úgy cselekedhet és intézkedhet, ahogy a hadihelyzet megkívánja. Nálunk azonban magukkal az előkészületekkel s pusztán az első próbálkozásokkal eltelik az esztendő. Most, miután megfelelően kifejtettem, milyen férfiakat kell consulnak megválasztanotok, a továbbiakban néhány szót kell mondanom azokról, akik az előválasztáson elnyerték a szavazók jóindulatát. M. Aemilius Regillus Quirinus főpapja, akit nem küldhetünk el az oltár mellől, de vissza se tarthatunk anélkül, hogy el ne hanyagolnánk vagy az istenek, vagy a háború gondját. Otacilius hitvese,

gyermekeinek anyja az én húgom lánya, de különben is, ti annyi jóindulatot tanúsítottatok velem s őseimmel szemben, hogy nekem az állam érdekeit többre kell tartanom saját családi kapcsolataimnál. Ha nyugodt a tenger, bármelyik hajós vagy utas kezelheti a kormánylapátot; de ha tomboló orkán kerekedik, s a hajót háborgó tengeren ragadja tova a szélvész, akkor igazi férfira, igazi kormányosra van szükség. Mi nem nyugodt tengeren hajózunk, s már majdnem elsüllyesztett egynéhány vihar, ezért a legkörültekintőbb gonddal és előrelátással kell eldöntenünk, ki üljön a kormányrúdhoz. T. Otacilius, egy kisebb feladattal már próbára tettük rátermettségedet, de még egyáltalán nem bizonyítottad be, hogy ennél nagyobbat is rád bízhatunk. A flottát, amelynek ebben az évben parancsnoka voltál, három okból szereltük fel: hogy Africa partvidékét végigpusztítsuk, hogy Italia partjait biztosítsuk, s mindenekfelett, hogy Carthagóból ne szállíthassanak tartalékcsapatokat, pénzt és élelmet Hannibalnak. Válasszátok meg consulnak T. Otaciliust, ha e feladatokból - nem mondom, hogy mindent -, de az állam érdekében legalább egyet is teljesített! De így, ha miközben te voltál a hajóhad parancsnoka, Hannibal olyan zavartalanul és biztosan kapott meg hazulról mindent, még amire nem is volt szüksége, mintha a tengeren béke uralkodnék; s ha Italia partvidéke ebben az évben többször volt veszélyben, mint Africáé, milyen okot tudsz felhozni, hogy mindenki más előtt téged válasszunk meg vezérnek egy Hanniballal szemben? Ha te lennél a consul, azonnal szükségét éreznénk, hogy őseink példájára dictatort válasszunk, s te még csak nem is méltatlankodhatnál, hogy a római államban akad ember, akit háborúban nálad használhatóbbnak tartanak. Senkinek se nagyobb érdeke, T. Otacilius, mint neked, hogy ne vegyél a válladra olyan terhet, amely alatt összeroskadsz. Az én nyomatékos kérésem és tanácsom az, hogy - mintha fegyveresen csatasorban állnátok, s hirtelen két vezért kellene választanotok, hogy az ő vezetésükkel és jósjeleikkel harcoljatok - ugyanilyen lélekkel válasszátok meg ma a consulokat is, akiknek fiaitok fölesküsznek, akiknek parancsára összegyűlnek, s akiknek oltalma és felügyelete alatt szolgálnak. A Trasumennusi tó és Cannae nemcsak emlékeztető példa, de szomorú intésül is szolgál, hogy kerüljük el a hasonló vereségeket. Praeco, szólítsd fel még egyszer szavazásra az Aniensis centuria ifjait!

9. Mikor erre T. Otacilius indulatosan tiltakozott, azt kiáltozva, hogy Fabius meg akarja hosszabbítani consulságát, a consul odaküldte hozzá a lictorokat, s felhívta a figyelmét, hogy mivel megérkezésekor be se tért a Városba, hanem egyenesen a Mars-mezőre sietett - az előtte hordozott vesszőnyalábokban még benne vannak a bárdok is. Közben az előválasztáson lezajlott a szavazás: consulnak jelölték Q. Fabius Maximust (negyedízben) és M. Marcellust (harmadízben), s a többi centuria is különbség nélkül az ő consulságukra szavazott. Az egyik praetort is újraválasztották, Q. Fulvius Flaccust, a többi hármat újonnan választották, T. Otacilius Crassust (másodízben), Q. Fabiust, a consul fiát, aki akkor curulis aedilis volt és P. Cornelius Lentulust. A praetorok megválasztása után a senatus úgy rendelkezett, hogy Q. Fabiusra bízzák rá - a sorsolás mellőzésével - a Város ügyeinek intézését, s ha a consulok hadba vonulnak, ő legyen a Város elöljárója.
Ebben az évben kétszer volt nagy árvíz; a Tiberis elöntötte a földeket, igen sok ház dőlt össze, és sok ember meg állat pusztult el.

A második pun háború ötödik évében Q. Fabius Maximus, aki negyedszer, s M. Claudius Marcellus, aki harmadszor lett consul, a szokottnál sokkal nagyobb várakozással töltötte el a polgárokat; hiszen már sok éve nem került össze a consuli tisztségben két ilyen ember. Az öregek elbeszélése szerint ilyen pár volt Maximus Rullus és P. Decius, akiket a gallusok, majd később ilyen Papirius és Carvilius, akiket a samnisok, bruttiusok s a lucaniai néppel egyesült tarentumiak elleni háborúra választottak consullá. Marcellust távollétében választották meg consulnak, miközben seregénél tartózkodott; Fabius mint jelenlévő, sőt a választógyűlés vezetője nyerte el ismét a consulságot.

Az időpont, a szorongató háború s az állam válságos helyzete miatt senki se tette fel a kérdést, hogy volt-e már ilyenre példa, s a consult se gyanúsították hatalomvággyal. Ellenkezőleg: inkább magasztalták annak az embernek a lelki nagyságát, aki látva, hogy az államnak kiváló hadvezérre van szüksége, s abban a meggyőződésben, hogy ez kétségtelenül csak ő lehet, nem azt nézte, hogy ezért esetleg megrágalmazhatják, hanem, hogy mit kíván az állam érdeke.

10. A senatus a consulok hivatalba lépésének napján a Capitoliumon gyűlt össze, s mindenekelőtt azt a határozatot hozta, hogy a consulok sorsolással vagy kölcsönös megállapodással döntsék el, melyikük tartsa meg a censorválasztó gyűlést, mielőtt a sereghez elutazna. Ezután meghosszabbították a seregeknél tartózkodó valamennyi parancsnok megbízatását, meghagyva nekik, hogy maradjanak ott a rájuk bízott területen: Ti. Gracchus Luceriában, ahol önkéntesekből álló seregével tartózkodott, C. Terentius Varro Picenum, M. Pomponius Gallia földjén. Az előző év praetorai közül Q. Mucius, mint propraetor biztosítsa Sardiniát, M. Valerius pedig legyen a brundisiumi partvidék parancsnoka, s figyelje éber szemmel Philippus macedon király minden megmozdulását. P. Cornelius Lentulus praetor Siciliát kapta provinciául, T. Otaciliusra pedig azt a hajóhadat bízták, amelyet az előző évben vezetett a carthagóiak ellen.
Sok csodajelről érkezett hír ebben az évben, s minél inkább hitelt adtak ezeknek a jámbor, vallásos emberek, annál többről érkezett híradás: Lanuviumban a Megmentő Iuno szentélyében hollók raktak fészket; Apuliában egy zöldellő pálmafa lángba borult; Mantuában a Mincius áradásából keletkezett tó véresnek látszott; Calesban krétás, Rómában pedig, a Forum Boariumon véres eső esett, s az Insteius negyedben forrás tört ki a föld alól, olyan erővel, hogy az ott álló hordókat és edényeket rohanó árvíz módjára sodorta tova; villámcsapás érte a Capitoliumon álló nyilvános oszlopcsarnokot, Vulcanus szentélyét a Mars-mezőn, Sabinumban egy várat s a nyilvános utat s Gabii várfalát és kapuját. Majd egyéb csodák híre is elterjedt: Praenestében magától megmozdult Mars dárdája; Siciliában megszólalt egy ökör; a marrucinusok földjén egy csecsemő az anyja méhében ezt kiáltozta: „io triumphe"; Spoletumban egy nő férfivá változott; a Hadria mellett egy oltárt láttak az égből leszállni, körülötte fehér ruhás, emberformájú alakokkal. Sőt Rómában is, a Város közepén, közvetlenül aztán, hogy egy méhraj tűnt fel a Forumon - ritkaságnak számító csodajel -, egyesek azt erősítgetve, hogy a Ianiculuson fölfegyverzett legiókat láttak, fegyverbe szólították a polgárságot, viszont akik a Ianiculuson tartózkodtak, nem tudtak arról, hogy a dombon, az ott megszokott földművesmunkájukat végzőkön kívül, bárki is megjelent volna. E csodajeleket a haruspexek tanácsára nagyobb áldozati állatokkal engesztelték ki, s nyilvános könyörgést tartottak

valamennyi istenhez, akinek Rómában oltára volt.

11. Miután mindent megtettek az istenek megbékítésére, a consulok beszámoltak a senatus előtt az állam helyzetéről, a háború vezetéséről, a csapatok számáról és tartózkodási helyéről. A háborúhoz szükséges legiók számát tizennyolcban határozták meg. Két-két legiót kapjon mindegyik consul; kettő-kettő szükséges Gallia, Sicilia és Sardinia megvédéséhez; két legióval rendelkezzék Q. Fabius praetor Apuliában, s két, önkéntesekből álló legióval Ti. Gracchus Luceria környékén; hagyjanak egy-egy legiót C. Terentius proconsulnak Picenum ban s M. Valeriusnak a Brundisium mellett tartózkodó flottánál, kettőnek pedig a Város védelmét kell ellátnia. Hogy a legiók számát ennyire emeljék, hat újat kell sorozni. A consulokat utasították, hogy a lehető leghamarabb tartsák meg a sorozást, s szereljenek fel egy hajóhadat, úgyhogy a hadihajók száma, azokkal együtt, amelyek Calabria partvidékét biztosítják, százötvenre emelkedjék. Miután megtartották a sorozást, s vízre bocsátottak száz új hajót, Q. Fabius megtartotta a censorválasztó gyűlést, ahol M. Atilius Regulust és P. Furius Philust választották meg.

Mikor egyre bizonyosabbá vált a hír, hogy Siciliában kitört a háború, T. Otacilius megkapta a parancsot, hogy vitorlázzék oda hajóhadával. De mivel nem volt hajóslegénység, a consulok senatusi határozat alapján elrendelték, hogy minden polgár, akinek magának vagy apjának vagyonát L. Aemilius és C. Flaminius censorok ötven és százezer as közt állapították meg, vagy aki később tett szert ekkora vagyonra, köteles egy hajóst küldeni s hat hónapra kifizetni a zsoldját; akinek vagyona száz és háromszázezer as közt van, annak - egyévi zsoldjukat vállalva - három, akinek háromszázezer és egymillió között, öt hajóst kell kiállítania, s akinek egymilliónál több a vagyona, annak hetet. A senatorok, egyévi zsoldjukat kifizetve, nyolc hajóst küldenek. A hajósok, akiket uraik a rendelet alapján felszereltek és felfegyvereztek, harminc napra elegendő élelemmel ellátva felszálltak a hajókra. Ekkor történt először, hogy a római hajóhadat magánköltségen látták el legénységgel.

12. Ez, a szokottnál nagyobb készülődés elsősorban a campaniabelieket rémítette meg, akik attól féltek, hogy a rómaiak ebben az évben a hadakozást Capua ostromával kezdik el. Ezért követeket küldtek Hannibalhoz, kérve, hogy vonuljon seregével Capua közelébe; Rómában az ő városuk megostromlására sorozták az új seregeket, mert egyetlen város elpártolása sem ingerelte fel őket annyira, mint Capuáé. Oly halálra rémülten közölték e hírt, hogy Hannibal, úgy vélve, sietnie kell, nehogy a rómaiak megelőzzék, elindult Arpiból, s Capua felett elterülő régebbi táborhelyén, Tifatában állapodott meg. Ezután hátrahagyva a numidákat és hispanokat a tábor, egyszersmind Capua védelmére, levonult az avernusi tóhoz, azzal az ürüggyel, hogy áldozatot mutat be, de valójában azért, hogy megkísérelje hatalmába keríteni Puteolit s a benne tartózkodó védősereget. Maximus arra a hírre, hogy Hannibal elindult Arpiból és Campania felé vonul, éjjel-nappal, megszakítás nélkül utazva visszatért seregéhez, s megparancsolta, hogy Ti. Gracchus induljon Luceriából Beneventum irányába, Q. Fabius praetor pedig - a consul fia - vonuljon Luceriába, Gracchus helyére.
Egy időben két praetor utazott le Siciliába: P. Cornelius a seregéhez, T. Otacilius pedig, hogy átvegye a tengerpartot védő hajóhad parancsnokságát. A többiek is elindultak saját provinciájukba, s azokra, akiknek parancsnoki megbízatását meghosszabbították, ugyanazt a vidéket bízták, mint az előző évben.

13. Az Avernus tavánál tartózkodó Hannibalhoz Tarentumból öt előkelő ifjú érkezett, akik részben a Trasumennus-tónál, részben Cannaenál estek fogságba, s Hannibal hazaengedte őket, azzal a nagylelkűséggel, amelyet valamennyi római szövetségessel szemben tanúsítani szokott. Ezek elmondták, hogy jótéteményére emlékezve, a tarentumi ifjúság nagy részét rábeszélték, hogy tartsák kívánatosabbnak a barátságot és szövetséget Hanniballal, mint a római néppel, s most párthíveik követeiként arra kérik, vonuljon közelebb seregével Tarentumhoz. Ha Tarentumból megpillantják hadijelvényeit és táborát, egy pillanatig sem fognak késlekedni, hogy átadják neki a várost. Az ifjúság rendelkezik a néppel, a nép pedig kezében tartja Tarentum kormányzását. Hannibal dicséretekkel s nagyszerű ígéretekkel halmozta el őket, kérte,

menjenek haza, dolgozzanak tervük megvalósításán, s ő majd időben megjelenik. Ezzel a reménnyel küldte őket vissza Tarentumba. Őt magát is roppant vágy fogta el, hogy Tarentumot hatalmába kerítse; tudta, milyen gazdag, nagy hírű város ez, amely a tengerparton, s igen szerencsésen éppen Macedoniával szemben fekszik, s így Philippus király is, ha átkel Italiába - minthogy Brundisium római kézen van -, ezt a kikötőt fogja választani. Miután bemutatta az áldozatot, amiért idejött, s itt időzése alatt végigpusztította a vidéket Cumaetól a misenumi hegyfokig, csapataival hirtelen Puteoli ellen fordult, hogy megtámadja a római helyőrséget. Ennek létszáma hatezer ember volt, s a helyet természetes fekvésén kívül erődítmény is védte. Három napig időzött itt, s közben minden oldalról igyekezett rajtaütni az őrségen. De mivel nem ért el semmit, Neapolis környékét kezdte pusztítani, inkább dühében, mint abban a reményben, hogy elfoglalhatja a várost. Mikor Nola környékére érkezett, az ottani nép, amely már régen elfordult a rómaiaktól, és szembeszállt saját senatusával, mozgolódni kezdett. Ezért követeket küldtek Hannibalhoz, hogy behívják őt, s határozott ígéretet tettek, hogy átadják a várost. De megelőzte tervüket Marcellus consul, akit az előkelőek hívtak segítségül. Egy nap alatt ért el Calesből Suessulába, noha útjában késleltette, hogy át kellett kelnie a Vulturnus folyón. Innen másnap éjjel hatezer gyalogost és ötszáz lovast küldött Nolába a senatus védelmére. S amilyen fáradhatatlanul igyekezett a consul mindent megtenni, hogy biztosítsa magának Nolát, éppúgy vesztegette az időt Hannibal, akinek - két meghiúsult korábbi kísérlete után - erősen megingott a nolaiak szavahihetőségébe vetett bizalma.

14. Ugyanezekben a napokban Q. Fabius consul a pun helyőrség kezén lévő Casilinumhoz vonult, hogy megpróbálja elfoglalni, s közben, mintha csak megbeszélték volna, az egyik részről Beneventumhoz érkezett a bruttiusok földjéről nagy lovas- és gyalogossereggel Hanno, másrészről Luceriából Ti. Gracchus. Gracchus először bevonult a városba, de meghallva, hogy Hanno a várostól mintegy háromezer lépésnyire, a Calor folyó mellett vert tábort, s onnan pusztítja a vidéket, maga is kivonult a falak mögül, s az ellenségtől mintegy ezer lépésre állította fel táborát. Itt gyűlésbe hívta katonáit. Legióiban legnagyobbrészt önkéntes katonák

szolgáltak, akik immár második éve csendes szolgálattal akarták szabadságukat kiérdemelni, nyílt követelőzés helyett. De nem kerülte el Gracchus figyelmét, hogy mikor a téli táborból kivonultak, menet közben sugdolózva kérdezgették egymástól: fognak-e ők még valaha szabad emberekként harcolni? Megírta a senatusnak, nem is a követelésüket, hanem hogy mit érdemeltek ki, mert mind a mai napig nagy hasznát látta derék és hűséges szolgálatuknak, s ahhoz, hogy valódi katonák legyenek, csak egy hiányzik: a szabadság. Erre megkapta a felhatalmazást: tegye azt, amit az állam érdekében jónak lát. Ezért, mielőtt az ellenséggel megütköztek volna, tudtukra adta, hogy eljött a perc, amikor megszerezhetik oly régen áhított szabadságukat. Másnap csatát vívnak, sík és nyílt mezőn, ahol nem kell cseltől tartaniuk, s egyedül a vitézség fog dönteni. Aki odahozza neki egy ellenség fejét, azt azonnal szabadnak nyilvánítja, aki helyéről meghátrál, azt úgy fogja megbüntetni, mint rabszolgát szokás. Tehát sorsa mindenkinek saját kezében van. S nemcsak ő szavatolja szabadságukat, hanem M. Marcellus consul s az egész senatus is; ezek, mikor megkérdezte őket, felszabadításuk ügyében teljesen rábízták a döntést. Ezután felolvasta a consul és a senatus határozatát tartalmazó levelet, amelyet hangos, elragadtatott helyesléssel fogadtak. Követelték a csatát, és szenvedélyesen sürgették, azonnal adja meg a jelet az ütközetre. Gracchus kijelentve, hogy másnap megütköznek, feloszlatta a gyűlést. A katonák, különösen azok, akik egyetlen napi szolgálatuk jutalmaként remélhették a szabadságot, a nap hátralevő részét vidám hangulatban, fegyvereik előkészítésével töltötték el.

15. Másnap, a kürtjel elhangzása után a seregből elsőnek az önkéntesek jelentek meg felkészülve és fölszerelve a fővezéri sátornál. Napkeltekor Gracchus ütközetre sorakoztatta
csapatait, s az ellenség sem halogatta a harcot. Tizenhétezer gyalogosa volt, főként bruttiusok és lucaniabeliek, s ezerkétszáz lovasa, köztük csak kevés italiai, a többi majdnem mind numida és maurus. Elkeseredett erővel és sokáig küzdöttek; négy órán át egyik fél sem tudott felülkerekedni, s a rómaiakat semmi sem akadályozta jobban, mint az az ígéret, hogy a szabadságot az ellenség feje ellenében lehet megszerezni. Mert ha valamelyikük bátran megölt egy ellenséges katonát, tüstént azzal töltötte az időt, hogy levágja a fejét, ami a nagy tömegben és kavargásban nem volt könnyű

feladat. Azután, minthogy a fejet szorongató jobbjuk le volt kötve, éppen a legbátrabbak váltak ki a harcból, s a tunyáknak és gyáváknak kellett folytatniuk a küzdelmet. Gracchus, mikor tribunusai jelentették, hogy többé egyetlen harcképes ellenségnek sem esik bántódása, katonái a már elesetteket nyakazzák le, s kard helyett emberfejet szorongatnak a kezükben, azonnal parancsot adott, hogy dobják el a fejeket, és támadjanak az ellenségre. Már eléggé fényes és nagyszerű bizonyságát adták vitézségüknek, ilyen hősök biztosan elnyerik szabadságukat. Ekkor újból fellángolt a harc, s a lovasságot is rázúdították az ellenségre. S mikor a numidák bátran szembeszálltak velük, s a lovasok küzdelme éppolyan hevessé vált, mint a gyalogosoké, s ismét kétséges lett a helyzet, az egyik oldalon a római vezér illette gyalázó szavakkal az atyáik által annyiszor leigázott bruttiusokat és lucaniabelieket, a másikon pedig a pun vezér a római rabszolgákat, ezt a fogdákból összeszedett katonaságot. Végül Gracchus kijelentette, egyáltalán nem remélhetik a szabadságot, ha a mai napon nem verik szét és nem futamítják meg az ellenséget.

16. E szavakkal végre úgy fellelkesítette őket, hogy új csatakiáltást hallatva, mintha hirtelenül kicserélődtek volna, olyan lendülettel vetették magukat az ellenségre, hogy nem lehetett többé feltartani őket. Előbb a legelöl, azután a hadijelvények körül álló csapatokat zilálták szét, majd az egész arcvonalat visszavetették. Az ellenség most már habozás nélkül megfutamodott, s menekülés közben olyan rémülten és zavarodottan rohant tábora felé, hogy sem a kapuknál, sem a sáncokon nem állt meg senki, s a közvetlenül sarkukban járó rómaiak új csatát kezdtek a sáncok mögé beszorított csapataikkal. S minél jobban összezsúfolódtak harc közben, annál szörnyűbb volt a vérfürdő. Segítségünkre jöttek a foglyok is, akik a kavarodásban fegyvert szereztek, s csapatba tömörülve hátulról támadtak a punokra, elzárva előlük a menekülés útját. Ezért az oly nagy seregből csupán nem egészen kétezer ember menekült meg, ezek is legnagyobbrészt a vezérükkel együtt megfutó lovasok; a többit mind levágtuk vagy elfogtuk, s harmincnyolc hadijelvényt is zsákmányoltunk. A győztes seregből mintegy kétezren estek el. Az egész zsákmányt, a foglyok kivételével, a katonák kapták meg, s kivették a zsákmányból az élő állatokat is, amelyeket tulajdonosuknak harminc napon belül kellett felismernie.

Mialatt a zsákmánnyal megrakott katonák visszatértek a táborba, mintegy négyezer önkéntes, akik kevéssé állták meg helyüket a harcban, s a táborba se törtek be a többiekkel együtt, félve a büntetéstől, egy, a tábor közelében lévő magaslatra vonult vissza. Másnap innen a tribunusok visszavezették őket, s mikor Gracchus összehívta katonáit, a gyűlésen ők is megjelentek. Itt a proconsul először a régi katonáknak nyújtotta át - ahogy ki-ki a csatában tanúsított bátorságával és tetteivel rászolgált - a katonai kitüntetéseket, majd kijelentette, hogy ami az önkénteseket illeti, ő szívesebben dicséri meg mindnyájukat, méltót és méltatlant egyaránt, semminthogy a mai napon akár egyet is megbüntessen. Ezért - ami az államnak és saját maguknak egyaránt jó, üdvös és áldásos lesz - mindnyájukat szabadnak nyilvánítja. S mikor e kijelentésére hol összeölelkezve egymásnak kívántak szerencsét, hol pedig kezüket az égre emelve minden jót könyörögtek a római népnek és magának Gracchusnak, így folytatta: „Nem óhajtottam, mielőtt nem nyilvánítottalak mindnyájotokat jog szerint szabadnak, egyikőtöket sem külön a derék vagy gyáva elnevezéssel illetni. De most, miután az állam beváltotta ígéretét, nehogy minden különbség eltűnjék a hősiesség és gyávaság között, elren delem, jelentsék azoknak a nevét, akik abban a tudatban, hogy kivonták magukat a csatából, kevéssel előbb elkülönültek a többiektől. Én, egyenként szólítva, esküvel kötelezem őket, hogy - hacsak nem betegek - amíg szolgálatban lesznek, állva fogyasszák el ételüket és italukat. Ezt a megtorlást könnyen el fogjátok viselni, ha meggondoljátok, hogy gyávaságotokra ennél enyhébb megszégyenítést már aligha lehetett volna kitalálni."

Ezután jelt adott az indulásra; s a zsákmányukat cipelő vagy maguk előtt terelő katonák szilaj jókedvvel tréfálkozva, frissen, fáradtság nélkül tértek vissza Beneventumba, mintha valami ünnepi nap örömére rendezett fényes lakomáról, nem pedig csatából jöttek volna meg. Beneventum valamennyi lakója seregestül kitódult, ott fogadta őket a kapuk előtt, s a katonákat, átölelve és szerencsét kívánva nekik, meghívták magukhoz. Mindnyájan lakomát rendeztek házuk előcsarnokában, ide hívták meg őket, s kérték Gracchust, engedje meg, hogy részt vehessenek a lakomán. Ő meg is adta az engedélyt, azzal a feltétellel, hogy a lakomát nyilvánosan, a házak előtt rendezzék. Ezért mindent kihordtak a kapuk elé; az önkéntesek fejükön süveget vagy fehér kendőt viselve lakomáztak,

egyesek leheveredtek, mások álltak, s ezek egyszerre töltötték be a vendég és a felszolgáló szerepét. Gracchus a látványt érdemesnek találta arra, hogy az e napon lejátszódó ünnepi eseményt Rómába visszatérve, a Szabadság szentélyében, amelyet a bírságpénzekből apja emelt és szentelt fel az Aventinuson, festményen örökíttesse meg.

17. E Beneventumnál lejátszódott események közben Hannibal végigpusztította Neapolis környékét, s táborával Nolához vonult. A consul, értesülve érkezéséről, magához rendelte a Suessula felett álló táborból seregével együtt Pomponius propraetort, s felkészült, hogy az ellenség elé vonul, és haladéktalanul megütközik vele. S az éj csendjében, az ellenségtől legtávolabb eső kapun kiküldte lovassága java erejével Claudius Nerót, hogy előnyomulása közben észrevétlenül mögéje kerülve, kövesse nyomon, s mihelyt látja, hogy megkezdődött az ütközet, támadja hátba az ellenséget. Nero, nem tudni, miért - talán, mert eltévesztette az utat, vagy mert nem volt rá elég ideje -, nem tudta végrehajtani a megbízatást. Mikor távollétében megkezdődött az ütközet, a rómaiak határozottan fölénybe kerültek, de mivel lovasságuk nem jelent meg a kijelölt időben, megbeszélt haditervük meghiúsult. Marcellus nem mert a menekülők nyomába eredni, s parancsot adott győztes csapatainak a visszavonulásra. De - hagyomány szerint - e napon még így is több mint kétezer ellenséges katonát vágtak le, a rómaiak vesztesége viszont a négyszázat sem érte el. Napnyugta tájban érkezett meg Nero, aki miután egy éjen s napon át hiába hajszolt halálra embert és lovat, még csak nem is látta az ellenséget. A consul rendkívül heves szemrehányásokkal fogadta, s őt tette felelőssé azért, hogy nem tudtak megfizetni az ellenségnek a cannaei vereségért. Másnap a római sereg csatarendbe állt, Hannibal - hallgatólagosan ezzel is elismerve vereségét - táborában maradt. Harmadik nap pedig, feladva a reményt, hogy annyiszor meghiúsult vállalkozása sikerrel jár, az éjszaka csendjében elvonult Tarentum felé, ahol biztosabban számíthatott árulásra.

18. Rómában ugyanakkora figyelmet szenteltek az állam belső ügyeinek, mint a háborúnak. A censorok, mivel az államkincstár

kimerült, s így nem kellett közmunkák bérbeadásával foglalkozniuk, arra fordították figyelmüket, hogy ellenőrizzék a polgárok erkölcseit, s megtorolják a bűnöket, amelyeket - ahogy a hosszú betegségtől elgyötört testek maguk szoktak újabb bajok forrásává válni - ez a háború okozott. Először is azokat idézték maguk elé, akik a cannaei vereség után - hír szerint - azt tervezték, hogy elhagyják Italiát. Vezetőjük, M. Caecilius Metellus ekkor éppen quaestor volt. Mikor a felszólításra, hogy adják elő védekezésüket, sem ő, sem társai nem tudták tisztázni magukat, bűnösnek mondták ki őket abban, hogy az állam érdekeit veszélyeztető tárgyalásokat folytattak, és beszédeket mondtak, azzal a céllal, hogy összeesküvést szervezzenek Italia elhagyására. Ezután az esküvel vállalt kötelezettségük alól oly furfangos ügyességgel kibúvó küldötteket idézték meg, akik, mikor a foglyok megbízottaiként útra keltek, titokban visszamentek Hannibal táborába, s úgy vélték, ezzel eleget tettek az őket visszatérésre kötelező eskünek. Ezektől s az előbb említettektől - amennyiben ezt az állam adta nekik - elvették lovukat, s valamennyit, kitaszítva tribusából, az aerariusok közé osztották be.

De a censorok gondja nem korlátozódott csak a senatus és a lovagrend ellenőrzésére. A jegyzékekből összeszedték valamennyi ifjú nevét, aki négy év óta nem teljesített katonai szolgálatot, és nem hivatkozhatott szabályos felmentésre, sem betegségre. Ezeket is - szám szerint több mint kétezret - tribusukból kitaszítva az aerariusokhoz osztották be, s az oly szigorú censori megrovást még egy lesújtó senatusi döntés is követte, hogy mindazokat, akiket a censorok megbüntettek, sorozzák be gyalogosnak, és küldjék el Siciliába, a cannaei sereg maradványához, amelynek csak akkor telik le a szolgálati ideje, ha az ellenséget kiűzték Italiából.
Minthogy a kincstár kiürült, s a censoroknak nem volt lehetőségük arra, hogy bérbe adják a szent épületek kijavítását, lovakról gondoskodjanak a curulisi játékokra vagy más, hasonló ügyletekkel foglalkozzanak, nagy számban megjelentek előttük azok, akik meg szokták pályázni a bérleteket, felszólítva a censorokat, hogy ezután is éppúgy adjanak ki bérbe mindent, mintha telve lenne az állampénztár, és senki se fogja kérni a pénzét, csak a háború befejezése után. Azután megjelentek azoknak a rabszolgáknak gazdái, akiket Ti. Sempronius Beneventumnál felszabadított, s kijelentették, hogy noha a pénzügyeket intéző triumvirek

felszólították őket, hogy vegyék át a szolgáikért járó összeget, erre ők a háború befejezése előtt nem tartanak igényt. S minthogy a nép körében általánossá vált a törekvés, hogy segítsenek az állam súlyos anyagi helyzetén, szokássá vált, hogy előbb az árvák, majd utóbb az özvegyek vagyonát is átadják a kincstárnak, mert akik átadták, úgy gondolták, hogy nem helyezhetik letétbe biztosabb helyre, mint ide, ahol az állam szavatol érte. S ha egy árva vagy özvegy valamit vett vagy szerzett, annak árát a praetor egyenlítette ki. A magánembereknek ez az áldozatkészsége a Városból átterjedt a táborra is, úgyhogy nem akadt lovag vagy centurio, aki igényt tartott volna zsoldjára, s azt, aki elfogadta, a zsoldos csúfnévvel illették.

19. Q. Fabius consul Casilinum előtt táborozott, amelyet kétezer campaniai és Hannibal hétszáz katonája tartott megszállva. Parancsnokuk Statius Matius volt, akit Atellából küldött Cn. Magius, az ez évi medix tuticus. Ez különbség nélkül felfegyverezte a rabszolgákat és aköznépet, hogy ha majd a consul figyelmét Casilinum ostroma köti le, megrohanja a római tábort. De ezekből az előkészületekből semmi sem kerülte el Fabius figyelmét. Ezért üzenetet küldött tiszttársához Nolába, hogy Casilinum ostroma közben egy másik seregre is szükség lesz, amely majd a campaniabeliekkel száll szembe. Tehát vagy maga Marcellus jöjjön hozzá, kisebb helyőrséget hagyva hátra Nolában, vagy ha nem tud mozdulni Nolából, s Hanniballal szemben még bizonytalan a helyzete, ő majd Ti. Gracchus proconsult hívja oda Beneventumból. Marcellus erre az üzenetre, Nolában kétezer főnyi őrséget hagyva hátra, serege többi részével Casilinumhoz vonult, s megérkezésére ismét elcsendesedtek a már mozgolódni kezdő campaniabeliek. Így Casilinumot a két consul együtt kezdte ostromolni. De mikor a falakhoz vigyázatlanul közeledő római katonák közül igen sokan sebesültek meg, s az ostrom se nagyon haladt előre, Fabius úgy vélekedett, hogy hagyják abba ezt a jelentéktelen ügyet, amely amellett még sokkal több nehézséggel is jár, mint a döntő, nagy vállalkozások, s vonuljanak el, hiszen sokkal nagyobb feladatok várják őket. Marcellus viszont azzal érvelt, hogy sok minden van, amibe egy nagy hadvezér jobb, ha nem vág bele, de amit, ha már egyszer belekezdett, nem szabad abbahagynia, mert a siker vagy

balsiker egyaránt igen fontos hírneve szempontjából, s meggyőzte Fabiust, hogy ne vonuljanak el a balszerencsés kezdet után. Mikor ostromfedelekkel, mindenféle egyéb várvívó eszközzel és géppel kezdtek tá madni, a campaniabeliek azzal a kéréssel fordultak Fabiushoz, hadd vonulhassanak el sértetlenül Capuába. Csak néhányan távoztak el, s Marcellus elfoglalta a kaput, amelyen kijöttek, és először a kapu körül, majd - berontva - a városban válogatás nélkül mindenkit lekaszaboltak. A kezdetben kijutott mintegy ötven campaniabeli Fabiushoz menekült, s úgy érkezett meg, az ő védelme alatt, Capuába. Így Casilinumot, miközben az oltalmat kérők tárgyaltak és tétováztak, az alkalmat kihasználva elfoglalták, az elfogott campaniabelieket s Hannibal katonáit Rómába küldték, ahol börtönbe vetették őket, a város lakóit pedig, szétosztva, a szomszédos népek őrizetére bízták.

20. E napokban, mikor a sereg a Casilinumnál kivívott siker után elvonult, Gracchus egy szövetséges vezérrel néhány, azon a vidéken toborzott cohorsot küldött Lucaniába, hogy zsákmányoljanak az ellenséges területen. Míg ezek mindenfelé elszéledtek, Hanno megtámadta őket, s majdnem akkora vereséget mért rájuk, amekkorát ő maga Beneventumnál elszenvedett, majd - nehogy Gracchus utolérhesse - tüstént visszavonult a bruttiusok földjére. A két consul közül Marcellus visszatért Nolába, ahonnan eljött, Fabius pedig Samnium ellen vonult, hogy végigpusztítsa a földeket, s fegyveres erővel visszafoglalja az elpártolt városokat. Különösen nagy pusztítást végzett a caudiumi samnisok területén, mindenfelé felperzselte a földeket, és zsákmányként elhajtott embert, állatot. Rohammal bevette városaikat: Conpulteriát, Telesiát, Compsát, majd Lucaniában Fugifulaet és Orbitaniumot; s Apuliában ostrommal elfoglalta Blandát és Aecaet. A városokban huszonötezer embert fogtak el vagy öltek meg, s háromszázhetven szökevényt kerítettek kézre; ezeket a consul elküldte Rómába, ahol a Comitiumon valamennyit megvesszőzték, majd letaszították a Szikláról. Fabius mindezt néhány nap alatt hajtotta végre. Marcellust rossz egészségi állapota arra kényszerítette, hogy tétlenül időzzék Nolában. Q. Fabius praetor is, aki Luceria környékét kapta működési területéül, e napokban rohammal elfoglalta Acuca városát, s Ardoneae mellett megerősített állandó tábort épített.

Míg a rómaiak egyéb helyeken így tevékenykedtek, Hannibal már elérkezett Tarentumhoz, rettenetes pusztítást végezve mindenfele, amerre elvonult. Csak Tarentum környékére érve kezdtek szelídebben viselkedni menetelő csapatai, semmiben sem tettek kárt, még az útról se tértek le sehol, nyilvánvalóan nem azért, mert olyan fegyelmezett volt a sereg és vezére, hanem mert meg akarták nyerni a tarentumiak jóindulatát. Egyébként szinte a falakig nyomult előre, de mikor serege megjelenése - várakozása ellenére - a városban nem okozott semmi mozgolódást, a várostól mintegy ezerlépésnyire tábort ütött. Tarentumban M. Livius, akit M. Valerius propraetor, a Brundisiumban állomásozó hajóraj parancsnoka három nappal azelőtt küldött ide, hogy Hannibal a falak alá érkezett, haladéktalanul besorozta az ifjúságot, valamennyi kapuhoz és körben a falakra, ahol szükséges volt, őrségeket állított, s éjjel-nappal egyforma éberséggel ügyelt, hogy megakadályozza az ellenség vagy az ingadozó szövetségesek bármilyen próbálkozását. Így Hannibal, miután hiába töltött el néhány napot, s közben azok közül, akik az avernusi tónál felkeresték, se személyesen nem jelentkezett, se küldöncöt vagy levelet nem küldött hozzá senki, belátta, hogy meggondolatlan volt, üres ígéreteknek ült fel, s továbbvonult táborával. De még ekkor is kímélte a tarentumi területet, mert - bár színlelt jóindulata eddig teljesen eredménytelennek bizonyult - nem adta fel a reményt, hogy megingathatja őket szövetségi hűségükben. Salapiát elérve gabonát gyűjtetett Heraclea és Metapontum területén, mert a nyár már vége felé járt, s ez a hely alkalmasnak látszott téli szállásra. Innen küldte szét zsákmányolni a numidákat és maurusokat a sallentinusok földjére s a szomszédos Apulia erdőibe. Itt egyébként nem sok zsákmányt szereztek, főképpen rengeteg lovat hajtottak el, s ezekből négyezret szétosztott lovasai között, hogy nyereg alá szoktassák. 21. Minthogy Siciliában olyan háború fenyegetett, amelyet semmiképpen sem lehetett lebecsülni, s a tyrannus halála a syracusaebelieket inkább csak tevékenyebb hadvezérekkel ajándékozta meg, de nem változtatta meg pártállásukat és érzelmeiket, a rómaiak elhatározták, hogy ezt a provinciát az egyik consulra, M. Marcellusra bízzák. Hieronymus meggyilkolása után először Leontiniban tört ki zendülés a katonák között; vadul kiáltozva követelték, hogy a királynak, halotti áldozatképpen, az összeesküvők vérével adózzanak. De ezután oly sűrűn emlegették előttük a visszaszerzett szabadság édesen hangzó nevét,

megcsillantva a reményt, hogy részesülhetnek a királyi kincsekből, és megfelelőbb vezérek alatt fognak szolgálni, hogy mikor meghallották a tyrannus iszonyatos gaztetteit s még ezeknél is iszonyúbb kicsapongásait, érzelmeik teljesen megváltoztak: otthagyták temetetlenül imént még annyira gyászolt uralkodójuk holttestét. Míg a többi összeesküvő ott maradt, hogy megnyerje a hadsereget, Theodotus és Sosis a király lovain a lehető leggyorsabb vágtában Syracusaeba igyekezett, hogy lecsapjon a király még mit sem sejtő híveire. De megelőzte őket nemcsak a hír, amely ilyen esetekben mindennél gyorsabb, hanem egy, a király rabszolgái közül való hírnök is. Ezért Adranodorus őrségekkel biztosította az Insulát, a fellegvárat, s ahol lehetett, a többi megfelelő helyet is. Theodotus és Sosis naplemente után, már félhomályban nyargaltak be a Hexapylum kapun, végiglovagolva a Tychán, megmutatták a király véres köntösét és fejékét, s miközben arra biztatták az embereket, hogy vívják ki szabadságukat, és fogjanak fegyvert, gyűlést hívtak össze az Achradinába.

A nép részben az utakra tódult, részben a kapukban állt, vagy a tetőkről és ablakokból nézelődött lefelé, kérdezgetve, hogy mi történt. Mindenhol fáklyák lobogtak, mindent betöltött a zűrzavaros kiáltozás, a fegyveresek a nyilvános helyeken gyülekeztek, a fegyvertelenek az olympiai Iuppiter szentélyéből hordták ki a gallus és illyr fegyvereket, amelyeket Hiero függesztett fel ott, mint a római néptől kapott ajándékot, s közben azért fohászkodtak Iuppiterhez, hogy engedje át nekik kegyesen és jóindulatúan e megszentelt hadieszközöket, hiszen hazájukért, az istenek szentélyeiért s szabadságukért fognak fegyvert. S ez a tömeg is csatlakozott a szanaszét felállított őrségekhez, amelyeket az egyes kerületek főemberei rendeltek ki. Adranodorus az Insulán többek közt őrséggel erősítette meg az állami gabonaraktárt is. Ezt a négyszög alakú, fallal körülvett, várszerűen megerősített helyet megszállotta az őrizetére kirendelt ifjúság, s követek útján megüzente az Achradinába, hogy a raktár és a gabona a senatus hatalmában van.

22. Kora hajnalban az egész nép - fegyveresek és fegyvertelenek - az Achradinában a tanácsháznál gyűlt össze. Itt, Concordia e helyen álló oltára mellől, az egyik előkelő polgár, Polyaeneus mondott a

szabadság ügyét pártoló, de mérsékelt hangú beszédet. Kijelentette, hogy a nép, átélve a szolgasággal járó rettegést és kegyetlenkedést, fellázadt a jól ismert baj ellen; de hogy a polgárok közti viszálykodás milyen csapást jelent, azt a syracusaebeliek inkább atyáiktól hallották, ám ők maguk nem élték meg. Dicséretet érdemelnek, hogy késlekedés nélkül fegyvert ragadtak, de még inkább rá fognak szolgálni, ha csak végszükségben nyúlnak hozzá. Jelenleg azt javasolja, küldjenek követeket Adranodorushoz, felszólítva, hogy rendelje alá magát a senatusnak és a népnek, nyissa ki az Insula kapuit, a várat pedig adja át. Ha pedig azt tervezi, hogy egy idegen uralkodó segítségével magának szerzi meg az uralmat, akkor éppen ő javasolja, hogy még sokkal határozottabban biztosítsák szabadságukat Adranodorusszal, mint Hieronymusszal szemben.

A gyűlés után azonnal elküldték a követeket, majd tanácskozni kezdett a senatus, amelyet noha Hiero uralma alatt a legfőbb tanácskozótestület volt - ennek halála óta mind e mai napig nem hívtak össze, és nem kérték ki véleményét. A követség megjelent Adranodorusnál, akire magára is nagy hatással volt a polgárok egyetértése, a város többi részének elfoglalása, külö nösen pedig az, hogy tőle elpártolva átadták az Insula egyik, éppen legjobban megerősített részét. De félrehívta őt a követektől felesége, Damarata, Hiero leánya, akit még mindig fűtött a királyi gőg és asszonyi nagyravágyás, s emlékeztette Dionysius tyrannus sokszor idézett kijelentésére: „Egy tyrannus csak akkor mondjon le a hatalmáról, ha a lábánál fogva rángatják le, de addig nem, amíg a lován ül! Könnyen lemondhatunk, amelyik percben óhajtjuk, valamely magas méltóságról, de ugyanezt megalapozni és megszerezni nehéz és fáradságos feladat." - Kérjen tehát a követektől időt a gondolkodásra, s ezt kihasználva, rendelje ide Leontiniből a katonákat. S ha pénzt ígér nekik a királyi kincsekből, minden a hatalmába kerül. Adranodorus nem vetette el egészen, de nem is fogadta el azonnal ezt az asszonyi tanácsot, biztosabbnak vélve hatalma megőrzésére azt az utat, hogy pillanatnyilag alkalmazkodik a helyzethez. Ezért a követek útján megüzente, hogy aláveti magát a senatus és a nép hatalmának.

Másnap kora hajnalban kinyittatta az Insula kapuit, s megjelent az Achradina forumán. Itt Concordia oltára mellé állva - ahonnan

előző nap Polyaeneus is beszélt -, beszédét azzal kezdte, hogy elnézést kért tétovázásáért; mert igaz, hogy bezáratta a kapukat, nem azért, hogy függetlenítse magát attól, ami az államban történik, de aggódó félelemből, hogy ha egyszer már kardot rántottak, véget tudnak-e majd vetni a vérontásnak, s hogy vajon megelégednek-e azzal, ami elegendő a szabadsághoz, a tyrannus meggyilkolásával, vagy pedig mindenkit meg akarnak ölni, aki rokonság, házasság vagy valamilyen szolgálata révén kapcsolatban volt az udvarral, mások bűnéért vonván felelősségre őket? Miután azonban látja - folytatta -, hogy azok, akik felszabadították a hazát, meg is óhajtják őrizni szabadságát, s hogy mindenhol a köz javával törődnek, ő sem habozik, hogy saját személyét s mindazt, amit gondjára és oltalmára bíztak - hiszen, aki rábízta, saját esztelensége áldozata lett -, most visszaadja hazájának. Ezután a tyrannus gyilkosai felé fordult, s név szerint megszólítva Theodotust és Sosist, ezt mondta: „Emlékezetes tettet hajtottatok végre, ám - higgyetek nekem - dicsőségtek csak megszületett, de még nem vált teljessé; s ha nem biztosítjátok a békét és egyetértést, az a nagy veszély fenyeget, hogy sírba teszik szabad államunkat."

23. E szavak után lábuk elé helyezte a kapuk s a királyi kincstár kulcsait. S aznap a gyűlés után mindnyájan örömmel járták sorba feleségükkel és gyermekeikkel valamennyi szentélyt, hálát mondva az isteneknek. Másnap megtartották a praetorválasztó gyűlést. Az elsők közt választották meg Adranodorust, a többiek nagyrészt a tyrannus gyilkosai közül kerültek ki, sőt kettőt távollétében választottak meg: Sopatert és Dinomenest. Ezek a Syracusaeban történtek hírére a király kincseit átvitték Leontiniből Syracusaeba, s átadták az erre a célra választott praetoroknak. Az Insulában őrzött pénzt is átszállították az Achradinába, és egyhangú határozattal lebontották a falnak azt a részét, amely - mint valami túlságosan félelmetes erőd elválasztotta az Insulát a város többi részétől. S erre következő többi intézkedésüket is a szabadságvágy sugallta.

Hippocrates és Epicydes, mikor meghallották a tyrannus halálhírét - amelyet Hippocrates el akarván titkolni, még a hírhozót is megölette -, s katonáik elhagyták őket, visszatértek Syracusaeba, mivel a pillanatnyi helyzetben ezt vélték a legbiztosabbnak. De hogy itt ne essenek abba a gyanúba, mintha valami alkalmat

keresnének a felforgatásra, először a praetorokhoz, az ő közbenjárásukkal a senatushoz fordultak, bejelentve, hogy őket Hannibal küldte Hieronymushoz, mint barátjához és szövetségeséhez, s ők végrehajtották a király parancsait, ahogy ezt nekik vezérük meghagyta. Most szeretnének visszatérni Hannibalhoz, de mivel az út nem biztos a Siciliában mindenfelé portyázó római csapatok miatt, kérik, adjanak melléjük fedezetet, amely az italiai Locriig elkíséri őket; e kis segítséggel igen nagy hálára kötelezik Hannibalt. Kérésük teljesítését haladéktalanul megígérték, mert szerettek volna megszabadulni királyuk e vezéreitől, akik egyrészt jól értettek a hadvezetéshez, másrészt nincstelenek és vakmerőek voltak, de ezek korántsem igyekeztek távozási szándékukat olyan hamar végrehajtani, mint az kívánatos lett volna.

Közben fiatalemberek, akik vagy maguk is katonák voltak, vagy jó viszonyban voltak a harcosokkal, szóba elegyedtek először magukkal a csapatokkal, majd a szökevényekkel, akik legnagyobbrészt a római szövetséges hajóslegénységből kerültek ki, majd végül a legalja néphez tartozókkal; rágalmazni kezdték a senatust és az előkelőbbeket, mondván, hogy ezek titokban azon dolgoznak és mesterkednek, hogy Syracusaet a szövetség megújításának látszatával Róma alattvalójává tegyék, azért, hogy azután pártjuk - az a néhány ember, aki a szövetség megújításán buzgólkodik - átvehesse a hatalmat.

24. Syracusaeban napról napra nagyobb tömeg gyűlt össze, hogy meghallgassa e vádakat, és hitelt adjon nekik, s ezzel nemcsak Epicydesben, de Adranodorusban is felkeltették a reményt, hogy a helyzet megváltozik. Adranodorus végre engedett felesége állandó sürgetésének, hogy itt az idő a hatalom megragadására, míg az új, rendezetlen szabadságban teljes a zűrzavar, míg rendelkezésére áll a király zsoldján élő katonaság, s a Hannibaltól küldött, a katonákkal jó viszonyban lévő hadvezérek segíteni tudják terveit. Megállapodott Themistusszal, Gelo vejével, de olyan elővigyázatlan volt, hogy erről néhány nap múlva említést tett Aristónak, egy tragikus színésznek, akivel egyéb titkait is közölni szokta. Ez az előkelő származású, tisztességes vagyonnal rendelkező férfi, akit ez, a görögök körében korántsem lenézett foglalkozás nem rontott meg,

úgy vélvén, hogy fontosabb és előbbrevaló a hazája iránti hűség, jelentette a dolgot a praetoroknak. Mikor ezek kétségtelen bizonyítékok alapján meggyőződtek a bejelentés megalapozottságáról, összehívták az öregek tanácsát, s ennek javaslatára az ajtókhoz őrséget rendeltek, amely végzett a Curiába belépő Themistusszal és Adranodorusszal. S mikor a többiek, nem ismervén az okot, e számukra még iszonyúbbnak tűnő merényletre zajongani kezdtek, végül, helyreállítván a csendet, bevezették a Curiába a feljelentőt. Ez sorban mindent elmondott: hogy az összeesküvés még akkor kezdődött, mikor Harmonia, Gelo lánya, férjhez ment Themistushoz; hogy a hispan és africai segédcsapatok megkapták a parancsot a praetorok és a többi előkelők meggyilkolására, s megígérték nekik, hogy vagyonuk gyilkosaik zsákmánya lesz, s egy Adranodorusnak híven engedelmeskedő zsoldoscsapat készenlétben állt, hogy ismét elfoglalja az Insulát. Majd beszámolt róla, hogy kinek-kinek egyenként mi lett volna a feladata, s az egész, teljes fegyveres és harci felkészültséggel megszervezett összeesküvést feltárta előttük. Erre a senatus úgy vélte, hogy éppoly jogosan ölték meg őket, mint Hieronymust.
A Curia előtt felhangzott a mindenhonnan összeverődött, semmiről sem tudó tömeg zajongása, de mikor az emberek megpillantották a Curia előcsarnokában az összeesküvők holttestét, abbahagyták a vad fenyegetőzést, s elnémulva követték a józanabb polgárokat a népgyűlésre, ahol a senatus és tiszttársai megbízásából Sopater szólalt fel.

25. Ez, mintha csak törvényszék előtt vádolná Adranodorust és Themistust, életük korábbi eseményeivel kezdte, s kifejezte azt a gyanúját, hogy ami gazság és istentelenség esett Hiero halála óta, azt mind ők követték el, mert vajon mit tehetett volna saját elhatározásából a még gyermek, vagy épp hogy a férfikor küszöbén álló Hieronymus? Gyámjai és tanítómesterei kormányoztak, felhasználva a körülményt, hogy mást vett célba a gyűlölet. Így, még előbb, mint Hieronymust - de legalábbis Hieronymusszal együtt -, őket is meg kellett volna ölni. Ehelyett ők - maguk is a halál jogosan kijelölt áldozatai - a tyrannus pusztulása után még új bűnöket terveztek; először nyíltan, amikor Adranodorus, elzárva az Insula kapuit, az uralkodó örökébe akart lépni, s ura akart lenni

annak, ami eddig gondnokságára volt bízva. Mikor azon ban elárulta az Insula helyőrsége, s körülzárta az Achradinát birtokában tartó egész polgárság, a trónt, amelyre hiába törekedett a nyilvánosság előtt, titokban és csellel próbálta megkaparintani, s még a megtiszteltetés, a tisztség sem tudta jobb belátásra téríteni, amikor a haza megszabadítóival együtt őt, a szabadságra leselkedő árulót is praetorrá választották. De nagyravágyó hajlamaikat nagyravágyó feleségük oltotta beléjük, hiszen az egyik Hiero, a másik Gelo lányát vette feleségül.

E szavak hatására a gyűlésben mindenhonnan kiáltozni kezdtek, hogy e nők közül egy sem maradhat életben, s hogy senkit sem szabad meghagyni a tyrannus családjából. Ilyen a tömeg, vagy meghunyászkodó szolga, vagy könyörtelen zsarnok, s a szabadságot, ami a kettő között van, nem képes mértékkel alkalmazni, de birtokolni sem. S rendszerint nem hiányoznak haragjának készséges kiszolgálói, akik vérontásra és gyilkosságra ösztönzik féktelen és határt nem ismerő szenvedélyeit. Mint most is: a praetorok azonnal javaslatot terjesztettek elő, amit szinte előbb fogadtak el, mint elhangzott, hogy az uralkodó családjából mindenkit ki kell irtani. S a praetorok által kiküldött emberek megölték Damarát, Hiero lányát, és Harmoniát, Gelo lányát, Adranodorus, illetve Themistus feleségét.

26. Hiero egyik lánya Heraclia volt, felesége annak a Zoippusnak, aki, mikor Hieronymus követségbe küldte Ptolomaeus királyhoz, az önkéntes számkivetést választotta. Az asszony, aki előre tudta, hogy a gyilkosok őt is felkeresik, két felnőtt lányával háza szentélyébe, az istenekhez menekült. Szétzilált haja, ruhája egyébként is szánalmat ébresztő látvány volt, s még könyörgött is az istenekhez, hol apja, Hiero, hol fivére, Gelo emlékére kérve őket, ne hagyják, hogy ártatlanul áldozatul essék a Hieronymus elleni gyűlöletnek, akinek az uralmától ő nem kapott egyebet, csak férje számkivetését, s Hieronymus életében sem volt olyan szerencsés, mint nővére, és most, a király meggyilkolása után sincs vele egyenlő helyzetben. Hiszen ha Adranodorus terve sikerül, felesége vele együtt uralkodott volna, ő azonban a többiekkel együtt szolgává válik. Ki kételkednék abban, hogy Zoippus, ha hírt kapna arról, hogy Hieronymust megölték, és Syracusae felszabadult, nem szállna azonnal hajóra, s

nem térne vissza hazájába? Milyen csalfák is az emberi remények! Felesége és gyermekei életét felszabadult hazájában veszély fenyegeti; de vajon mennyiben állnak ők útjában a szabadságnak és a törvényeknek? Vajon kit fenyegethet egy magános, szinte özvegy asszony és leányai, akik árvákként élnek? De persze nem is tőlük félnek, hanem az uralkodó nemzetségét gyűlölik. Küldjék el őket messzire Syracusaetól és Siciliától, vitessék el Alexandriába, az asszonyt férjéhez, s a lányokat atyjukhoz. - S mikor kérése süket fülekre és szívekre talált, s látta, hogy az időhúzásért egymást korholva néhányan már kardjukhoz nyúlnak, már nem is önmagáért könyörgött, hanem azért esdekelt, hogy legalább lányainak irgalmazzanak; ilyen korúakra még a legádázabb ellenség sem emelne kezet, s miközben bosszút állnak a tyrannuson, ne utánozzák annak annyira utált gaztetteit!

Könyörgése közben a szentélyből kivonszolva, megölték, azután az anyjuk vérével behintett lányokra támadtak. Ezek félelmükben és gyászukban eszüket vesztve, szinte őrjöngve olyan vadul rohantak ki a szentélyből, hogy ha kijutottak volna az utcára, az egész város hangulatát felkavarják. Még így is, a nem túl téres házban többször törtek át sértetlenül a bent nyüzsgő fegyveresek között, kiszakítva magukat, ha már megragadták őket, az utánuk nyúló számtalan, erős marokból. Végül sebeiktől elgyengülve, élettelenül rogytak össze, mindent vérükkel hintve be. Önmagában is szánalmat ébresztő halálukat még szánalomra méltóbbá tette az a körülmény, hogy röviddel ezután hírnök érkezett, hogy ne öljék meg őket, mert a tömegen hirtelenül erőt vett a könyörület. A szánalomérzet ezután haraggá változott: miért siettek kivégzésükkel annyira, miért nem hagytak időt, hogy kijózanodjanak, s haragjuk lecsillapodjék. A tömeg zajongani kezdett, követelve, hogy Adranodorus és Themistus helyének betöltésére akik mindketten praetorok voltak - tartsanak új választógyűlést, ahol legkevésbé sem hagyják érvényesülni a praetorok akaratát.

27. Kitűzték a gyűlés napját. Itt, mindenkinek váratlanul, valaki a legalacsonyabb néposztályból Epicydes, majd utána egy másik Hippocrates nevét kiáltotta. Egyre többen kezdték hangoztatni a két nevet, amit a tömeg határozott tetszéssel fogadott. A sokaság

nemcsak polgárokból állt, közé vegyült sok katona is, nagyrészt szökevények, akik teljes felfordulást óhajtottak. A praetorok, először úgy téve, mintha semmit se hallanának, igyekeztek húzni az időt, azután látva az egyhangúságot, meghátráltak, s félve a lázadástól, e kettőt nyilvánították praetornak.
Ők közvetlenül megválasztásuk után nem mutatták ki szándékaikat, noha nem jó szemmel nézték, hogy App. Claudiushoz követeket küldenek a fegyverszünet kieszközlésére, majd mikor ez létrejött, újabb követséget, hogy az a régi szerződés megújításáról tárgyaljon. A rómaiak, akiknek akkor Murgantiánál száz hajóból álló flottájuk volt, arra vártak, hová fejlődik Syracusaeban a tyrannus megölése után kitört nyugtalanság, s hogy hova ragadja őket az új élet és a szokatlan szabadság.
Appius a syracusaei követeket az éppen e napokban Siciliába érkező Marcellushoz küldte, aki békefeltételeik meghallgatása után, úgy vélve, hogy lehetséges a megegyezés, maga is követséget küldött Syracusaeba, hogy ott személyesen tárgyaljanak a praetorokkal a szerződés megújításáról. De ott már korántsem uralkodott az eddigi béke és nyugalom. Hippocrates és Epicydes arra a hírre, hogy Pachynumba egy pun hajóraj érkezett, félretéve az óvatosságot, azt a gyanújukat kezdték hangoztatni hol a syracusaebeliek, hol a szökevények között, hogy Syracusaet ki akarják szolgáltatni a rómaiaknak. S mivel Appius, hogy a Róma pártján lévőket bátorítsa, valóban az öböl belsejében vetett horgonyt, ezzel látszólag komolyan megerősítette az üres gyanúsításokat, úgyhogy a felháborodott tömeg először még a partra is lerohant, hogy megakadályozza a rómaiak esetleges partraszállását.

28. Ebben az általános kavarodásban úgy döntöttek, hogy népgyűlést hívnak össze. Mikor ellentétes törekvések jelentkeztek, s már-már lázadásra került sor, Apollonides, az egyik előkelő polgár tartott a pillanatnyi helyzethez képest józan hangú beszédet.
Nem volt még soha állam - mondta, -, amely közelebb lett volna a remélt meneküléshez s ugyanakkor a megsemmisüléshez. Ha azonban mindnyájan egy akarattal vagy a rómaiak, vagy a carthagóiak pártjára állanak, nem lenne náluk boldogabb és szerencsésebb helyzetben lévő állam; viszont ha egyesek az államot az egyik, mások a másik oldalra akarják állítani, a punok és rómaiak háborúja se ígérkezik borzalmasabbnak, mint amit a

syracusaebeliek vívnak majd egymás közt, mikor ugyanazon a falon belül mindegyik pártnak meglesznek a maga csapatai, fegyverei, vezérei. Ezért teljes erővel arra kell törekedniük, hogy mindnyájan egyetértésre jussanak, s hogy a két szövetség közül melyik előnyösebb, annak a megítélése már sokkal kisebb és jelentéktelenebb kérdés. De mindenesetre szövetségesük megválasztásában kövessék inkább Hiero, mint Hieronymus példáját, nehogy az ötven éve fennálló, jól bevált szövetséget olyannal cseréljék fel, amely most számukra ismeretlen, régebben pedig megbízhatatlannak bizonyult. S még egy nyomós ok is befolyásolhatja döntésüket: a carthagóiakkal való békekötés elől úgy is kitérhetnek, hogy pillanatnyilag nem kell feltétlenül háborút viselni ellenük; a rómaiak esetében viszont haladéktalanul vagy a békét, vagy a háborút kell választaniuk.

Beszéde épp azért tett nagy hatást, mert oly kevéssé érződött benne az elfogultság és a részrehajlás. A praetorok és a kiválasztott senatorok mellé még egy haditanácsot is szerveztek, s a tanácskozásokon a rendek vezetőinek és a segédcsapatok parancsnokainak is részt kellett venniük. Szenvedélyes viták közben több alkalommal megtárgyalták az ügyet, s minthogy semmi okot nem láttak a rómaiak elleni háborúra, úgy döntöttek, hogy békét kell kötni velük, s követeket küldeni ennek megerősítésére.

29. Csak néhány nap telt el, s követek érkeztek Leontiniből, csapatokat kérve területük megvédésére. Úgy gondolták, ez a követség a legjobb alkalmat kínálja arra, hogy megszabaduljanak a fegyelmezetlen, lázongó tömegtől, s eltávolítsák vezéreiket is. Hippocrates praetort bízták meg, hogy vonuljon oda a szökevényekkel, s a fegyveresek száma az utánuk vonuló nagyszámú zsoldossereggel együtt négyezerre rúgott. Ezt a hadjáratot a kiküldöttek és kiküldőik egyaránt örömmel fogadták, mert az előbbiek hozzájutottak a rég óhajtott lehetőséghez, hogy új zavargást szítsanak, az utóbbiak pedig megkönnyebbültek, abban a hiszemben, hogy megszabadították a várost ettől a valóságos söpredéktől. Egyébként ezzel csak pillanatnyilag könnyítettek a beteg test helyzetén, amelyet ezután sokkal súlyosabb kór támadott meg. Ugyanis Hippocrates először titkos rajtaütésekkel kezdte

pusztítani a római provinciával szomszédos területeket, majd, mikor Appius sereget küldött szövetségesei földjének védelmére, egyesített erőivel, súlyos veszteségeket okozva megtámadta a vele szemben álló különítményt. Marcellus erre a hírre nyomban követeket küldött Syracusaeba, hogy jelentsék be a békeszerződés megszegését, s hogy mindaddig meglesz az ok a háborúra, amíg Hippocratest és Epicydest nem távolítják el jó messzire nemcsak Syracusaetól, hanem egész Siciliából is. Epicydes, hogy ott maradva ne kelljen felelősséget vállalnia távollévő, bevádolt fivére vétkéért, vagy hogy ő se maradjon ki a háborúra uszításból, maga is elutazott Leontiniba, s úgy vélve, hogy az ottani nép eléggé el van keseredve a rómaiak ellen, hozzákezdett, hogy a syracusaebeliektől is eltántorítsa őket. Ugyanis ezek olyan feltétellel kötöttek békét a rómaiakkal, hogy fennhatóságuk alatt maradnak azok a népek, amelyek a királyok alattvalói voltak. S most már nem fognak megelégedni saját szabadságukkal, ha egyszersmind nem uralkodhatnak és parancsolhatnak is. Azt kell tehát nekik hírül adni, hogy a leontinibeliek is méltányosnak tartják, hogy elnyerjék a szabadságot, hiszen az ő városuk földjén esett el a tyrannus, itt hangzott fel először a „szabadság" kiáltás, s elpártolva a királyi vezérektől, ők csatlakoztak először a syracusaebeliekhez. Tehát vagy el kell hagyni a szerződésből ezt a megállapodást, vagy pedig ezzel a feltétellel ne fogadják el a szerződést.
A tömeget könnyű volt erre rábeszélni. S a syracusaei követeknek, akik vizsgálatot tartottak a lemészárolt római őrség ügyében, s felszólították Hippocratest és Epicydest, hogy távozzanak el Locriba, vagy ahova akarnak, de mindenesetre hagyják el Siciliát, azt a kemény választ adták: ők nem bízták meg a syracusaebelieket, hogy az ő nevükben békét kössenek a rómaiakkal, s őket nem kötelezik mások szerződései. A syracusaebeliek közölték ezt a választ a rómaiakkal, hozzátéve, hogy a leontiniak többé nem hajlandók nekik engedelmeskedni, ezért a rómaiak a békeszerződés megsértése nélkül háborút indíthatnak ellenük. Sőt ők maguk sem fognak távol maradni a háborútól, hogy a leontiniakat leigázva ismét kiterjesszék rájuk uralmukat, amire nekik a békeszerződés lehetőséget ad.

30. Marcellus teljes seregével Leontini ellen vonult, s Appiust is felszólította, hogy a másik oldalról indítson támadást. S a katonák

olyan lelkesedéssel harcoltak, akkora düh töltötte el őket a béketárgyalások idején legyilkolt őrségek miatt, hogy a várost egyetlen rohammal bevették. Hippocrates és Epicydes, mikor látták, hogy az ostromlók elfoglalják a falakat, és betörik a kapukat, néhány emberükkel a fellegvárba vették be magukat, majd innen éjjel, titokban Herbesusba menekültek. A syracusaebeliek, akik mintegy nyolcezer fegyveressel indultak el hazulról, a Mylas folyónál találkoztak a város elfoglalását hírül hozó futárral, aki jelentésében egyébként valót és valótlant összekevert, azt állítva, hogy a rómaiak katonát és polgárt válogatás nélkül lemészároltak, s ő nem hiszi, hogy egyetlen ember is életben maradt; a várost kirabolták, s a gazdagok vagyonát szétajándékozták. Erre a rettenetes hírre megállt a menet, s miközben mindnyájukon zavarodottság vett erőt, a vezérek megtanácskozták, hogy mit tegyenek. A szörnyűségekről szóló hazugságot látszólag megerősítette az a tény, hogy a rómaiak a szökevényeket - mintegy kétezer embert - megvesszőzték és lefejezték, egyébként a város elfoglalása után egyetlen leontini lakosnak vagy katonának sem esett bántódása, s mindenki visszakapta tulajdonát is azon kívül, ami a város elfoglalása után, az első felfordulásban megsemmisült.

A katonák keseregtek, hogy bajtársaikat kiszolgáltatták a gyilkosoknak, s nem lehetett rávenni őket, hogy Leontiniba menjenek, se pedig, hogy ott helyben várják meg, amíg biztosabb hír érkezik. S a praetorok, látva, hogy csapataik az elpártolás felé hajlanak, abban a hiszemben, hogy ez a mozgolódás nem lesz tartós, ha a lázadó hangulat szítóit eltávolítják, a sereget Megarába vezették. Maguk, néhány lovas kíséretében, Herbesusba siettek, remélve, hogy az általános rémületben a várost árulás útján hatalmukba keríthetik. Mikor e tervük meghiúsult, arra gondoltak, hogy erőszakot alkalmaznak, és seregükkel másnap elindultak Megarából, hogy Herbesust teljes haderejükkel megostromolják.
Hippocrates és Epicydes, úgy vélvén, hogy csak azt, az első pillantásra nem túl biztosnak látszó, de minden reményük meghiúsulása után egyetlen lehetséges megoldást választhatják, hogy sorsukat a katonákra bízzák, akik nagyrészt már megszokták őket, s most még el is vannak keseredve a bajtársaik között rendezett öldöklés hírére, a sereg elé mentek. A véletlen úgy hozta, hogy az előcsapat hatszáz krétai katonából állt, akik az ő kezük alatt szolgáltak Hieronymus seregében, s megtapasztalták Hannibal

jóindulatát, aki, mikor a Trasumennustónál a római segédcsapatokkal együtt fogságba estek, őket is szabadon bocsátotta. Hippocrates és Epicydes, felismerve hadijelvényeiket és fegyvereiket, kezükben az oltalmat esdők olajágával és szalagjaival kérték, fogadják be őket maguk közé, s ha befogadták, védjék meg, s ne szolgáltassák ki a syracusaebelieknek, hisz azok majd őket is ki fogják adni a római népnek, hogy végezzen velük.

31. Egyhangú felkiáltás volt a válasz: legyenek nyugodtak, bármi is lesz a sorsuk, katonáik megosztják velük. Beszélgetés közben megálltak a hadijelvényekkel, abbahagyták a menetelést, de a vezérek még nem értesültek a veszteglés okáról. Mikor hozzájuk is elért a hír, hogy itt van Hippocrates és Epicydes, s az egész menetből hangzó felkiáltások jelezték, milyen szívesen fogadják megjelenésüket, a praetorok, lovukat megsarkantyúzva azonnal az előcsapathoz vágtattak, megkérdezve, miféle fegyelmezetlenség ez, s a krétaiak honnan vették a bátorságot, hogy szóba álljanak az ellenséggel, s a praetorok engedélye nélkül befogadják őket menetükbe. Elrendelték, hogy Hippocratest fogják el és verjék bilincsbe. E kijelentésre olyan zajongás támadt először a krétaiak közt, majd az egész seregben, hogy nyilvánvaló volt, könnyen ők maguk kerülhetnek veszélyes helyzetbe, ha tovább feszítik a húrt. Megzavarodtak, s nem tudva, mit tegyenek, kiadták a parancsot, hogy induljanak vissza Megarába, ahonnan jöttek, s a követek útján jelentést küldtek a történtekről Syracusaeba. A katonák lelkén elhatalmasodó gyanakvást Hippocrates, cselhez folyamodva, még azzal is erősítette, hogy miután néhány krétait előreküldött az út biztosítására, felolvasta ezt, az állítólag elfogott levelet, amelyet ő koholt: „A syracusaei praetorok Marcellus consulnak." Ebben a szokásos üdvözlő szavak után az állt, hogy nagyon helyesen és jól tette a consul, hogy Leontiniban senkinek sem irgalmazott. De valamennyi zsoldos katona ugyanezt a sorsot érdemli, s nem is lesz Syracusaeban soha nyugalom, amíg az idegen segédcsapatokból egyetlen ember is akad a városban vagy seregükben. Ezért találjon rá alkalmat, hogy a praetoraikkal Megaránál állomásozó katonákat hatalmába kerítse, s őket kivégezve Syracusaet végre szabaddá tegye.

Miután ezt felolvasta, mindnyájan olyan zajjal rohantak fegyvereikért, hogy a praetorok a nagy felfordulástól megrémülve Syracusaeba vágtattak. De menekülésük sem csillapította le a lázadókat, akik rátámadtak a syracusaei katonákra. S egyiknek se irgalmaznak, ha Epicydes és Hippocrates nem mérsékli a tömeg dühét, persze nem szánalomból vagy emberségből, hanem pusztán azért, hogy ne hiúsítsák meg saját visszatérésük reményét, s hogy egyrészt e katonák hű embereikké, egyszersmind túszaikká váljanak, másrészt, hogy ezeknek ismerőseit először e nagy szolgálattal, majd e záloggal lekötelezzék. S mivel tapasztalatból tudták, milyen semmitmondó és jelentéktelen okokkal lehet befolyásolni a tömeget, kiválasztva egy katonát a Leontiniban körülzárt seregből, kitanították, hogy vigyen a Mylas folyónál elhangzott hazugságokkal megegyező jelentést Syracusaeba, s azzal, hogy követnek tünteti fel magát, s kevéssé hihető dolgokról szemtanúként számol be, szítsa fel az emberek haragját.

32. A küldött szavai nemcsak a nép körében találtak hitelre, de mikor a senatusba bevezették, nagy hatást tettek a senatorokra is. Néhány, egyébként nem befolyásolható ember nyíltan hangoztatta: nagy szerencse, hogy a rómaiak a leontinibeliekkel szemben mutatták meg ilyen leplezetlenül, hogy milyen kapzsiak és kegyetlenek. Ha Syracusaeba jöttek volna, ugyanígy, sőt még iszonyúbban viselkednek, hiszen kapzsiságuk itt még sokkal nagyobb zsákmányra talál. Ezért egyhangúan úgy döntöttek, hogy zárják be a kapukat, és gondoskodjanak a város őrizetéről; de nem ugyanazokat gyűlölték vagy ugyanazoktól rettegtek mindnyájan. Az egész katonaság és a nép nagy része gyűlölettel nézett mindenre, ami római; a praetorok és az előkelőek közül néhányan, noha őket is felháborította a hamis híradás, a közelebbi és fenyegetőbb veszedelmekkel szemben igyekeztek biztosítani magukat. S valóban: Hippocrates és Epicydes már ott álltak a Hexapylum előtt, a seregükben szolgálók hozzátartozóinak segítségével beszélgetésbe ereszkedtek az emberekkel, azt kérve tőlük, nyissák ki a kapukat, s tegyék lehetővé, hogy megvédelmezhessék közös hazájukat a római támadás ellen. S már kinyitották az egyik kaput, s kezdték őket beereszteni, mikor odaérkeztek a praetorok. Ezek először parancsoló és fenyegető szóval, később tekintélyükkel próbáltak rájuk hatni, végül, mikor mindez eredménytelennek bizonyult, elfeledkezve

méltóságukról, kérésre fogták a dolgot: ne szolgáltassák ki hazájukat a tyrannus egykori testőreinek, a sereg jelenlegi félrevezetőinek. De a felizgatott tömegnél minden kérő szó süket fülekre talált, a kapukat belülről éppolyan erővel igyekeztek feltörni, mint kívülről, s miután mindegyiket felfeszítették, a sereg bevonult a teljes Hexapylumon át. A praetorok az ifjabb polgárokkal az Achradinába menekültek. A zsoldosok, szökevények s a volt királyi sereg még Syracusaeban található katonái az ellenséges hadmenethez csatlakoztak. Így az Achradinát egyetlen rohammal elfoglalták, s a praetorokat, azok kivételével, akik a kavarodásban meg tudtak menekülni, egy szálig legyilkolták. Az öldöklésnek csak az éjszaka vetett véget. Másnap szabadnak nyilvánították a rabszolgákat, kiengedték a börtönből a foglyokat, s ez a teljesen vegyes tömeg Hippocratest és Epicydest választotta meg praetornak. Így hullott vissza Syracusae, miután rövid időre felragyogott benne a szabadság, a régi szolgaságba.

33. A rómaiak, mikor ezt hírül vették, Leontiniból felkerekedve azonnal Syracusaehoz indultak. Éppen ekkor érkezett meg az öblön keresztül Appius követsége is, amely egy ötevezősoros hajón foglalt helyet. Az előttük haladó négyevezősorost, mikor az öböl bejáratához ért, elfogták, s a követek csak üggyel-bajjal tudtak megmenekülni. Így most már nemcsak a béke, de a háború törvényeit sem tartották tiszteletben, ezért a római sereg tábort ütött Olympiumnál, Iuppiter szentélye mellett, mintegy ezerötszáz lépésnyire a várostól. Elhatározták, hogy innen követeket küldenek; hogy ezek ne lépjenek be a városba, Hippocrates és Epicydes kíséretükkel eléjük jöttek a kapuk elé.

A rómaiak szószólója kijelentette, hogy nem háborút, hanem segítséget és támogatást hoznak a syracusaebelieknek; azoknak is, akik a vérfürdőből elmenekülve náluk kerestek oltalmat, s azoknak is, akik szorongó félelmükben magukra vették a nemcsak a számkivetésnél, de a halálnál is iszonyúbb szolgasorsot. De a rómaiak nem hagyják büntetés nélkül szövetségeseik gyalázatos legyilkolását. Így hát, ha azoknak, akik hozzájuk menekültek, biztosítják a szabad hazatérést, kiszolgáltatják a mészárlás kezdeményezőit, s visszaadják Syracusaenak szabadságát és

törvényeit, nem lesz szükség a fegyverekre. S ha mindez nem történik meg, azok ellen, akik a feltételek teljesítését akadályozzák, megindítják a háborút.

Erre Epicydes ezt válaszolta: „Ha a rómaiak azzal a megbízással jöttek volna, hogy ővelük tárgyaljanak, választ adnának nekik, így azonban majd térjenek vissza akkor, ha Syracusae azoknak a kezében lesz, akikhez jöttek. S ha fegyveres támadással fenyegetőznek, majd az eredményből maguk fognak rájönni, hogy egészen más megostromolni Syracusaet, mint Leontinit." E szavakkal hátat fordított a követnek, s bezáratta a kapukat.

Ezután egyszerre indult meg szárazon és vízen Syracusae ostroma; szárazon a Hexapylum, tengeren az Achradina felől, amelynek falait a habok mossák. S mivel a rómaiak nem kételkedtek, hogy miként Leontinit, rémületet keltve, egy rohammal bevették, éppúgy be tudnak törni valamelyik oldalról a hatalmas, nagy kiterjedésű városba is, falai ellen valamennyi, a városok ostromához szükséges gépüket ide szállították.

34. Siker is koronázza ily roppant előkészületek után megindított támadásukat, ha nem él ekkor a városban egy ember: Archimedes, az égnek és a csillagoknak ez a páratlan megfigyelője, de még csodálatosabb feltaláló, olyan hajítógépek és védőművek alkotója, amelyeknek segítségével könnyűszerrel meghiúsította az ellenség legnagyobb arányú vállalkozásait is. A hullámzó dombokon végighúzódó városfalon, amely a legtöbb helyen magas és nehezen megközelíthető volt, máshol meg oly alacsony, hogy a sík völgyekből is hozzá lehetett férkőzni, a legkülönfélébb hajítógépeket helyezte el, minden ponton olyat, amit ott a legcélszerűbbnek ítélt. Az Achradina falait, amelyeket mint említettük, a tenger áztatott, Marcellus hatvan ötevezősoros hajóval ostromolta, s úgy működtek a többi hajóról az íjászok, parittyások, sőt könnyűfegyverzetűek is, akiknek dárdáját a hozzá nem értő nem tudja visszadobni, hogy aki kiállt a falra, aligha kerülhette el a sebesülést. Ezek, mivel fegyverük használatához bizonyos távolság kellett, hajóikkal a falaktól messzebb tartózkodtak. A többi ötevezősoros hajó, amelyeket, a belső evezőket behúzva, kettesével összekapcsoltak, úgy, hogy oldalukat összeerősítették, s a külső evezők segítségével egyetlen hajóként mozogtak, több emeletes

ostromtornyokat, s egyéb, a falak bedöntéséhez szükséges ostromgépeket szállított. E hajókra szerelt eszközök ellen Archimedes a falon különböző nagyságú hajítógépeket sorakoztatott fel. A távolabbi hajókra roppant súlyú kőtömböket hajíttatott, a közelebbieket kisebb, de annál sűrűbben záporozó lövedékekkel árasztotta el. Végül, hogy saját emberei a sebesülés veszélye nélkül lőhessenek az ellenségre, a falba, aljától a pereméig, nagyszámú, mintegy könyöknyi lőrést vágatott, s elrejtőzve innen lőttek, részben nyilakkal, részben kisebb skorpiókkal az ellenségre. Ha pedig egy-egy hajó közelebb merészkedett, ahol már nem érték el a lövedékek, ezek ellen a fal fölött kinyúló emelőgéphez erős lánccal odaerősített vaskampót alkalmazott. Ez, ha a hajó orrába beakasztották, s nehéz ólom ellensúlya a földig leszaladt, a hajót, magasba rántva, a tatjára állította, majd mikor hirtelen meglazították, mintha a falról ejtené le, a hajósok roppant rémületére úgy zuhantotta vissza a hullámokba, hogy az, még ha egyensúlyban maradt is, majdnem tele lett vízzel.

Így a tengerről indított ostrom meghiúsult, s most már abban volt minden reményük, hogy teljes erővel a szárazföldi oldalról folytatják a támadást. De Hiero király költségén és előrelátásából ezt az oldalt is sok éven át ugyanígy felszerelte minden lehetséges eszközzel és hajítófegyverrel Archimedes páratlan hozzáértése; s itt még a hely természetes fekvése is segítségére jött, mert a falak alapjául szolgáló szikla a legtöbb helyen olyan meredek volt, hogy nemcsak a gépekkel küldött lövedékek csaptak nagy erővel az ostromlók közé, de azok is, amelyek saját súlyuktól felgyorsulva gördültek le, s emiatt a lejtőn igen nehéz volt felkúszni, vagy a lábnak biztos támasztékot találni. Így a rómaiak, miután minden próbálkozásuk kudarcot vallott, haditanácsot tartva úgy döntöttek, hogy felhagynak az ostrommal, s csupán ostromzár alatt tartják az ellenséget, hogy elvágják szárazföldi és tengeri utánpótlásától.

35. Közben Marcellus felkerekedett serege mintegy harmadrészével, hogy visszafoglalja a városokat, amelyek a nagy zűrzavarban a carthagóiakhoz álltak. Helorus és Herbessus megadás útján került birtokába, Megarát rohammal elfoglalva lerombolta és kirabolta, elrettentő például a többi városnak, s főként a syracusaebelieknek. Körülbelül ebben az időben szállt partra Himilco - aki hosszú időn

át várakozott hajóhadával a Pachynus hegyfoknál, a Minoának nevezett Heraclea mellett - huszonötezer gyalogossal, háromezer lovassal, tizenkét elefánttal, sokkal nagyobb sereggel, mint amely előzőleg tartózkodott Pachynumnál horgonyzó hajóraján. Ugyanis Himilco, miután Hippocrates elfoglalta Syracusaet, elutazott Carthagóba, s mivel itt támogatta őt Hippocrates követsége és Hannibal levele is, amelyben az állt, hogy itt az idő, hogy Syracusaet dicsőségesen visszafoglalják, s mert maga is - kihasználva jelenlétét nem eredménytelenül mondta el figyelmeztető szavait, könnyen keresztülvitte, hogy a lehető legnagyobb gyalogos- és lovassereget szállítsák Siciliába. Miután visszaérkezett Heracleába, néhány nap múlva elfoglalta Agrigentumot, s erre a többi, Carthagóval rokonszenvező városban annyira megerősödött a remény, hogy a rómaiakat elűzhetik Siciliából, hogy végül még az ostromlott syracusaebeliek is visszanyerték bátorságukat. Ezért, úgy vélvén, hogy a város védelmére csapataik egy része is elegendő, úgy osztották meg egymás közt a harci feladatokat, hogy Epicydes vezesse a város védelmét, Hippocrates pedig Himilcóhoz csatlakozva folytassa a háborút a római consul ellen. Éjszaka tízezer gyalogossal és ötszáz lovassal az őrizet nélkül maradt helyeken eltávozott a városból, s Acrillae városa mellett ütött tábort. Itt lepte meg őt sáncmunkák közben a már elfoglalt Agrigentumból visszatérő Marcellus, aki, miután bárhogy is sietett, nem tudta megelőzni az ellenséget, semmire sem számított kevésbé, minthogy éppen most és éppen itt egy syracusaei sereggel találkozik. De minthogy tartott Himilcótól és a punoktól, akiknek számát korántsem érték el a vele lévő csapatok, menet közben a lehetőséghez képest mindenre ügyelt, és seregét is előkészítette minden meglepetésre.

36. Most a punok miatt alkalmazott elővigyázatnak véletlenül jó hasznát vette a siciliaiak ellen. Táborverés közben ütött rajta szétszórt, rendezetlen, s többnyire fegyvertelen seregükön, s körülfogta a gyalogosokat. A lovasság, kisebb csatározás után Hippocratesszel együtt Acraeba menekült.

Marcellus, miután e csatával visszatartotta a Rómától elpártolni szándékozó siciliabelieket, visszatért Syracusaehoz. Néhány nap múlva Himilco a hozzá csatlakozott Hippocratesszel az Anapus

folyónál, innen mintegy nyolcezer lépésnyire ütött tábort. Ez idő tájban futott be a nyílt tengerről a nagy syracusaei öbölbe Bomilcar vezetésével egy ötvenöt hadihajóból álló hajóraj, s ekkor tette partra Panormusnál egy harminc ötevezősoros hajóból álló római flotta az első legiót. Most szinte úgy látszott - annyira Siciliára irányult mindkét nép figyelme -, hogy Italia helyett itt folytatódik a háború. Hamilcar, aki azt hitte, hogy a Panormusnál partra szállt legio útban Syracusae felé könnyű zsákmánya lesz, eltévesztette az utat. Ugyanis a pun vezér seregével a sziget közepén át menetelt, a legio viszont a tengerpart mentén vonult, Ap. Claudius hajóraja kíséretében, aki csapatai egy részével eléjük jött Pachynumig.

A punok nem is időztek sokáig Syracusaenál, mert Bomilcar nem bízott tengeri haderejében hiszen a rómaiak majdnem kétszer akkora hajóhaddal rendelkeztek -, másrészt belátta, hogy eredménytelen itt-tartózkodásával csak szövetségesei ínséges helyzetét súlyosbítja, így kivitorlázva a nyílt tengerre, átkelt Africába. Himilco pedig hiába követte Marcellust Syracusaeig, remélve, hogy mielőtt az a nagyobb sereggel egyesül, alkalmat talál az ütközetre. De mivel erre semmi lehetőség nem kínálkozott, s látta, hogy az ellenség helyzetét Syracusaenál az erődítmények és hadereje mennyire biztossá teszik, nem akarta az időt haszontalanul tölteni, s itt vesztegelve szemlélni szövetségesei körülzárását; felkerekedett táborával, hogy seregével mindig oda vonuljon, ahol remény mutatkozik a rómaiaktól való elpártolásra, s ahol jelenlétével bátoríthatja párthívei terveit. Először Murgantiát foglalta el, ahol maguk a lakosok szolgáltatták ki a római helyőrséget, s ahol a rómaiak igen sok gabonát, s egyéb élelmiszerkészleteket halmoztak fel.

37. Ennek az átpártolásnak a hírére egyéb városokban is felbátorodtak, s vagy elűzték fellegvárukból a római helyőrségeket, vagy hitszegő módon elárulva megölték őket. Egy kiemelkedő, minden oldalról meredek magaslaton feküdt Henna, amelyet fekvése is bevehetetlenné tett, s a fellegvárában is erős római őrség tanyázott, melynek az élén olyan parancsnok állt, akit nem egykönnyen lehetett csapdába ejteni, L. Pinarius, egy vállalkozó kedvű ember, aki inkább éberségében, mint a siciliaiak hűségében bízva óhajtotta elkerülni a cselvetést. S most, hogy annyi hír

érkezett egyes városok feladásáról, elpártolásáról s őrségeik legyilkolásáról, még fokozottabb éberséggel ügyelt mindenre. Ezért szüntelen készültséget tartva, minden helyet állandó őrséggel és őrszemekkel őriztetett, harcosai sosem tették le fegyverüket, nem távoztak őrhelyükről. Mikor a hennaiak vezetői, akik már megegyeztek Himilcóval, hogy kiszolgáltatják az őrséget, belátták, hogy semmiféle csellel nem tudnak a római parancsnok fölé kerekedni, úgy vélték, nyílt erőszakhoz kell folyamodniuk. Kijelentették, hogy a várost és a fellegvárat ők akarják hatalmukban tartani, annak jeleként, hogy mint szabad emberek kötöttek szövetséget a rómaiakkal, nem pedig rabszolgaként kerültek fogságukba. Ezért méltányosnak tartják, hogy visszakapják a kapuk kulcsait. A jó szövetségesek között legerősebb kötelék a hűség, s csak akkor lehet igazán hálás nekik a római nép és a senatus, ha ők szabad akaratukból, s nem kényszerből tartanak ki a hozzájuk fűződő barátság mellett.
A római parancsnok erre azt válaszolta, hogy őt vezére küldte ide a vár védelmére, tőle kapta meg a kapuk kulcsát s a feladatot, hogy védje a várost, s egyiket sem a maga vagy a hennabeliek elhatározása bízta reá, hanem azé, aki őt ideküldte. A rómaiaknál az őrhely elhagyása főbenjáró bűn, olyan súlyos, hogy ezért elődeik még saját gyermekeiket is kivégeztették. Marcellus consul nincs távol innen, küldjék el hozzá követeiket, mert ebben az ügyben őt illeti a döntés joga. De erre azt válaszolták, hogy nem küldenek senkit, s bizonykodtak, hogy ha szavakkal nem sikerült, más módon fogják megszerezni szabadságukat. Mire Pinarius azt kérte, hogy ha már nem hajlandók követeket küldeni a consulhoz, legalább itt hívjanak össze népgyűlést az ő jelenlétében, hogy megtudja, néhány ember vagy az egész polgárság óhaját nyilvánították-e ki. Megegyeztek, hogy másnapra összehívják a népgyűlést.

38. Pinarius e beszélgetés után visszatért a várba, összehívta embereit, s így szólt hozzájuk: „Azt hiszem, hallottatok róla, katonáim, hogyan fogták körül s irtották ki a siciliaiak e napokban a római helyőrségeket? Benneteket ettől a csapdától megmentett először is az istenek segítsége, azután saját vitézségetek, hiszen éjjel-nappal fegyverben állva éberen őrködtetek.
Bárcsak a többi időt is így tölthetnénk el, hogy ne legyünk kénytelenek valami szörnyűséget elkövetni vagy elszenvedni. A

rejtett cselekkel szemben elegendő is eddig tanúsított bátorságotok; de minthogy így nem boldogultak, nyíltan és leplezetlenül visszakövetelik a kapuk kulcsait. S ha ezeket átadjuk, Henna abban a pillanatban a carthagóiak kezére jut, s még iszonyúbb módon végeznek velünk, mint ahogy Murgantia helyőrségét legyilkolták. Nagy nehezen nyertem rá egy éjszakát, hogy veletek tanácskozzam, és figyelmeztesselek a fenyegető veszélyre. Kora reggel népgyűlést fognak tartani, hogy engem megvádoljanak, s a népet ellenetek lázítsák. Ezért holnap Hennát vagy az ő vérük fogja elárasztani, vagy a tiétek. Ha ők előznek meg minket, nincs semmi reményünk, ha mi őket, semmi veszély sem fenyeget. Aki elsőnek ránt kardot, azé lesz a győzelem. Tehát feszült figyelemmel, fegyverben állva várjátok a jeladást. Én majd ott leszek a népgyűlésen, s beszéddel és vitával húzom az időt, míg ti teljesen fel nem készültök. S ha majd togámmal jelt adok, akkor ti harci kiáltással minden oldalról törjetek rá a tömegre, vágjatok le mindenkit, s ne kíméljetek meg egyetlen embert sem, akinek erejétől vagy ravaszságától félnünk lehet. Hozzátok esdek, Ceres anya, Proserpina s ti többi, égi és alvilági istenségek, akik e város, e megszentelt tó és berek oltalmazói vagytok, álljatok mellénk jóindulatúan és kegyesen, hiszen nem azért döntöttünk így, hogy másoknak állítsuk, hanem, hogy mi magunk kerüljük ki a csapdát. Még több szóval is buzdíthatnálak, katonáim, ha fegyveresekkel kellene szembeszállnotok, de védtelen és mit sem sejtő embereket fogtok kaszabolni a végkimerülésig, s a consul tábora is itt van a közelben, s így egyáltalán nem kell tartanotok Himilcótól és a carthagóiaktól."

39. E buzdító szavak után szétoszlottak, s ettek, hogy új erőre kapjanak. Másnap a különböző helyeken elhelyezett őrségekkel állták el az utakat és kijáratokat, de a legtöbben fent, a színházban és környékén helyezkedtek el, azok, akik a népgyűlés nézőiként máskor is helyet szoktak foglalni. Mikor a római parancsnokot a tisztviselők a népgyűlés elé vezették, s ő kijelentette, hogy az ügyben nem neki, hanem a consulnak van joga és hatalma dönteni, hozzáfűzve nagyjából mindazt, amit előző nap elmondott, először egyesek, majd észrevehetően egyre többen kezdték kiáltozni, hogy adja vissza a kulcsokat, végül egyhangúan az egész tömeg hangoztatta a követelést; mikor vonakodott és kitérő válaszokat adott, szenvedélyesen fenyegetni kezdték, s úgy látszott, hogy a

legvadabb erőszaktól sem riadnak vissza. Ekkor a parancsnok togájával megadta a megbeszélt jelet, s a már jó ideje feszült hangulatban, felkészülten várakozó katonák harci kiáltással, részben fentről, a háttal álló tömegre rohantak, részben tömött sorokban a színház kijáratait állták el. Kaszabolni kezdték a színház közepére beszorított hennabelieket. S ezek nemcsak az öldöklés miatt hulltak rakásra, hanem azért is, mert menekülés közben, míg egyesek felülről a többiekre zuhantak, sebesültek és sértetlenek, élők és holtak egymásra hullva, egy halomban hevertek. A rómaiak azután szétszéledtek, s mindenhol, mint valami elfoglalt városban, folyt a menekülés és öldöklés. A katonák a védtelen tömegeket egyáltalán nem kaszabolták csekélyebb dühvel, mintha egyenlő esélyű, elkeseredett viadal heve fűtené őket. Így tartotta meg hatalmukban Hennát ez az akár vétkesnek, akár szükségszerűnek nevezhető vállalkozás.

Marcellus nem helytelenítette a történteket, a hennai zsákmányt a katonáknak engedte át, úgy vélve, hogy a félelem a siciliaiakat elrettenti attól, hogy elárulják a helyőrségeket. A szerencsétlenség híre, amely ezt, a Sicilia közepén fekvő, részben természettől is biztonságos helyzete, részben a Proserpina itt történt elrablására emlékeztető sok, megszentelt emlék miatt nagy hírű várost érte, egyetlen nap alatt bejárta az egész szigetet. S minthogy úgy vélték, hogy a szörnyű vérfürdővel nemcsak az emberek, de az istenek lakóhelyét is megszentségtelenítették, ezért még azok is, akik eddig ingadoztak, a punokhoz pártoltak.

Hippocrates és Himilco, miután az árulók felhívására hiába vezették seregüket Henna alá, elvonultak innen, az egyik Murgantiába, a másik Agrigentumba. Marcellus visszatért Leontiniba, s miután itt táborába gabonát s egyéb készleteket halmozott fel, csekély őrséget hátrahagyva visszatért a körülzárt Syracusaehoz. Majd, mivel Ap. Claudiust elengedte Rómába, hogy a consulságra pályázzék, helyette T. Quinctius Crispinust rendelte a hajóhad és a régi tábor élére. Ő maga a Hexapylumtól ötezer lépésnyire, a Leon nevű helyen építette fel megerősített téli táborát. Ez történt Siciliában, mielőtt beköszöntött a tél.

40. Ugyanezen a nyáron Philippus királlyal is megkezdődött a már régen várható háború. Oricumból követek érkeztek M. Valerius

praetorhoz, a Brundisiumot és Calabria partjait biztosító hajóhad parancsnokához, azzal a hírrel, hogy Philippus, százhúsz kétevezősoros gyors hajóval a folyón ár ellen fölevezve, először Apolloniát fenyegette, majd hogy vállalkozása a vártnál jobban elhúzódott, seregével éjszaka titokban Oricumhoz vonult, s a síkságon fekvő, falak, védősereg és fegyverek híján alig védett várost az első rohammal elfoglalta. A követek ezt hírül adva kérték, vigyen segítséget szárazon és vízen, s tartsa távol a római nép e kétségtelen ellenségét a tengerparti városoktól, amelyekre csak azért támadott rá, mert oly közel fekszenek Italiához. M. Valerius, kétezer főnyi őrséget hagyva hátra P. Valerius legatus parancsnoksága alatt, seregét, amely nem fért el a hadihajókon, teherhajókra rakta, s hadra kész és felszerelt hajóhadával másnap megérkezett Oricumhoz. Ezt, minthogy a király távozása után csekély őrséget hagyott csak hátra, minden nagyobb küzdelem nélkül elfoglalta. Itt keresték fel őt az apolloniabeliek követei, bejelentve, hogy ostrom alatt állnak, mert nem voltak hajlandók a rómaiaktól elpártolni, s ha nem kapnak római segítséget, nem tudnak tovább ellenállni a macedon támadásoknak. Valerius megígérte, hogy teljesíti kérésüket, s hadihajókon kétezer válogatott harcost küldött a folyó torkolatához Q. Naevius Crista, a fáradhatatlan és nagy hadi tapasztalattal rendelkező szövetséges parancsnok vezetésével. Ez, partra szállítva seregét, a hajókat visszaküldte a flottához Oricumba, ahonnan jöttek, s katonáival egy, a folyótól távolabbi úton, amelyet nem szállt meg a király serege, éjszaka, anélkül hogy az ellenségből bárki is észrevette volna, bevonult a városba. Másnap kipihenték magukat, miközben vezérük számba vette az Apolloniában található ifjúságot, a város fegyvereit és haderejét. Minthogy e szemle és vizsgálat elég önbizalommal töltötte el, s közben kémei révén értesült arról is, hogy milyen gondatlanság és hanyagság uralkodik az ellenséges táborban, az éjszaka csendjében minden zaj nélkül kivonult a városból, s rajtaütött az ellenséges táboron, amely annyira őrizetlen és könnyen megközelíthető volt, hogy - biztos adatok szerint - már ezer római hatolt be a sáncok mögé, mielőtt valaki is észrevette volna őket, s ha nem kezdik meg az öldöklést, a király sátráig is elérhettek volna. De mikor a kapu környékén lévőket levágták, felriadt az ellenség, s azután akkora rémület és rettegés vett erőt mindnyájukon, hogy nemcsak hogy senki nem gondolt a támadók fegyveres kiűzésére a táborból, de maga a király is, úgy, ahogy álmából felrettent, szinte

félmeztelenül, nem királyhoz, de még közkatonához sem illő öltözékben a folyóhoz, hajóira menekült. Ide özönlöttek a többiek is. A táborban háromezernél valamivel kevesebb embert vágtak le, de az elesettekénél jóval nagyobb volt az elfogottak száma. A tábort kirabolták, s az apolloniabeliek elszállították városukba az ostromra odakészített kő- és dárdavető gépeket, s egyéb hajítószerkezeteket, hogy ezekkel védelmezzék falaikat, ha egyszer majd ők is ilyen helyzetbe kerülnek. A táborban talált egyéb zsákmányt teljes egészében a rómaiaknak engedték át.

M. Valerius, mikor Oricumban értesült a történtekről, hajóhadát tüstént a folyó torkolatához vezette, hogy a király ne tudjon hajóra szállva elmenekülni. Ezért Philippus, aki úgy érezte, hogy sem szárazföldi, sem tengeri ütközetre nincs elég ereje, hajóit partra vonatva elégette, s szárazföldi úton igyekezett Macedoniába nagyrészt fegyvertelen és kifosztott seregével. A római hajóhad M. Valeriusszal Oricumban telelt át.

41. Ebben az évben Hispaniában váltakozó hadiszerencsével folyt a küzdelem. Mert mielőtt a rómaiak átkeltek a Hiberuson, Mago és Hasdrubal szétvert néhány nagy hispan hadsereget, s Hispania túlsó része elpártolt volna a rómaiaktól, ha P. Cornelius sietve nem kel át a Hiberuson, s nem ér oda idejében az ingadozó szövetségesekhez. A rómaiak táborukat először Castrum Albumban ütötték fel. (Ezt a helyet az tette híressé, hogy itt ölték meg a nagy Hamilcart.) A vár meg volt erősítve, s előzőleg megrakták élelemmel, mégis, mivel a környéken csak úgy nyüzsgött az ellenség, s a római hadmenetre megtorlás nélkül rárontó ellenséges lovasság mintegy kétezret ölt meg az elmaradó vagy földeken szétszóródott katonák közül, a rómaiak innen békésebb helyre vonultak, s a Victoria-hegyen állították fel megerősített táborukat. Ide érkezett meg egész hadseregével Cn. Scipio, s szabályos hadsereggel Hasdrubal, Gisgo fia, a carthagóiak harmadik hadvezére, s ezek mindnyájan a folyón túl, a római táborral szemben helyezkedtek el. Scipio könnyű fegyverzetű csapataival csendben elindult a környék kikémlelésére, de nem tudta kijátszani az ellenség éberségét, s ott semmisítették volna meg, ha nem száll meg egy, a közelben fekvő dombot. Itt is körülfogták, de odaérkező fivére kiszabadította szorongatott helyzetéből.
Casulo, Hispania egyik hatalmas és tekintélyes városa, amelyet

olyan erős kapcsolat fűzött a carthagóiakhoz, hogy Hannibal felesége is idevaló volt, átpártolt a rómaiakhoz. A carthagóiak elkezdték ostromolni Iliturgit, mert ott római helyőrség volt, s úgy látszott, hogy a várost elsősorban kiéheztetéssel foglalhatják el. Cn. Scipio, hogy szövetségeseinek és a helyőrségnek segítséget vigyen, egy poggyász nélküli legióval elindulva, a két ellenséges tábor között, míg nagy vérontást rendezett az ellenség soraiban, bejutott a városba, másnap pedig kitört, és hasonló szerencsével harcolt. A két összecsapásban több mint tizenkétezer embert vágtak le, s több mint ezret fogtak el, harminchat hadijelvénnyel együtt. Így a punok elvonultak Iliturgi alól, s a rómaiakkal szintén szövetségben álló Bigerrát kezdték ostromolni. Ennek az ostromzárnak Cn. Scipio odaérkezése harc nélkül véget vetett.

42. A punok ezután Munda elé telepítették át táborukat, ahová a rómaiak haladéktalanul követték őket. Itt a két sereg mintegy négy órán át tartó szabályos ütközetet vívott, s a rómaiak már-már nagyszerű győzelmet arattak, mikor elhangzott a parancs a visszavonulásra, mert Cn. Scipio combját dárdaszúrás érte, s a körülötte lévő katonák megrémültek, hogy sebe halálos lehet. Egyébként nem volt kétséges, hogy ha ez a baleset nem jön közbe, aznap a pun tábort is elfoglalhatták volna. Már nemcsak a katonákat szorították vissza a sáncig, de az elefántokat is, amelyekből ott, a sánc fölött, harminckilencet szögeztek át a dárdák. Úgy mondják, ebben az ütközetben is tizenkétezer embert vágtak le, s majdnem háromezret ejtettek fogságba, ötvenhét hadijelvénnyel együtt.

Erre a punok Auringis városáig vonultak vissza, s a rómaiak a sarkukban maradtak, hogy rémületüket kihasználják. Itt Scipio, aki hordágyon vitette magát a harcvonalba, ismét megütközött, s győzelme nem volt kétséges, noha kevesebb, mint feleannyi ellenség esett el, mert olyan kevesen maradtak köztük harcképesek. De ez a nép, amellyel vele született a képesség, hogy összeszedve erőit, újra kezdje a háborút, miután fivére odaküldte Magót, hogy tartson sorozást, hamarosan feltöltötte seregét, s megjött a bátorsága, hogy ismét elkezdje a küzdelmet. Katonáik nagyrészt gallusok voltak, s minthogy ezek a sereg néhány napon belül annyi vereséget elszenvedett részéért nem nagyobb, csak akkora erővel küzdöttek,

mint az előbbiek, ugyanaz lett az eredmény is: a rómaiak több mint nyolcezret vágtak le közülük, s valamivel kevesebbet, mint háromezret ejtettek fogságba ötvennyolc hadijelvénnyel együtt. Igen sok gallus holmit is zsákmányoltak, nagy tömeg arany nyakláncot és karperecet. A csatában két tekintélyes gallus fejedelem is elesett, név szerint Moeniacoeptus és Vismarus. A rómaiak nyolc elefántot zsákmányoltak, hármat pedig megöltek.

Minthogy Hispaniában ilyen kedvezően alakult a helyzet, a rómaiakat végre szégyenérzés fogta el, hogy Saguntum városa, amely miatt a háború kitört, immár nyolcadik éve az ellenség hatalmában van. Ezért a várost, kiűzve a pun helyőrséget, rohammal visszafoglalták, s visszaadták régi lakói közül azoknak, akiket a háború vihara megkímélt. A turdetanusokat pedig, akik a háborút a carthagóiakkal együtt rájuk hozták, leigázták, nyilvános árverésen eladták, s városukat elpusztították.

43. Ez történt Hispaniában Q. Fabius és M. Claudius consulsága alatt. Mikor Rómában új néptribunusok léptek hivatalba, M. Metellus néptribunus a nép elé idézte P. Furius és M. Atilius censorokat, mert ezek egy évvel ezelőtt, azon a címen, hogy részt vett Cannaenál az Italia elhagyására irányuló összeesküvésben, megvonták tőle a lótartást, kizárták tribusából, s az aerariusok közé osztották be. De a többi kilenc néptribunus melléjük állt, s tiltakozásával elérte, hogy hivatali idejük alatt ne vonják őket felelősségre, s így elejtették az ellenük emelt vádat. A censorok működésük végén a tisztulási szertartást nem tudták megtartani, mert P. Furius meghalt, mire M. Atilius lemondott tisztségéről.
Q. Fabius Maximus tartotta meg a consulválasztó gyűlést, ahol két távollévőt választottak meg consulnak: Q. Fabius Maximust, a consul fiát s Ti. Sempronius Gracchust (másodízben). Praetorok lettek: a két akkori aedilis curulis, P. Sempronius Tuditanus és Cn. Fulvius Centimalus, s mellettük M. Atilius és M. Aemilius Lepidus. Hagyomány szerint a curulis aedilisek ekkor rendeztek először négy, egymást követő napon át tartó játékokat. Ez a Tuditanus nevű aedilis volt az, aki Cannaenál, mikor a többieket a szörnyű vereség után megbénította a rémület, átvonult az ellenséges csapatok között.
A választás végeztével a kijelölt consulokat Q. Fabius consul

javaslatára Rómába rendelték, ahol átvették tisztségüket, s a senatus döntését kérték a háború, a maguk és a praetorok provinciái ügyében, valamint hogy milyen seregekre van szükség, s melyiknek ki legyen a parancsnoka.

44. A provinciákat és a seregeket a következőképpen osztották el: a consulokra bízták a Hannibal elleni háború vezetését, valamint a két - egyenként két-két legióból álló sereget -, amelyek közül az egyikkel maga Sempronius, a másikkal Fabius consul rendelkezett. Elrendelték, hogy M. Aemilius praetor, aki az idegenek peres ügyeit intézte, adja át bírói tisztét a városi praetornak, tiszttársának, M. Atiliusnak, ő pedig kapja meg provinciának Luceriát, s vegye át a két legiót, amelyeknek, praetor korában, a jelenlegi consul, Q. Fabius volt a parancsnoka. P. Sempronius Ariminumot, Cn. Fulvius Suessulát kapta meg provinciának, kétkét legióval, úgy hogy Fulvius vegye át a városi legiókat, Tuditanus pedig azokat, amelyeknek M. Pomponius volt a parancsnoka. Többen megtartották régi hatáskörüket és provinciájukat: M. Claudius Siciliának azt a részét, amely Hiero birodalma volt, P. Lentulus propraetor a régi provinciáját, T. Otacilius pedig a hajóhad parancsnokságát, s egyikük se kapott seregéhez új csapatokat. M. Valerius Graeciát és Macedoniát kapta meg a parancsnoksága alatt álló legióval és hajórajjal; Q. Mucius régi seregével, amely azonban két legióból állt, Sardiniát; C. Terentius eddigi legióját és Picenumot.

Ezután úgy rendelkeztek, hogy sorozzanak két városi legiót, és húszezer szövetségest. Ezekkel a csapatokkal és vezérekkel biztosították a sok, egyszerre kitört vagy kitöréssel fenyegető háborúban a római birodalmat. A consulok, miután besorozták a két városi legiót, s összeszedték a többi seregnek szánt erősítést, még mielőtt a Városból elindultak volna, gondoskodtak a hírül adott csodajelek kiengeszteléséről. Villámcsapás érte Caietában a városfalat és kaput, s Ariciában Iuppiter szentélyét is. S az emberek valóságnak vettek még sok, szemüket és fülüket megcsaló káprázatot is: hogy a Tarracina folyón hadihajókat láttak feltűnni, noha nem volt ott egy sem; hogy Iuppiter Vicilinusnak Compsában álló szentélyében megcsördültek a fegyverek, s hogy az Amiternum folyó vize véresen folyt tova. A consulok, miután a csodajeleket a főpapok útmutatása alapján kiengesztelték, elutaztak; Sempronius

Lucaniába, Fabius Apuliába. Fabius a fia legatusaként érkezett meg a Suessula melletti táborba. Amikor fia szembejött vele, Fabius, akire az elöl haladó lictorok, tisztelve tekintélyét, nem szóltak rá, már tizenegy fasces mellett lovagolt el, mikor az utolsó lictor, akit a consul figyelmeztetett, hogy ügyeljen, rákiáltott, hogy szálljon le lováról. „Csak ki akartam próbálni - mondta ekkor végül lováról leszállva az öreg -, eléggé tudatában vagy-e annak, hogy consul vagy!"

45. Ebbe a táborba jött egy éjjel titokban, három szolga kíséretében az arpibeli Dasius Altinius, s megígérte, hogy ha jutalmat kap érte, Arpit a hatalmukba adja. Mikor Fabius az ügyet a haditanács elé terjesztette, egyesek úgy vélték, hogy mint valami szökevényt, meg kell vesszőzni, és ki kell végezni ezt a kétszínű, mindkét fél iránt ellenséges embert, aki a cannaei vereség után, mintha a hűséget a szerencséhez kellene igazítani, átszökött Hannibalhoz, s az arpibelieket rávette az átpártolásra, most azonban, hogy Róma hatalma - reménye és várakozása ellenére - gyökerestül megújulni látszik, új árulást ajánl fel kárpótlásul azoknak, akiket elárult; aki mindig máshova pártol, mint ahogyan érez, s szövetségesnek megbízhatatlan, ellenségnek jelentéktelen. Szolgáljon ő most - Falerii és Pyrrhus elárulói után - a szökevények számára harmadik elriasztó például!
Fabius, a consul apja, ez ellen azt hozta fel, hogy megfeledkeznek a körülményekről, s a háború tűzvészében, mintha béke uralkodnék, magukat semmitől sem befolyásoltatva döntenek. S ahelyett, hogy azt tartanák szem előtt, és arra törekednének, hogy - ha lehetséges - egyetlen szövetséges se pártoljon el a római néptől, sőt újabbakat állítsunk magunk mellé, még arról beszélnek, mikor valamelyik jobb belátásra tért, s ismét a régi szövetség felé tekint, hogy elriasztó példát kell szolgáltatnunk. Ha megengedjük, hogy a rómaiakhoz hűtelenek legyenek, de azt nem, hogy visszatérjenek hozzájuk, ki kételkednék abban, hogy hamarosan megérjük, mikor Rómát cserbenhagyják szövetségesei, s Italia valamennyi népét a punokkal kötött szerződések egyesítik? Persze, ő sem az az ember, aki szerint Altiniusnak akár egy szavát is el kellene hinni; ellenben egy közbeeső megoldást javasol: ne tekintsék Altiniust pillanatnyilag se ellenségnek, se szövetségesnek, s tartsák őt, amíg a

háború tart, szabadabb őrizetben a tábortól nem messze, valamely megbízható városban, a háború befejezése után pedig eldönthetik, hogy mire szolgált rá inkább: a büntetésre régebbi elpártolásáért, vagy a bocsánatra mostani visszatéréséért. Fabius javaslatát elfogadták, Altiniust kísérőivel együtt a calesi követeknek adták át, s odaküldték vele megőrzésre a magával hozott elég nagy mennyiségű aranyat is. Calesben napközben őrök kíséretében láncok nélkül járkálhatott, éjszakára bezárták és őrizték.

Arpiban először otthonában vették észre távozását, és kezdték keresni, majd, hogy a hír elterjedt az egész városban, nagy lett a riadalom - hiszen egy vezető ember tűnt el -, s felfordulástól félve azonnal követeket küldtek Hannibalhoz. Ez egyáltalán nem háborodott fel, mert már régen gyanakodott erre az emberre, és kételkedett hűségében, s azért sem, mert most jó alkalom kínálkozott, hogy a dúsgazdag ember vagyonát lefoglalja és áruba bocsássa. De hogy az emberek eljárását inkább haragjával, s ne kapzsiságával magyarázzák, kapzsisága mellett kegyetlenségét is szabadjára engedte, táborába hozatta Altinius feleségét és gyermekeit, először kikérdezte őket Altinius meneküléséről, majd arról, hogy mennyi aranyat és ezüstöt hagyott otthon, s amikor már eleget tudott, mindnyájukat élve elégettette.

46. Fabius Suessulából felkerekedve nagy lendülettel fogott Arpi ostromához. Mikor tőle mintegy ötszáz lépésnyire tábort ütve, közelebbről megszemlélte a város fekvését és falait, úgy döntött, hogy a falaktól legjobban védett ponton kezdi meg a támadást, mert észrevette, hogy azt őrzik a legfelületesebben. Miután mindent előkészített, ami egy város ostromához szükséges, kiválogatta serege java erejét, a centuriókat, s bátor tribunusokat állítva az élükre, melléjük rendelt még - amennyit elégnek gondolt - hatszáz embert, s meghagyta nekik, hogy mikor a negyedik őrségváltás jele elhangzott, vigyenek ostromlétrákat a megjelölt helyre. Itt egy alacsony, szűk kapu állt, mert a város elhagyatott részén át ide vezető utat alig használták. Megparancsolta, hogy ha a létrák segítségével átjutottak a falon, ezt a kaput nyissák ki belülről, vagy törjék le a zárát, s ha a város e részét birtokukba vették, kürtszóval adjanak jelt, hogy a többi csapat is benyomuljon. Ő mindent előkészít, és teljes készültségben várakozik. A parancsot lelkesen végrehajtották, s az a körülmény, ami látszólag akadályozta

vállalkozásukat, járult hozzá legjobban ahhoz, hogy észrevétlenek maradjanak. Ugyanis éjféltájban zuhogni kezdett az eső, arra kényszerítve az őröket és védőket, hogy őrhelyeiket otthagyva, fedél alá meneküljenek, s az elég heves szélvihar harsogásától nem lehetett hallani, hogy a kaput feltörik, később pedig, mikor a szél enyhült, egyhangú zúgásával álomba merítette a védők nagy részét. A rómaiak, miután elfoglalták a kaput, egyenlő térközökben felállított kürtöseikkel jelt adtak a consulnak, hogy indulhat. Ez, mikor a megbeszélt jeladás elhangzott, kiadta a parancsot az előrenyomulásra, s kevéssel hajnal előtt a feltört kapun át behatolt a városba.

47. Csak akkor riadt fel végre az ellenség, mikor már elcsendesedett az eső, és közeledett a hajnal. A várost Hannibal helyőrsége védte, mintegy ötezer ember, s maguk az arpibeliek is háromezer embert fegyvereztek fel. A punok ezeket küldték előre az ellenség ellen, nehogy a hátuk mögött valami csapdát állítsanak. Kezdetben a sötétségben, a szűk utcákon folyt a harc. Majd mikor a rómaiak nemcsak az utcákat, de a kapuk közelében álló házakat is elfoglalták, nehogy felülről rájuk támadva sebesítsék meg őket, néhány arpibeli és római egymásra ismert, s beszélgetés kezdődött közöttük. A rómaiak megkérdezték, mit akarnak az arpibeliek. Mi rosszat tettek velük a rómaiak, és mi jót a punok, hogy italiai létükre a külföldi barbárok oldalán harcolnak régi szövetségesük, a rómaiak ellen azért, hogy Italiát Africa adófizető alattvalójává tegyék? Az arpibeliek mentegetőztek, hogy vezetőik adták el őket tudtukon kívül a punoknak, s néhány ember hozta rájuk a szolgaságot és elnyomást. Az egy-két ember között megindult beszélgetésbe mindkét részről egyre többen kapcsolódtak be; végül honfitársai Arpi praetorát is a consul elé vezették, s miután a hadijelvények és csatasorok között egyezséget kötöttek, az arpibeliek a rómaiak mellé állva fegyvereikkel egyszerre a punok ellen fordultak; a nem egészen ezerfőnyi hispan sereg is csak annyit kötött ki a consulnál, hogy biztosítson szabad elvonulást a pun helyőrségnek, majd hadijelvényeivel a consul mellé állt. A carthagóiak a nyitott kapukon az ígéret szerint elvonulhattak, és sértetlenül érkeztek el Hannibalhoz, Salapiába. Arpi, anélkül, hogy egyetlen polgára is kárt szenvedett volna - nem számítva a hajdani árulót s jelenlegi szökevényt - ismét a rómaiak kezére került. A

hispanok élelemadagját megkettőzték, s államunknak még igen gyakran hasznára voltak hősies és hűséges szolgálatukkal.

Miközben az egyik consul Apuliában, a másik Lucaniában tartózkodott, a Suessula felett álló táborba száztizenkét campaniai lovag érkezett, akik azzal az ürüggyel, hogy zsákmányért indulnak az ellenséges területre, elöljáróik engedélyével távoztak el Capuából. Az előőrsökhöz érkezve megmondták, hogy kicsodák, s hogy a praetorral szeretnének beszélni. Cn. Fulvius, a tábor parancsnoka, mikor jelentették neki a dolgot, megparancsolta, hogy közülük tízet fegyvertelenül vezessenek eléje. Mikor meghallgatta kívánságukat - csak annyit kértek, hogy Capua visszafoglalása után kapják vissza vagyonukat -, mindnyájukat szövetségesünknek nyilvánította.

A másik praetor, Sempronius Tuditanus elfoglalta Atrinum városát, ahol több mint hétezer embert ejtett foglyul, s igen nagy mennyiségű réz- és ezüstpénzt zsákmányolt.
Rómában rettenetes tűzvész pusztított két éjszakán és egy napon át. Minden földig égett a sóraktárak és a Porta Carmentalis között az Aequimaeliummal, a Iugarius negyeddel, s Fortuna és Mater Matuta szentélyével együtt, s a kapun kívül is messzire elharapódzó tűz sok templomot és magánházat elhamvasztott.

48. Ebben az évben a Scipiók - Publius és Cnaeus Cornelius -, miután Hispaniában oly jól sikerültek vállalkozásaik, sok régi szövetségest újra megnyertek, és sok újat szereztek, reményeiket Africára is kiterjesztették. Volt a numidáknak egy Syphax nevű királya, aki hirtelenül a carthagóiak ellenségévé vált. Őhozzá küldtek el követségbe három centuriót, hogy kössenek vele baráti szerződést, s tegyenek ígéretet, hogy ha továbbra is állhatatosan szorongatja seregével Carthagót, ezzel igen lekötelezi a senatust és a római népet, akik igyekeznek ezt annak idején majd igen gazdagon meghálálni. A barbár királyt megörvendeztette a követség, s mikor beszélgetett velük a hadviselés módszereiről, a régi katonák megjegyzéseit hallgatva rájött - összehasonlítást téve a rómaiak oly jól megszervezett hadvezetésével -, hogy mennyi mindenben tájékozatlan. Ezért tüstént arra kérte őket, tegyék meg, mint jó és hű szövetségesei, hogy ketten térjenek vissza vezéreikhez, egy pedig

maradjon nála, hogy kitanítsa a hadvezetés művészetére. A numida nép nem ért a gyalogos harchoz, csak lovasként használható, így viselték, mióta e nép csak megvan, ősei is a háborút, s így szokta meg már gyermekkorától kezdve ő is. De most olyan ellenséggel áll szemben, amely gyalogságában bízik, s ha egyenlő értékű haderőt akar vele szembeállítani, neki is meg kell szerveznie gyalogságát. E célra birodalmában bőségesen akad ember is, de nem értenek hozzá, hogyan kell felfegyverkezni, kivonulni, sorakozni. Seregében, mint valami vaktában összeverődött tömegben, minden rendezetlen és tervszerűtlen. A követek azt felelték, hogy egyelőre teljesítik kérését, de ígérje meg, hogy azt az embert azonnal visszaküldi, ha a hadvezéreik nem adják beleegyezésüket megállapodásukhoz. Azt a társukat, aki ott maradt a királynál, Q. Statoriusnak hívták. A numida király a két rómaival elküldte követeit Hispaniába, hogy elnyerjék a békekötéshez a római vezérek jóváhagyását. S rájuk bízta azt a feladatot is, hogy biztassák átpártolásra a carthagói helyőrségekben szolgáló numida segédcsapatokat.
Statorius a királynak a nagyszámú ifjúságból gyalogosokat sorozott, s a teljesen római mintára beosztott sereget megtanította, hogyan igazodjanak sorakozás és menetelés közben, hogyan kövessék a hadijelvényeket, s tartsák meg az alakzat rendjét, s úgy hozzászoktatta őket az erődítési s egyéb, a katonaélettel járó munkákhoz, hogy a király hamarosan éppúgy bízott gyalogságában, mint lovasságában, és sík földön, szabályos ütközetben legyőzte az ellenséges carthagói sereget. A rómaiak ügyét is nagyban segítette Hispaniában a király követeinek megérkezése, mert erre a hírre a numidák egyre sűrűbben kezdtek átszökdösni. Így kezdődött a rómaiak szövetsége Syphaxszal.
Mikor a carthagóiak ezt megtudták, azonnal követeket küldtek Galához, a Numidia másik részében lakó, maesulusoknak nevezett nép királyához.

49. Galának volt egy fia, a tizenhét éves Massinissa, olyan kiváló képességű ifjú, akiről már akkor nyilvánvaló volt, hogy birodalmát sokkal nagyobbá és gazdagabbá teszi, mint ahogy átvette. A követek felvilágosították Galát, hogy miként Syphax is azért csatlakozott a rómaiakhoz, hogy e szövetség segítségével Africa királyai és népe fölé kerekedjék, Gala is jól
tenné, ha minél hamarabb szövetségre lépne a carthagóiakkal, még

mielőtt Syphax átkelne Hispaniába, vagy a rómaiak Africába. Syphaxot könnyen le lehet győzni, míg a római szövetségből számára csak a név valóság. Gala könnyen engedett a rábeszélésnek, s mivel fia is óhajtotta a háborút, hadsereget küldött, amely a carthagói legiókkal egyesülve, Syphaxot egy nagy csatában legyőzte. Úgy mondják, az ütközetben harmincezer ember esett el. Syphax a csatából néhány lovas kíséretében a numida maurusiusokhoz menekült, akik Africa legszélén, majdnem az Oceanus mellett, Gadesszal szemben laknak, s miután megérkezése hírére mindenhonnan csak úgy özönlöttek hozzá a barbárok, rövid idő alatt igen nagyszámú csapatot fegyverzett fel, hogy átkeljen velük az Africától csak keskeny tengerszorossal elválasztott Hispaniába. De a győztes seregével közben odaérkező Massinissa Syphax ellen minden carthagói segítség nélkül, nagy dicsőséggel egyedül folytatta a háborút.

Hispaniában nem történt semmi említésre méltó azonkívül, hogy a római vezérek a celtiber ifjúságot ugyanannyi zsoldért, mint amennyit a carthagóiak ígértek nekik, a maguk oldalára állították, s hogy a legelőkelőbb hispanok közül háromszázat Italiába küldtek, hogy lázítsák fel Hannibal segédcsapataiban szolgáló honfitársaikat. (Hispaniában ebben az évben csak ez volt különösebben érdekes esemény, mert ezek előtt a celtiberek előtt a római táborban még sose szolgáltak zsoldos katonák.)

HUSZONÖTÖDIK KÖNYV

1. Mialatt ez történt Africában és Hispaniában, Hannibal a nyarat a sallentinusok földjén töltötte, remélve, hogy Tarentum városát árulás segítségével hatalmába kerítheti. Közben hozzá pártolt maguknak a sallentinusoknak néhány jelentéktelenebb városa is. Ugyanekkor az előző évben a carthagóiak oldalára állt tizenkét bruttius törzs közül Consentia és Taurianum lakói visszatértek a római szövetséghez; s többen is követik őket, ha a veiibeli T. Pomponius, szövetséges parancsnok, aki a bruttius területen végrehajtott néhány sikeres zsákmányszerző vállalkozása után komoly hadvezér rangjára emelkedett, hamarjában és rendetlenül összeszedett seregével nem áll ki ütközetre Hanno ellen. Itt igen sok embere esett el, vagy került fogságba - igaz, hogy parasztok és rabszolgák rendezetlen tömegéről volt szó. S az volt a legkisebb veszteség, hogy a többiekkel együtt fogságba esett maga a parancsnok is, aki most e meggondolatlan csatát kezdeményezte, korábban pedig, mint állami bérlő, a legkülönbözőbb aljas fondorlatokkal hűtlenül megkárosította az államot és a bérlőtársaságokat egyaránt. Sempronius consul Lucaniában sok kisebb ütközetet vívott, amelyek közül egy sem érdemel említést, s elfoglalt jó egynéhány jelentéktelen lucaniai várost.
Minél jobban elhúzódott a háború, s minél inkább megváltoztatták az egymást váltó sikerek és csapások nemcsak az emberek helyzetét, de gondolkodását is, annál gyorsabban terjedtek el a polgárság között a legnagyobbrészt külföldi eredetű babonás szokások, hogy úgy tetszett, vagy az emberek változtak meg hirtelenül, vagy az istenek. S most már nemcsak titokban, otthonuk négy fala közt hanyagolták el a római szertartásokat, de a nyilvános helyeken, a Forumon és a Capitoliumon is tömegesen lehetett látni asszonyokat, akik már nem az ősi módon áldoztak és imádkoztak az istenekhez. Hamis papok és jövendőmondók kerítették hatalmukba a lelkeket, s számukat gyarapította az a körülmény, hogy a vidékek népét a hosszú háború miatt műveletlenül maradt és veszélyeztetett földekről a Városba űzte a nélkülözés és félelem, valamint hogy könnyű keresetet nyújtott ez, a mások babonás félelmét kihasználó foglalkozás, amelyet oly merészen gyakoroltak, mint valami törvényesen engedélyezett mesterséget. Először csak a józan

gondolkodásúak kezdtek csendben méltatlankodni, majd nyilvános panasz formájában a senatus elé került a dolog. Mikor az aedilisek s a közrendre felügyelő triumvirek, akiket a senatus keményen megfeddett, mert nem léptek fel a jelenség ellen, kísérletet tettek, hogy eltávolítsák a Forumról ezt a tömeget, s elvitessék az áldozati eszközöket, kevésen múlt, hogy nem bántalmazták őket. S minthogy ez az eltévelyedés szemmel láthatóan már túlságosan elhatalmasodott ahhoz, hogy kisebb rangú tisztviselők is meg tudják szüntetni, a senatus M. Aemilius városi praetort bízta meg, hogy szabadítsa meg a népet ezektől a babonáktól. Ő a népgyűlésen felolvasta a senatus határozatát, s elrendelte, hogy mindenki, akinél jóskönyvek, imaformák vagy áldozati előírások vannak, szolgáltassa be neki ezeket a könyveket s bármilyen egyéb ilyenfajta írást április kalendaejáig, és senki se mutasson be áldozatot nyilvános vagy felszentelt helyen új vagy külföldi szertartás szerint.

2. Ebben az évben jó néhányan elhunytak az állami főpapi tisztségek viselői közül: L. Cornelius Lentulus pontifex maximus, C. Papirius Masso - Caius fia - pontifex, P. Furius Philus augur, és C. Papirius Masso - Lucius fia -, a vallási ügyek intézésével megbízott decemvirek egyike. Lentulus helyére M. Cornelius Cethegust, Papirius helyére Cn. Servilius Caepiót nevezték ki pontifexnek; augurnak L. Quinctius Flamininust, a szent ügyeket intéző decemvirek közé L. Cornelius Lentulust választották meg.

Már közeledett a consulválasztó gyűlés ideje, de mivel nem akarták hazahívni a consulokat, akiket teljesen lekötött a háború, T. Sempronius consul a gyűlés megtartására dictatort nevezett ki: C. Claudius Centót, aki Q. Fulvius Flaccust tette meg a lovasság főparancsnokának. A dictator vezetésével az első választási napon consullá választották Q. Fulvius Flaccust, a lovasság főparancsnokát, és Ap. Claudius Pulchert, akinek mint praetornak, Sicilia volt a provinciája. Ezután praetorrá választották Cn. Fulvius Flaccust, C. Claudius Nerót, M. Iunius Silanust és P. Cornelius Sullát. A választógyűlés befejezése után a dictator lemondott tisztségéről.

Ebben az évben curulis aedilisek voltak M. Cornelius Cethegus és P. Cornelius Scipio, aki később az Africanus melléknevet nyerte el. Ő, mikor az aedilisi tisztségre pályázott, s a néptribunusok tiltakoztak

az ellen, hogy jelölését elfogadják, mert még nem érte el a pályázók számára megszabott kort, így válaszolt: „Ha a polgárok mind engem óhajtanak megválasztani aedilisnek, akkor esztendőim száma éppen elegendő!" Ezután olyan hévvel sietett mindenki saját tribusában rá szavazni, hogy a tribunusok azon nyomban elálltak a tiltakozástól. Az aedilisek azzal kedveskedtek a népnek, hogy az egy napig tartó Római Játékokat az akkori idők lehetőségeihez képest igen nagy fénnyel rendezték meg, s minden kerületben ötven congius olajat osztottak szét. L. Villius Tappulus és M. Fundanius Fundulus plebeius aedilisek több matronát paráznasággal vádoltak meg a nép előtt, ezek közül néhányat elítéltek, és számkivetésbe küldtek. A Plebeius Játékokat két napon át ünnepelték, s a Játékok alkalmával szent lakomát rendeztek Iuppiternek.

3. Az új consulok, Q. Fulvius Flaccus - akit harmadízben választottak meg - és Appius Claudius elfoglalták tisztségüket. A praetorok között is kisorsolták a provinciákat: P. Cornelius Sullának jutott a városiak és idegenek jogügyeiben való bíráskodás, amit eddig ketten intéztek; Cn. Fulvius Flaccus Apuliát, C. Claudius Nero Suessulát, M. Iunius Silanus Etruriát kapta meg. A consulokra bízták a Hannibal elleni háborút, egyenként két-két legiót szavazva meg nekik, amelyeket az egyiknek Q. Fabiustól, az előző év consulától, a másiknak Fulvius Centumalustól kell átvennie. A praetorok közül Fulvius Flaccus azokat a legiókat kapta meg, amelyek Luceriában Aemilius praetor, Claudius Nero pedig azokat, amelyek Picenumban C. Terentius parancsnoksága alatt táboroztak, s az ő feladatukká tették, hogy seregük kiegészítéséről gondoskodjanak. M. Iuniusnak Etruriában odaadták az előző évi városi legiókat; Ti. Sempronius Gracchus és T. Sempronius Tuditanus parancsnoki megbízatását meghosszabbították, ismét Lucaniát és Galliát s eddigi seregüket bízván reájuk; P. Lentulus is megkapta előző provinciáját Siciliában, s M. Marcellus is Syracusaet, s Hiero királyságának a területét; T. Otaciliusra bízták a hajóhadat, M. Valeriusra Graeciát, Q. Mucius Scaevolára Sardiniát, Publius és Cnaeius Scipióra Hispaniát. A consulok a régi sereghez még két városi legiót soroztak, s így ebben az évben a legiók száma huszonháromra emelkedett.

A consulokat a sorozásban hátráltatta a pyrgibeli M. Postumius ügye, amely majdnem súlyossá váló zavargásokat okozott.

Postumius állami bérlő volt, akinek a polgárok közül ravaszságban és kapzsiságban sok éven át nem akadt párja, kivéve a veiibeli T. Pomponiust, akit meggondolatlan zsákmányszerző vállalkozása közben az előző évben ejtett foglyul Lucaniában a Hanno vezette carthagói sereg. Ezek ketten, mivel a károkért, amelyeket a hadseregekhez küldött szállítmányokban a vihar okozott, az állam viselte a kockázatot, hamis hajótöréseket jelentettek be, de még ha olyanról adtak is hírt, amely valóban megtörtént, azt sem a véletlen okozta, hanem ravaszul ők maguk rendezték meg. Régi, rozoga hajókat kevés és csekély értékű holmival raktak meg, s miután ezeket a nyílt tengeren elsüllyesztették, s a legénység az előkészített csónakokon megmenekült, csaló módon többszörös érték elvesztését jelentették be. Erről a csalásról már előző évben jelentés érkezett M. Aemilius praetorhoz, aki a senatus elé terjesztette az ügyet, de nem született semmiféle elítélő senatusi határozat, mert az atyák ilyen időkben nem akarták megsérteni az állami bérlők testületét. A nép azonban szigorúbban ítélte meg a csalást, s így végül két néptribunus, Spurius és Lucius Carvilius, látva, hogy a dolog milyen felháborodást és tiltakozást vált ki, arra kényszerült, hogy M. Postumiust kétszázezer as pénzbüntetésre ítélje. Mikor elérkezett a nyilvános tárgyalás napja, a nép oly nagy számban gyűlt össze, hogy a tömeg alig fért el a Capitolium előtti téren. Postumius, a perbeszédek elhangzása után csak abban reménykedhetett, hogy C. Servilius Casca néptribunus, akivel közeli rokonságban volt, tiltakozást jelent be, mielőtt szavazásra szólítanák a tribusokat. Miután tanúkat állítottak, a tribunusok felszólították a népet, hogy lépjen hátrább, s előhozatták az urnát, hogy kisorsolják, melyik tribusban szavazzanak a latinok. Közben az állami bérlők megrohanták Cascát, hogy a mai napra oszlattassa fel a gyűlést, miközben a nép hangosan tiltakozott, s Cascát, aki véletlenül éppen a bírói emelvény szélén ült, egyszerre gyötörte a félelem és szégyen. Az állami bérlők, mivel ő nemigen támogatta a gyűlés megzavarását, éket formálva betörtek a nép visszahúzódása után üresen maradt helyre, s egyszerre kezdtek dulakodni a néppel és a tribunusokkal. Már majdnem tettlegességre került a sor, amikor Fulvius consul így szólt a tribunusokhoz: „Nem látjátok, hogy lábbal tiporják tekintélyeteket, s a dolog lázadássá fejlődik, ha nem oszlatjátok fel gyorsan a népgyűlést?"

4. Miután a népet elbocsátották, összehívták a senatust, s a consulok beszámoltak róla, hogyan zavarták meg a bérlők erőszakosan és vakmerően a népgyűlést. „Egy M. Furius Camillus, akinek száműzése a Város pusztulására vezetett, eltűrte, hogy feldühödött polgártársai számkivetésre ítéljék; s már őelőtte a decemvirek, akiknek törvényei mindmáig szabályozzák életünket, s később utána is számos kiváló polgár alávetette magát a nép döntésének; de a pyrgibeli Postumius nem engedte meg a római népnek, hogy szabadon szavazhasson, véget vetett a népgyűlésnek, megakadályozta a tribunusokat tisztségük gyakorlásában, csatasort vonultatott fel a római nép ellen, elfoglalta a gyűlésteret, hogy a tribunusokat elválassza a néptől, s megakadályozza, hogy a tribusokat szavazásra szólíthassák. Ha nem került sor az emberek közt mészárlásra és véres küzdelemre, az csakis a tisztviselők önuralmának köszönhető, akik pillanatnyilag meghátráltak az eszeveszett és orcátlan kisebbség előtt, eltűrték, hogy legyőzzék őket és a római népet, s a népgyűlést, amelyet a vádlott erőszakkal és fegyverekkel akart megzavarni, saját elhatározásukból feloszlatták, nehogy a harcra sóvárgók alkalmat találjanak az összeütközésre."
Minthogy a legderekabbak valamennyien - tekintve a történtek szörnyűséges voltát - egyetértettek a jelentéssel, a senatus is kinyilvánította, hogy itt az állam ellen követtek el erőszakos cselekedetet, amely kárhozatos példaként szolgálhat - a néptribunusok, a két Carvilius, azonnal érvénytelenítették a pénzbüntetést, s főbenjáró vétség vádját emelték Postumius ellen, s megparancsolták a törvényszolgának, hogy ha a vádlott nem állít kezeseket, ragadja meg, és vesse fogságba. Postumius kezeseket állított, de nem jelent meg. A tribunusok megkérdezték a népet, s ez úgy döntött, hogy ha M. Postumius május kalendaeján nem jelenik meg, s azon a napon, mikor szólítják, nem jelentkezik, s nem is igazolja távolmaradását, tekintsék őt számkivetettnek, vagyonát kobozzák el, s tiltsák el őt tűztől, víztől. Azután sorban főbenjáró vétek vádjával törvénybe idézték azokat, akik a zavargást és zendülést szították, s kötelezték őket, hogy kezeseket állítsanak. Először azokat vetették börtönbe, akik nem tudtak kezest szerezni, később azokat is, akik tudtak. A legtöbb vádlott, hogy ezt a veszélyt elkerülje, száműzetésbe ment.

5. Így végződött a bérlők csalási ügye s a csalást menteni akarók erőszakossága. Ezután gyűlést tartottak a pontifex maximus megválasztására, s a választást az új pontifex, M. Cornelius Cethegus vezette. Három pályázó vívott heves küzdelmet e méltóságért: a consul,
Q. Fulvius Flaccus, aki korábban már kétszer volt consul s volt censor is, T. Manlius Torquatus, aki maga is két consulsággal és egy censorsággal dicsekedhetett, és P. Licinius Crassus, aki az aedilis curulisi tisztségre készült pályázni. S ebben a küzdelemben ez az ifjú legyőzte a nagy tisztségekkel kitüntetett öregeket. Ez előtt százhúsz évig nem volt példa rá, hogy valakit - az egy P. Cornelius Calussát kivéve - pontifex maximusszá válasszanak, aki még nem kapta meg a curulisi széket.
Bár a consulok a sorozással nehezen boldogultak, mert a kisszámú fiatalságból nem tudták kielégíteni a két igényt, hogy egyrészt új városi legiókat állítsanak fel, másrészt a régieket is feltöltsék, a senatus úgy rendelkezett, hogy ne hagyják abba a megkezdett sorozást, s válasszanak két hármas bizottságot, közülük az egyik az ötvenedik mérföldkövön belül, a másik ezen kívül vegye számba a falvakban, piacokon és törvénykezési helyeken található valamennyi szabadon született polgárt, s azt, akit elég erősnek találnak arra, hogy elbírja a fegyvert, még ha nincs is katonaköteles korban, sorozzák be a hadseregbe. A néptribunusok, ha jónak látják, javaslatot terjeszthetnek a nép elé, hogy azoknak a tizenhét éven aluliaknak, akik letették a szolgálati esküt, éppúgy be kell számítani szolgálati éveiket, mintha tizenhét éves korukban, vagy később lettek volna katonák. A senatusi határozat alapján megválasztották a két hármas bizottságot, s ezek megkezdték a vidéken a szabadon született polgárok felkutatását.
Ekkor olvasták fel a senatusban Marcus Marcellus Siciliából érkezett levelét is, amely a P. Lentulus parancsnoksága alatt szolgáló katonák kérelmét tartalmazta. Ez volt az a cannaei vereség után megmaradt sereg, amelyet - mint korábban elmondtuk - Siciliába helyeztek át, azzal a feltétellel, hogy a pun háború befejezése előtt nem lehet őket visszahozni Italiába.

6. Ezek Lentulus jóváhagyásával elküldték követségbe maguk közül a lovagok és centuriók legjobbjait, s a legiókból is a legkiválóbb

gyalogosokat M. Marcellus téli táborába. S egyikük, mikor engedélyt kaptak a szólásra, a következő szavakat intézte hozzá:

„Már Italiában hozzád fordultunk volna, mint consulunkhoz, M. Marcellus, akkor, mikor a senatus rólunk azt a bizonyos, nem éppen igazságtalan, de mindenesetre lesújtó határozatot hozta, ha nem reménykedünk abban, hogy elküldenek a király halála miatt fellázadt provinciába, a siciliaiak és a punok ellen egyszerre vívandó súlyos háborúba, s ott vérünk hullatásával és sebeinkkel tehetünk eleget a senatus parancsának, mint ahogy - apáink emlékezete szerint - eleget tettek magával Pyrrhusszal harcolva azok, akik Heracleánál Pyrrhus fogságába estek. De mégis, mi a mi vétkünk, összeírt atyák, amiért haragra gyulladtatok ellenünk, s amiért most is haragusztok? - Igen, mert azt képzelem, hogy mindkét consult és az egész senatust magam előtt látom, mikor rád nézek, M. Marcellus, mert ha magadfajta ember lett volna a consulunk Cannaenál, most sokkal jobb helyzetben lenne az állam, s vele mi is. Adj rá lehetőséget, kérlek, hogy mielőtt elpanaszolnám előtted helyzetünket, tisztázzam magunkat az ellenünk emelt vád alól. Ha Cannaenál nem az istenek haragja s nem a törvényeivel az emberi dolgok rendjét változtathatatlanul megszabó végzet, hanem valamilyen mulasztás okozta szerencsétlenségünket, vajon kit terhel a felelősség ezért a mulasztásért? A katonákat vagy a vezéreket? Természetesen mint katona, nem mondanék egy rossz szót sem vezéremre, annál kevésbé, mivel tudom, hogy a senatus ünnepélyes köszönetet mondott neki, hogy nem adta fel az állam megmaradásába vetett reményét, s hogy cannaei megfutásunk után évről évre meghosszabbították fővezéri megbízatását. S hallottuk, hogy a többiek is, akik túlélték a vereséget - a mi volt katonai elöljáróink -, tisztségeket pályáztak meg és nyertek el, s provinciákat bíztak rájuk. Így hát ilyen könnyen megbocsátotok, összeírt atyák, mikor magatokról vagy gyermekeitekről van szó, csak velünk, hitvány halandókkal szemben maradhattok könyörtelenek? A consulra s az állam más vezetőire nem hozott gyalázatot, hogy megfutottak, mikor már nem volt egyéb remény, csak a közkatonákat küldtétek - mindenképpen halálra szánva őket - a küzdelembe? Az Allia folyónál szinte az egész sereg megfutamodott; a caudiumi szorosban, anélkül hogy csak meg is kíséreltük volna a harcot, kiszolgáltattuk fegyvereinket az ellenségnek, hogy seregeink egyéb dicstelen vereségeit ne is

említsem. S mégsem gondoltak arra, hogy ezeket a seregeket gyalázattal illessék, annyira nem, hogy Rómát éppen az Allia mellől Veiibe menekült sereg foglalta vissza, s a Rómába fegyver nélkül visszatért caudiumi legiók hajtották át - miután felfegyverezve visszaküldték őket Caudiumhoz - szégyeniga alatt ugyanazt az ellenséget, amely előzőleg ujjongva őket részesítette ebben a megaláztatásban. De vajon ki illethetné a mi seregünket azzal a váddal, hogy Cannaenál megfutott, és gyáva volt, ahol több mint ötvenezer ember esett el, s ahonnan a consul hetven lovassal menekült meg, s ahol senki se maradt életben, kivéve azokat, akiket a mészárlástól kimerült ellenség életben hagyott? Mikor megtagadták a foglyok kiváltását, minket mindenki széltében dicsért, hogy megőriztük magunkat az állam számára, hogy visszaértünk Venusiába a consulhoz, s - legalább látszatra - szabályos hadsereget alkottunk. Most azonban szomorúbb helyzetben vagyunk, mint azok, akik atyáink idejében fogságba kerültek, hiszen nekik csak fegyverzetük és szolgálati rangjuk változott meg, és más helyre kellett felverni sátorukat a táborban; mindezt azonban az államnak tett egyetlen szerencsés szolgálattal, egyetlen szerencsés ütközettel jóvátehették. Egyiküket sem küldték számkivetésbe, egyiküket sem fosztották meg attól a reménytől, hogy befejezheti katonai szolgálatát; végül pedig módjuk volt az ellenséggel szembeszállni, hogy ellene küzdve vagy életükkel számoljanak le egyszer s mindenkorra, vagy a gyalázattal. Minket azonban, akiket csupán azért kárhoztathatnak, mert lehetővé tettük, hogy egyáltalán egyetlen római katona is túlélje a cannaei csatát, nem Italiától és szülővárosunktól küldtek el messzire, de az ellenségtől is. Itt öregszünk meg a számkivetésben, nincs semmi reményünk, semmi lehetőségünk rá, hogy lemossuk a szégyent, kiengeszteljük polgártársaink haragját, de még arra sem, hogy becsülettel halhassunk meg. S nem is arra kérünk, hogy vessetek véget megszégyenítésünknek, hogy jutalmazzátok vitézségünket, csak azt: engedjétek meg, hogy próbára tehessük bátorságunkat, megmutathassuk hősiességünket. Fáradságra és veszélyre vágyunk, hogy mint férfiak s mint katonák teljesíthessük kötelességünket. Siciliában már második éve tombol rendkívül elkeseredetten a háború. Egyes városokat a punok foglalnak el, másokat a rómaiak, s dúlnak a gyalogos és lovas ütközetek. Syracusaenál a tengeren és szárazföldön folyik a küzdelem, s mi hallgatjuk a küzdők harci kiáltását, fegyverük zaját, miközben mi magunk tétlenül és

tehetetlenül ülünk, mintha nem volna se kezünk, se fegyverünk. Hány szabályos ütközetet vívott már Ti. Sempronius consul az ellenség ellen a rabszolgákkal, akik fáradságuk jutalmául megkapták a szabadságot és polgárjogot! Legalább annyira becsüljetek minket, mint erre a háborúra vásárolt rabszolgákat, engedjétek meg, hogy összecsaphassunk az ellenséggel, s harc közben szerezhessük vissza szabadságunkat! Hol akarod próbára tenni bátorságunkat? Tengeren, szárazföldön? A csatasorban vagy a városok ostrománál? Minden fáradságból és veszélyből azt követeljük, ami a legnehezebb, hogy minél hamarább megtehessük, amit Cannaenál kellett volna tennünk, mert minden percre, amit azóta éltünk, a gyalázat nyomta rá bélyegét."

7. E szavak után Marcellus lába elé borultak. Marcellus azt válaszolta, hogy neki nincs joga és felhatalmazása a döntésre, majd írni fog a senatusnak, s mindenben az atyák határozata szerint fog eljárni. Levelét az új consulok kapták meg és olvasták fel a senatusban, amely megtárgyalta az abban foglaltakat, s következőképpen határozott: a senatus semmi okot nem lát arra, hogy az állam sorsát azokra bízza, akik Cannaenál harc közben cserbenhagyták bajtársaikat. Ha M. Claudius proconsulnak más a véleménye, cselekedjék az állam érdeke és saját lelkiismerete szerint, azzal a feltétellel, hogy e katonák közül egyiket se menti fel a szolgálat alól, bátorságáért egyiknek sem ad katonai kitüntetést, s egyiküket sem küldi vissza Italiába, amíg az ellenség ott áll Italia területén.

Ezután a városi praetor a senatus javaslata és a nép döntése alapján választógyűlést tartott, ahol öttagú bizottságot választottak a falak és bástyák kijavíttatására, s két háromtagú bizottságot, az egyiket azért, hogy összegyűjtse az áldozati eszközöket és számba vegye az áldozati ajándékokat, a másikat pedig, hogy állíttassa helyre Fortunának és Mater Matutának a Porta Carmentalison belül s a Reménységnek a kapun kívül álló szentélyét, amelyeket előző évben elpusztított a tűzvész.
Iszonyú viharok tomboltak; az Albai-hegyen két napig egyfolytában kőeső esett. Sok helyet ért villámcsapás, így két capitoliumi

szentélyt s a Suessula felett álló tábor sáncának több pontját, két őrt agyon is vágott, s Cumae várfalát és néhány tornyát nemcsak megperzselték, de le is döntötték a villámcsapások. Reatében egy nagy repülő követ láttak, s a nap a szokottnál jobban vöröslött, véres színűvé válva. E csodajelek miatt egynapos könyörgést tartottak, s a consulokat néhány napig a vallási ügyek kötötték le, miközben kilenc napig tartó engesztelő ünnepet rendeztek.

Már jó ideje gyanakodtak a rómaiak, s reménykedett Hannibal, hogy a tarentumiak elpártolnak, s most ez egy váratlan külső ok hatására nagyon gyorsan meg is történt. Már jó ideje Rómában tartózkodott Tarentumból egy bizonyos Phileas, azon a címen, hogy követségbe jött, s ez a nyugtalan természetű ember, nem bírván elviselni a hosszan tartó és érzése szerint sorvasztó tétlenséget, megtalálta a módját, hogy kapcsolatot teremtsen a tarentumi és thuriibeli kezesekkel. Ezeket Libertas csarnokában őrizték, s elég hanyagul, hiszen sem maguknak, sem polgártársaiknak nem vált volna javára, ha a rómaiaknak adott szavukat megszegik. Phileas gyakori találkozásaikon felbiztatta, majd - megvesztegetve két őrüket - kora hajnalban kivezette őket fogságukból, s titkos menekülésük közben kísérőül szegődve hozzájuk, maga is megszökött. Napkelte után elterjedt a Városban szökésük híre, s üldözőket küldtek utánuk, akik Tarracina mellett mindnyájukat elfogták, és visszahurcolták a Városba. Itt a nép jóváhagyásával a Comitiumra vitték, megvesszőzték, majd letaszították őket a Szikláról.

8. Ez a rettenetes büntetés különösen a két legelőkelőbb italiai görög városban háborította fel részben az egész lakosságot, részben külön egyeseket, aszerint, hogy kit-kit milyen vérrokonság vagy barátság fűzött az oly iszonyú módon kivégzettek valamelyikéhez. Tarentumban ezek közül mintegy tizenhárom előkelő ifjú összeesküvést szervezett Nico és Philomenus vezetésével. Ezek úgy vélvén, hogy mielőtt bármit is kezdeményeznének, jó lenne Hanniballal tanácskozniuk, éjszaka, azzal az ürüggyel, hogy vadászni indulnak, elhagyták a várost, s elindultak a pun vezérhez. A pun tábortól nem messze a többiek elrejtőztek az út mellett az erdőben, Nico és Philomenus pedig továbbmentek az őrségig, amely elfogta, majd saját kívánságukra Hannibal elé vezette őket. Mikor

beszámoltak neki elhatározásuk okáról és terveikről, Hannibal megdicsérte, s ígéretekkel elhalmozva felszólította őket, hogy polgártársaikat meggyőzhessék: valóban zsákmányszerzés végett távoztak a városból, hajtsák el a carthagóiak legelőre kicsapott jószágát, s megígérte, hogy ezt biztonságban, minden ellenállás nélkül megtehetik. Az ifjak zsákmánya mindenkinek feltűnt, s így nem okozott meglepetést, mikor még egyszer, majd ezután még gyakran megismételték vállalkozásukat. Ismét találkoztak Hanniballal, s mintegy szerződésszerűen megállapodtak, hogy a tarentumiak szabadon megtarthatják törvényeiket s minden vagyonukat, egyáltalán nem fizetnek a punoknak adót, s ha nem akarnak, nem fogadnak be megszálló sereget, viszont kiszolgáltatják a carthagóiaknak a római helyőrséget. Miután így megállapodtak, Philomenusnak egyre rendszeresebb szokásává vált, hogy éjjel távozik el, majd tér vissza a városba. Jól tudták, mennyire szenvedélyes vadász, kutyákkal s egyéb vadászfelszereléssel távozott, s mikor visszatért, rendszerint meg ajándékozta az őrparancsnokot vagy a kapuőröket saját vadászzsákmányából, vagy abból, amit - előre megállapodva velük - a carthagóiaktól kapott. S úgy gondolták, azért jő s megy főképpen éjjel, mert tart az ellenségtől.

S mikor már bevett szokássá vált, hogy ha az éjszaka akármelyik órájában füttyszóval jelt adott, kinyitották előtte a kaput, Hannibal elérkezettnek látta az időt a cselekvésre. Háromnapi járóföldre ütött tábort; hogy ne tűnjék fel, mennyi ideig tartózkodik állótáborával egy helyen, betegséget színlelt, s így a tarentumi római helyőrség se tartotta ezek után gyanúsnak, hogy tétlenül egy helyben időzik.

9. Egyébként, mikor úgy döntött, hogy Tarentum ellen vonul, gyalogságából és lovasságából tízezer embert válogatott ki, akiket testi mozgékonyságuk és könnyű fegyvereik miatt a legalkalmasabbnak vélt erre a vállalkozásra. A negyedik őrségváltáskor felkerekedve, mintegy nyolcszáz numida lovast küldött előre, meghagyta nekik, hogy szétszóródva az utakon mindenfelé ügyeljenek, nehogy egyetlen, a menetüket távolból figyelő paraszt is elkerülje figyelmüket. Mindenkit, aki eléjük kerül, küldjenek vissza, aki velük szembejön, vágják le, hogy a lakosság inkább zsákmányolóknak tartsa őket, semmint szabályos

hadseregnek. Ő maga gyors menetelés után Tarentumtól mintegy tizenötezer lépésnyi távolságra ütött tábort. De még itt sem szólt egy szót sem útjuk céljáról, csupán arra figyelmeztette összehívott katonáit, hogy mindnyájan maradjanak az úton, s ne hagyják, hogy bárki is letérjen róla, vagy kilépjen a sorból; katonás fegyelemmel hallgassák parancsait, s ne tegyenek semmit parancsnokaik utasítása nélkül, ha itt lesz az ideje, majd közli velük szándékát.
Majdnem ugyanebben az időben ért el a hír Tarentumba, hogy néhány numida lovas zsákmányol a földeken, mindenfelé rémületben tartva a föld népét. A hír nem tett különösebb hatást a római parancsnokra, csupán arra késztette, hogy kiadja a parancsot: a lovasság egy része másnap, kora hajnalban induljon el, hogy megakadályozza az ellenséget a pusztításban. Egyébként a hírnek annyira nem szentelt figyelmet, hogy - éppen ellenkezőleg - úgy vélte, a numidák portyázása éppen azt bizonyítja, hogy Hannibal még nem mozdult el seregével táborából.

Hannibal az éjszakai lenyugvás idején indult el. Vezetője a szokásos vadászzsákmánnyal megterhelt Philomenus volt, akinek áruló társai a megbeszélt jeladásra várakoztak. Ugyanis abban állapodtak meg, hogy Philomenus a kis kapun át, amelyen zsákmányát szokta bevinni, bebocsátja a fegyvereseket, Hannibal pedig a másik oldalon a Temenitisi-kaput közelíti meg. Ez a városnak a szárazföld felé, keletre eső része, ahol a falakon belül síremlékek foglalnak el egy nagyobb területet. Hannibal a kapuhoz közeledve, megbeszélés szerint, tűzgyújtással adott jelet, Nico hasonló fényjelzéssel válaszolt, majd mindkét oldalon kioltották a lángokat. Hannibal csendben előrenyomult a kapuig. Nico, váratlanul rájuk törve, fekvőhelyükön megölte az álomba merülő őröket, s kinyitotta a kaput. Hannibal benyomult gyalogosaival, lovasait pedig hátrahagyta, hogy ha a szükség úgy kívánja, nyílt terepen siethessenek segítségére. A másik oldalon Philomenus ment oda a kis kapuhoz, amelyen ki s be szokott járni. Ismerős hangja s megszokott jeladása felébresztette az őrt, s mikor közölte, hogy alig tudja cipelni a hatalmas vadat, kinyitották előtte a kaput. Egy könnyű fegyverzetű vadásszal a vadkant cipelő két ifjú után haladva vadászgerelyével átszúrja az őrt, aki elővigyázatlanul a hatalmas állatot csodálja, s csak azokra ügyel, akik cipelik. Azután mintegy harminc előrontó fegyveres leöldösi a többi őrt is, feltörik a szomszédos kaput, s a sereg szabályos hadmenetben azonnal

behatol a városba. Majd csendben a forumra vonulva, csatlakoztak Hannibalhoz, aki a kétezer gallust három harci csoportra osztva - mindegyiket két-két tarentumi vezetővel - szétküldi a városba. Megparancsolja, hogy szállják meg a legnépesebb utakat, s ha harci zajt hallanak, a rómaiakat mindenütt kaszabolják le, a városbelieket azonban kíméljék. S hogy így járhassanak el, megbízta a tarentumi ifjakat, hogyha messziről meglátnak valakit övéik közül, szólítsák fel, hogy maradjon nyugodtan, csendben, s ne aggódjék.

10. A harci zaj és kiáltozás már olyan hevessé vált, mint valamely elfoglalt városban, de senki se tudta biztosan, mi is történt voltaképpen. A tarentumiak úgy vélték, a rómaiak kezdtek hozzá a város kifosztásához, a rómaiak pedig azt, hogy a városiak szerveztek valamilyen ravasz csellel zendülést. A római parancsnok, aki az első csatazajra megrémülve a kikötőbe menekült, egy sajkára ült, s körben evezve eljutott a várba. A színházból felhangzó kürtszó még csak növelte a zűrzavart, mert a kürt római volt, amelyet az árulók erre a célra készítettek elő, de hozzá nem értő görög fújta, s így nem lehetett tudni, kitől ered, és kinek szól a jeladás. Mikor megvirradt, a rómaiaknak a pun és gallus fegyverek láttán nem volt többé kétségük, s a görögök is megtudták, mikor látták a szerteszét heverő, legyilkolt rómaiakat, hogy Hannibal elfoglalta városukat. S mikor teljesen megvirradt, a mészárlást túlélt rómaiak a fellegvárba menekültek, s a zűrzavar lassanként lecsillapodott, Hannibal parancsot adott, hogy a tarentumiak fegyvertelenül gyülekezzenek össze. Mindnyájan megjelentek, kivéve azokat, akik követték a várba behúzódó rómaiakat, készen arra, hogy sorsuk minden fordulatában osztozzanak velük. Itt Hannibal barátságos szavakat intézett a tarentumiakhoz, emlékezetükbe idézve, milyen jól bánt Trasumennusnál és Cannaenál elfogott polgártársaikkal, egyszersmind keményen kikelt a rómaiak zsarnoki uralma ellen. Felszólította őket, hogy ki-ki tartózkodjék otthon, s írja ki nevét a kapura. Ő majd tüstént parancsot ad, hogy adott jelre rabolják ki azokat a házakat, amelyeken nincs felirat. Ha valaki olyan házra ír ki egy nevet, amelyben római polgár lakott - ezek kapták meg ugyanis az üres házakat -, azt ellenségnek fogja tekinteni. Miután a gyűlés szétoszlott, s az ajtókra kitett táblák alapján meg lehetett különböztetni a baráti és az ellenséges hajlékokat, a katonák adott

jelre szétszéledtek, hogy kirabolják a római szállásokat, s igen jelentős zsákmányt szedtek össze.

11. Másnap Hannibal megkezdte a fellegvár ostromát. Látva, hogy ezt a tenger felől, amely legnagyobb részét, mint valami félszigetet vette körül hullámaival, igen magas sziklák, a város felől pedig hatalmas várfal és árok védelmezik, s így sem rohammal, se ostromművekkel nem lehet bevenni, ezért - nehogy őt a tarentumiak megvédésének gondja nagyobb vállalkozásoktól visszatartsa, de a rómaiak se támadhassanak rá, amikor kedvük tartja, a nagyobb helyőrség nélkül itt maradt tarentumiakra - úgy döntött, hogy a várat töltéssel választja el a várostól. S közben abban reménykedett, hogy a rómaiakkal, ha ezek a munkában akadályozni óhajtják, közelharcban megütközhet, vagy ha merészebb kitörésre ragadtatnák magukat, nagyobb vérfürdőt rendezve közöttük annyira meggyengítheti a várőrség erejét, hogy ezután maguk a tarentumiak is könnyen megvédelmezhetik ellenük városukat.

Mikor elkezdték a sáncépítést, egyszerre kitárult a kapu, s a rómaiak rátámadtak a sáncmunkát végzőkre; a munka védelmére kirendelt őrség hagyta, hogy visszaszorítsák, hogy a támadók a siker miatt elbizakodottá válva még nagyobb számban s még messzebbre kövessék a visszavonulókat. Ekkor adott jelre körben mindenhol előtörtek a punok, akiket Hannibal erre az alkalomra várva helyezett el. A rómaiak nem tudták kiállni rohamukat, de a gyors menekülésben a szűk helyen akadályozták őket részben a megkezdett ostromművek, részben az árokhoz odahordott felszerelés. Igen sokan fejjel előre az árokba zuhantak, s többet öltek meg közülük menekülés, mint a csata közben. A megkezdett munka ezután minden zavarás nélkül folyt. Hatalmas árkot, ennek belső oldalán pedig sáncot húztak, s Hannibal emellett ezen az oldalon, kis távolságban egy falat is szándékozott emelni, hogy e mögött a polgárok helyőrség nélkül is megvédhessék magukat a rómaiakkal szemben. De mégis hátrahagyott valamennyi őrséget, hogy ez egyszersmind a fal befejezésében is segítségükre legyen. Maga, serege többi részével, a Galaesus folyónál, a várostól ötezer lépésnyire ütötte fel táborát.

Mikor innen, állótáborából, visszatért Tarentumba megszemlélni a védőművet, s látta, hogy az gyorsabban elkészül, mint várta, remélni kezdte, hogy lehetősége nyílik a fellegvár elfoglalására is. A várat nem magas fekvése tette biztonságossá - mint általában az erődítményeket -, mert síkságon feküdt, s a várostól csupán a fal és árok választotta el. S mikor a legkülönbözőbb ostromgépekkel és ostromeszközökkel ostromolni kezdték őket, a rómaiak Metapontumból erősítést kapva annyira nekibátorodtak, hogy éjszaka meglepetésszerű kitörést intéztek az ellenség ostromművei ellen, s ezeket részben szétrombolták, részben felégették, s így megakadályozták, hogy Hannibal erről az oldalról ostromolja a várat. Most már egyetlen reménye maradt: az ostromzár, de ez sem biztatott sok sikerrel, mert a félszigeten fekvő vár ellenőrizte az öböl bejáratát, védőinek szabad kijárása nyílt a tengerre, míg a város el volt zárva a tengeri úton érkező utánpótlástól, s így az ostromlókat jobban fenyegette az éhínség, mint az ostromlottakat.
Hannibal ekkor összehívta a tarentumi vezetőket, és sorban feltárta előttük a jelenlegi nehézségeket. Nem lát lehetőséget - mondta - az oly jól megerősített vár elfoglalására, s az ostromzárhoz se fűz semmi reményt addig, amíg a tenger az ellenség birtokában van. Ha volnának hajóik, ezekkel meg tudnák akadályozni az utánpótlás odaszállítását, s az ellenség tüstént vagy elvonulásra, vagy megadásra kényszerülne. A tarentumiak egyetértettek vele, de úgy vélték, hogy ebben az esetben attól kell segítséget kapniuk e terv végrehajtására, aki nekik a tanácsot adja. Mert ezt a feladatot a Siciliából ide hozott hajók hajthatnák végre, hiszen hogyan juthatnának ki a nyílt tengerre a szűk tengeröböl mélyébe zárt hajóik, mikor a kikötő kijárata az ellenség birtokában van. - „Ki fognak jutni! - mondta Hannibal. - Igen sok, természet adta nehézséget le tud győzni az okos meggondolás. Városotok sík területen fekszik, s benne egyenes és széles utak vezetnek minden irányban. Majd én az öböltől a város közepén át a tengerig vezető úton minden nehézség nélkül szekereken fogom átszállítani a hajókat. S birtokunkba vesszük a tengert is, amelyen most az ellenség az úr, s itt a tenger, amott a szárazföld felől zárjuk körül a várat, s hamarosan be is vesszük, a mienk is lesz, vagy úgy, hogy már elhagyta az ellenség, vagy magával az ellenséggel együtt." Ez a beszéd nemcsak reménnyel töltötte el a tarentumiakat, de csodálattal is a pun vezér iránt. Tüstént mindenhonnan összeszedték a szekereket, egymáshoz erősítették őket, görgőket készítettek, hogy

velük a hajókat szárazra vonják, s feltöltötték az utakat, hogy a kocsik minél könnyebben gördüljenek, s vontatásuk minél kevesebb nehézséget okozzon. Ezután összeszedve az igavonókat és embereket, nagy lendülettel fogtak munkához, s néhány nap múlva a hajóhad felkészülve és felszerelve megkerülte a várat, s közvetlenül a kikötő bejárata előtt vetett horgonyt. Hannibal, miután a helyzet így alakult, elhagyta Tarentumot, és visszatért téli szállására.
Egyébként a történetírók véleménye megoszlik a tekintetben, hogy a tarentumiak átpártolása ebben vagy az előző évben történt-e; többségük azonban, s azok, akik időben közelebb éltek az eseményekhez, azt állítják, hogy ebben az évben történt.

12. A consuloknak és praetoroknak április 27-ig Rómában kellett maradniuk a Latin Ünnepek miatt. Miután e napon bemutatták az Albai-hegyen az áldozatot, elutaztak, ki-ki a maga provinciájába. De ekkor újabb vallásos aggodalom támadt a Marcius-féle jóslatok miatt. Ez a Marcius nagy hírű látnok volt, s az előző évben, mikor a senatus határozatára összegyűjtötték az efféle jóskönyveket, az ő jóslatai is a rendelkezést végrehajtó M. Aemilius városi praetor kezébe kerültek, aki tüstént átadta azokat az új praetornak, Sullának. Ennek a Marciusnak két jóslata közül az egyiknek, amelyet beteljesülése után nyilvánosságra hoztak, tekintélyét annyira megnövelte ez a siker, hogy hitelt adtak a másiknak is, amelynek még nem jött el az ideje. Az első jósvers a cannaei vereséget jósolta meg, körülbelül a következő szavakkal:

„Trója ivadéka, kerüld a Cannae folyót, nehogy idegenek csatára kényszerítsenek Diomedes mezején. De nem fogsz hinni nekem, míg csak véred el nem önti a mezőt, s a folyó nem sodorja sok ezer megölt katonád tetemét a termékeny földről a nagy tenger felé; húsod a halak, madarak s a földeken lakozó vadak étke lesz. Mert ezt tárta föl előttem Iuppiter kinyilatkoztatása."
Azok, akik azon a vidéken szolgáltak, megismerkedhettek nemcsak az argosi Diomedes mezejével s a Cannae folyóval, de magával a vereséggel is. Ezután felolvasták a másik jóslatot, amely nemcsak azért volt homályosabb, mert a jövő mindig bizonytalanabb, mint ami már megtörtént, hanem burkoltabb kifejezésmódja miatt is:

„Rómaiak, ha le akarjátok győzni az ellenséget, amely messziről rontásként tör a népekre, azt tanácsolom, Apollónak kell ünnepi játékokat ígérnetek, amelyeket évenként vidámságban üljetek meg Apollo tiszteletére. S miután a nép egy részt adott neki az állam javaiból, az egyes polgárok is juttassanak neki adományt magukért és övéikért. A játékokon a fő hely azt a praetort illeti, aki a polgároknak és a népnek a legfőbb jogot kinyilatkoztatja, s a decemvirek görög szertartás szerint vágjanak le áldozati állatokat. S ha ezt illő módon megcselekszitek, mindig boldogok lesztek, és sorsotok egyre kedvezőbbé válik; mert az az istenség fogja eltörölni ellenségeiteket, aki kegyesen virulóvá teszi mezeiteket."
Egy napot fordítottak a jóslat megfejtésére, s másnap a senatus határozatot hozott, hogy a decemvirek az Apollónak rendezendő játékok és szertartások ügyében tekintsenek be a szent könyvekbe. S miután ezek a könyveket megvizsgálták, s jelentést tettek a senatusnak, az atyák úgy döntöttek, hogy Apollónak játékokat kell felajánlani és rendezni, s ha ez megtörtént, a praetornak adjanak tizenkétezer érc ast s két nagy áldozati állatot a szent cselekmények végrehajtására. Egy másik senatusi határozat arról intézkedett, hogy a decemvirek görög módon s következő áldozati állatokkal áldozzanak: Apollónak adjanak egy aranyozott szarvú bikát s két aranyozott szarvú fehér kecskebakot; Latonának pedig egy aranyozott szarvú tehenet. A praetor, mielőtt a Circus Maximusban megrendezte volna a játékokat, közhírré tette, hogy a játékok alatt a népből mindenki ajánljon fel Apollónak akkora adományt, amekkora tőle telik. Ez az Apollo tiszteletére rendezett játékok eredete, amelyeket - a közhiedelemmel ellentétben - nem a betegségek elhárítása, hanem a győzelem elnyerése végett ajánlottak fel és rendeztek meg. A nép felkoszorúzva nézte a Játékokat, a matronák az istenekhez könyörögtek, mindenütt nyitott ajtók mellett a ház előterében étkeztek, s a napot a legkülönbözőbb szertartások tették ünnepivé.

13. Mialatt Hannibal Tarentum környékén, a két consul pedig Samniumban időzött, de nyilvánvaló volt, hogy Capua ostromára készülnek, a campaniabelieket máris szorongatni kezdte a rendszerint csak a hosszú ostromzárral együtt járó csapás, az éhség, mert a római sereg megakadályozta őket abban, hogy a vetési

munkákat elvégezzék. Ezért követeket küldtek Hannibalhoz, azzal a kéréssel, hogy - mielőtt a consulok területükre érkeznének, s valamennyi útjukat megszállnák az ellenséges csapatok - hordasson össze élelmet a szomszédos helységekből Capuába. Hannibal parancsot adott Hannónak, hogy seregével a bruttiusoktól vonuljon át Campaniába, és gondoskodjék arról, hogy a campaniabelieket ellássák gabonával. Mikor Hanno, aki a bruttiusoktól seregével errefelé vonulva elkerült minden ellenséges tábort s a Samniumban tartózkodó consulokat, Beneventum közelébe érkezett, a várostól háromezer lépésnyire, egy magaslaton ütött tábort. Ezután elrendelte, hogy a körül lakó szövetséges népek szállítsák táborába a nyáron begyűjtött gabonát, s a szállítmányok mellé védőőrséget rendelt. Majd egy követtel megüzente Capuába, hogy melyik napon jelenjenek meg táborában a gabona átvételére, s hogy előzőleg szedjék össze a földjeiken bárhol is található mindenféle szekeret és igásjószágot. A campaniabeliek a felszólításnak a rájuk egyébként is jellemző hanyagsággal és nemtörődömséggel tettek eleget: négyszáznál alig valamivel több szekeret s ezenkívül néhány igavonó jószágot küldtek. Hanno, megpirongatva őket, hogy még az éhség, amely az oktalan állatokat is izgalomba tudja hozni, még az se volt képes őket gondosságra kényszeríteni, közölte, melyik napon jöjjenek újra, s most már több szállítóeszközzel a gabonáért.

A beneventumiak, mikor részletesen értesültek az itt történtekről, tüstént tíz követet küldtek a Bovianum mellett felállított római táborba a consulokhoz. Ezek, meghallgatva a Capuáról szóló híreket, egymás közt megállapodtak, hogy egyikük seregével Campaniába vonul, Fabius pedig, éjszaka felkerekedve, a sorshúzás útján neki jutott provinciába, Beneventum falai alá nyomult. Itt, a helyszínen megtudta, hogy Hanno serege egy részével eltávozott, hogy élelmiszert hozzon, s hogy a campaniabelieknek egy quaestor adja át a gabonát, s hogy kétezer szekér, s ezenkívül fegyvertelen és szervezetlen tömeg érkezett, mindent teljes felfordulás és zűrzavar közepette bonyolítottak le, s a pun tábor rendjét és katonai fegyelmét teljesen felforgatták az odaérkezett idegen földművesek.
A consul, miután minderről kellőképpen tájékozódott, közölte katonáival, hogy következő éjszakára csak a hadijelvényeket és fegyvereiket készítsék elő: a pun tábort kell megostromolniuk. A negyedik őrségváltáskor, poggyászukat és felszerelésüket Beneventumban hagyva, elindultak, s mikor kevéssel hajnal előtt

odaérkeztek a táborhoz, olyan rémületet keltettek, hogy ha a tábor sík területen fekszik, kétségtelenül az első rohammal elfoglalják. De így megvédte a magaslat és erődítés, mert minden oldalról csak meredek és nehezen járható lejtőn lehetett megközelíteni. Napkeltekor rendkívüli erővel lángolt fel a csata; a punok nem elégedtek meg azzal, hogy sáncaikat védjék, de minthogy a terep nekik jobban kedvezett, még vissza is vetették a lejtőn felkúszó ellenséget.

14. Mégis mindenen diadalmaskodott a tántoríthatatlan vitézség; a rómaiak - igaz, hogy sok emberük megsebesülése és elvesztése árán - több helyen elérték a sáncot és az árkot. Ekkor a consul egybehívta legatusait és tribunusait, kijelentette, hogy hagyjanak fel a meggondolatlan vállalkozással, ő biztosabbnak látja, ha seregükkel a mai napon visszatérnek Beneventumba, s másnap majd az ellenség közvetlen közelében ütnek tábort, hogy a campaniabeliek se távozhassanak el, s Hanno se térhessen vissza. Hogy ezt könnyebben végrehajthassák, majd idehívja tiszttársát seregével együtt, s minden erővel csak itt folytatják a háborút. De a vezér tervét, mikor már visszavonulót akart fúvatni, meghiúsították kiáltozni kezdő katonái, akik megtagadták ennek az olyannyira megalkuvó parancsnak a teljesítését. Az ellenséghez éppen egy paelignus cohors állt legközelebb; vezetője, Vibius Accaus felragadott egy hadijelvényt, s behajította az ellenséges sánc mögé. Azután átkot kért magára s cohorsára, ha az a jelvény az ellenség birtokába jut, s ő maga tört be elsőnek az árkon és sáncon keresztül a táborba. A paelignusok már a sáncon belül harcoltak, mikor a másik oldalon Valerius Flaccus, a harmadik legio katonai tribunusa szemrehányóan korholta a rómaiakat gyávaságukért, hogy a szövetségeseknek engedik át az ellenséges tábor elfoglalásának dicsőségét. Erre T. Pedanius, az első csapat első centuriója, elragadva a hordozójától egy hadijelvényt, így kiáltott: „Ez a jelvény és ez a parancsnok mindjárt az ellenség táborában lesz; kövessenek, akik nem akarják, hogy a hadijelvény az ellenség kezére jusson!" Átszökött a sáncon, s először csapatának tagjai követték, majd az egész legio.

Látva, hogy áthatoltak a sáncon, most már a consul is megváltoztatta szándékát, s visszatartás helyett lelkesíteni és

buzdítani kezdte katonáit, felhíva figyelmüket, milyen veszélyes és szorongatott helyzetben van a legvitézebb szövetséges cohors s a honfitársaikból álló legio. Ekkor mindnyájan, ki-ki ahol állott, a síkon vagy meredeken - hiába záporoztak rájuk a dárdák, s hiába torlaszolta el útjukat fegyvereivel és testével az ellenség -, átkeltek a sáncon, és betörtek a táborba. Sokan kaptak sebet, de vérük és erejük fogytán még ezek is mindent elkövettek, hogy az ellenséges sáncokon belül essenek el. Így a tábort rövid idő alatt, mintha csak sík földön állna, s meg se lenne erősítve, elfoglalták, s a sáncon belül támadt nagy kavarodásban már nem is harc folyt, hanem jobbára öldöklés.

Több mint tízezer ellenséges katonát öltek meg, s több mint hétezret fogtak el, velük a campaniai élelmiszer-szállítókat s valamennyi szekeret és igásállatot is. Hatalmas volt az egyéb zsákmány is, amelyet a mindenfelé pusztítva végigvonuló Hanno a római nép szövetségeseinek földjeiről szedett össze. Ezután lerombolták az ellenséges tábort, visszatértek Beneventumba, s itt a zsákmányt a consulok - mert néhány nap múlva Ap. Claudius is ideérkezett - elárvereztették és szétosztották, s megajándékozták azokat is, akik kezdeményezésükkel lehetővé tették a tábor elfoglalását, mindenekelőtt a paelignus Accaeust és T. Pedaniust, a harmadik legio első csapatának parancsnokát. Hanno Cominium Ocritumból, ahol tábora elfoglalásáról értesült, az éppen nála tartózkodó néhány takarmányszállítóval együtt, sokkal inkább menekülve, mint menetelve, a bruttiusok földjére vonult.

15. A campaniabeliek erre a hírre, hogy övéik szövetségesükkel együtt vereséget szenvedtek, követeket küldtek Hannibalhoz, adják tudtára, hogy a két consul Beneventumnál tartózkodik, egynapi járóföldre Capuától, s a háború kis híján falaik és kapuik elé érkezett; ha nem siet azonnal segítségükre, Capua előbb kerül az ellenség hatalmába, mint Arpi. Nemhogy a fellegvár, de maga Tarentum sem lehet számára annyira fontos, hogy ezért Capuát - amelyet annyiszor hasonlított Carthagóhoz - sorsára hagyja, és védtelenül átengedje a római népnek.
Hannibal megígérte, hogy gondja lesz Campania helyzetére, s pillanatnyilag kétezer lovast küldött a követekkel, hogy ezzel az őrséggel megvédhessék földjeiket a pusztításoktól.

Közben a rómaiak nem feledkeztek meg - annyi egyéb más mellett - a tarentumi várról s a benne körülzárt helyőrségről sem. P. Cornelius praetor az atyák felhatalmazása alapján Etruriába küldte, hogy gabonát vásároljon, legatusát, C. Serviliust, akinek sikerült jó egynéhány megrakott teherhajóval az ellenséges őrhajók között bejutnia a tarentumi öbölbe. Megérkezése után a védők, akiket előzőleg, szinte reménytelen helyzetükben, az ellenség már gyakran felszólított, hogy tárgyaljanak átpártolásukról, most maguk kezdték átpártolásra biztatni és nyugtalanítani az ellenséget. A védősereg elég erős volt, mert Metapontumból csapatokat hoztak át a tarentumi vár védelmére. Ezért Metapontum lakói, megszabadulva a rájuk nehezedő félelemtől, tüstént átpártoltak Hannibalhoz, s így cselekedtek az ugyanazon a parton fekvő Thurii lakói is. Elhatározásukra nem is annyira a tarentumiak és a metapontumiak elpártolása késztette őket - akikkel, mint szintén Achaiából származók, vérrokonsági kapcsolatban is voltak -, hanem inkább a rómaiak iránt érzett haragjuk, mert ezek nemrég legyilkolták kezeseiket. Ezeknek barátai és rokonai levelet és követeket küldtek a közelben, a bruttiusoknál tartózkodó Hannóhoz és Magóhoz, értésükre adva, hogy ha seregükkel falaik alá vonulnak, átadják nekik a várost.

Thuriiban M. Atinius volt a csekély létszámú helyőrség parancsnoka, s a városiak úgy vélték, könnyen rá tudják venni, hogy meggondolatlanul csatába bocsátkozzék, mivel nagyon bízott nemcsak egyébként kisszámú seregében, hanem Thurii fiatalságában is, amelyet saját elhatározásából katonai egységekbe sorolt, és fegyverrel látott el. A pun vezérek, Thurii területére benyomulva, szétosztották egymás közt a csapatokat; Hanno gyalogos seregével támadó szándékkal a város ellen vonult, Mago pedig lovasaival visszamaradt, meghúzódva egy, a cselvetés leplezésére igen alkalmas dombsor mögött. Atinius, aki felderítői útján csak a gyalogság közeledéséről értesült, csapatait hadirendbe állítva kivonult, mit sem sejtve a városban készülő árulásról s az ellenség cseléről. A gyalogosok nagyon lanyha viadalt vívtak, mert csak az első sorokban lévő kisszámú római küzdött, a thuriibeliek nem avatkoztak bele a harcba, inkább arra vártak, hogy mi lesz az eredmény. A carthagói csatasor szántszándékkal hátrálni kezdett, hogy a mit sem sejtő ellenséget a lovasok megszállta dombok mögé csalogassa. Mikor odaérkeztek, a harci kiáltással elővágtató lovasság

azonnal megfutamította a thuriibeliek teljesen rendezetlen tömegét, akik nem valami nagy hűséget tanúsítva álltak a velük harcolók oldalán. A körülzárt rómaiak, bár egyik oldalról a gyalogság, másikról a lovasság fenyegette őket, még egy ideig folytatták a küzdelmet, majd maguk is hátat fordítottak, s elmenekültek a város irányában. Miután itt az egybesereglett árulók bebocsátották a nyitott kapukon honfitársaik seregét, meglátva a város felé menekülő, szétvert római sereget, kiáltozni kezdték, hogy a sarkukban vannak a punok, s ha nem zárják be azonnal a kapukat, velük együtt az ellenség is behatol a városba. Így a rómaiakat kizárva kiszolgáltatták az ellenség vérszomjának, csak Atiniust engedték be néhány emberével együtt. Ezután rövid ideg tartó viszálykodás támadt, miközben egyesek úgy vélték, hűnek kell maradniuk a rómaiakhoz, mások pedig, hogy engedjenek a sorsnak, adják át a várost az ellenségnek. Egyébként - mint lenni szokott - győzött a balvégzet és a rossz tanács. Atiniust levitték a tengerpartra, és hajókra ültették társaival együtt, de inkább azért bántak kíméletesen vele, mert jó és igazságos parancsnok volt, nem pedig a rómaiak iránt érzett tiszteletből. Ezután a carthagóiakat bebocsátották a városba.

A consulok seregükkel Beneventumtól Campania területére vonultak, nemcsak azért, hogy tönkretegyék a már szárba szökkent vetést, hanem hogy megostromolják Capuát, meg lévén győződve, hogy consulságukat emlékezetessé teszi egy ilyen hatalmas város elfoglalása, másrészt pedig hogy véget vetnek annak az állam számára rendkívül szégyenteljes helyzetnek, hogy az oly közel fekvő város elpártolását immár harmadik éve nem torolták meg. De hogy Beneventumot se hagyják védtelenül, arra az esetre, ha a háború váratlan fordulatot venne, és Hannibal - amire számítani lehetett - capuai szövetségesei segítségére sietne, hogy lovassága fölényét ellensúlyozzák, Lucaniából Beneventumhoz rendelték lovasságával és könnyű fegyverzetű seregével Ti. Gracchust, meghagyva, hogy állítson másvalakit a legiók és az állótábor élére, hogy Lucaniában is urai maradjunk a helyzetnek.

16. Gracchusnak, mielőtt Lucaniából elindult, s áldozatot mutatott be, baljós csodajel mutatkozott. Az áldozat végeztével egy rejtett zugból két kígyó siklott elő, megették a májat, majd, mikor

észrevették őket, eltűntek a tekintetek elől. A haruspex figyelmeztetésére megismételték az áldozatot, még figyelmesebben vizsgálták meg a belsőrészeket, s - mint mondják - a kígyók másod- és harmadízben is megjelentek, s miután megették a májat, sértetlenül eltűntek. S noha a haruspexek óva figyelmeztették őt, hogy a csodajel a vezérre vonatkozik, s hogy Gracchusnak tanácsos lesz óvakodnia az elrejtőzött emberektől és rejtett cselektől, mégsem tudta semmiféle előrelátás elhárítani a rá leselkedő végzetet.

Lucaniában Flavus volt annak a pártnak a vezetője, amely - miközben a polgárok egy része Hannibal mellé állt - kitartott a rómaiak mellett. Már második éve viselte praetori tisztségét, amelyre éppen saját párthívei választották meg. De hirtelen megváltoztatta felfogását, s alkalmat keresett, hogy elnyerje Hannibal jóindulatát, s úgy vélte, nem elég, ha csupán maga megy át az ellenséghez, vagy a lucaniabelieket bírja rá az elpártolásra, hanem az ellenséggel kötött szövetségét egy elárult római vezér - egyébként saját vendégbarátja - életével és vérével kell megpecsételnie. Titokban megbeszélésre jött össze a bruttiusok földjén tartózkodó vezérrel, Magóval, s ígéretet kapva tőle, hogy ha ő kiszolgáltatja neki a római vezért, a lucaniabeliek mint szövetségesek, megtarthatják szabadságukat és saját törvényeiket, a pun vezért elvitte egy olyan helyre, ahová - mint ígérte - oda fogja vezetni Gracchust kisszámú seregével együtt, s Mago bújtassa el felfegyverzett gyalogosait az ott található és nagyobb tömeg befogadására is alkalmas búvóhelyeken. Miután a terepet kellőképpen szemügyre vették, s minden oldalról kikémlelték, megbeszélték a napot tervük végrehajtására.

Flavus felkereste a római vezért, közölte vele, hogy rendkívüli vállalkozást tervez, amelynek végrehajtásához magának Gracchusnak a segítségére is szüksége lesz. Ugyanis ő rábeszélte valamennyi italiai nép vezetőit, amelyek az általános italiai felfordulás alkalmával a punokhoz álltak, hogy térjenek vissza a római szövetséghez, hiszen a római hatalom, amelyet a cannaei vereség után már-már a megsemmisülés fenyegetett, napról napra erősödik és növekszik, míg Hannibal ereje kimerült, és majdnem semmivé vált. A római nép nem fogja engesztelhetetlenül megtorolni korábbi eltévelyedésüket. Hiszen nem volt még nép,

amelyet könnyebb lett volna megengesztelni, s amely készségesebben megbocsátott volna. Lám, hányszor voltak elnézőek az ő fellázadt őseivel szemben is. Ezt ő közölte honfitársaival is, de ezek szívesebben vennék, ha mindezt magának Gracchusnak a szájából hallanák, és - ha megjelenne köztük - megérinthetnék jobbját, s hű ígéretének e zálogával távozhatnának. A találkozásra olyan helyet javasolt nekik, nem messze a római tábortól, ahol senki se láthatja meg őket. Itt rövid tárgyaláson elintézhetik, hogy Lucania valamennyi népe ismét a rómaiak barátságát és szövetségét válassza.
Gracchus, aki sem a szavakban, sem az ügyben nem talált semmi gyanúsat, sőt igen valószínűnek vélte az egészet, lictorai s néhány lovas kíséretében kivonult táborából, s vendégbarátja vezetésével belesétált a csapdába. Az ellenség hirtelenül rájuk támadt, s hogy ne legyen kétség árulása felől, Flavus is hozzájuk csatlakozott. Mindenfelől repültek a dárdák Gracchusra és lovasaira. Gracchus, leszökve lováról, erre ad parancsot a többieknek is, és buzdítja őket, tegyék dicsőségessé vitézségükkel az egyetlen lehetőséget, amelyet a sors nekik meghagyott. Hiszen mire számíthat, a halálon kívül, egy kis csapat, amelyet az erdős hegyekkel övezett völgyben körülfog az ellenség? Most csak az a kérdés, hogy testüket kiszolgáltatva, bosszulatlanul lemészároltassák-e magukat, mint a barmok, vagy pedig ahelyett, hogy türelmesen és tétlenül várnák, hogy mi lesz, csak a támadásra és bosszúra gondoljanak, s telve erővel és bátorsággal az ellenség vérétől borítva essenek el támadóik halommá nőtt holttestei és fegyverei között? Támadjanak mindnyájan erre a lucaniai árulóra és szökevényre! S aki áldozatul küldi le őt maga előtt az alvilágba, az saját halálát nagyszerű dicsőséggel és fenséges vigasszal fogja övezni. E szavakkal, vezéri köpenyét bal karjára csavarva - mert még pajzsot se vittek magukkal - az ellenségre rohan. Sokkal hevesebb csata kezdődik, mint a kisszámú csapattól várni lehetett volna. A rómaiak különösen a dárdadobásokkal szemben védtelenek, s minthogy a magasabb pontokról minden oldalról le lehet dárdázni a völgymélyedésbe, átdöfik őket. A punok mindent elkövetnek, hogy élve fogják el az immár teljesen egyedül maradt Gracchust, de ő, meglátva az ellenség között lucaniai vendégbarátját, olyan dühödten támad sűrű soraikra, hogy nem tudnák megkímélni saját embereik feláldozása nélkül. Holttestét Mago azonnal elküldette Hannibalhoz, megparancsolva, hogy a vele zsákmányolt

fegyverekkel együtt helyezzék a fővezéri emelvény elé. Ha igaz ez a hagyomány, Gracchus Lucaniában az úgynevezett régi mezőkön esett el.

17. Mások viszont azt bizonygatják, hogy ez a hely Beneventum közelében a Calor folyó mellett feküdt, s ide ment el a consul táborából lictoraival és három szolgával, hogy megfürödjék, s itt esett el, miközben a parton nőtt fűzfabokrok között véletlenül ott rejtőző ellenség ellen - meztelen és fegyvertelen lévén - a folyó sodorta kövekkel védekezett. Mások elbeszélése szerint a jelmagyarázó papok figyelmeztetésére ötszáz lépésnyire eltávozott táborából, hogy ott, tiszta helyen engesztelje ki a fent említett csodajelet, s ott fogta körül két, véletlenül arrafelé lesben álló numida lovascsapat. Ennyire bizonytalanok vagyunk abban, hogy hol és milyen módon végezte be életét ez a nagy hírű és kiváló férfi. Gracchus temetéséről is többféleképpen tudósít a hagyomány. Egyesek szerint saját emberei hantolták el a római táborban. Mások azt állítják - s ez a hagyomány van jobban elterjedve -, hogy a punok Hannibal parancsára táboruk előtt máglyát emeltek, a sereg teljes fegyverzetben felvonult, s maga Hannibal - a hispanok haditánca s valamennyi nép sajátos fegyvertánca és testgyakorlata közben - a legmegtisztelőbb szertartásokkal és szavakkal tette ünnepélyessé végtisztességét. Így tudósítanak azok, akik szerint az eset Lucaniában történt. Ha viszont inkább azoknak adunk hitelt, akik szerint a consult a Calor folyó mellett ölték meg, akkor az ellenség csak Gracchus fejét kerítette hatalmába; s mikor ezt elvitték Hannibalhoz, ő - hagyomány szerint - tüstént átküldte Carthalót a római táborba, hogy vigye el a fejet Cn. Cornelius quaestornak, s ez rendezte meg a táborban a fővezér ünnepélyes temetését, amelyen a sereggel együtt Beneventum lakói is részt vettek.

18. A consulokat, miután betörve Campaniába mindenfelé végigdúlták a földeket, megrémítette és megzavarta a városiak kitörése és Mago lovasserege; visszaszólították a hadijelvények köré szanaszét kószáló katonáikat, de mivel alig volt annyi idejük, hogy

elrendezzék seregüket, vereséget szenvedve több mint ezerötszáz emberüket elveszítették. Ezután csak fokozódott a természettől amúgy is gőgös nép elbizakodottsága, s állandó rajtaütésekkel zaklatták a rómaiakat. Ám a meggondolatlanul és elhamarkodottan vállalt első összecsapás a consulokat sokkal óvatosabbá tette. De még egy kisebb esemény is hozzájárult ahhoz, hogy a rómaiak önbizalma helyreállt, ellenfelük merészsége pedig csökkent - persze a háborúban semmi sem lehet olyan jelentéktelen, hogy néha ne befolyásolhatná nagyobb ügyek kimenetelét is.
A római T. Quinctius Crispinusnak vendégbarátja volt a vele igen meghitt viszonyban álló campaniai Badius. Kapcsolatukat még csak jobban elmélyítette, hogy Badius, mikor - még a campaniabeliek elpártolása előtt - Rómában megbetegedett, Crispinus házában igen szívélyes és barátságos ápolásban részesült. Most ez a Badius kiment a kapu előtt lévő őrállomásokig, s azt kívánta, hogy hívják oda Crispinust. Crispinus ennek hallatára úgy vélte, hogy a másik, az államaik közti viszálykodás közepette is megőrizve személyes barátságuk emlékét, bizalmas baráti beszélgetésre hívja, s néhány lépésnyire eltávozott társaitól. Mikor azonban szemben álltak, Badius kijelentette: „Párharcra hívlak ki, Crispinus! Üljünk lóra, s a többieket elküldve tegyünk próbát, melyikünk a kiválóbb harcos." - Crispinus erre azt felelte, hogy ő is, a másik is bőven találhat olyan ellenséget, akivel szemben bátorságát bebizonyíthatja. De még ha a csatatéren találkoznának is egymással, ő akkor is kitérne, hogy ne szennyezze be jobbját vendégbarátja vérével. - S ezzel hátat fordítva, távozni készült. De a campaniai ekkor még sokkal hevesebben kezdte őt ócsárolni elpuhultságáért és gyávaságáért, s olyan rágalmakkal illette, alaptalanul, amelyekre inkább maga szolgált volna rá. Vendégbarát ellenségnek nevezte, aki azt színleli, hogy meg akarja kímélni azt, akivel nem elég erős szembeszállni. S ha még azt hinné, hogy az államaik közti szerződés megszűntével nem szakadnak meg a személyes kapcsolatok is, íme, ő, a campaniai Badius most nyilvánosan, a két sereg füle hallatára felmondja a római T. Quinctius Crispinusnak a vendégbarátságot; nem vállal vele semmi közösséget, neki nem lehet szövetségese - ellenség az ellenségnek - az, aki meg akarja semmisíteni hazáját, családi és állami isteneit. Ha a másik férfi lenne, kiállana ellene.

Crispinus sokáig vonakodott, de végül bajtársai rábeszélték, ne tűrje, hogy egy campaniai büntetlenül sértegesse. Ezért csak addig

várt, míg megkérdezte a fővezérektől, engedélyezike, hogy a csatasorból kilépve, eleget tegyen az ellenség kihívásának. Mikor beleegyeztek, fegyvert ragadva lovára szökött, s Badiust, nevén szólítva, viadalra hívta. A campaniai nem is késlekedett, s lovaikkal egymásnak vágtatva, összecsaptak. Crispinus lándzsájával átszúrta Badius bal vállát a pajzsa fölött, s mikor az lezuhant, ő is leugrott lováról, hogy végezzen lába előtt heverő ellenfelével. De Badius, mielőtt még rárohant volna, otthagyva lovát és pajzsát, visszamenekült övéihez. Crispinus megragadta a fegyvert és lovat, büszkén mutogatta véres lándzsáját s a hadizsákmányt, s a harcosok magasztalása és szerencsekívánatai közepette vezették a consulhoz, aki dicséretben részesítette, és gazdagon megajándékozta.

19. Hannibal, mikor seregével Beneventum területéről Capuához vonult, s a megérkezése utáni harmadik napon seregét csatára sorakoztatta, egy percig sem kételkedett, hogy a rómaiak, akik ellen a campaniabeliek néhány nappal előbb nélküle is sikeres csatát vívtak, még sokkal kevésbé lesznek képesek feltartani őt és győztes seregét. Egyébként a csata kezdetén a római csatasor főként a lovassági roham, másrészt a rázuhogó dárdák miatt megingott, míg végül ők is parancsot adtak lovasságuknak, hogy törjön az ellenségre. Így lovasütközet alakult ki, miközben a távolból feltűnt Sempronius consulnak Cn. Cornelius quaestor vezetésével közeledő serege, mindkét felet egyformán megijesztve, hogy újabb ellenséges sereg érkezik. Mintha csak megbeszélték volna, mindkét oldalon jelet adtak a visszavonulásra, s a két sereg majdnem egyenlő harci helyzetben vonult vissza táborába, igaz, hogy a rómaiak az első lovasrohamban nagyobb veszteségeket szenvedtek.
Következő éjjel a consulok - hogy Hannibalt elcsalják Capuától - különböző irányban indultak el, Fabius Cumae területe, Claudius pedig Lucania felé. Hannibal, mikor értesült, hogy a rómaiak tábora üres, és hadmenetük két irányban távozott, először habozott, hogy melyiket kövesse, majd nagy hévvel Appius nyomába eredt. De a consul, miután szándéka szerint körben vezette az ellenséget, egy másik úton visszatért Capuához.
Hannibalt egy másik kedvező alkalom segítette hozzá, hogy ezen a vidéken szerencsével harcoljon. Ekkoriban az első hadsorok centuriói közül kitűnt hatalmas termetével és rettenthetetlenségével

egy bizonyos M. Centenius, akit a Paenula melléknévvel ruháztak fel. Ő, szolgálati ideje letelte után, P. Cornelius Sulla praetor jóvoltából a senatus elé járulhatott, s arra kérte az atyákat, adjanak neki ötezer katonát; ő jól ismeri az ellenséget és a vidékeket, hamarosan érdemleges haditetteket fog végrehajtani, s azokat a cselfogásokat, amelyeknek eddig e helyeken a mi vezéreink és seregeink estek áldozatul, majd e fogások kitalálói ellen alkalmazza. Éppolyan balga dolog volt ilyesmit megígérni, mint az ígéretnek hitelt adni, mintha bizony a kiváló hadvezért ugyanazok az erények jellemeznék, mint a harcost. Ötezer helyett nyolcezer katonát adtak neki, akik felerészben a polgárok, felerészben a szövetségesek közül kerültek ki. Útközben a földekről maga is jelentékeny számú önkéntest toborzott, így majdnem kétszeresére növekedett sereggel érkezett Lucaniába, ahol Hannibal, miután eredménytelenül üldözte Claudiust, megállapodott. A csata eredménye nem lehetett kétséges: az egyik oldalon Hannibal a vezér - a másikon egy centurio; amott egy győzelmekben kipróbált sereg, emitt pedig most toborzott, nagyrészt rendezetlen és félig felfegyverzett újonchad. Amint a seregek megpillantották egymást, egyik sem óhajtott kitérni az ütközet elől, s tüstént hadirendbe álltak. Mindamellett a harc az egyenlőtlen helyzetben is több mint két óra hosszat tartott: a rómaiak helytálltak, amíg velük volt vezérük. Mikor azonban ez - nemcsak azért, hogy régi hírnevét megőrizze, hanem mert félt a rá háramló szégyentől, ha túléli az ő elhamarkodottsága miatt bekövetkezett vereséget - nekirohanva az ellenséges dárdáknak, elesett, a római csatasort is szétszórták. De az ellenséges lovasság minden ösvényt elállt, s annyira nem találtak utat a menekülésre, hogy a nagy tömegből alig ezren tudtak kijutni, a többiekkel pedig, akik szétszóródtak, a legkülönbözőbb módon végeztek.

20. A consulok ismét teljes erővel kezdték ostromolni Capuát, összeszedve és előkészítve minden, ehhez szükséges eszközt. Casilinumban gabonát halmoztak fel; a Volturnus torkolatánál, ahol most város van, erődítményt emeltek, s ide és Puteoliba - ezt a várost előzőleg
Fabius Maximus megerősítette - helyőrséget küldtek, hogy a szomszédos tengerpartot és folyót ellenőrizze. E két tenger menti erődbe szállították át Ostiából a gabonát, amely nemrég érkezett Siciliából, s azt, amit M. Iunius praetor vásárolt össze Etruriában,

hogy a sereg téli ellátását biztosítsa. Egyébként, mintha nem lett volna elég súlyos csapás a lucaniai vereség, az önkéntes sereg is, amely olyan rendkívüli hűséggel szolgált, míg Gracchus élt, otthagyta a hadijelvényeket, mintha Gracchus halálával hadi esküjük alól is felmentést kapott volna.
Hannibal nem óhajtott elfeledkezni Capuáról, sem ilyen válságos helyzetben magukra hagyni szövetségeseit. Viszont az a szerencsés győzelem, amellyel az egyik római vezér meggondolatlansága ajándékozta meg, arra késztette, hogy keresse az alkalmat, miként tudna fölébe kerekedni a másik vezérnek s a másik seregnek is. Apuliai követek útján értesült róla, hogy Cn. Fulvius praetor, miközben ostrom alá vett néhány, Hannibal oldalára állott apuliai várost, kezdetben igen körültekintően járt el; később azonban a túl könnyű siker következtében őt magát és zsákmányban dúskáló katonáit is olyan féktelenség és nemtörődömség ejtette hatalmába, hogy megszűnt közöttük minden katonai fegyelem. S minthogy Hannibal gyakori korábbi, s néhány napja szerzett tapasztalataiból egyformán tudta, mit ér egy sereg, ha vezére gyakorlatlan, elindult Apulia felé.

21. A római legiók Fulvius praetor vezetésével Herdonea mellett tartózkodtak. Az ellenség közeledésének hírére nem sokon múlt, hogy meg se várva a praetor parancsát, hadijeleiket felragadva, csatára sorakozzanak. S ebben nem is akadályozta őket semmi egyéb, csupán az a biztos meggyőződés, hogy ezt tetszésük szerint bármikor megtehetik. Hannibal, mikor megtudta, milyen zajos jelenet játszódott le a táborban, s hogy legtöbben hangosan fegyvert követelve, erőszakosan sürgették a vezért, adjon jelet a csatára, biztos volt benne, hogy itt az alkalom a szerencsés ütközetre. Ezért a következő éjjel háromezer katonát helyezett el a környéken fekvő tanyákon, bozótban és erdőkben, hogy majd adott jelre mindnyájan egyszerre törjenek ki rejtekhelyükről. Magónak megparancsolta, hogy mintegy kétezer lovassal álljon el minden utat, amerre sejtése szerint az ellenség menekülni fog. Ilyen éjszakai előkészületek után csapatait kora hajnalban hadirendbe állította. Fulvius sem késlekedett, nem mintha valami nagy remény töltötte volna el, de magával ragadta csapatai elvakult lelkesedése. Ezért ugyanolyan meggondolatlanul állottak hadirendbe csapatai, mint ahogy az ütközetre kivonultak, teljesen a katonák kénye-kedve szerint, akik

vaktában előrerohantak vagy hátramaradtak, ahogy éppen kedvük jött rá, majd pedig önkényesen vagy félelemből elhagyták helyüket. Előre állították az első legiót s a balszárnyat képező szövetségeseket, az arcvonalat pedig széltében megnyújtották. Hiába kiáltoztak a tribunusok, hogy a csatasor mélységben nem szilárd és erős, nem tud ellenállni, s az ellenség, ahol megtámadja, át is fogja törni, ő nem hederített az üdvös tanácsra, s még csak meg sem hallgatta őket. S már közeledett Hannibal, az egészen másféle hadvezér, korántsem ilyen, s korántsem ilyen módon elrendezett seregével. Nem csoda, hogy már serege első csatakiáltását s első rohamát sem tudták elviselni a rómaiak. Vezérük, méltó párja Centeniusnak ostobaságban és elhamarkodottságban - bár vitézségben nem lehetett hozzá hasonlítani -, látva, hogy a csata elveszett, és emberein fejetlenség vett erőt, lovára vetette magát, s mintegy kétszáz lovas kíséretében elmenekült. Serege többi részét elölről visszaszorították, majd oldalról és hátulról is bekerítették, s annyit kaszaboltak le, hogy a tizenkétezer emberből alig kétezer tudott elmenekülni. Táborukat elfoglalta az ellenség.

22. Rómában, e vereségek egymást követő hírére, a polgárságot nagy gyász és aggodalom fogta el, de mivel a consulok, akiknek a kezében volt a döntés, mind ez ideig sikeresen tevékenykedtek, a csapások nem okoztak nagy megrázkódtatást. Követeket küldtek a consulok
hoz, C. Laetoriust és M. Metiliust, hogy figyelmeztessék őket: gondosan gyűjtsék össze a két sereg megmaradt katonáit, s ügyeljenek, hogy ezek félelmükben és kétségbeesésükben meg ne adják magukat az ellenségnek, miként a cannaei vereség után történt, s kutassák fel a seregük kötelékéből megszökött önkénteseket is. E feladatot P. Cornelius kapta meg, s rábízták a sorozás végrehajtását is. Ő azután a forumokon és gyülekezőhelyeken közhírré tette, hogy az önkénteseket fel kell kutatni, s vissza kell vinni őket a hadijelvényekhez. E rendelkezéseket a legnagyobb gonddal mind végre is hajtották.
Ap. Claudius consul D. Iuniust bízta meg a Vulturnus torkolatvidékének, s M. Aurelius Cottát Puteolinak az ellenőrzésével, meghagyva nekik, hogy minden Etruriából vagy Sardiniából befutó hajóval küldjenek azonnal gabonát a táborba, ő maga pedig visszatért Capuához, ahol közben tiszttársa, Q. Fulvius

Casilinumból már minden, az ostromhoz szükséges felszerelést Capua alá szállított. Ezután közösen vontak ostromgyűrűt a város köré, s odahívták Suessulából, a Claudius-féle táborból Claudius Nero praetort is, aki csekély őrséget hagyva hátra a tábor biztosítására, valamennyi többi csapatával Capuához vonult. Így Capua körül három fővezéri sátor emelkedett, s különböző helyeken három sereg fogott az ostromművek építéséhez, hogy a várost árokkal és sánccal vegyék körül; kis térközökben erődöket is emeltek, s egyszerre több helyen megütközve a munkát akadályozni szándékozó campaniabeliekkel, elérték, hogy ezek kapuik és falaik mögé szorultak. De a városiak, mielőtt még az ostromművek gyűrűje bezárult volna, követeket küldtek Hannibalhoz, hogy a szemére vessék: cserbenhagyta Capuát, s ezzel szinte visszaadta a rómaiaknak, és könyörögjenek neki, hogy legalább most jöjjön segítségükre, amikor már nem is ostromzár, hanem ostromművek veszik őket körül.
P. Cornelius praetor levelet küldött a consuloknak, hogy mielőtt Capuát az ostromművekkel teljesen körülzárnák, engedjék meg a campaniabelieknek, hogy akik óhajtják, eltávozhassanak, s vagyonukat is magukkal vihessék, s azok, akik március idusáig eltávoznak, megtarthassák szabadságukat s minden tulajdonukat, de e nap után az eltávozottakat és ottmaradtakat egyaránt ellenségnek tekintik. Mikor mindezt közölték a campaniabeliekkel, azok nemcsak hogy gúnyolódva fogadták, de gyalázkodásokat és fenyegetéseket is fűztek válaszukhoz.
Hannibal legióit Herdoneától Tarentumhoz vezette, abban a reményben, hogy a tarentumi várat rohammal vagy csellel hatalmába kerítheti. S mikor itt alig ért el valamit, Brundisium felé kanyarodott, úgy vélve, hogy a város árulás révén kezére jut. S közben, míg itt is hasztalanul vesztegette az időt, járultak elé, egyszerre panaszkodva és könyörögve, a campaniabeliek követei. Szavaikra Hannibal fennhéjázó hangon válaszolta, hogy már előzőleg feloldotta az ostromzárat, s a consulok, ha egyszer odaérkezik, most sem tudnak neki ellenállni. Az ilyen biztatással elbocsátott követek alig tudtak visszatérni Capuába, amelyet már az árok és sánc kettős gyűrűje vett körül.

23. Éppen akkor, mikor javában folytak a sáncmunkák Capua körül,

ért véget Syracusae ostroma, amelyben a vezér és serege hősiességén kívül szerepet játszott a belső árulás is. Ugyanis Marcellus a tavasz megérkezésekor habozott, hogy Agrigentumban Himilco és Hippocrates ellen forduljon, vagy pedig Syracusaet szorongassa-e az ostromzárral, s noha belátta, hogy a fekvése miatt a szárazföld és tenger felől egyaránt bevehetetlen várost, amelybe majdnem akadálytalanul jut el a Carthagóból küldött utánpótlás, sem rohammal, sem kiéheztetéssel nem tudja elfoglalni, mégis, mert egyetlen lehetőséget sem akart elszalasztani, felszólította a syracusaei menekülteket - ugyanis ott tartózkodott a római táborban néhány előkelőség, akiket, mivel nem értettek egyet a változással, száműztek, mikor a város elpártolt a rómaiaktól -, hogy próbálják meg, beszélgetést kezdve velük, kipuhatolni a pártjukhoz tartozó emberek érzelmeit, s tegyenek kötelező ígéretet, hogy ha Syracusaet kiszolgáltatják, szabadon, saját törvényeik szerint élhetnek. De a megbeszélésre nem nyílt lehetőség, mert azt a sok polgárt, akit érzelmei miatt gyanúsnak tartottak, polgártársai többsége gondosan figyelte, hogy bármilyen efféle próbálkozásukat megakadályozzák. Csupán a száműzöttekhez tartozó egyik rabszolgának - akit, szökevénynek vélve, bebocsátottak a városba - sikerült felvennie a kapcsolatot néhány emberrel, s lehetőséget teremtenie a tárgyalások megkezdésére. Ezután néhányan egy halászbárkán, hálókkal befedve körbehajóztak, eljutottak a római táborba, itt megbeszélést folytattak a menekültekkel, s ők maguk is, majd mások és ismét mások gyakran tették meg ezt az utat, s számuk végül nyolcvanra emelkedett. S mikor már mindent előkészítettek az árulásra, feljelentette őket Epicydesnél egy bizonyos Attalus, mert rossz néven vette, hogy őt nem avatták be a tervükbe. S ezután mindnyájukat megkínozták és kivégezték.

Ez a remény meghiúsult, de nyomban újabb remény támadt. Ugyanis a római hajók elfogtak egy Damippus nevű lacedaemoni embert, akit Syracusaeből küldtek Philippus királyhoz. Epicydes nagyon fontosnak tartotta, hogy a foglyot kiváltsa, s Marcellus sem tiltakozott, mert a rómaiak ekkor nagyon szerették volna elnyerni az aetoliabeliek barátságát, akik szövetségben voltak a lacedaemoniakkal. A küldöttek úgy döntöttek, hogy kiváltásáról a két fél között éppen középen fekvő, a lehető legalkalmasabb helyen, a Trogilus-öböl mellett álló, Galeagrának nevezett toronynál tárgyalnak. Itt többször össze is jöttek, s közben az egyik római

küldött vizsgálgatni kezdte közelről a falat, megszámolva és megmérve a homlokzat egyes köveit, felbecsülte, már amennyire hozzávetőlegesen lehetett, a fal magasságát, s úgy találta, hogy az lényegesen alacsonyabb, mint ő és a többiek gondolták, s közepes létrákkal is át lehet rajta jutni. Felfedezéséről jelentést tett Marcellusnak, aki nem tartotta lebecsülendőnek a dolgot. De mert a helyet, mivel éppen ezért gondosabban őrizték, nem lehetett megközelíteni, megfelelő alkalmat kerestek. Ez el is jött, mikor az egyik szökevény jelentette, hogy a városban három napon át ülik Diana ünnepét, s minthogy az ostromzár miatt egyéb dolgokban hiányt látnak, Epicydes bort osztott az egész népnek, az elöljárók pedig az egyes kerületek lakóinak, hogy a lakomázást bőséges ivással tegyék ünnepélyessé.

Marcellus, miután erről értesült, megbeszélte néhány tribunusszal, hogy válogassák ki az ilyen fontos vállalkozás végrehajtására alkalmas centuriókat és katonákat, készítsék elő titkon az ostromlétrákat, a többieknek pedig hagyják meg, hogy testüket idejében megerősítve térjenek pihenőre, mert éjszaka hadivállalkozásra indulnak. Mikor úgy gondolta, hogy a bentiek a napközben elköltött lakoma s a bőséges ivás után első álmukat alusszák, kiadta a parancsot, hogy egy szakasz hozza elő a létrákat, s a mintegy ezer fegyverest keskeny sorban odavezette a toronyhoz. S mihelyt az elsők minden zaj és torlódás nélkül fölértek a falra, rendben követték őket a többiek, mert az elöl haladók vakmerősége bátorságot öntött a határozatlanokba is.

24. Mikor az ezer fegyveres már birtokába vette a környező városrészt, odavezették a többi csapatot is, s még több létrával kúsztak fel a falra; közben megérkezett a jeladás a Hexapylumtól is, ahová anélkül jutottak el, hogy egyetlen emberrel is találkoztak volna, mert az őrök többségét a bástyákon elfogyasztott lakoma után vagy a bor ejtette álomba, vagy mámorosan dőzsöltek, s csupán néhány akadt, akit, rájuk törve, fekhelyén öltek meg a rómaiak. A Hexapylum közelében van egy kis kapu; ezt nagy erőfeszítéssel kezdték feltörni, a falról fölharsant a megbeszélt kürtjel, s most már minden oldalról megindult, nem titokban, hanem nyílt támadással az ostrom. Ugyanis az ostromlók már elértek az Epipolaehoz, ahol a legnagyobb számú volt az őrség, s

nem az volt a szándékuk, hogy kijátsszák, hanem hogy megrémítsék az ellenséget, mint ahogy az valóban meg is rémült. Mert az őrök meghallották a kürtjelet s a falakat, s a város egy részét már hatalmában tartó ellenség kiáltozását, azt hitték, hogy az egész város elesett, s részben elmenekültek a fal mentén, részben levetették magukat a falról, vagy a rémült tömeg sodorta le őket. Mindamellett igen sokuknak sejtelme sem volt a roppant veszélyről, minthogy mindnyájukat elnehezítette a bor és az álom, vagy mert nem vált közismertté, ami ilyen hatalmas kiterjedésű város egyik pontján történt.

Hajnaltájban feltörték a Hexapylumot, s Marcellus valamennyi csapatával bevonult a városba, ezzel mindenkit megrémített és arra késztetett, hogy fegyvert ragadjon és segítsen - ha lehetséges -, a majdnem teljesen elfoglalt városon. Epicydes, aki gyorsított menetben érkezett meg az Insuláról - amelyet ők Nasosnak neveznek -, nem kételkedett abban, hogy kiveri a kisszámú ellenséget, amely az őrség hanyagsága miatt felhatolt a falakon, ezért azt mondogatta a vele rémülten szembejövő tömegnek, hogy csak a zűrzavart növelik, s szörnyűbbnek és rosszabbnak tüntetik fel a helyzetet a valóságnál. De látva, hogy az Epipolaeban mindenhol nyüzsög a fegyveres ellenség, csak néhány dárdavetéssel nyugtalanítva őket, visszatért csapatával az Achradinába, nem mintha megijedt volna az ellenség erejétől és tömegétől, de félt, hogy a kedvező alkalmat kihasználva, belső felkelést szítanak, s a felfordulásban az Achradina és Insula kapuit zárva találja.
Marcellus, miután felment a falakra, s innen a magasból lenézett a szemei előtt elterülő városra, az akkori idők talán legcsodálatosabb városára - úgy mondják - könnyekre fakadt, részben a nagy vállalkozás sikere felett érzett örömében, részben pedig, mert felidézte a város ősi dicsőségét. Eszébe jutott az elsüllyesztett athéni hajóhad, a megsemmisült két hatalmas hadsereg, s a velük együtt elpusztult két nagy hírű vezér, a sok, roppant kockázattal járó háború, amelyet a város a carthagóiakkal vívott, s annyi hatalmas tyrannus és király, mindenekelőtt az az uralkodó, akinek még legfrissebb az emléke: Hiero, akinek tekintélyét minden erényénél és sors adta lehetőségénél jobban megnövelték a rómaiaknak tett szolgálatai. Mikor mindez elvonult lelki szemei előtt, s belenyilallt a gondolat, hogy ez mind egy órán belül a lángok martalékává, hamuvá válik, előreküldte, mielőtt az Achradinába benyomult

volna, a syracusaebelieket, akik - mint említettem - a római táborban szolgáltak, hogy igyekezzenek az ellenséget barátságos hangon rábeszélni a város átadására.

25. Az Achradina kapuit és falait főként szökevények védték, akik, ha létrejön a megállapodás, semmiképpen nem számíthattak megbocsátásra, tehát nem engedték meg, hogy bárki is a falakhoz közeledjék, és valakit megszólítson. Ezért Marcellus, miután kísérlete meghiúsult, kiadta a parancsot, hogy csapatai visszakanyarodva induljanak meg az Euryalus magaslat ellen, amely a város szélén emelkedett, a tengertől távolabb, biztosítva a földekre s a sziget belsejébe vezető utak ellenőrzését, s kedvező helyzeténél fogva igen alkalmas volt arra, hogy itt rakják ki az utánpótlást. Epicydes az argosi Philodemusra bízta e megerősített hely parancsnokságát; hozzá küldte el Marcellus Sosist, a tyrannus egyik megölőjét, aki, miután a halogató célzattal folytatott tárgyaláson hosszú ideig ott tartották, azzal tért vissza Marcellushoz, hogy Philodemus gondolkodási időt kért. De az egyik napról a másikra húzta az időt, várva, hogy Hippocrates és Himilco megérkeznek legióikkal, mert biztos volt benne, hogy ha egyszer bebocsátotta őket a városba, meg tudja semmisíteni a falak közé zárt római sereget. Mikor Marcellus látta, hogy az Euryalust nem adják át neki, s el sem tudja foglalni, táborát Neapolis és Tycha - a város szinte különálló városnak számító részei - között helyezte el, mert aggódott, hogy ha a város sűrűbben lakott részeibe benyomul, zsákmányra sóvárgó katonáit nem tudja megakadályozni abban, hogy szétszéledjenek. Itt járultak elé, fejükön szalagokkal s körülfont olajágakkal Tycha és Neapolis küldöttei, kérve, hogy akadályozza meg a mészárlást és gyújtogatást. Marcellus inkább kérés, mint követelés formájában előterjesztett kívánságuk ügyében haditanácsot tartott, s ennek egyhangú döntése alapján közölte a katonákkal, hogy senki se kövessen el erőszakosságot szabad polgárral szemben, minden egyéb a katonák zsákmánya lesz. Táborát az előtte álló házak falai mintegy védőfalként övezték, s az utcákra nyíló kapukba őrszemeket és őrségeket állított, hogy táborát ellenséges támadás ellen biztosítsa, arra az esetre, ha katonái szétszóródnak. Azután a katonák adott jelre szétszéledtek, feltörték az ajtókat, s noha mindent betöltött a rémület és zűrzavar hangja,

tartózkodtak a vérontástól. Csak akkor végeztek a rablással, amikor már széthordták a több századig tartó jólét folyamán felhalmozott minden értéket.

Közben Philodemus, minthogy egyáltalán nem reménykedhetett segítségben, ígéretet kapva, hogy bántatlanul visszatérhet Epicydeshez, őrségével elvonult, és átadta a dombot a rómaiaknak. Bomilcar pedig, minthogy a részben elfoglalt városból mindenki a zűrzavarra figyelt, megvárva egy olyan éjjelt, amelyen a római hajók az erős szél miatt nem horgonyozhatnak kint, a szabad vízen, harmincöt hajóval kifutott a syracusaei öbölből a nyílt tengerre anélkül, hogy valaki is akadályozta volna, ötvenöt hajót pedig itt hagyott Epicydesnek és a syracusaebelieknek. S miután a carthagóiakat felvilágosította Syracusae válságos helyzetéről, néhány nap múlva száz hajóval tért vissza. Ezért - mint mondják - Epicydes gazdagon megajándékozta Hiero kincseiből.

26. Marcellusnak az Euryalus elfoglalása és megerősítése után nagy kő esett le a szívéről, mert nem kellett amiatt aggódnia, hogy a háta mögött a várba ellenséges sereget bocsátanak be, amely megzavarja a falak közé bezárt és mozgásukban akadályozott csapatait. Ezután három, megfelelő helyen felállított táborral körülzárta az Achradinát, remélve, hogy minden szükségestől elzárva őket, teljes éhínségbe döntheti az ostromlottakat. Néhány napig mindkét fél őrállomásain nyugalom uralkodott, majd Hippocrates és Himilco váratlan megérkezésének hatására a rómaiakat minden oldalról ostrom alá vették. Mert egyrészt Hippocrates - aki a nagy öböl mellett állította fel megerősített táborát - támadta meg, jelet kapva az Achradinát tartó helyőrségtől, a rómaiak Crispinus vezetése alatt álló régi táborát, másrészt Epicydes intézett kitörést Marcellus őrállásai ellen, a carthagói hajóslegénység pedig a város és a római tábor között húzódó partvonalat szállta meg, nehogy Marcellus Crispinusnak valami erősítést küldhessen. De az ellenséges támadás sokkal nagyobb hűhóval járt, mint amekkora küzdelemmel. Mert Crispinus nemcsak hogy elűzte sáncai elől Hippocratest, de üldözőbe is vette rendetlenül menekülő seregét, Marcellus pedig Epicydest kergette vissza a városba. S láthatólag eléggé gondoskodtak róla, hogy a jövőben ne kelljen a városiak váratlan

kitöréseitől tartaniuk. Már csak azért sem, mert járvány tört ki, amely mindkét felet egyformán sújtotta, s igen alkalmas volt arra, hogy gondolataikat a háborús tervekről elterelje. Ugyanis az őszi időjárás és a természettől egészségtelen terep miatt az elviselhetetlen hőség mindkét táborban - de még sokkal inkább a városon kívül, mint a városban - megrendítette szinte valamennyi ember egészségét. Kezdetben csak az egészségtelen évszak és hely miatt betegedtek és haltak meg, később maga a betegek ápolása és érintése terjesztette a kórt, úgyhogy akik egyszer megkapták, vagy elhagyatva, gondoskodás nélkül hunytak el, vagy pedig gondozóikat és ápolóikat is - ugyanazzal a betegséggel megfertőzve - magukkal vitték a sírba. Így mindennap lehetett látni temetést és halottakat, s éjjel-nappal minden helyet betöltött a gyászos jajgatás. Később a lelkük, megszokva a szerencsétlenséget, annyira elfásult, hogy nemcsak ki sem kísérték - könnyekkel és illendő panaszkodással - a holtakat, de még csak ki sem vitték, s el se hantolták a kiterített holttesteket. Ezek ott hevertek a hasonló halálra várakozók szeme előtt, s a halottak veszélyt jelentettek a betegekre, a betegek az egészségesekre, nemcsak a rettegés, de a testek bomlása s pusztító kigőzölgése miatt is. Voltak, akik egyedül támadtak az ellenséges őrállásokra, hogy inkább a fegyver végezzen velük. A ragály azonban sokkal hevesebben dühöngött a pun, mint a római táborban, mert a rómaiak a hosszú syracusaei ostromzár idején jobban megszokták az éghajlatot és a vizet. Az ellenséges seregben szolgáló siciliaiak, mihelyt észrevették, hogy a betegség az egészségtelen vidék miatt harapózott el, szétszéledtek, ki-ki a saját, közelben fekvő városába. Viszont a carthagóiak, akiknek nem volt hová visszahúzódniuk, egytől egyig mind elpusztultak vezéreikkel, Hippocratesszel és Himilcóval együtt. Marcellus, látva, hogy a járvány ilyen erővel dühöng, csapataival a városba vonult, s itt a tetők és árnyék védelmébe húzódva gondoskodott legyengült testük helyreállításáról, de a járvány a római seregből is sok áldozatot szedett.

27. A szárazföldi pun sereg megsemmisülése után az eddig Hippocrates seregében szolgáló siciliaiak elfoglaltak két nem nagy, de fekvésük és erődítményeik miatt jól biztosított várost, az egyiket három, a másikat tizenötezer lépésnyire Syracusaetól, s ide a

városokból utánpótlást szállítottak, és segédcsapatokat gyűjtöttek. Közben Bomilcar hajóhadával ismét visszatért Carthagóba, s mert a szövetségesek helyzetéről beszámolva, felcsillantotta a reményt, hogy nemcsak nekik nyújthatnak üdvös segítséget, de a teljesen még meg nem szállt városban a rómaiakat is bekeríthetik, elérte, hogy igen nagyszámú, a legkülönbözőbb rakománnyal bőségesen megrakott teherhajót küldtek vele, s hajóhadát is megerősítették. Így százharminc hadi- és hétszáz teherhajóval indult el Carthagóból, hogy elég kedvező széllel átkeljen Siciliába, de épp ez a szél akadályozta meg abban, hogy megkerülhesse a pachynumi hegyfokot.
Bomilcar közeledésének híre, majd váratlan késedelmeskedése a rómaiakat és a syracusaebelieket felváltva töltötte el hol félelemmel, hol reménykedéssel. Epicydes, megrettenve, hogy ha a most uralkodó szelek még a következő napokban is változatlanul nyugatról fújnak, a pun hajóhad visszatér Africába, az Achradinát rábízta a zsoldos katonák parancsnokaira, s elhajózott Bomilcarhoz. Úgy találta, hogy Bomilcar, akinek hajói orrukkal már Africa felé horgonyoztak, fél a tengeri ütközettől, nem mintha serege vagy hajói száma kisebb lett volna hiszen e téren még fölényben is volt -, de mert a széljárás sokkal jobban kedvezett a rómaiaknak, mint saját hajóhadának, ám mégis rá tudta venni, hogy vállalja a tengeri csata kockázatát. S Marcellus is, látva a siciliai sereg s az egész sziget harcias hangulatát, s a nagy élelmiszer-szállítmánnyal megrakott pun hajóraj közeledését, hogy a szárazföld és tenger felől rátámadva ne szoríthassák be egy ellenséges városba, elhatározta - noha kevesebb hajója volt - hogy nem engedi Syracusaeba behajózni Bomilcart.
A két ellenséges hajóhad ott horgonyzott a pachynumi hegyfoknál, arra várva, hogy összecsapjanak, mihelyt a tenger elnyugodtával kifuthatnak a nyílt vízre. Így, mikor a jó egynéhány napja dühöngő Eurus lecsillapodott, Bomilcar indult el elsőnek; úgy látszott, az ő hajóhada szeretne először a nyílt vízre kifutni, hogy minél hamarabb megkerülhesse a hegyfokot. Majd, hogy meglátta a feléje tartó római hajókat, nem lehet tudni, milyen váratlan okból megrémülve, kivitorlázott a nyílt tengerre, s futárokat küldött Heracleába, azzal a paranccsal, hogy a teherhajók térjenek vissza Africába, maga pedig, elhaladva Sicilia mellett, Tarentum felé vitorlázott. Erre Epicydes, akinek nagy reménye váratlanul meghiúsult, hogy ne kelljen visszatérnie a nagyrészt már elfoglalt,

ostrom alatt álló városba, Agrigentumba hajózott, inkább arra várva, hogyan alakulnak az események, anélkül hogy maga bármit is kezdeményezne.

28. Mikor a siciliaiak táborába megérkezett a hír, hogy Epicydes továbbállt Syracusaeból, és a carthagóiak elhagyták a szigetet, s így szinte még egyszer átadták a rómaiaknak, követeket küldtek Marcellushoz megtárgyalni a megadás feltételeit, miután előzőleg beszélgetésekben megtudakolták az ostromlottak akaratát. S mivel abban majdnem mindenki egyetértett, hogy mindaz, ami valaha is a királyok birtoka volt, a rómaiakat illeti, s minden egyebet - szabadságukkal és saját törvényeikkel együtt - biztosítani kell a siciliaiak számára, megbeszélésre hívták össze azokat, akikre Epicydes az ügyek intézését rábízta, közölve velük, hogy a siciliai sereg egyszerre küldte őket követségbe Marcellushoz és őhozzájuk, hogy mindnyájan, akiket ostromolnak, s akik nem állnak ostrom alatt, egy közös sorsban osztozzanak, nehogy bármelyik fél is valamilyen külön békefeltételt eszközöljön ki magának.

Ezek után bebocsátást nyertek, hogy szót válthassanak ismerőseikkel és vendégbarátaikkal. Elmondták, miben állapodtak meg eddig Marcellusszal, s a megmenekülés reményével kecsegtetve rábírták őket, hogy segítsenek nekik az Epicydes által kinevezett parancsnokok, Polyclitus, Philisto és a Sindon melléknevű Epicydes elfogásában. Miután ezeket kivégezték, gyűlésbe hívták a népet, s panaszkodva említették az ínséget s egyéb dolgokat, amelyek miatt eddig csak titokban szoktak zúgolódni, s kijelentették, hogy bármennyi csapás is látogatta meg őket, még nincs joguk vádolni a sorsot, mert saját maguktól függ, meddig tűrjék a bajokat. A rómaiakat Syracusae ostromára a város lakói iránt érzett rokonszenvük, nem pedig a gyűlöletük késztette. Mert annak hallatára kezdték meg a háborút és a város ostromát, hogy Hippocrates és Epicydes - Hannibal, majd később Hieronymus csatlósai - ragadták magukhoz a hatalmat, s az ostrom nem is a város, hanem annak könyörtelen tyrannusai ellen irányult. Minthogy azonban Hippocrates elpusztult, Epicydes el van zárva Syracusaetól, helytartói pedig holtan fekszenek, s a carthagóiakat szárazon és vízen teljesen megfosztották Sicilia birtoklásától, mi

okuk lehetne még a rómaiaknak, hogy ne óhajtsák Syracusae felvirágzását, éppúgy, mintha maga Hiero, a római szövetség e páratlan híve is életben volna? Ezért sem a városnak, sem lakóinak nem kell veszélytől tartani, hacsak nem saját maguktól, hogy elszalasztják az alkalmat a rómaiak kiengesztelésére. Mert ilyen lehetőség, mint ebben az órában, soha ezután nem fog kínálkozni, ez a pillanat, amelyben megszabadultak féktelen zsarnokaiktól, meghozza a rómaiakkal való megbékélést is!

29. E szavakat mindenki élénk helyesléssel fogadta, de úgy döntöttek, hogy mielőtt követeket küldenének, először praetorokat választanak. Azután maguk közül a praetorok közül küldtek szószólókat Marcellushoz, ahol vezetőjük így beszélt:
„Nem mi, syracusaebeliek pártoltunk el tőletek először, hanem Hieronymus, aki veletek sem viselkedett olyan aljasul, mint velünk szemben. S azután a tyrannus meggyilkolásával helyreállított békét sem valamely syracusaei zavarta meg, hanem a király csatlósai, Hippocrates és Epicydes, akik részben megfélemlítéssel, részben ámítással nyomtak el minket. És senki sem állíthatja, hogy valaha egy pillanatra is élveztük a szabadságot, ha nem voltunk szövetségeseitek. S most legalább, Syracusae elnyomóinak halála után, mihelyt abban a helyzetben vagyunk, hogy magunk intézzük sorsunkat, tüstént meg is jelentünk, hogy kiszolgáltassuk fegyvereinket, s átadjuk magunkat, városunkat, bástyáinkat, vállalva a sorsot légyen az bármilyen -, amit ti nekünk szántok. Az istenek megadták neked a dicsőséget, Marcellus, hogy elfoglald a leghíresebb és legszebb görög várost, s mindaz, ami emlékezetest mi szárazon és vízen véghezvittünk, a te diadalmeneted győzelmi tábláját ékesíti. Talán azt óhajtod, hogy csak a hagyomány hirdesse, mekkora várost vettél be, s nem inkább, hogy aki későbben születik, az is gyönyörködhessék - akár a szárazföld, akár a tenger felől érkezik ebben a csodálatos látványban, amely emlékjeleivel egyrészt a mi athéniak és carthagóiak ellen kivívott győzelmeinkről, másrészt a te rajtunk aratott diadalodról tanúskodik; s hogy te Syracusaet megőrizve családodnak add át, hogy az a Marcellus-nemzetség védelme és oltalma alatt álljon? Ne nyomja el bennetek a Hieronymusra való emlékezés Hiero emlékét! Sokkal tovább volt barátotok az egyik, mint ellenségetek a másik. Hiero barátságának a gyümölcseit a valóságban is élveztétek, míg a másik

eszeveszettségében csak saját magát tudta elpusztítani."

A syracusaebeliek mindent elértek és biztosítottak a rómaiaknál; a vérontás és veszély lehetősége sokkal inkább saját magukban rejlett. Ugyanis a szökevények attól tartva, hogy kiszolgáltatják őket a rómaiaknak, a segédcsapatoknál szolgáló zsoldosokra is átterjesztették ezt a félelmet, úgyhogy ezek fegyvert ragadva először a praetorokat gyilkolták le, azután szétszóródtak, hogy a polgárokat kezdjék öldökölni; dühükben mindenkit megöltek, aki útjukba került, s mindent elraboltak, amihez csak hozzáférhettek. Ezután, hogy ne legyenek vezérek nélkül, hat elöljárót választottak, hogy közülük hárman az Achradinában, hárman pedig a Nasoson vegyék át a parancsnokságot. Mikor végre a zűrzavar lecsillapodott, s a zsoldosok megtudták, milyen megállapodás született a rómaiakkal, kezdett előttük felderengeni a valóság, hogy ők egészen más helyzetben vannak, mint a szökevények.

30. Éppen a legjobbkor érkeztek vissza a Marcellushoz küldött követek, és megmagyarázták, hogy alaptalan gyanakvás hozta őket indulatba, a rómaiaknak nincs rá semmi okuk, hogy megbüntetésüket kívánják.
Az Achradina három parancsnoka közül az egyik egy Moericus nevű hispan volt. A követek kísérői között szántszándékkal hozzá küldték a hispaniai segédcsapatok egyik katonáját, aki, mikor alkalma nyílott Moericusszal négyszemközt szót váltani, elmondta neki, hogy mi volt a helyzet Hispaniában, mikor eltávozott - s valóban nemrég érkezett meg onnét -, s hogy ott minden a római fegyverek hatalmában van. Ha Moericus - mondta - valami érdemleges cselekedetet hajtana végre, vezető szerepet kaphatna honfitársai közt, akár a római seregben akar szolgálni, akár vissza szeretne térni hazájába. Ellenben, ha továbbra is azt óhajtja, hogy ostromzár alatt tartsák, milyen reményeket táplálhat szárazföldi és tengeri ostromgyűrűbe zárva?
Moericus, akire hatottak e szavak, mikor követeket küldtek Marcellushoz, elküldte velük fivérét is, aki - az említett hispaniai közbenjárására - a többiektől külön járulhatott Marcellus elé, s mikor itt tőle biztosítékokat kapott, részletesen kidolgozott tervvel tért vissza az Achradinába. Ekkor Moericus, hogy senki se

gyanúsíthassa árulással, kijelentette, nem helyesli, hogy a követségek állandóan ide-oda járnak; ne küldjenek el és ne is fogadjanak ezután senkit, s hogy az őrségeket még lelkiismeretesebben ellenőrizhessék, osszák fel a veszélyeztetett szakaszt a parancsnokok között, s mindenki legyen felelős a rábízott helyért. Javaslatával mindenki egyetértett. A felosztásnál ő az Arethusa forrásától a nagykikötő bejáratáig terjedő területet kapta, s gondoskodott róla, hogy ezt a rómaiak is megtudják. Így azután Marcellus parancsára egy fegyveresekkel megrakott teherhajót egy négyevezősoros az Achradinához vontatott, ahol az Arethusa forrás közelében lévő kapunál partra tették a katonákat. Miután Moericus a partra szállt katonákat a negyedik őrségváltás idején, megbeszélés szerint, bebocsátotta a kapun, Marcellus kora hajnalban teljes seregével olyan heves támadást indított az Achradina falai ellen, hogy nemcsak ennek védőseregét vonta oda, de őrhelyeiket elhagyva Nasosról is odarohantak a fegyveres csapatok, hogy elhárítsák a heves római támadást. S míg itt tombolt a küzdelem, néhány gyors járatú hajó, amelyet már előre felkészítettek, körülhajózva a Nasoshoz, fegyvereseket rakott partra, akik váratlanul megtámadva a megfogyatkozott őrséget s az iménti kirohanás közben nyitva maradt kapukat, nagyobb küzdelem nélkül elfoglalták az őrség rémült elmenekülése után védtelenné vált Nasost. Itt senki sem tanúsított csekélyebb erőt a védekezésben s kevesebb elszántságot a helytállásban, mint a szökevények, akik még saját embereikben sem bíztak eléggé, s már harc közben elmenekültek. Mikor Marcellus értesült arról, hogy Nasost elfoglalták, s az Achradina egy része is hatalmukban van, s hogy Moericus csapataival csatlakozott a rómaiakhoz, visszavonulót fúvatott, nehogy széthordják a királyi kincseket - amelyeknek nagyobb volt a híre, mint valódi értéke.

31. Azzal, hogy katonáit visszatartotta, időt és alkalmat adott az Achradinában tartózkodó szökevényeknek a menekülésre, s így a félelemtől végre megszabadult syracusaebeliek, megnyitva az Achradina kapuit, követeket küldtek Marcellushoz, nem kérve semmi egyebet,
csak azt, hogy kímélje őket és gyermekeiket. Marcellus haditanácsot hívott össze, amelybe bevonta a lázadások miatt száműzött, s a római táborban tartózkodó syracusaebelieket is, és itt azt felelte,

hogy Hiero ötven év alatt nem tett annyi jó szolgálatot a római népnek, mint amennyi gonosztettet e rövid néhány év alatt elkövettek ellene azok, akik Syracusaet hatalmukba kerítették. De ezekből legtöbb - mint ahogy meg is érdemelték - magukra a bűnösökre sújtott vissza, s a szerződések megszegőit ők maguk büntették meg, sokkal súlyosabban, mint a római nép óhajtotta. Ő már három éve ostromolja Syracusaet, nem azért, hogy egy várost a római népnek rabszolgájává tegyen, hanem hogy ne foglalhassák és nyomhassák el szökevények és zsoldosok vezérei. Hogy a syracusaebeliek mit tehettek volna, arra jó példát mutattak azok a honfitársaik, akik a római sáncok mögé menekültek, vagy Moericus, a hispanok parancsnoka, aki átadta a rábízott őrhelyeket, s végül maguknak a syracusaebelieknek ez, a noha elkésett, de mégis bátor elhatározása. Ő maga a Syracusae falai előtt szárazon és vízen oly hosszú ideig átélt veszélyek és nélkülözések jutalmát korántsem abban látja, hogy elfoglalhatta Syracusaet, hanem inkább abban, hogy - ha lehetséges - meg tudja menteni.
Ezután egy csapattal elküldték a quaestort a Nasosra, hogy vegye át és őrizze a királyi kincset. Az Achradinában a katonáknak szabad zsákmányolást engedtek, egy-egy őrszemet állítva azoknak a hajléka elé, akik a római táborban tartózkodtak. S miközben részben a bosszúvágy, részben a kapzsiság sok kegyetlen példával szolgált, a hagyomány szerint oly hatalmassá vált kavarodásban, amit egy elfoglalt városban csak okozhat a rémület s a zsákmányolni szétszéledt katonaság, az egyik katona, nem ismerve fel őt, megölte a porba írt ábráiban elmerült Archimedest. Mondják, hogy Marcellust nagyon lesújtotta ez az eset, maga gondoskodott temetéséről, s felkutatta hozzátartozóit is, akiknek Archimedes neve és emlékezete megbecsülést és védelmet biztosított.
Ez volt főbb eseményeiben Syracusae elfoglalásának története, ahol annyi zsákmányt szereztek, amennyit ebben az időben még Carthagóban is alig ejtettek volna, amely Róma egyenlő erejű ellenfele volt.
Néhány nappal Syracusae bevétele előtt T. Otacilius nyolcvan ötevezősoros hajóval Lilybaeumból átkelt Uticába, s hajnal előtt behatolva a kikötőbe, elfogta a gabonával megrakott teherszállító hajókat, majd partra szállva végigpusztította Utica környékének nagy részét, s a legváltozatosabb zsákmánnyal megrakodva tért vissza hajóihoz. Harmadnapra azután, hogy elindult, tért vissza százharminc, gabonával és zsákmánnyal megrakott teherhajóval

Lilybaeumba, s a gabonát rögtön elküldte Syracusaeba, s ha ez - éppen a legjobbkor nem érkezik meg, a győztesek és legyőzöttek egyaránt pusztító éhínségnek néznek elébe.

32. Hispaniában, ahol két éven át szinte semmi említésre méltó dolog nem történt, s a háborút inkább tervezgetéssel, mint fegyverekkel folytatták, a római vezérek ezen a nyáron, téli szállásukat elhagyva, egyesítették csapataikat. Azután haditanácsot hívtak össze, ahol mindenki egybehangzóan úgy vélekedett, hogy ha eddig csak az volt a céljuk, hogy az Italiába tartó Hasdrubal útját megakadályozzák, most itt az ideje, hogy a háború befejezésére törekedjenek. S úgy gondolták, hogy erre elegendő lesz az a húszezer celtiberből álló új haderő, amelyet a télen szólítottak fegyverbe.

Az ellenségnek három serege volt: Hasdrubal - Gisgo fia - és Mago egyesített táboraikkal mintegy ötnapi járóföldre voltak a rómaiaktól. Közelebb volt hozzájuk Hasdrubal - Hamilcar fia -, aki legrégebben vezérkedett Hispaniában; ő seregével az Amtorgis nevű város mellett tartózkodott. A római hadvezérek először vele akartak végezni, s reménykedtek is, hogy erre elég, sőt túlságosan sok is az erejük. Csak attól féltek, hogy ha seregét szétverik, a másik Hasdrubal és Mago megrémülve beveszik magukat az úttalan rengetegekbe, a hegyek közé, s elhúzzák a háborút. Így azt találták a legjobbnak, ha csapataikat kétfelé elosztva egyidőben egész Hispaniára kiterjesztik a háborút. Ezért úgy osztották szét a csapatokat, hogy P. Cornelius, a római sereg kétharmad részével és a szövetségesekkel induljon meg Mago és Hasdrubal ellen, Cn. Cornelius pedig a sereg régi csapatokból álló harmadik harmadával, s az ehhez csatlakozott celtiberekkel a Barcas családból származó Hasdrubal ellen folytassa a háborút. A két vezér együtt kerekedett fel seregével, s előreküldve a celtibereket, Amtorgis mellett ütött tábort, látótávolságra az ellenségtől, amelytől csak a folyó választotta el őket. Cn. Scipio ott maradt előbb felsorolt csapataival, P. Scipio pedig továbbvonult, hogy végrehajtsa a rábízott feladatot.

33. Mikor Hasdrubal észrevette, milyen kisszámú a táborban

tartózkodó római sereg, s hogy ennek minden reménye a celtiber segédcsapatokban van, mivel teljesen tudatában volt annak, mennyire ingatag hűségű minden barbár nép, különösen pedig azok, amelyek között oly sok éven át hadakozott; titkos megbeszéléseken, nagy pénzösszegeket felajánlva rávette a celtiberek vezetőit - könnyen szóba lehetett állni velük, mert mindkét tábor tele volt hispanokkal -, hogy csapataikkal vonuljanak el. Ezt ők nem is vélték valami különös gazságnak, hiszen végül is nem arra biztatták őket, hogy fegyvereiket a rómaiak ellen fordítsák, hanem olyan díj ellenében, amelyért még háborúzni is érdemes lett volna, csupán tartózkodniuk kellett a harctól; másrészt pedig nemcsak a nyugalmat fogadták általános örömmel, hanem azt a lehetőséget is, hogy visszatérhetnek otthonukba, újra láthatják családjukat és tulajdonukat. Így azután a nagy tömeget éppoly könnyű volt megnyerni, mint a vezéreket. Közben a rómaiaktól se nagyon tartottak, akik túl kevesen voltak ahhoz, hogy őket erőszakkal maradásra tudják kényszeríteni. - Ezért kell a római vezéreknek mindig óvatosnak lenniük, okulva a valóban megtörtént események intő példájából, és ne bízzanak annyira az idegen segédcsapatokban, hogy a táborban ne saját haderejük, s valóban ütőképes csapataik legyenek többségben. - A celtiberek hadjelvényeiket felragadva elvonultak, s a távozásuk okát kérdező, s őket visszatartani akaró rómaiaknak csupán annyit válaszoltak, hogy egy otthon támadt háború miatt kell eltávozniuk. Scipio, miután szövetségeseit se kéréssel, se erőszakkal nem lehetett visszatartani, belátta, hogy mivel nélkülük ereje nem ér fel az ellenségével, fivére seregével pedig nem tud újra egyesülni, megmenekülése érdekében nem folyamodhat semmi más tervhez, ezen az egyen kívül, úgy döntött, hogy visszavonul, amilyen messzire csak tud, s minden figyelmét arra fordítja, hogy a síkságon sehol se kerüljön sor ütközetre az ellenséggel, amely átkelve a folyón, visszavonulása közben majdnem a sarkában volt.

34. Ugyanezekben a napokban P. Scipiót hasonló rémület, s még sokkal nagyobb veszedelem környékezte egy új ellenség részéről. Ez pedig az ifjú Massinissa volt, akit később oly híressé és hatalmassá tett Rómával kötött barátsága, de aki ekkor még a carthagóiak szövetségese volt. Az ő numida lovassága azonnal szembeszállt a közeledő P. Scipióval, majd támadásaival éjjel-nappal szüntelenül

zaklatta, s nemcsak azokra csapott le, akik elszéledve messzebb távoztak el a tábortól, hogy fát és takarmányt hozzanak, de gyakran egészen a táborig elnyargalt, betört az állások közé, s mindenkit rendkívüli nyugtalanságban tartott; s éjszaka is igen sokszor okozott felfordulást a sánc és a kapu ellen intézett váratlan rajtaütéseivel. S nem volt hely és időpont, amely ne tartogatott volna félelmet és szorongást a rómaiak számára, akik a sáncok mögé beszorulva, minden szükséges készletből kifogytak.

Mivel szinte szabályos ostromzár vette őket körül, s várható volt, hogy ez még szorosabb lesz, ha Indibilis - aki hír szerint hétezer suessetanus katonával közeledett - csatlakozik a punokhoz, a különben óvatos és előrelátó Scipio kényszerű helyzetében ahhoz a meggondolatlan tervhez folyamodott, hogy éjszaka Indibilis elé vonul, s bárhol is találkoznak, megütközik vele. A tábort tehát, csekély számú őrséget hátrahagyva, Ti. Fonteius legatusra bízta, s éjszaka elindulva összecsapott a szembejövő ellenséggel. Az ütközet inkább menetelő hadoszlopok, s nem hadsorok csatája volt, de amennyire ilyen szabálytalan ütközetben lehetett, a rómaiak kerültek fölénybe. Azonban a numida lovasság, amelyről Scipio azt hitte, hogy félrevezette őket, váratlanul, nagy rémületet okozva megrohanta a szárnyakat, s miközben új harcot kezdtek a numidákkal, egy harmadik ellenséges sereg is megjelent: a két pun vezér, akik hátulról támadtak rá a már harcban álló rómaiakra. Ezek, két tűz közé szorulva, azt se tudták, melyik ellenségre támadjanak először, s melyik irányban kísérelhetik meg, összetömörülve, a kitörést. S miközben a fővezér harcol, buzdít, s oda siet, ahol legnagyobb a veszély, jobb oldalát egy lándzsa fúrja át. S a vezért és a köréje tömörült katonákat rohamozó ellenséges ék, látva, hogy Scipio élettelenül lehanyatlik lováról, az örömtől szárnyakat kapva, kiabálva száguld végig a hadsorok közt, tudtul adva, hogy a római vezér elesett. Amikor a hír mindenfelé elterjedt, kétségtelenné vált, hogy az ellenség a győztes, s a rómaiak a legyőzöttek. Ezek a vezér eleste után tüstént menekülni kezdtek a csatasorból; s noha egyébként nem volt nehéz áttörniük a numidák, s a többi, könnyű fegyverzetű segédcsapat között, alig voltak képesek megmenekülni ily nagy számú lovas és a lovassággal gyorsaságban majdnem felérő gyalogság elől. Majdnem többet vágtak le köztük menekülés, mint harc közben, s egyikük se marad életben, ha a nap nem hajol már jócskán alkonyatba, s nem köszönt

be az éj.

35. A pun vezérek semmit sem mulasztottak el, hogy szerencsés helyzetüket kihasználják; a csata után harcosaiknak csak a legszükségesebb pihenőt engedélyezve erőltetett menetben siettek Hasdrubalhoz, Hamilcar fiához, abban a biztos reményben, hogy ha seregeiket egyesítik, be tudják fejezni a háborút. Odaérkezésük után a seregek és vezéreik az imént aratott fényes győzelem örömmámorában lelkes szerencsekívánatokkal üdvözölték egymást; miután egész seregével együtt megsemmisítettek egy ilyen nagy hadvezért, bizton reménykedhettek az újabb győzelemben.
A rómaiakon - noha még nem ért el hozzájuk a megsemmisítő vereség híre - mégis valami komor hallgatás és ki nem mondott sejtelem vett erőt, mint rendszerint, ha fenyegető szerencsétlenség előérzete fogja el a lelkeket. Maga a fővezér nemcsak azt tudta, hogy saját szövetségesei cserbenhagyták, s az ellenséges csapatok száma rendkívül megnőtt, de saját következtetése és mérlegelése alapján is egyre inkább az a gyanú töltötte el, hogy vereséget szenvedtünk, nem pedig a remény, hogy bármi jót is várhat. Mert hogy tudtak volna egyébként Hasdrubal és Mago - ha nem végeztek volna saját háborújukkal - seregükkel itt megjelenni? S hogyan lehetséges, hogy fivére nem állta útjukat, vagy legalábbis nem követte őket, hogy ha már az ellenséges vezérek és seregek találkozását nem is tudta meggátolni, legalább csatlakozzék fivére seregéhez? Ilyen gondoktól gyötörve úgy vélte, pillanatnyilag egy út nyílik a menekülésre: ha olyan messzire vonul vissza, amennyire csak lehet; s valóban egyetlen éjszakán - miközben az ellenség nem vette észre, s éppen ezért egy helyben is maradt - jókora utat tett meg. De reggel, mihelyt felfedezték ellenségük elvonulását, előreküldve a numidákat, a lehető leggyorsabb menetben nyomába eredtek. A numidák a hadmenetet még az éj beállta előtt utolérték, s hol oldalról, hol hátulról rátörve arra kényszerítették, hogy megálljon és biztosítsa magát. Scipio ennek ellenére arra biztatta seregét, hogy - amennyire lehetséges igyekezzenek harc közben is folytatni a menetelést, mielőtt az ellenséges gyalogság utoléri őket.

36. Végül, mikor a hol meginduló, hol megtorpanó sereg jó ideig

alig jutott valamivel előbbre, s már közeledett az éjszaka, Scipio visszahívta embereit a harcból, s összegyűjtve egy dombra vezette őket, amely - különösen egy szétzilált seregnek - nem nyújtott valami
nagy biztonságot, de legalább kiemelkedett a környező terepből. Itt a gyalogság - miután lerakta poggyászát és közrefogta a lovasságot - kezdetben könnyen visszaverte a rohamozó numidák támadásait, de mikor a három hadvezér három rendes sereg egyesített hadmenetével felvonult, nyilvánvaló lett, hogy a helyet erődítés nélkül, pusztán fegyverekkel aligha lesznek képesek megvédeni, a vezér azt kezdte vizsgálni, s azon kezdett töprengeni, hogyan vonhatna sáncot serege köré. De a domb olyan csupasz volt, annyira köves talajú, hogy nem akadt növényzet, amiből sánckarókat vágjanak, s a talaj sem volt alkalmas arra, hogy árkot ássanak, gyeptéglákat készítsenek, vagy akármilyen más sáncmunkát végezzenek, s a domb egyik oldalról se volt annyira meredek és nehezen járható, hogy az ellenség feljutását és rohamát megnehezítse; mindenütt enyhe hajlással ereszkedett alá. Hogy mégis, legalább látszatra, valami sáncfélét emeljenek, a málhás nyergeket rakták ki maguk köré a rájuk erősített málhával együtt, mintha sáncot emelnének, a szokásos magasságra, s ahová az erődítéshez nem jutott nyereg, ott a legkülönfélébb poggyászokat halmozták fel.
A pun sereg megérkezése után igen könnyen felnyomult a dombra, majd az erődítésnek ez a szokatlan módja - mintha valami csodadolgot látnának - először visszahökkentette őket, s ekkor vezéreik mindenhonnan kiáltozni kezdtek, miért állnak meg, miért nem rontják szét ezt a szemfényvesztő alkotmányt, amely még arra sem elég, hogy asszonyokat és gyermekeket feltartson. A poggyászok mögött meghúzódó ellenséget máris foglyuknak tekinthetik. Így korholták őket, megvető hangon, vezéreik. Egyébként nem volt valami könnyű átugrálni vagy eltakarítani az útjukba rakott holmikat, vagy szétdobálni a megrakott, s még poggyásszal is betemetett nyergeket. Miután azonban - vashegyű dorongokkal eltaszigálva az útjukban álló poggyászokat - több helyen is egyszerre utat nyitottak a fegyvereseknek, minden oldalról birtokba vették a tábort. A túlerőben lévők mindenütt kaszabolni kezdték a kisszámú védősereget, a győztesek a megrettenteket. Mégis a katonák nagy része eljutott a szomszédos erdőkbe, P. Scipiónak Ti. Fonteius legatus parancsnokságára bízott táborába.

Egyesek azt állítják, hogy Cn. Scipio a dombon esett el az első ellenséges roham alkalmával, mások szerint néhányadmagával egy, a tábor közelében álló toronyba menekült, s e köré az ellenség tüzet rakott, így foglalta el, felégetve az ajtókat, amelyeket semmi erővel sem volt képes feltörni, s a bent tartózkodókkal együtt a fővezért is megölte.
Cn. Scipio nyolc évvel azután esett el, hogy Hispaniába érkezett, huszonnyolc napra rá, hogy fivére meghalt. Halálát nem kevésbé gyászolták egész Hispaniában, mint Rómában. Viszont polgártársai gyászához még egyéb is hozzájárult: a sereg pusztulása, a provincia elvesztése, s az államot ért csapás; míg Hispania magukat a vezéreket siratta és gyászolta, különösen Cnaeus Scipiót, aki hosszabb ideig volt ott parancsnok, rokonszenvüket is korábban nyerte el, s elsőnek adott példát a római igazságszeretetből és mértéktartásból.

37. Mikor már úgy látszott, hogy seregeink elpusztultak, és Hispaniát elvesztettük, egyetlen ember megmentette a reménytelen helyzetet. A seregben ott szolgált L. Marcius, Septimius fia, római lovag, s e csupa tűz fiatalemberben sokkal több volt a bátorság és belátás, mint helyzetétől, amelybe beleszületett, várni lehetett volna. Képességei magas fokra fejlődtek Cn. Scipio szigorú hadiiskolájában, akinek keze alatt a haditudomány minden titkát kitanulta. Ő a menekülés után összegyűjtött katonákból s néhány odavezényelt helyőrségből nem is megvetendő sereget szervezett, majd egyesült Ti. Fonteiusszal, P. Scipio legatusával. De a római lovagnak annyival nagyobb volt a tekintélye és becsülete a katonák előtt, hogy miután a Hiberus túlsó partján tábort emelve - elhatározták, hogy a sereg választógyűlésén választja meg vezérét, a katonák - egyik a másikat váltva a sáncőrségen és az őrállomásokon, míg valamennyien le nem szavaztak - egyhangúan L. Marciusra ruházták a fővezérséget. Ezután minden időt - s ez nem volt sok - arra fordított, hogy megerősítse a tábort, s élelmiszer készleteket gyűjtsön, katonái pedig valamennyi parancsát buzgón s minden csüggedés nélkül hajtották végre. Egyébként, mikor megjött a hír, hogy Hasdrubal, Gisgo fia, aki azért jön, hogy végezzen a háború utolsó maradványaival, már átkelt a Hiberuson, és itt van a közelben, a katonák látván, hogy vezérük kitűzte a csatára szólító

jelet, emlékezetükbe idézve, hogy még nemrég kik álltak seregük élén, s harcba indulva milyen vezérekbe és csapatokba vethették bizalmukat, mindnyájan egyszerre könnyekben törtek ki, homlokukat kezdték öklözni, egyesek kezüket az ég felé tárva az isteneket vádolták, mások a földre vetették magukat, s ki-ki saját vezére nevét hajtogatta. S nem csillapodott a jajgatás, hiába biztatták a centuriók embereiket, s hiába vigasztalta, majd korholta őket Marcius, hogy miért adják át magukat asszonyok módjára a haszontalan siránkozásnak, miért nem szedik össze inkább bátorságukat, hogy megvédjék magukat és hazájukat, s ne hagyják bosszulatlanul heverni elesett vezéreiket.

Ekkor hirtelen kiáltozás hallatszott, felharsantak a trombiták: az ellenség már majdnem elérte a sáncot. Erre gyászuk egyszeriben dühre változik, fegyvereikért rohannak, haragtól lángolva futnak szét a kapukhoz, s vetik rá magukat a hanyag, rendetlen menetben közeledő ellenségre. A váratlan támadás egyszeriben rémülettel töltötte el a punokat, akik nem értették, honnan került elő egyszerre ennyi ellenség, miután seregüket majdnem megsemmisítették, honnan veszik ezt a bátorságot és önbizalmat azok, akiket legyőztek és megfutamítottak, milyen új fővezér foglalta el a két Scipio helyét, ki parancsolhat a táborban, ki adott jelet az ütközetre? Ennyi váratlan meglepetéstől először mindannyian megzavarodnak s meghökkenve meghátrálnak, majd a hatalmas lendületű rohamtól visszaszorítva, futásnak erednek. S az üldözők a futók között alighanem vagy rettenetes öldöklést rendeznek, vagy kitörés közben, vakmerőségükben kockázatos helyzetbe jutnak, ha Marcius gyorsan nem ad jelet a visszavonulásra, s az elöl haladó hadijelvények elé lépve s néhány embert saját kezével visszatartva, meg nem állítja a nekilendült csatasort.
Ezután visszavezette a táborba még mindig vérre és öldöklésre szomjazó seregét. Az ellenség sáncai elől szétzilált sorokban visszakergetett carthagóiak, miután nem látták maguk mögött üldözőiket, úgy vélték, hogy az ellenséget a félelem állította meg, s ismét fölényes hangulatban, lassú léptekkel vonultak be táborukba. Hasonló nemtörődömséggel látták el a tábori őrszolgálatot is; mert noha közel volt az ellenség, úgy gondolták, hogy csak a néhány nap előtt elpusztított két sereg maradványaival van dolguk. S miután ezért az ellenség félretett minden óvatosságot, Marcius - mindent kikémleltetve - arra, az első pillanatban inkább meggondolatlannak,

mint vakmerőnek tűnő elhatározásra jutott, hogy ő indít támadást az ellenséges tábor ellen. Úgy vélte ugyanis, hogy könnyebb lesz megostromolnia egyetlen tábort - a Hasdrubalét -, mint megvédenie sajátját, akkor, ha a három sereg és vezér már egyesült. Egyszersmind, ha vállalkozása sikerül, megjavítja reménytelen helyzetét, ha pedig visszaverik, akkor is, azzal, hogy legalább ő támadott, elejét veszi annak, hogy megvetéssel illessék.

38. Hogy azonban a meglepetés, az éjszakai felrettenés, s ez a helyzetükhöz egyáltalán nem illő terv ne keltsen riadalmat katonái között, jónak látta, ha buzdító szavakat intéz hozzájuk, ezért gyűlésbe hívta őket, ahol ezeket mondta:

„Katonák! Részben az a ragaszkodás, amellyel vezéreink iránt életükben és halálukban viseltettem, részben a mi jelenlegi helyzetünk elég bizonyság mindnyájatok előtt arra, hogy számomra ez a fővezérség, bármennyire megtiszteltetek is vele, valójában nehéz és gondterhes feladatot jelent. Mert olyan időben, mikor - ha a félelem el nem tompítaná a fájdalmat - én is alig bírnék annyira uralkodni magamon, hogy lelkem fájdalmára valami vigaszt találjak, arra kényszerülök - ami a bánatban a legnehezebb -, hogy egymagam hozzak döntéseket a ti érdeketekben. De miközben azon kell töprengenem, hogyan őrizhetném meg a hazának a két sereg maradványait, még így sem tudok megszabadulni a lelkemet szüntelenül szorongató szomorúságtól. Mert nem hagy el ez a kínzó emlék: a két Scipio nyugtalanít éjjel-nappal, gond és álmatlanság gyötör, s gyakran álmomból riasztanak fel, hogy ne nyugodjam, álljak bosszút ebben az országban nyolc éven át le nem győzött katonáikért - a ti bajtársaitokért - s az államért, s felszólítanak, járjak el az ő szigorú fegyelmük és intézkedéseik szellemében; s ahogy életükben nálam senki se teljesítette hívebben parancsaikat, úgy most, haláluk után is azt tartom a legjobbnak, amit - véleményem szerint - ők egy-egy helyzetben elsősorban cselekedtek volna. Szeretném, katonák, ha ti nem panasszal és könnyekkel adóznátok nekik, mint meghaltaknak - hiszen élnek, élteti őket tetteik dicsősége -, hanem, valahányszor rájuk emlékeztek, úgy induljatok csatába, mintha látnátok, hogy ők buzdítanak, s ők adnak jelet a harcra. S nyilván tegnap sem egyéb, hanem az ő szemetek előtt megjelent alakjuk adott erőt nektek arra az

emlékezetes küzdelemre, amellyel bebizonyítottátok az ellenségnek, hogy a Scipiókkal együtt még nem semmisült meg a római név, s hogy ez a nép, amelynek erejét és hősiességét a cannaei vereség sem tudta megtörni, bizonnyal felül fog kerekedni balsorsa valamennyi csapásán. Nos, miután ti ilyen vakmerőek tudtatok lenni saját magatoktól, szeretném tudni, milyen vakmerőségre lesztek képesek vezéretek felszólítására. Mert tegnap, amikor szétszóródva üldözőbe vettétek a szétvert ellenséget, nem azért adtam parancsot a visszavonulásra, hogy megtörjem harci kedvetek, hanem inkább, hogy nagyobb dicsőségre és megfelelőbb alkalomra őrizzem meg, hogy azután a legjobbkor támadhassatok ti, a felkészültek a mit sem sejtőkre, a fegyveresek a fegyvertelenekre, sőt álomba merültekre. S ezt a reményemet, katonák, hogy ez az alkalom itt van, nem valami oktalan meggondolás, hanem maga a helyzet sugallja. Bizonyára, ha valaki megkérdezné tőletek, hogyan védhettétek meg táborotokat ti, a kisebbségben lévők a túlerővel, a legyőzöttek a győztesekkel szemben, mi egyebet válaszolnátok, hogy éppen ezért, a tőlük való félelem miatt erősítettétek meg minden pontot védőművekkel, s ezért voltatok magatok is elszántak és harcra készek. S valóban, ez is az igazság. Az ellen a csapás ellen vagyunk biztosítva legkevésbé, amit sorsunk nem mutat félelmetesnek, mert ott vagyunk védtelenek és támadhatók, ahol elhanyagoljuk az óvatosságot.

Az ellenség most attól tart a legkevésbé, hogy mi - akiket még az imént ő szorongatott és ostromolt - tervezünk támadást az ő tábora ellen. S nekünk vállalkoznunk kell arra, amiről képtelenség elhinni, hogy vállalkozni merünk rá. S éppen azért fog könnyebben sikerülni, mert nagyon nehéznek látszik. A harmadik őrségváltáskor csendben elvezetlek benneteket. Kikémleltettem, hogy se rendes őrségük, se szabályos őrállásaik nincsenek. Ha felharsan kapujukban csatakiáltásunk, az első rohammal elfoglalhatjuk táborukat. S azután folytathatjuk az álomtól kábultak, a váratlan felfordulástól megrettentek, a fekvőhelyükön fegyvertelenül meglepettek közt az öldöklést, amelyet tegnap parancsomra, bár nem akartátok, félbe kellett szakítanotok. Tudom, vakmerőnek látszik a terv, de szorongatott helyzetben, mikor alig van remény, a legvakmerőbb terv egyben a legbiztosabb is; mert ha a kedvező pillanatban nem ragadjuk meg a gyorsan tovatűnő alkalmat, hiába kívánjuk vissza, ha már egyszer elszalasztottuk.

Csak egyetlen hadsereg van itt a közelünkben, a másik kettő kissé távolabb. Ha mi támadunk, még van valamelyes reményünk, hiszen már össze is mértétek erőtöket az övékével. De ha egy napig is késlekedünk, elterjed tegnapi kitörésünk híre, ezután már nem becsülnek le, s az a veszély fenyeget, hogy valamennyi sereg és vezér egyesül, s akkor három ellenséges vezérrel, három sereggel szemben kell helytállnunk, akikkel szemben Cn. Scipio érintetlen serege sem tudott helytállni. A mi vezéreink is azért jártak szerencsétlenül, mert megosztották csapataikat; mi is úgy végezhetünk az ellenséggel, ha elkülönült és meg van osztva. A háború folytatására más lehetőségünk nincs! Ezért ne várjunk tovább, a következő éjjel itt a kedvező alkalom. Menjetek, az istenek segítségével erősítsétek meg magatokat, hogy serényen, friss erőben, ugyanolyan harci kedvvel törjetek az ellenség táborába, mint amilyennel megvédtétek a magatokét."

A katonák örömmel hallgatták új vezérük új haditervét; minél merészebb volt a terv, annál jobban lelkesedtek érte. A nap hátralevő részét fegyvereik előkészítésével, testük gondozásával töltötték, s az éj nagy részét pihenésre fordították.

39. A negyedik őrségváltáskor indultak el. A legközelebbi táboron túl, mintegy hatezer lépésnyi távolságban, egy mély, erdő borította völgy túlsó oldalán más pun csapatok tanyáztak. Ebben az erdőben, körülbelül középen - egyébként a punokra jellemző ravaszsággal -, egy római gyalogos- s egy lovascsapat rejtőzött el. Miután a közbeeső utat elzárták, a többi csapat a legnagyobb csendben közelítette meg a közelebb tartózkodó ellenséget, s minthogy egyetlen előőrs sem volt a kapuk, sem őrség a sáncok előtt, úgy nyomultak be, a legkisebb ellenállás nélkül, mintha saját táborukban lennének. Ezután megszólaltak a trombiták, felharsant a csatakiáltás. A sereg egy része a még félig alvókat kaszabolja, mások tűzcsóvákat hajigálnak a száraz szalmával fedett kunyhókra, ismét mások a kapukat szállják meg, hogy elzárják a menekülők útját. Az egyszerre tomboló tűz, kiáltozás, az öldöklés annyira megbénítja az ellenséget, hogy semmit sem ért, semmire sem tudja elszánni magát. Fegyvertelenül rohannak a fegyveres csapatok közé. Egyesek a kapukhoz futnak, mások, minthogy az utak el voltak zárva, átugranak a sáncon. S aki kijut, tüstént a másik tábor felé

menekül, de ezeket a rejtekhelyükről előtörő gyalogosok és lovasok mind egy szálig levágják. De még ha meg is menekül valaki ebből a vérontásból, a rómaiak a közelebbi tábor elfoglalása után olyan lendülettel siettek a másikhoz, hogy senki sem vihette el ide - őket megelőzve - a vereség hírét. Itt a rómaiak - mivel ez a tábor még távolabb esett az ellenségtől, s mert hajnal előtt sokan szétszéledtek, hogy takarmányt, fát hozzanak vagy zsákmányt szerezzenek - mindent még nagyobb gondatlanságban és hanyagságban találtak; az őrhelyekhez csak a fegyverek voltak odatámasztva, a katonák fegyvertelenül a földön ültek vagy feküdtek, vagy a kapuk és sáncok előtt kószáltak. Ezzel a teljesen gondtalan és fegyelmezetlen sereggel kezdtek csatát az iménti küzdelemben felkészült, diadalittas rómaiak. Így a kapuknál lehetetlen volt nekik ellenállni, a kapukon belül - minthogy az első csatakiáltásra és harci zajra az egész táborból mindenki összeszaladt - kegyetlen viadal kezdődött, amely sokáig elhúzódik, ha a rómaiak véres pajzsa, tanúsítva a punok előtt, hogy első seregük vereséget szenvedett, nem ejti rémületbe őket. Így azután megrettenve mind futásnak eredtek, azoknak kivételével, akik elestek a vérontásban; amerre utat találtak, szétfutottak, s feladták a tábort. Így a rómaiak L. Marcius vezetésével egyetlen nap és egyetlen éjszaka leforgása alatt az ellenség két táborát foglalták el.

Claudius, aki Acilius évkönyveit görögből latin nyelvre ültette át, úgy tudósít, hogy mintegy harminchétezer ellenséget öltek meg, s ezernyolcszázharmincat ejtettek fogságba, s mérhetetlen zsákmányt ejtettek, közte egy százharminchét font súlyú ezüstpajzsot, amelyen a Barcasnemzetségbeli Hasdrubal képe volt kiverve. Valerius Antias szerint viszont csupán Mago táborát foglalták el, s hétezer ellenséges katonát öltek meg; Hasdruballal, kitörést intézve ellene, egy másik ütközetben csaptak össze, ahol tízezer embert vágtak le, s négyezer-háromszázharmincat ejtettek fogságba. Piso azt írja, hogy Mago, miközben csapatainkat rendetlen menetben követve, csapdába esett, ötezer embert vesztett. De mindnyájan magasztalva említik a római vezér, Marcius nevét. S valóságos dicsőségét még csodákkal is tetézik, mondván, miközben szónokolt, fején, anélkül hogy észrevette volna, a körülötte álló katonák nagy rémületére lángok lobbantak fel. A punokon aratott győzelmének emlékére a Capitolium leégéséig ott állt a szentélyben a Hasdrubal képmásával ellátott pajzs, amelyet Marcius pajzsának neveztek.

Ezután Hispaniában jó ideig nyugalom uralkodott, mert a kölcsönösen elszenvedett nagy vereségek után mindkét fél óvakodott attól, hogy mindent egyszerre kockára tegyen.

40. Míg Hispaniában így zajlottak az események, Marcellus Syracusae elfoglalása után, miközben Siciliában minden egyebet olyan igazságérzettel és becsülettel hozott rendbe, hogy ezzel nemcsak saját dicsőségét, de a római nép tekintélyét is növelte, a város díszeit, a Syracusaeban oly bőven található szobrokat, festményeket Rómába szállíttatta; mindez természetesen az ellenségtől a háború jogán elvett jogos hadizsákmány volt. Egyébként ekkor kezdtünk rajongani a görög művészet alkotásaiért, s ekkor kezdődött az a szabadosság, hogy szent és nem szent tárgyakat különbség nélkül elzsákmányolunk, aminek később a római istenek is kárát látták, elsősorban az a szentély, amelyet Marcellus olyan pazarul feldíszített. Mert a szentélyeket, amelyeket a Porta Capena mellett Marcellus szentelt fel, az idegenek is megtekintették efféle elragadó ékességeik miatt, de ezekből mára alig maradt meg valami.
Követségek érkeztek hozzá Sicilia majd mindegyik városából, s ahogy ügyük, úgy annak elintézése is különböző volt. Azokat, akik Syracusae elfoglalása előtt nem pártoltak el, vagy visszatértek a római szövetséghez, hű szövetségesnek tekintették és megbecsülték; azoknak, akik Syracusae elfoglalása után félelemből adták meg magukat, el kellett fogadniuk, mint legyőzötteknek, a győztes feltételeit.
De a rómaiaknak még Agrigentum környékén a háború nem csekély maradványaival kellett számolniuk: ott tartózkodott Epicydes és Hanno, a lezajlott háború még megmaradt hadvezérei, s egy harmadik, új vezér is, akit Hannibal küldött Hippocrates helyére; ez a libyphoeniciai hippacra törzsből származott, s honfitársai Muttinesnek hívták. Igen vállalkozó szellemű férfiú volt, aki Hannibal parancsnoksága alatt a haditudomány minden fogását kitanulta. Epicydes és Hanno átadták neki a numida segédcsapatokat, s ezekkel oly módon portyázta végig az ellenséges

területeket, s a szövetségeseknek, meg akarván tartani őket, annyira mindig a legjobbkor sietett segítségére, hogy híre-neve rövid idő alatt egész Siciliát betöltötte, s a carthagóiak ügyét pártolóknak nem volt nála nagyobb reménysége. Így az eddig Agrigentum falai közé beszorított pun és syracusaei vezér - nem ugyan Muttines biztatására, de benne bízva - kimerészkedett a falak mögül, és a Himera folyó mellett ütött tábort. Marcellus, mikor erről értesült, tüstént megindult csapataival, s tőlük mintegy négyezer lépésnyi távolságban megállapodva várta, mit kezdeményez vagy mit tervez az ellenség. Muttines azonban nem hagyott neki sem időt, sem alkalmat a várakozásra és fontolgatásra, hanem átkelt a folyón, s nagy rémületet és zűrzavart keltve, megrohanta az ellenséges őrállásokat, s másnap szinte szabályos ütközetben sáncai mögé szorította vissza az ellenséget. De innen visszatérésre kényszerült, mert táborában fellázadtak a numidák, akik közül mintegy háromszázan Heraclea Minoába távoztak. Ő - mint mondják - utánuk ment, hogy lecsillapítsa és visszahívja őket, igen nyomatékosan intve a vezéreket, hogy távollétében ne kezdjenek ütközetet az ellenséggel. De két vezértársa ezt rossznéven vette tőle, különösen Hanno, akit már eddig is sértett Muttines dicsősége: „Egy Muttines, egy korcs africai félvér korlátozza cselekvésében őt, a carthagói nép hadvezérét, akit a senatus és a nép küldött!" - Ezért rávette a tétovázó Epicydest, hogy keljenek át a folyón, és sorakozzanak fel az ütközetre. Mert ha megvárják Muttinest, s a csata kedvezően végződik, bizonyára övé lesz a dicsőség.

41. Marcellus méltatlannak tartotta, hogy ő, aki Nola alól visszaverte a cannaei győzelem miatt elbizakodott Hannibalt, meghátráljon az ellenség elől, amelyet szárazon és vízen már legyőzött; parancsot adott hát, hogy katonái sietve ragadjanak fegyvert, s vonuljanak ki csatára. Miközben serege csatasorba állt, teljes vágtában tíz numida lovas érkezett hozzá, s bejelentették, hogy honfitársaikkal együtt nem vesznek részt az ütközetben, egyrészt mert megzava rta őket a lázadás, amiért háromszázan közülük Heracleába távoztak, másrészt, mert látták, hogy vezérüket dicsőségére féltékeny vezértársai a csata napján küldték el. S ez, az egyébként megbízhatatlan nép ezt az ígéretét meg is tartotta. Így nemcsak a rómaiak önbizalma nőtt meg - mert a hír azonnal

végigfutott a sorokon, hogy az ellenséget cserbenhagyta lovassága, amelytől legjobban tartottak -, de az ellenség is megrémült, mert azonkívül, hogy fő erejének támogatására nem számíthatott, még attól is félnie kellett, hogy saját lovassága fogja megtámadni. Így az összecsapás nem járt nagy küzdelemmel; az első csatakiáltás és roham eldöntötte az ütközet sorsát. A numidák harc közben tétlenül várakoztak a szárnyakon, majd látva, hogy seregük hátat fordít, csak egy ideig tartottak velük a menekülésben, s észrevevén, hogy azok a teljes zűrzavarban mind Agrigentum felé tartanak, ők, félve az ostromtól, szétszéledtek a környező városokba. Sok ezer ember esett el, hatezer került fogságba, velük együtt nyolc elefánt is. Ez volt Siciliában Marcellus utolsó csatája, s a győzelem után visszatért Syracusaeba.

Az esztendő már majdnem végére járt, azért a senatus Rómában úgy döntött: P. Cornelius praetor írjon a consuloknak Capuába, hogy míg Hannibal távol van, s Capuánál nem fenyeget döntő összecsapás, egyikük, ha jónak látják, jöjjön Rómába megválasztani a főtisztviselőket. A consulok, megkapva a levelet, megegyeztek, hogy Claudius tartsa meg a választógyűlést, Fulvius pedig maradjon Capuánál. Claudius vezetésével consullá választották Cn. Fulvius Centimanust, és P. Sulpicius Galbát - Servius fiát -, aki eddig még semmiféle curulisi tisztséget nem viselt. Ezután a következőket választották meg praetornak: L. Cornelius Lentulust, M. Cornelius Cethegust, C. Sulpiciust, C. Calpurnius Pisót. Pisóra bízták a városi igazságszolgáltatást, Sulpiciusra Siciliát, Cethegusra Apuliát, Lentulusra Sardiniát. A consulok vezéri megbízatását egy évvel meghosszabbították.

TARTALMI ÖSSZEFOGLALÁS

Livius művének XI-XX. könyve elveszett, így ez a kötet az előzőt lezáró X. könyv után a XXI. könyv fordításával folytatódik. Az olvasó tájékoztatására itt közöljük - a fennmaradt összefoglalások alapján - az elveszett könyvek rövid tartalmát, majd tartalmi összefoglalást adunk, a fejezetszámokat is feltüntetve, az itt közölt XXI-XXV. könyvekben foglaltakról is.

XI. KÖNYV (i. e. 292-287). - Fabius Gurges consul csatát veszt a samnisok ellen, ezért a senatus el akarja tőle venni a hadsereget. Apja, Fabius Maximus, kérve, hogy ne szégyenítsék meg fiát ennyire, főként azzal az ígéretével nyeri meg a senatust, hogy hajlandó elmenni fia mellé legatusnak, s ezt meg is teszi. Tanácsai és közreműködése segítségével a consul legyőzi a samnisokat, s diadalmenetet tarthat, majd C. Pontius samnis fővezért, akit ott vezettek a diadalmenetben, bárddal kivégezteti. - A polgárságot pusztító járvány miatt követeket küldenek Epidaurusba, hogy hozzák el Rómába Aesculapius szobrát. Ezek egy kígyót hoznak, amelyet hajójukon találtak, s amely általános hit szerint magát az istent személyesíti meg, s ott, ahol a kígyó elhagyja a hajót, a Tiberis szigetén szentélyt építenek Aesculapiusnak. Elítélik L. Postumius volt consult, mert mikor hadsereget vezetett, katonáival mezei munkát végeztetett saját birtokán. - A békéért folyamodó samnisokkal negyedízben újítják meg a békeszerződést. - Curius Dentatus consul, miután leverte a samnisokat, s legyőzte és megadásra kényszerítette a háborút újra kezdő sabinokat, hivatali ideje alatt kétszer is diadalmenetet tart. - Coloniákat alapítanak Castrumban, Senában és Hadriában. - Ekkor először választanak triumvireket a főbenjáró büntetések végrehajtására. - Vagyonbecslést tartanak, 272 000 polgárt vesznek számba. - A nép az eladósodása miatt kitört hosszú és súlyos viszálykodás után végül kivonul a Ianiculusra, ahonnan Q. Hortensius dictator hozza vissza, aki hivatali ideje alatt hal meg. - Szerencsés harcok a volsiniibeliekkel; segítséget nyújtanak a thuriibelieknek a lucaniabeliek ellen.

XII. KÖNYV (i. e. 286-280). - A gallus senók, mikor a római követek meggyilkolása miatt háborút indítanak ellenük, megölik L. Caecilius praetort, legióival együtt. - A tarentumiak zsákmányul ejtenek egy római hajórajt, parancsnokát megölik, bántalmazzák a követeket, akiket a senatus küldött hozzájuk, hogy panaszt tegyenek a jogsértésért; ezért megüzenik nekik a háborút. - A samnisok elpártolnak. Ellenük, valamint a lucaniabeliek, bruttiusok és etruszkok ellen több vezér vív sikeres ütközeteket. - Pyrrhus, Epirus királya átkel Italiába, hogy segítséget nyújtson a tarentumiaknak. - A Regiumba helyőrségül kiküldött, Decius Vibellius parancsnoksága alatt álló campaniai legio a város lakóit legyilkolva, megszállja Regiumot.

XIII. KÖNYV (i. e. 279). - Valerius Laevinus consul szerencsétlen csatát vív Pyrrhusszal, főképpen azért, mert emberei megrémülnek a sosem látott elefántoktól. Mikor Pyrrhus a csata után megszemléli az elesett rómaiakat, látja, hogy mind arccal az ellenség felé fordulva fekszenek. Ezután pusztítva egészen Róma alá nyomul. A senatus C. Fabriciust küldi el hozzá, hogy tárgyaljon a foglyok kiváltásáról. Őt a király hasztalanul próbálja rávenni, hogy legyen hűtlen hazájához; majd váltságdíj nélkül hazaengedi a foglyokat. Cineas, Pyrrhusnak a senatushoz küldött követe azt kéri, engedjék be a királyt a Városba, hogy a békekötésről tárgyaljon. Mikor úgy döntenek, hogy a kérdést a senatus teljes ülése elé terjesztik, Ap. Claudius, aki, mivel megvakult, már régen nem vesz részt a nyilvános tanácskozásokon, meg jelenik a Curiában, s érvelésével eléri, hogy Pyrrhus kérését elutasítják. - Cn. Domitius - az első plebeius censor - megtartja a vagyonbecslést, 287 222 polgárt vesznek számba. - A Pyrrhus ellen vívott újabb csata döntetlen eredménnyel végződik. - A carthagóiakkal negyedízben újítják meg a szövetséget. - C. Fabricius consul azt a Pyrrhustól érkezett szökevényt, aki felajánlja, hogy megmérgezi a királyt, visszaküldi, feltárva neki a dolgot, Pyrrhushoz. Szerencsés hadi vállalkozások a lucaniabeliek, bruttiusok, samnisok és etruszkok ellen.

XIV. KÖNYV (i. e. 278-272). - Pyrrhus átkel Siciliába. - Egyéb csodajeleken kívül villámütés dönti le a capitoliumi Iuppiter-szobrot, amelynek fejét a haruspexek megtalálják. - Curius Dentatus sorozást tartva elsőnek vezeti be azt a szokást, hogy annak a vagyonát, aki a felszólításra nem jelentkezik, elkoboztatja; majd legyőzi a Siciliából Italiába visszatért Pyrrhust, s kiűzi őt Italiából. - Fabricius censor kizárja a senatusból P. Cornelius Rufinus volt consult, mert tíz font vert ezüst volt a birtokában. - A censorok megtartják a vagyonbecslést; 271 234 polgárt vesznek számba. - Szövetséget kötnek Ptolemaeus egyiptomi királlyal. - A Sextilia nevű Vesta-szüzet paráznaság miatt elítélik és élve eltemetik. - Coloniákat alapítanak Posidoniában és Cosában. - A carthagóiak hajóhadukkal Tarentum segítségére jönnek, s ezzel megsértik a szerződést. - Szerencsés hadi vállalkozások a lucaniabeliek, bruttiusok és samnisok ellen. - Pyrrhus király halála.

XV. KÖNYV (i. e. 271-265). - A legyőzött tarentumiak megkapják a békét és a szabadságot. A campaniai legiót, amely elfoglalta Regiumot, ostrom alá veszik, s miután megadta magát, kivégzik. - Kiszolgáltatják az apolloniabelieknek azokat az ifjakat, akik bántalmazták az apolloniabelieknek a senatushoz küldött követeit. - A legyőzött picenumiak megkapják a békét. - Coloniákat alapítanak Ariminumban, Picenumban s a samniumi Beneventumban. - A rómaiak ekkor kezdenek először ezüstpénzt használni. - A legyőzött umberek és sallentinusok megadják magukat. - A quaestorok számát megkettőzik és nyolcra emelik.

XVI. KÖNYV (i. e. 264-261). - A carthagóiak eredete és városuk keletkezése. - A senatus a javaslatot pártolók és ellenzők heves vitája után úgy dönt, hogy ellenük és Hiero, a syracusaei király ellen segítséget nyújt a mamertinusoknak. A római seregek, amelyek most kelnek át először a tengeren, több sikeres csatát vívnak Hiero ellen, majd kérésére békét kötnek vele. A censorok megtartják a vagyonbecslést; 282 234 polgárt vesznek számba. - D. Iunius Brutus - elhunyt apja emlékére - elsőnek rendez gladiatori játékokat. - Coloniát alapítanak Aeserniában. - Sikeres hadi vállalkozások a punok és a volsiniibeliek ellen.

XVII. KÖNYV (i. e. 260-257). - Cn. Cornelius consult a punok hajóhadukkal bekerítik, s azzal az ürüggyel, hogy tárgyalni akarnak vele, magukhoz csalva fogságba ejtik. - C. Duillius consul eredményes csatát vív egy pun hajórajjal, s valamennyi római vezér közül ő tart először tengeren aratott győzelméért diadalmenetet. S ezért egész életére megkapja azt a kitüntetést is, hogy mikor a lakomáról hazatér, fuvolás kísérje, s fáklyát vigyenek előtte. - L. Cornelius consul szerencsével harcol Sardiniában és Corsicában a sardusok és corsusok, s a pun vezér, Hanno ellen. - Atilius Calatinus consult, mikor seregét vigyázatlanul egy, a punoktól körülzárt helyre vezeti, bátorságával és tettrekészségével M. Calpurnius katonai tribunus szabadítja ki, aki háromszáz katonájával kitörve, magára vonja az ellenséget. - Hannibal pun vezért, miután a vezetése alatt álló hajóhad veszteséget szenvedett, saját katonái keresztre feszítik. - Atilius Regulus consul, miután a punokat tengeri csatában legyőzte, átkel Africába. XVIII. KÖNYV (i. e. 256-250). - Atilius Regulus Africában, sok katonája elvesztése árán, megöl egy hatalmas nagyságú kígyót. Mikor több sikeres csatája után a senatus - mivel ilyen jól hadakozik - nem küld helyére senkit, a senatushoz küldött levelében az okok között, amiért maga helyett más kiküldését kéri, panaszkodva még azt is megemlíti, hogy kis földecskéjét otthagyták a bérlők. Regulust - mintha a végzet az ő személyében akart volna kiemelkedő példát mutatni a jó- és balsors végleteire - a carthagóiaktól segítségül hívott lacedaemoni vezér, Xantippus csatában legyőzi és elfogja. - Ezután a római vezérek minden, szárazon és vízen elért sikerét megsemmisítik a hajóhadat érő szerencsétlenségek. - T. Coruncianus személyében először választanak plebeiust pontifex maximusnak. - P. Sempronius Sophus és M. Valerius Maximus felülvizsgálják a senatorok névsorát, s közülük tizenhatot kizárnak a senatusból. Megtartják a vagyonbecslést, 297 797 polgárt vesznek számba. - Regulus, akit a carthagóiak elküldenek a senatushoz, hogy tárgyaljon a békéről, vagy - ha ezt nem tudná kieszközölni - a foglyok kicseréléséről, s akit esküvel köteleznek, hogy ha nem egyeznek bele a foglyok kicserélésébe, visszatér Carthagóba, azt javasolja a senatusnak, hogy utasítsa vissza mindkét ajánlatot, majd - megtartva adott szavát - visszamegy Carthagóba, ahol halálra ítélik és kivégzik.

XIX. KÖNYV (i. e. 249-241). - Caecilius Metellus a punok ellen vívott szerencsés csatái után ragyogó diadalmenetet tart, ahol tizenhárom ellenséges vezért és százhúsz elefántot vezetnek előtte. - Claudius Pulcher consul, aki a jósjelek ellenére harcba indul, s vízbe dobatja a szent csirkéket, mert nem akarnak enni, a carthagóiaktól hajóscsatában vereséget szenved; s mikor a senatus visszahívja, s elrendeli, hogy nevezzen ki dictatort, az egészen alacsony származású Claudius Gliciát nevezi ki, akit lemondásra kényszerítenek, miután előbb bíborszegélyes togában már végignézte a Játékokat. - A. Atilius Calatinus az első dictator, aki seregét Italia határán kívül vezeti. - A punokkal létrejön a fogolycsere. - Coloniákat alapítanak Fregenaeban s a sallentinusok földjén, Brundisiumban. - A censorok megtartják a vagyonbecslést; 241 212 polgárt vesznek számba. - Claudiát - annak a P. Claudiusnak a húgát, aki a jósjelek semmibevétele miatt vesztett csatát - azért, mert mikor a Játékokról hazatérőben a tolongásban feltartóztatták, így kiáltott fel: „Bárcsak élne, s bárcsak újra hajóhadat vezetne a fivérem!" pénzbüntetésre ítélik. - Ekkor választanak először két praetort. - Caecilius Metellus pontifex maximus visszatartja a Városban A. Postumius consult, mikor az háborúba akar indulni, mert a consul egyszersmind Mars flamenje is, s nem engedi meg neki, hogy abbahagyja szent szolgálata gyakorlását. - Több hadvezér sikerrel csatázik a punokkal, végül C. Lutatius consul az Aegati-szigeteknél döntő győzelmet arat a pun hajóhad felett. - A carthagóiak békét kérnek, és meg is kapják. Vesta szentélye kigyullad, a lángok közül Caecilius Metellus pontifex maximus menti ki a szentségeket. - Két új tribust szerveznek az eddigiek mellé, a Velina és a Quirina tribusokat.

XX. KÖNYV (i. e. 240-220). - A faliscusok fellázadnak; hat nap alatt leverik és megadásra kényszerítik őket. - Spoletumban coloniát alapítanak. - Első ízben indul hadsereg a ligurok ellen. - Leverik a fellázadt sardusokat és corsusokat. - A Tuccia nevű Vesta-szüzet paráznaság miatt elítélik. - Háború indul az illyrek ellen a hozzájuk küldött egyik követ megölése miatt; megverik és megadásra kényszerítik őket. - A praetorok számát megkettőzik, és négyre

emelik. - Megsemmisítik az Alpokon túlról Italiába betörő gallusokat. Ebben a háborúban, mint mondják, a római állam s a latin szövetségesek 80 000 (?) harcosa vett részt. - A római seregek, amelyek ekkor lépik át először a Padust, a gallus insubereket több csatában legyőzik, és megadásra kényszerítik. M. Claudius Marcellus consul megöli a gallus insuberek vezérét, Virdomarust, és gazdag zsákmányt ejt. - Leigázzák az istriabelieket; leverik s megadásra kényszerítik a fellázadt illyreket. A censorok három ízben tartanak vagyonbecslést, az első alkalmával 270 713 polgárt vesznek számba. - A szabadosok gyermekeit az Esquilia, Palatina, Suburana és Collina tribusokba sorolják. - C. Flaminius censor megépíti a Via Flaminiát és a Circus Flaminiust. - Coloniákat alapítanak a gallusoktól elfoglalt területen, Placentiában és Cremonában.

XXI. KÖNYV (i. e. 219-218). - Bevezetés. A második pun háború előzményei. Hamilcar és Hasdrubal hódításai Hispaniában (1-2). - Hannibal lesz Hasdrubal utódja. Hannibal jellemzése. Hannibal hadjáratai Hispaniában; előkészületek Saguntum ostromára (3-6). Saguntum ostroma. Római követség megy Hispaniába és Carthagóba, Hanno figyelmeztető beszéde, Saguntum elfoglalása (7-15). Római előkészületek a háborúra. Hadat üzennek Carthagónak (16-18). Római követség Hispaniában és Galliában. Hannibal előkészületei; átkel a Pyrenaeusokon (19-24). Az észak-italiai boiusok és insuberek fellázadnak Róma ellen (25). P. Cornelius seregével Massiliába vonul. Hannibal átkel a Rhenuson, lovascsatát vív a rómaiakkal, s elér Druentiáig (26-31). P. Cornelius seregét Cn. Scipióra bízva, visszatér Italiába. Hannibal átkel az Alpokon. Scipio és Hannibal beszéde. Hannibal Ticinusnál legyőzi a római sereget (32-48). Tengeri és szárazföldi harcok Siciliában (49-51). Hannibal győz Trebiánál; a téli hidegben megpróbál átkelni az Appennineken (52-59). Cn. Scipio sikeresen hadakozik Hispaniában (60-61). Csodajelek Rómában. Flaminius consul a senatus tiltakozása és a kedvezőtlen jóslatok ellenére elindul a Városból (62-63).

XXII. KÖNYV (i. e. 217-216). - Csodajelek Rómában. Hannibal átkel

az Appennineken, s a Trasumennus-tónál legyőzi Flaminiust (1-7). Centenius vereséget szenved. Q. Fabius Maximust dictatorrá választják. Hannibal Dél-Italiába vonul (8-9). Engesztelő szertartások Rómában. Fabius halogató hadviselése. Hannibal Calliculánál kitör az ellenség gyűrűjéből (10-18). Harcok Hispaniában. A római hajóhad sikeres vállalkozása a Hiberus torkolatában. Mandonius és Indebilis lázadása. P. Cornelius Scipio Hispaniába érkezik (19-22). Fabius folytatja halogató hadviselését. Vitája a vele egyenlő rangra emelt Minucius lovassági főparancsnokkal. Fabius megmenti a meggondolatlanul csatát kezdő Minucius seregét (2330). A római hajóhad sikertelen támadása Africa partjai ellen. Italiában a consulok folytatják a háborút (31-32). Választási küzdelmek Rómában. A seregek és provinciák elosztása (33-36). Hiero király gazdag adománya. A két consul vitája a hadvezetés módszereiről (37-40). A cannaei csata. Aemilius consul halála (41-49). A csata után a megmaradt római sereg egy része kitör a táborból, a másik megadja magát. Hannibal nem akar azonnal Róma ellen indulni. A római sereg maradékai Venusiában és Canusiumban gyülekeznek. A fiatal Scipio meghiúsítja az Italiát elhagyni szándékozók összeesküvését (50-54). A vereség hatása Rómában. M. Iunius Perát dictatorrá választják (55-57). Manlius Torquatus beszédének hatására úgy döntenek, hogy nem váltják ki a fogságba esett rómaiakat. Több nép elpártol Rómától. Köszönetet nyilvánítanak Terentius consulnak kitartásáért (58-61).

XXIII. KÖNYV (i. e. 215). - Hannibal beveszi Compsát, megtámadja Neapolist. Capua városa a punokhoz pártol (1-10). Visszaérkezik a Delphoiba küldött római követség. Hannibal küldötte beszámol a győzelmekről Carthagóban: Hanno figyelmeztető beszéde (11-13). Hannibal nem tudja bevenni Nolát és Neapolist; elfoglalja Nuceriát. A Nola alatt vívott csatában a rómaiak először nem szenvednek vereséget. Hannibal elfoglalja Acerrát, megkezdi Casilinum ostromát (14-18). A pun sereg a téli táborban, Capuában elpuhul. A punok beveszik Casilinumot. Róma nem tud segítséget nyújtani Peteliának (19-20). Rómában M. Fabius Buteo dictator kiegészíti a senatust. Megválasztják az új tisztségviselőket. A consullá választott L. Postumius Észak-Italiában a gallusok csapdájába kerül, és seregével elpusztul. Rómában elosztják a seregeket és provinciákat

(21-25). Hispaniában Hasdrubal legyőzi a tartesiusokat, s Italiába akar vonulni, ezt a két Scipio megakadályozza (26-29). A punok elfoglalják Peteliát, Consentiát, Locrit. Rómában Postumius helyére M. Claudius Marcellust, majd - mivel a jósjelek kedvezőtlenek - Q. Fabius Maximust választják meg consulnak (3032). Hannibal szövetséget köt V. Philippus, macedon királlyal (33). Nyugtalanság Sardiniában. Sempronius rajtaüt Hamaenál a campaniabeliek táborán. Hannibal eredménytelenül veszi ostromzár alá Cumaet. Ti. Sempronius Longus Lucaniában legyőzi a punokat (34-37). A rómaiak elfogják Philippus követeit, s megteszik ellene a háborús előkészületeket (38). Harcok Capua környékén. A rómaiak Sardiniában megverik a pun-sardus sereget, s elfoglalják Cornust (39-41). A capuabeliek segítséget kérnek Hannibaltól. Római győzelemmel végződő harcok Nola birtokáért. Harcok Capua körül. A campaniai Cerrinus Vibellius és a római Claudius Asellus párviadala (42-47). Római bérlőtársaságok vállalják a hispaniai sereg ellátását. Sikeres harcok Hispaniában (48-49).

XXIV. KÖNYV (i. e. 214-213). - A punok és bruttiusok támadásai Regium, Locri és Croton városok ellen (1-3). Meghal II. Hiero, Syracusae királya. Utódját, Hieronymust, aki szövetséget köt a carthagóiakkal, Leontiniban meggyilkolják (4-7). Q. Fabiust választják meg consulnak. A provinciák és seregek elosztása. Csodajelek és engesztelő áldozatok (8-11). Hannibal Campaniába vonul. A rómaiak megvédik Nolát. Gracchus rabszolgákból álló seregével győzelmet arat Beneventumnál (12-16). Marcellus Nolánál megveri Hannibalt. A censorok szigorú büntetéseket rónak ki. Magánemberek sietnek az anyagilag kimerült állam segítségére (17-18). A rómaiak visszafoglalják Casilinumot. Hannibal nem tudja elfoglalni Tarentumot (19-20). Syracusaeban visszaállítják a köztársaságot. Epicydest és Hippocratest - Hannibal embereit - választják meg praetornak. Tárgyalnak a rómaiakkal (21-28). Hippocrates és Epicydes Syracusaet a carthagóiak oldalára állítja. A rómaiak megkezdik Syracusae ostromát (29-34). Harcok a punokkal Siciliában. A római helyőrség legyilkolja Henna lakóit. Sikeres harcok Philippus ellen Görögországban (35-40). Sikeres harcok Hispaniában (41-42). Q. Fabius - Fabius fia - és Ti. Sempronius Gracchus lesznek az új consulok. Harcok Apuliában és Lucaniában.

A rómaiak visszafoglalják Arpit (43-47). A két Scipio Hispaniában szövetségre lép Syphaxszal, a numidák királyával. Syphaxot legyőzi az ekkor még a carthagóiakkal szövetséges Massinissa (48-49).

XXV. KÖNYV (i. e. 212). - Harcok Dél-Italiában. Consentia és Taurianum visszapártol a rómaiakhoz. A senatus fellép az idegen vallási szertartások ellen. Q. Fulvius Flaccus és Ap. Claudius Pulcher lesznek az új consulok (1-2). A csaló állami bérlő, a pyrgibeli Postumius pere (3-4). P. Licinius Crassus lesz az új pontifex maximus. A sorozással kapcsolatos intézkedések. A Cannaenál megmaradt s büntetésül Siciliába rendelt katonák azt kérik a senatustól, hogy ne tekintsék őket vétkeseknek (5-7). A tarentumiak átpártolnak Hannibalhoz (8-11). Marcius jósnak a háborúra vonatkozó jövendölései (12). A rómaiak elfoglalják Beneventumnál Hanno táborát. A punok hatalmukba kerítik Metapontum és Thurii városokat (13-15). Ti. Sempronius Gracchust a punok tőrbe csalják és megölik (16-18). Centenius és Cn. Fulvius Flaccus vereséget szenved. Capua ostroma (19-22). M. Claudius Marcellus elfoglalja Syracusaet. Archimedes halála (23-31). Hispaniában elesik Publius és Cnaeus Scipio, a reménytelen hadihelyzetet L. Marcius római lovag menti meg (32-39). Végső csatározások a carthagóiak ellen Siciliában Agrigentumnál. Cn. Fulvius Centumanus és P. Sulpicius Galba lesznek az új consulok (40-41).

NÉVMUTATÓ

Acerrae - város Campaniában, a mai Nápoly mellett.

Achaia - a görögországi Peloponnesos északi partvidéke.

Achradina - Syracusae keleti, a tengerparton fekvő városrésze, északra az Insulától.

Acilius, Caius - római történetíró (i. e. II. sz.), görög nyelven megírta Róma történetét a harmadik pun háborúig.

*aedilis - f*őtisztviselő, felügyelt a közbiztonságra, a gabonaellátásra, később a középületekre, templomokra, a Város nyilvános helyeire. Eredetileg plebeius tisztség volt (aedilis plebis), később választottak két aedilist a patríciusok közül is (aedilis curulis).

Aegati-szigetek - szigetek Sicilia nyugati partjai mellett.

*Aequimaelium - ü*res terület a Capitoliumtól délkeletre, a hagyomány szerint itt állt az áruló Sp. Maelius lerombolt háza. (Liv. IV. 16.)

Aetolia - tartomány Görögország középső részén.

Agrigentum - város Sicilia déli partján.

Alba - város és hegy mintegy 20 km-re délkeletre Rómától.

Algidus - hegység Latiumban.

Allia - a Tiberis mellékfolyója Róma közelében. Itt győzték le a Róma felé nyomuló gallusok i. e. 387-ben a római sereget, amelynek nagy része Veiibe menekült. (Liv. V. 37-38.)

Allifae - város Samniumban.

allobroxok - Gallia délkeleti részén lakó harcias gallus törzs.

Amiternum - város Sabinumban.

amphora - űrmérték (26½ l.).

Anagnia - a hernicusok városa Latiumban.

Antium - város Latiumban.

Apollonia - tengerparti város Görögország északi részén az Aous folyó mellett.

Ardanea - valószínűleg az Apuliában fekvő Herdonea.

Ardea - a rutulusok fővárosa az italiai Latiumban. Itt (XXI. 7.) az italiai rutulus törzs említésével az író még jobban aláhúzza a Róma és Saguntum között fennálló kapcsolatot.

Ariminus - kikötőváros Italia keleti partvidékén, a mai Rimini.

Aricia - helység Latiumban.

Arnus - Etruria főfolyója, a mai Arno.

Arretium - város Etruriában, az Arnus völgyében; a mai Arezzo.

as - *rég*i római súlymérték (272 g) s az érc értékének megfelelő értékű rézpénz, a legkisebb római pénzegység.

Ascua - város Hispania déli részén.

Atanagrum - város Hispania északi részén, az ilergesek fővárosa.

atellanusok - a campaniai Atella város lakói.

Aufidus - Apulia főfolyója; a mai Ofanto.

augur - jóspap (eredetileg: madárjós), az igen tekintélyes, plebeiusokból és patriciusokból álló, kezdetben 9, majd később 15 tagú jóspapi testület tagja.

ausetanusok - néptörzs Hispania északkeleti részén, a mai Cataloniában.

Aventinus - Róma hét halmának egyike.

Avernus - tó Dél-Italiában Cumae mellett, a hozzá fűződő mondák szerint ide képzelték el az alvilág bejáratát.

balearok - a Hispania keleti partja mellett fekvő Baleari-szigetek lakói.

bargusiusok - Hispania keleti részén, a Hiberus folyó és a Pyrenaeusok között lakó nép.

Beneventum - város Samniumban.

*boiusok - az egyi*k legnagyobb kelta törzs, a Po mellett telepedtek le, majd egy részük keletre vándorolt a Duna mellé.

Bovianum - város Samniumban, a Pentri törzs fővárosa; a mai Bojano.

B*rixa* - város Észak-Italiában; a mai Brescia.

Brundisium - város Dél-Italiában; a mai Brindisi.

bruttiusok - az Italia legdélibb részén fekvő Bruttium lakói.

Caere - melegforrásairól nevezetes város Etruriában; a mai Cervetro.

Calabria - félsziget Italia délkeleti részén.

calatinusok - a Campaniában fekvő Calatia város lakói.

Calendae - a hónap első napja.

Callicula - hegy a Via Latina mellett, Cales közelében.

Callifae - város Samniumban.

Calor - a Volturnus mellékfolyója Beneventum mellett.

Calpurnius Flamma - i. e. 258-ban Siciliában Camarinanál 300 emberével kitörve feláldozta magát, s így megmentette a körülzárt római sereget.

Cannae - város Apuliában; itt győzte le Hannibal i. e. 216-ban a római sereget.

Canusium - város Apuliában.

carpetanusok - nagy hispaniai néptörzs az Anas és Tagus folyók vidékén, fővárosuk Toletum, a mai Toledo.

Casilinum - város Campaniában a Volturnus folyó mellett, Capua közelében.

Castrum Album - város Hispania keleti részén, valószínűleg a mai Alicante.

Castulo - város Hispania déli részében.

Caudium - város és hegyszoros Samniumban.

celtiberek Hispaniában a Hiberustól délre fekvő Celtiberia lakói.

cenomanusok - Észak-Italiában, Brixa és Verona környékén élő gallus törzs, amely - mivel állandóan viszálykodott a szomszéd gallus törzsekkel - a háborúban a rómaiak oldalára állt.

censor - rangban közvetlenül a consul után következő főtisztviselő; két censor volt, akik ötévenként megállapították a polgárok vagyoni helyzetét (vagyonbecslés: census) s ennek alapján vagyoni osztályokba (classis) sorolták őket. Ellenőrizték az erkölcsöket, összeállították a senatorok névjegyzékét, később ők ügyeltek fel a középületekre, s ők intézték az állami javak értékesítését, a szolgáltatások bérbeadását. - Ha az egyik censor meghalt, nem lehetett helyette újat választani, sőt társának is le kellett mondania.

centuria a) mintegy 100 főből álló katonai egység; *b)* vagyoni osztály, (l. *népgyűlés*).

centurio - egy katonai centuria parancsnoka.

Cercina - sziget Afrika partjai előtt, a mai Kerkena.

Ceres - a gabonatermés istennője.

*Cincius Alimentus, Lucius - a m*ásodik pun háború idején élt római történetíró, görög nyelven írt „Évkönyvei"-ből csak töredékek maradtak fenn.

Cissis - város Hispania északi részén.

Clastidium - észak-italiai város a Placentiát és Genuát összekötő út mentén, a mai Casteggio.

Claudius - Q. Claudius Quadrigarius (i. e. I. sz.) történetíró, megírta Róma történetét a gallusok betörésétől saját koráig.

*cliens - oly*an jogilag szabadnak számító szegényebb polgár, aki egy

tekintélyesebb gazdag patricius (patronus) védelme alá helyezte magát, s ez őt szolgálataiért anyagilag támogatta, és érdekeit képviselte.

Coelius - L. Coelius Antipater, római történetíró, történeti műve az i. e. 110 körül megjelent Bellum Punicum (A pun háború) Livius egyik legfontosabb forrása.

cohors - a legio tizedrésze, kb. 500 főből álló katonai egység.

colonia - a meghódított területeken - elsősorban katonai célból - szervezett polgári település.

Cominium Ocritum - város Samniumban.

Comitium - kis tér a Forumtól északra, a népgyűlések és törvénykezési eljárások színhelye.

Compsa - város Campaniában az Aufidus folyó mellett.

Compulteria - város Samnium és Campania között.

Concordia - az (állampolgárok közti) egyetértés istennője.

congius - űrmérték (3,29 l.).

*consul - a k*irályok elűzése után kb. i. e. 450-től évente választott két főtisztviselő, a legfőbb végrehajtó hatalom képviselői. Az éveket a consulok nevével jelölték.

Cornus - város Sardinia nyugati partján.

Cortona - város Etruriában, Arretiumtól mintegy 28 km-re délre.

*Cremonis - hegyg*erinc, az Alpok egyik hegyvonulata, valószínűleg a mai Mt. Cramont a Kis Szent Bernát-hágó közelében.

Croton - város a dél-italiai Bruttiumban.

*Cumae - ő*si görög gyarmatváros, a mai Nápolytól kb. 15-40 km-re délnyugatra a campaniai tengerparton.

Curia - tanácsház; Rómában a Forumon álló Curia Hostilia, a senatusi gyűlések helye.

curulisi tisztség - olyan magasabb állami tisztség, amelynek viselőjét megillette a sella curulis, az elefántcsonttal kirakott díszes szék.

Cyrene - tartomány Észak-Africában.

*decemvirek - vala*milyen hivatalos feladatra szervezett tíztagú bizottság. *a) Az* a tíz patriciusból álló bizottság, amely i. e. 451-ben - consuli hatáskörrel - összefoglalta az érvényes köz- és magánjogi törvényeket (tizenkéttáblás törvény), *b)* A Sibylla-könyvek őrzésével és a vallási ügyek intézésével megbízott öt patriciusból és öt plebeiusból álló bizottság (decemviri sacris faciundis).

*P. Decius Mus - k*atonai tribunus, aki i. e. 340-ben önfeláldozó vállalkozásával Samniumban megmentette a válságos helyzetbe

került római sereget. (Liv. VII. 34.)

decuria - tíz lovasból álló katonai egység, amelynek élén a decurio állt.

Delphoi - Apollo jóshelye a közép-görögországi Phocisban.

Demetrius - Pharus sziget uralkodója, akit i. e. 219-ben Aemilius Paulus győzött le és űzött el.

denár - denarius, római ezüstpénz, tíz ast vagy négy sestertiust ért.

Diomedes - a Tróját ostromló görög sereg egyik vezére, aki a monda szerint az italiai Apuliában telepedett le.

Dionysius - I. Dionysius (i. e. 406-377) Syracusae rettegett tyrannusa.

Druentia - a Rhodanus baloldali mellékfolyója, a mai Durance.

duumvirek - kéttagú bizottság.

Ebusus - sziget és város Hispania keleti partvidéke mellett, a mai Iviza.

elócsapatok (elősorok) - a harcban a csatasorok előtt vitt hadijelvények őrizetére rendelt csapatok.

előválasztás (comitia praerogativa) - l. *népgyűlés.*

Emporiae - hispaniai kikötőváros a Pyrenaeusok keleti oldalán.

Epipolae - Syracusae belső - a tengertől távolabb eső - városrésze.

Eryx - magas hegy Sicilia nyugati részén, ahová Hamilcar, Hannibal apja a második pun háborúban bevehetetlen erődítményt építtetett, de ezt a rómaiak tengeri győzelme után fel kellett adnia. - E hegyen állott Venus híres temploma is.

etruszkok - az Italia északnyugati részén elterülő Etruria (a mai Toscana) lakói.

Fabius - Q. Fabius Pictor (szül. i. e. 254 körül), történetíró, görög nyelven megírta Róma történetét a Város alapításától a második pun háború végéig.

Faesulae - város Etruriában, a mai Fiesole.

Falernus - híres bortermő vidék Campaniában.

Feronia - a zsenge termés és a felszabadított rabszolgák istennője. Tarracinában lévő szentélyében szabadították fel ünnepélyesen a rabszolgákat.

flamen - áldozatot bemutató pap. Testületük (flamines) tizenöt tagból állt, feladatuk volt naponkénti áldozat keretében ellátni az egyes istenek szolgálatát, ezért nem távozhattak el Rómából egy napnál hosszabb időre.

font - eredetiben pondus (325 g).

Formiae - volscus város Közép-Italiában.

Forum Boarium - Róma egyik kisebb foruma a Circus Maximus és a Tiberis között.

főpapi testület - a főpap (pontifex maximus) vezetése alatt álló, kezdetben öt, később tizenöt tagú testület. Ők intézték a vallási ügyeket, ők állították össze a naptárt. A pontifex maximus nevezte ki a flameneket és Vesta papnőit is.

Furius - M. Furius Camillus, aki visszafoglalta a gallusoktól Rómát.

Gades - hispaniai város Gibraltár mellett (a mai Cadix), ahol Hercules híres temploma állott.

genius - az embert létrehozó, tulajdonságait meghatározó, s őt egész életén át védő isteni hatalom. Nemcsak az egyes embereknek, de városoknak, államoknak is volt geniusuk. A római nép geniusát külön istenként tisztelték, szobra is ott állt a Forumon.

hadijelvény - a legio mai zászlónak megfelelő jelvénye, rúdra erősített aranyozott vagy ezüstözött sas.

Hadria - római colonia az italiai Picenumban.

hajka (spartum) - növény, rostjaiból a hajók számára vitorlaköteleket készítettek.

Hanno - carthagói államférfi. Az első pun háborúban Hamilcar vezértársa - s attól kezdve, hogy ez lett a fővezér, elkeseredett ellenfele -, a carthagói békepárt vezére.

haruspex - az áldozati állat belső részeiből jósló, a csodajeleket értelmező - rendszerint etruszk - pap.

Heraclea - tengerparti város a dél-italiai Lucaniában.

Heraclea Minoa város Sicilia déli partján.

Hercules forrása - Herculesnek szentelt meleg vizű forrás Caere közelében.

Hercules oszlopai - mikor Hercules az Oceanus mellett járt, a monda szerint itt - a mai Gibraltár vidékén - állította fel ezeket, a róla elnevezett oszlopokat.

Hexapylum Syracusae hat kapunyílással rendelkező északi kapuja.

Hibera - város Hispaniában a Hiberus folyó mellett.

Hiberus - folyó Hispania északkeleti részén, a mai Ebro.

hirpiniusok - az italiai Samnium legdélibb részében lakó néptörzs.

Idus - a hónap 13. vagy 15. napja.

ilergavonok - néptörzs Hispania középső részén.

ilergesek - hispaniai néptörzs a Hiberustól északra.

Iliberri - város Galliában a Pyrenaeusok északi lejtőjén, a mai Elne.

Iliturgi - város Hispania déli részén.

*illyrek - a mai Da*lmácia vidékén elterülő Illyria lakói, akik ellen a rómaiak i. e. 230-228-ban viseltek háborút.

insuberek - nagy kelta törzs Felső-Italiában, fővárosuk Mediolanum, a mai Milánó.

Insula (sokszor *Nasos*) - „Sziget", a syracusaei öbölbe benyúló Ortygia nevű félsziget.

*interregnum - oly*an időszak, amikor a főhatalom - haláleset, lemondás, vagy a hatalmat gyakorló tisztviselők távolléte miatt - nem volt betöltve, s a patricius senatorok közül választott férfi vette át a hatalmat ötnapi időre interrex (időközi király) néven.

Intibili - város Hispania keleti részén, közel a Hiberus torkolatához.

io triumphe - hej, győzelem!

Isara - a Rhodanus mellékfolyója. A név olvasása bizonytalan, lehetséges variációk: Asara (mai Isere), Ara (mai Saône), Sorga (mai Sorgues).

istriabeliek - a mai Dalmácia tájékán fekvő Istria lakói.

jóspap - l. haruspex.

jóstáblák - a jóslatkérés egy formája: fa- vagy érctáblákra szavakat, mondatokat véstek, ezeket egy fiú összekeverte, közülük egyet kihúzott, s a papok ennek alapján jósoltak.

Iuppiter Latiaris - Iuppiter mint Latium - a latin szövetség - védőistene.

Iuppiter Vicilinus - az őrködő Iuppiter, Iuppiternek csak a hirpinusoknál ismert mellékneve.

Iuventas - az ifjúság istene.

lacetanusok - néptörzs Hispania északnyugati részén.

Lacinium - hegyfok Dél-Italiában a tarentumi öbölnél, itt állt Iuno híres temploma. - Itt állíttatta fel később Hannibal, Italiából való távozása előtt a hadjáratait megörökítő oszlopot. (Liv. XXVIII. 46.)

Larinum - helység Samnium és Apulia határán.

Latin Ünnepek - ősi, latin eredetű, eredetileg Alba Longában, később Rómában évenként megtartott ünnep. A consulok hivatalba lépésük napján tűzték ki az ünnep időpontját, s megtartása előtt nem távozhattak el Rómából.

Latona - görög istennő, Apollo és Artemis anyja.

legatus - a hadvezér helyettese.

legio - 4-6000 főből álló katonai egység, amely 10 cohorsból, 30 manipulusból és 60 centuriából állt.

Leontini - város Siciliában.

libuusok - Észak-Italiában az Alpok lejtőin élő törzs.

libyphoeniciaiak - Észak-Africában és Hispania déli részén élő pun-africai keveréknép.

lictor - a magasabb rangú tisztviselőket kísérő állami szolga.

ligurok - számos törzsből álló nagy nép Észak-Italiában, közülük sok már az első pun háborúban is zsoldosként a punok oldalán harcolt.

Lilybaeum - város és hegyfok Sicilia nyugati részén.

Lipara - a Siciliától északra fekvő Aeoli-szigetcsoport legnagyobb szigete.

Litana - a boius törzs lakta vidék Észak-Italiában a Padus és az Appenninek közt.

Locri - város Dél-Italiában a bruttiusok földjén.

Longuntica - helység Hispaniában Új-Carthagótól délre.

*lovagok (equites) - rég*ebben olyan gazdag polgárok, akik saját lovukkal teljesítettek hadiszolgálatot. Később azokat sorolták a lovagrendbe, akiknek vagyona egy bizonyos - elég magas határt elért. A lovagok az államtól kaptak pénzt lóvásárlásra és -tartásra.

*lovassági főparancsnok (magister equitum) - a d*ictator helyettese, akit megválasztása után ő nevezett ki.

Lusitania - Hispania nyugati része, kb. a mai Portugália.

C. Lutatius (Catulus) - consul, i. e. 241-ben legyőzte a pun flottát az Aegati-szigeteknél, s ezzel eldöntötte az első pun háború sorsát.

manipulus - kb. 200 emberből álló katonai egység; az arcvonal egy-egy sora 10 manipulusra volt felosztva.

Mantua - város Felső-Italiában, a mai Mantova.

*Mars-mező (Campus Martius) - gyűlé*sekre és testgyakorlásra szolgáló tér Rómában a Tiberis bal partján.

marsusok - Rómától keletre lakó italiai néptörzs.

marrucinusok - néptörzs Közép-Italiában.

Massicus - nagy kikötőváros Gallia déli partvidékén, a mai Marseille.

Mater Matuta (Matuta Anya) egész Italiában tisztelt ősi istennő, a hajnal megszemélyesítője.

maurusok - az Észak-Africa nyugati részén fekvő Mauritania lakói.

medix tuticus - a campaniai városok legfőbb elöljárója.

Melita - sziget a Földközi-tengeren, a mai Málta.

Meninx - sziget Africa partjai előtt a Kis Syrtisek közelében.

Mens - az ész, a meggondoltság istene.

mérő - eredetiben: sextarius (0,54 l).

Metapontum - dél-italiai város a tarentumi öböl mellett.

Misenum - hegyfok Campaniában Cumaetól délre.

*Murgantia - vár*os Sicilia belsejében, a Symathus folyó mellett. Livius tévesen állítja (XXIV. 27.), hogy a tengerparton fekszik.

Mutina - város Észak-Italiában, a mai Modena.

Nasos - l. *Insula.*

Neapolis - *a) a* mai Nápoly; *b)* Syracusae egyik nagy városrésze.

népek joga (ius gentium) - „nemzetközi jog", az idegenekkel való politikai vagy üzleti érintkezést szabályozó törvények, jogszokások összessége.

*népgyűlés - a hagyo*mány szerint Servius Tullius a polgárokat vagyonuk alapján öt osztályba (classis), az egyes osztályokat - a katonai szolgálat szempontjából - századokba (centuria) sorolta, s az egész lakosságot lakóhelyük szerint vidéki és városi kerületekbe (tribus) osztotta be. A centuriák gyűlésén (comitia centuriata) választották meg a magasabb rangú, a tribusok gyűlésén (comitia tributa) az alacsonyabb rangú állami tisztségviselőket. A comitia centuriatán a gazdagabb polgárok befolyását az biztosította, hogy itt először hagyományosan néhány centuria - a leggazdagabb polgárokból álló lovagi centuriák - véleményét kérdezték meg (előválasztás: comitia praerogativa), a többiek azután, az ő véleményüket előjelnek tekintve, követték döntésüket. A comitia tribután a vagyonos polgárok szintén keresztülvitték akaratukat, mert az összesen 35 tribus többségi alapon szavazott, s a szegényebb polgárok négy tribusba voltak beosztva, tehát csak négy szavazatot képviseltek.

néptribunusok - i. e. 494 óta a nép képviselői a senatusban. Számuk először kettő, majd később tíz volt. Személyük sérthetetlen volt, tiltakozásukkal bármely törvényt, határozatot, intézkedést érvényteleníthettek.

Nova Classis - kikötő Hispania keleti partvidékén, a mai Tarraco közelében.

numidák - a mai Algéria területén lévő Numidia lakói, akik a háborúban különösen mint lovasok tűntek ki.

olcadok - hispaniai néptörzs, Hannibal egy részüket később Africába telepítette át.

Onusa - tengerparti város Hispaniában Új-Carthago és a Hiberus torkolata között, valószínűleg a mai Valencia.

oretanusok - nagy néptörzs Hispania délnyugati részében.

Oricum - tengerparti város a görögországi Epirusban.

Ostia - Róma kikötővárosa a Tiberis torkolatánál, mintegy 20 km-re a Várostól.

ostromfödél - *(*lat. vinea - szőlőlugas), katonai kifejezés, lugashoz hasonló, cölöpökre erősített vagy kerekeken gördülő, várostromnál használt védőtető.

ostromkoszorú (corona muralis) - *n*emesfémből készült katonai kitüntetés, az kapta meg, aki elsőnek ért fel az ellenséges várfalra.

Pachynum - hegyfok Sicilia délkeleti részén.

Padus - a mai Po folyó.

paelignusok - néptörzs Közép-Italiában.

Paestum - város a dél-italiai Lucaniában.

L. Papirius Cursor -, consul, legyőzte a samnisokat Longulánál i. e. 309-ben. (Liv. IX. 40.)

Pharia - kis sziget a dalmát partok közelében.

Philippus - V. Philippus macedon király (ur. i. e. 221-179), aki a punok oldalán avatkozott be a háborúba, de 197-ben súlyos vereséget szenvedett.

Picenum - tartomány Közép-Italiában az Adria partján.

Piso - L. Calpurnius Piso (i. e. 133-ban consul), az Annales c. hét könyvből álló történeti mű szerzője.

Placentia - város Felső-Italiában, a mai Placenza.

Plebeius Játékok (Ludi Plebeii) - lakomával és játékokkal egybekötött ünnep (nov. 15.) valószínűleg a patriciusok és a plebs kibékülésének az emlékére.

Poeninus - az Alpok egyik vonulata, a mai Pennini Alpok a Nagy Szent Bernát-hágó közelében.

polgári koszorú (corona civilis) - tölgyfalombból font katonai kitüntetés, az kapta meg, aki csatában megmentette egy polgártársa életét.

pontifex - l. *főpapi* testület.

*Porta Capena - R*ómának az Aventinus és Caelius-hegy között délnyugatra nyíló kapuja, ezen át vezetett ki a Via Appia.

Porta Carmentalis - Róma egyik régi kapuja a Tiberis és a Capitolium között.

Porta Collina - Rómának egyik, a Quirinalis dombnál lévő, északi irányban nyíló kapuja.

praeco - törvényszolga, kikiáltó.

praetor - az igazságszolgáltatást intéző tisztviselő, a távollévő consul helyettese. Tágabb értelemben: elöljáró, vezető.

praetutiusok - néptörzs Picenumban.

proconsul - *a c*onsul helyettese, vagy olyan consul, akinek megbízatását - vezérségét - hivatali éve lejárta után meghosszabbították. Később: a római provinciák helytartóinak címe.

propraetor - volt praetor, aki hivatali ideje letelte után valamelyik provincia kormányzója lett.

Proserpina - Ceres leánya, aki, miután Pluto elrabolta, az alvilág királynője lett.

provincia - *a) vala*milyen tisztviselőre bízott terület, feladat, hatáskör; *b) Ita*lia területén kívül eső tartomány, amelyet római

helytartó kormányzott.

*pythói Apollo - A*pollo, mint a pythói jósda istene, amelyet azután alapított Delphoiban, hogy ott legyőzte a Python nevű sárkányt.

Pyrgia - helység Etruriában.

*Pyrrhus - (*ur. i. e. 307-272) a görögországi Epirusban élő molossus nép királya, aki Italiába áthajózva több veszélyes hadjáratot viselt Róma ellen.

questor - eredetileg a bíráskodás, majd az adó- és pénzügyek intézésével megbízott tisztviselő.

Quirinus - az istenné nyilvánított Romulus.

quirisek - római polgárok.

Regium - dél-italiai város szemben Siciliával.

Rhodanus - folyó Galliában, a mai Rhône.

Római Játékok (Ludi Romani) - a legrégibb római ünnep, több napig tartó ünnepség- és circusi versenysorozat a Capitoliumi Iuppiter tiszteletére.

Ruscino - város Galliában, a Pyrenaeusok északi lejtőjén, a hasonló nevű folyó mellett.

Saguntum - tengerparti város Hispania keleti részén, amelyet hagyomány szerint Zacynthusból eredő görögök és ardeai rutulusok alapítottak. A mai Murviedro.

salassusok - az Alpok keleti lejtőin lakó néptörzs.

salluviusok - a leghatalmasabb ligur törzs Észak-Italiában, az Alpok és a Rhône között.

samnisok - a Közép-Italiában lakó sabinok egyik legjelentősebb törzse.

sardusok - Sardinia sziget őslakói, akik, mikor a sziget az első pun háború után a rómaiak birtokába került, többször föllázadtak ellenük. - *Subás sardusok* - a lakosságnak a hegyek közt pásztorkodással foglalkozó része.

Saturnus - ősi latin isten, az ő ünnepe a vidám hangulatú, evéssel, ivással, ajándékozással egybekötött Saturnalia (dec. 17-23.).

sedunoveragrusok - a mai svájci Wallis kanton területén élő két nép, a sedunusok és veragrusok összevont neve.

Sibylla-könyvek - a cumaei Sibylla jósnőnek tulajdonított görög nyelvű jóslatok, amelyek Tarquinius Superbus idején kerültek Rómába; itt a jóslatokat a capitoliumi szentélyben őrizték, s az őrizetükre rendelt testület nagy csapások idején betekintett a jóskönyvekbe, értelmezte a jóslatokat, és megállapította a szükséges engesztelő szertartásokat.

siculusok - Sicilia lakói.

sidicinusok - a dél-italiai Campaniában lakó nép.

skorpio - kő- vagy dárdavetésre szolgáló hadigép.

szabados (libertus) - felszabadított rabszolga.

Syracusae - Siciliának a sziget délkeleti partján fekvő városa.

Tagus - az Atlanti-óceánba ömlő nagy hispaniai folyó, a mai Tajo.

talentum - súly- és pénzegység. Változó értékű, súlya kb. 20 és 36 kg között váltakozott.

Tannetum - város Észak-Italiában a Po közelében.

Tarentum - dél-italiai kikötőváros.

Tarraco - kikötőváros Hispania északkeleti részében, a mai Tarragona.

tartesiusok - néptörzs Hispania déli részén, a Baetis folyó mellett.

taurinusok - Észak-Italiában, a mai Cotti Alpok nyugati lejtőin lakó nép. Városuk későbbi neve Augustus Taurinorum, a mai Turin.

Teanum Sidicinum - campaniai város Róma és Capua között.

Thurii - város Dél-Italiában a bruttiusok földjén.

Tibur - helység Latiumban, Róma közelében; a mai Tivoli.

Ticinus - a Padus jelentékeny bal parti mellékfolyója. E mellett verte meg Hannibal P. Cornelius Scipio consult i. e. 218-ban.

Trasumennus - tó Etruriában, a mai Lago di Perugia.

Trebia - a Padus bal parti mellékfolyója, e mellett győzte le Hannibal i. e. 218-ban P. Cornelius és Ti. Sempronius consulokat.

tribunus - *a)* katonai tiszti rang; *b)* néptribunus.

tricastinusok - néptörzs Gallia délkeleti részén.

tricoriusok - az Alpok nyugati lejtőin - a mai Drac vidékén - lakó nép.

tunica - gyapjúból készült, ingszerű, valamivel a térden alul érő ruhadarab.

turdetanusok - Hispania déli részén, a Baetis folyó két partján lakó nép.

Tycha - Syracusae északi városrésze.

tyrannus - a görög városállamok diktátori hatalmú uralkodója.

*Új-Carthago - H*ispania délkeleti részén fekvő tengerparti város, melyet Hasdrubal alapított, a mai Cartagena.

Umbria - tartomány Közép-Italia keleti részén, lakói az umberek.

uncia - súlymérték (27,3 gr.)

Utica - kikötőváros Africában Carthagótól északra.

uzentinusok - a dél-italiai Calabriában fekvő Uzentum város lakói.

vaccaeusok - nagy néptörzs Hispania déli részén.

Valerius Antias - (i. e. I. sz.) történetíró, 75 könyvben írta meg Róma történetét.

Veii - város Etruriában.

Venusia - város Apuliában az Aufidus folyó mellett.

ver sacrum - (szent tavasz), ősi italiai szertartás; nagy csapások idején a termés zsengéjét, az akkor született állatokat és ifjakat engesztelésül az isteneknek ajánlották fel. Az így felajánlott nemzedéknek 20 év múlva el kellett távoznia és új hazát keresnie. - Az itt leírt (XXI. 9.) fogadalmat a rómaiak 21 év múlva teljesítették. (Liv. XXX. 44.)

Via Appia - Rómától déli irányban, Capua felé vezető út.

Via Flaminia - Rómától észak felé, az Appennineken át Ariminumig vezető út.

Via Latina - Rómától Latiumon át délre vezető út, amely Casilinumban találkozott a Via Appiával.

Vibo - kikötőváros Dél-Italiában, a bruttiusok földjén.

Victumulae - észak-italiai város, a mai Turintól északra.

Vicus Iugarius - a Palatinus és Capitolium között a Forumra vezető út.

vocontiusok - Gallia déli részén - a mai Provance-ban - lakó nagy néptörzs.

volscusok - nagy kelta törzs Gallia délkeleti részén.

Volturnus v. Vulturnus - folyó Campaniában.

Vulcanus szigete - a Hiera nevű sziget Siciliától északra, a mai Volcano.

Zacynthus - kis sziget a Ion-tengeren, a mai Zante.